

Маҳом АДАБИЁТИ

Адабий-бадий, ижтимоий-публицистик журнал

Жамоатчилик кенгаши:

Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Абдухалил МАВРУЛОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Хуришд ДЎСТМУҲАММАД

МУАССИСЛАР:

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Бош муҳаррир:
Шухрат РИЗАЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Отабек САФАРОВ
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Алишер ОТАБОЕВ
Даврон РАЖАБОВ
Севара АЛИЖОНОВА
Шаҳноза НАЗАРОВА

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер НАВОИЙ. Бедилинг хайли русул... (Рус ва инглиз тилларига А.Иванов, Н.Қамбаров тарж.).....3

НОБЕЛЬ СОВРИНДОРЛАРИ

Т.МАНН. Ҳаммамиз борадиган манзил. Ҳикоялар. (Немис тилидан М.Акбаров тарж.).....8
Т.МОРРИСОН. Ўз уйим... Роман. (Рус тилидан Д.Алиева тарж.).....26

ЭПОС – ТАФАККУР ДУРДОНАСИ

А.ПУМППУР. Лачплесис – латиш халқ қаҳрамони. Эпос. (Рус тилидан М.Қўшмоқов, К.Жўраев тарж.).....18

НАСР

И.КАЛАШНИКОВ. Қаттол аср. Тарихий роман. (Рус тилидан М.Йўлдошев тарж.).....59

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

М.СВЕТЛОВ. Тонглар, бурканг оламни зарга. Шеърлар. (Рус тилидан А.Шер тарж.).....51

ДРАМА

М.БУЛГАКОВ. Иван Васильевич. Уч пардали комедия. (Рус тилидан Н.Аббосхон тарж.)...89

ГЛОБУС

Венесуэла Боливар Республикаси.....149
Венесуэла адабиёти ва санъати манзаралари.....150
Венесуэла шерияти.....163

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН

Аскар ҚОСИМОВ.....114

АДАБИЙ САЁҲАТ

О.ОТАХОН. Адолат туйғуси.....174
М.ОТЕРО СИЛЬВА. Йиғлагим келса ҳам йиғламайман. Роман. (Рус тилидан О.Отахон тарж.).....176

ҚИЁС ВА ТАЛҚИН

А.САБИРДИНОВ. Ойбек ва Уолт Уитмен.....137

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Қ.НАЗАРОВ. Адабиёт фалсафаси.....143

ЭССЕ

М.АЪЗАМ. Грузия сафари. Эссе.....127

Унутилмас сиймолар.....201
Муковамизда.....203
Таквим.....204
Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни.....206

Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

БЕДИЛИНГ ХАЙЛИ РУСУЛ...

*Бедилинг хайли русул, сенсен аларга дилрабо,
Ё набий, руҳий фидока аҳлан ва саҳлан марҳабо.*

*Гоҳ давлатлиқ бошингдин кетмайин чатри саҳоб,
Гаҳ фалакрав маркабингга етмайин пайки сабо.*

*Шоми васлинг топмаганга субҳи содиқ ҳар саҳар,
Панжасий хуришид ила пироханин айлар қабо.*

*Туфроғ ўлмиш, мен қўяй деб остонбўсунгга юз,
Ҳолима раҳм айлабон қилма бу ранжимни ҳабо.*

*Шери гардун ул кишига бўйни боғлиғ бўлғай ит
Ким, эшигинг итларин топқай ўзига ақрабо.*

*Бўлмагай эрди муяссар “Хамса”, яъни панж ганж,
Қилмаса эрди мадад ҳолимга беш оли або.*

*Эй, Навоий, чорайи дардингни қилғай улки бор
Ҳам расулу ҳам амин, ҳам мустафо, ҳам муштабо.*

“Наводир уш-шабоб”, 7-газал

ЛУҒАТ:

Бедил – ошиқ, мафтун
Хайли русул – пайғамбарлар гуруҳи

Рухий фидока аҳлан ва саҳлан мархабо – Жоним Сенга фидо бўлсин,
хуш келибсан, мархабо!

Чатри саҳоб – булут чодир

Фалакрав – фалак бўйлаб юрадиган

Маркаб – улов

Пайки сабо – тонгги шамол элчиси

Субҳи содиқ – ҳақиқий тонг (саҳар вақтидан аввалги ёришиш вақти)

Хуршид – қуёш

Пироҳан – ёқа

Қабо – эркакларнинг узун ва кенг устки либоси

Остонбўс – остона ўпиш, хизматкорлик

Ҳабо – чанг, тўзон; беҳудага кетказмоқ

Шери гардун – осмон (тақдир) шери; илми нўжумга кўра, осмоннинг
ўн икки буржидан бири (асад)

Ақрабо – яқинлар, қариндошлар

Оли або – Пайғамбаримизнинг тўнлари остидаги беш киши

Амин – ишончли, Расулulloҳнинг (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)
лақаблари

Мустафо – танланган, сайлаб олинган, Расулulloҳнинг (соллаллоҳу
алайҳи ва саллам) лақаблари

Мужтабо – танлаб олинган, Расулulloҳнинг (соллаллоҳу алайҳи ва
саллам) лақаблари

Ғазалнинг насрий баёни

Дилнавоз ЮСУПОВА шарҳи

1. Барча пайғамбарлар сенинг мафтунингдирлар, Сен улар учун
дилрабосан. Ё Набий, Сенга жон фидо бўлсин, мархабо, хуш келиб-
сан!

2. Давлатли бошингдан булут чодир кетмайди, гоҳида фалакларни
кезадиган уловингга тонг шамолининг элчиси ҳам етолмайди.

3. Васлинг шомини топмаганидан ҳар саҳар вақтида субҳи содиқ
қуёшнинг панжалари билан ўз қабосининг ёқасини чок айлайди.

4. Юзим остонангни ўпай деб тупроққа айланиб кетмиш, ҳолимга
рахм қилиб, шунча ранжимга бир мурувват кўрсат, бу ранжларимни
беҳудага чиқарма.

5. Кимки Сенинг эшигингдаги итларни ўзига яқин, қариндош деб
билса, ҳатто осмон шери ҳам унинг қўлида худди бўйни боғланган
итга ўхшаб қолади.

6. Агар ул олий оиланинг беш нафар улуғи ҳолимга мадад бўлиб
турмаса, менга “Хамса”, яъни беш хазина муяссар бўлмас эди.

7. Эй, Навоий, дардингга чора қиладиган бир одам бор, у ҳам расул,
ҳам амин, ҳам мустафо, ҳам мужтабодир.

Ғазалнинг умумий мазмун-маъноси

Мумтоз адабиётимизда пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу
алайҳи ва саллам) мақтовига бағишлаб ёзилган асарлар наът деб

аталади. Алишер Навоий ижодида наът мавзусидаги шеърлар икки йўналишда: Расулulloх (соллаллоху алайҳи ва саллам) васфи ва меърож туни таърифи билан боғлиқ ҳолда битилган.

Биз ўрганаётган ғазалнинг матлаъси – биринчи байтида Алишер Навоий Расулulloхнинг (соллаллоху алайҳи ва саллам) инсониятга юборилган барча пайғамбарларнинг афзали, балки уларнинг султони, энг гўзали, энг улуғи эканини баён қилган: “*Бедилинг хайли русул, сенсен аларга дилрабо*”. Иккинчи мисра орқали Алишер Навоий Расулulloхга (соллаллоху алайҳи ва саллам) ўз жонини фидо қилишга тайёрлигини изҳор этган: “Эй Оллохнинг элчиси! Жоним Сенга фидо бўлсин, хуш келибсан, мархабо!”

Иккинчи байтнинг илк мисрасида Расулulloх (соллаллоху алайҳи ва саллам) Оллох томонидан улуғликка муносиб кўрилгани айтилади: “Давлатли бошингга соя қилиб туриш учун булут чодир кетмайди”.

Навбатдаги мисра мазмунан уни давом эттиради: “Фалакларда кадам босиб юрадиган уловингга тонг элчиси ета олмайди”.

Манбаларда Пайғамбаримизга (соллаллоху алайҳи ва саллам) соя қилиб туриш учун бир булут у кишининг бошида доимо эргашиб юргани ва ҳеч қачон тарк этмагани айтилган. Булутни фақат пок, эътиқодли инсонлар кўра олишган. Мисрада ана шу мўъжизага ишора қилинган.

Расулulloх (соллаллоху алайҳи ва саллам) меърожда етти қават фалакдан ўтиб арши аълога чиққач, ул Зотга ҳамроҳлик қилган элчи фаришта Жаброил (алайҳиссалом) шундай дейди: “Мен бу чегарадан ўта олмайман, шу ерда қоламан, қолганига ўзингиз борасиз”.

Навоий “*Таҳ фалакрав маркабингга етмайин пайки сабо*” мисрасида *фалакрав маркаб* деганда Бурокни, *пайки сабо* деганда Жаброилни (алайҳиссалом) назарда тутган.

Ҳар икки мисра бошида келаётган *гоҳ... гоҳ...* айирув боғловчисидан мақсад – бу каби мўъжизалар Пайғамбаримиз (соллаллоху алайҳи ва саллам) учун одатий ҳол бўлганини таъкидлашдир.

Навбатдаги байтда шоир васл шомини топа олмаганлар учун армон борлигини таъкидлар экан, Расулulloхнинг (соллаллоху алайҳи ва саллам) Меърож кечасида Оллох билан роз айтишганларига ишора қилади. Байтда меърож ҳодисасининг тунда бўлиб ўтганлиги ва унга етиша олмаганларнинг ҳолати панжаи хуршид (куёш панжаси) воситасида тасвирланиши куёшнинг тунни кўра олмаслигига ишорадир. Байтда “*шоми васлинг топмаган*” дейилганда зоҳиран коинотдаги барча жисмлар, ҳодисалар, фаришталар ва қисман Жаброил (алайҳиссалом) назарда тутилган деб ҳам айтиш мумкин, чунки юқорида айтилганидек, Пайғамбаримиз Оллох васлига эришганларида атрофда улардан бошқа ҳеч кимса йўқ эди. Мустамлий Бухорийнинг “Шарҳи ат-тарруф” асарида келтирилишича, айнан меърож ҳодисасидан сўнг иймон келтирганлар ва куфр аҳли орасидаги чегара аниқ бўлган. Шунга кўра, куёшдек ёрқин ҳақиқатни тан олгиси келмай, кофир бўлган кимсаларнинг ҳолати ботинан “*шоми васлинг топмаган*” ибораси орқали келтирилганини кўриш мумкин.

Кейинги байтдан бошлаб шоир ўз холини баён этади. У пайғамбар остонасига юз кўйишни истайди, бу йўлда унинг юзи бамисоли тупроқ бўлган. Шоир бу йўлда чеккан шунча заҳмати бекор кетмай, лутф кўришни умид қилади.

Бешинчи байтда шоир Пайғамбарнинг эшигидаги итлари ҳам мартаба юзасидан осмон шери (асад)дан юксакда эканлигини таъкидлар экан, ушбу итларни ўзига яқин, қариндош деб билган кишига ҳатто осмон шери ҳам тобе бўлишига икромлик келтиради.

Кейинги байтда шоир “Хамса” ёзишда руҳоний қувват бериб турган оли абони тилга олади ва уларнинг беш киши эканлигини таъкидлайди. “Алишер Навоий қомусий луғати”да айтилишича, оли або деганда “...беш киши: Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.), Али ибн Абу Толиб, Биби Фотима – Пайғамбаримизнинг қизлари ҳамда Имом Ҳасан ва Имом Ҳусайн – Пайғамбаримизнинг неваралари назарда тутилади. Жомийнинг “Шавоҳид ун-нубувва” асарида берилишича, оли або Аббос ибн Абдумутталиб ва унинг оиласи аъзоларига нисбатан ҳам қўлланилган”. Навоий бунда сўз ўйини воситасида “Хамса”нинг беш дostonдан иборат эканлигига ҳам ишора қилган. Ушбу байт мазкур ғазалнинг шоир бешлиги яқунланганидан кейин яратилганлигини билдиради.

Мақтаъда шоир ўз дардига фақат расул (элчи), амин (ишончли), мустафо, мужтабо (танлаб олинган) каби сифатлар эгаси бўлган пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) чора топиб беришларини таъкидлар экан, шу орқали ўзининг ул Зотга бўлган чексиз меҳр-муҳаббати ва у кишининг шафоатига муяссар бўлиш истагини ҳам баён қилади.

Гарчи ушбу ғазал шоирнинг йигитлик даврига оид девони – “Наводир уш-шабоб”дан ўрин олган бўлса ҳам, унда шоир томонидан “Хамса”ни яқунлашдан қониқиш ҳиссининг баён қилинганлиги мазкур ғазалнинг 1485 йилдан кейин яратилганини ва “Хазойин ул-маоний” куллийетидаги ғазалларнинг девонларга хронологик тартибда жойлаштирилиш тамойили шартли эканини кўрсатади.

Ғазалнинг русча таржимаси

Таржимон – Андрей ИВАНОВ

*Любя тебя, без сердца сонм благочестивых стал,
Добро пожаловать, пророк, – душа моя чиста.*

*С твоей державной головы не сходят облака,
А ветер за твоим конем погнался и отстал.*

*Кто не провел с тобою ночь, тот в горе, а заря,
Одежду рвет, лишь только луч, луч солнца заблестал.*

*Я стал бы прахом, лишь порог мне твой поцеловать;
О, сжалься, сделай для меня, стоб миг такой настал.*

*Вельможа знатный – только пес дворовый для того,
Кто у порога твоего сам к своре псов пристал.*

*Не оказали б помощь мне пять путников в плащах¹ –
Не создал «Пятерицы»² б я, моей души кристалл.*

*О, Навои, кто облегчит страдания твои,
Как не избранники небес³ чудесные уста.*

Ғазалнинг инглизча тағлама таржимаси

Таржимон – Носиржон ҚАМБАРОВ

1. All prophets are charmed by you. You are attractive for all of them. Eh Prophet, let our souls be sacrifice, welcome!

2. The tent of clouds does not go away from your head and sometimes the envoy of morning breeze does not reach your horse that travels the heaven.

3. As your rendezvous did not find its twilight every morning the real dawn tore away the collar of his close by the hands of the Sun.

4. My face turns into dust when I want to kiss your threshold, be merciful, be generous, and do not make me angry for nothing.

5. If any one considers the dogs at Your door to be close and his relatives even a sky lion seems to be a tired dog (a dog with a collar).

6. If five great members of that family did not support me, I would not be able to own fives pieces of treasure.

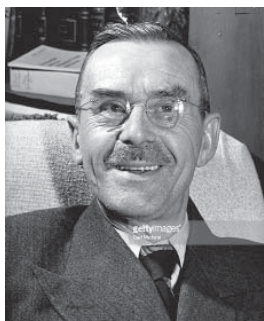
7. Oh, Navoi, there is a person who can cure you, he is an envoy, he is sure, he is chosen and he is selected.

¹ Мухаммед, его дочь Фатима, два внука и их отец Али.

² «Пятерица» – пять поэм Навои.

³ Мухаммед.

Томас МАНН

(1875–1955)

ҲАММАМИЗ БОРАДИГАН МАНЗИЛ

Ҳикоя

*Немис тилидан
Мирзаали АКБАРОВ
таржимаси*

Атоқли немис адиби, Нобель мукофоти совриндори, “Будденброклар”, “Сеҳрли тоғ”, “Юсуф ва унинг акалари”, “Доктор Фаустус” каби йирик асарлар муаллифи Томас Манн ижодга кириб келган илк йилларида ҳикоялар ёзиб қалам чархлаган. Услуб, сюжет, образ ва бадиий ғоя устида амалга оширилган тажрибалар ҳосиласи бўлмиш бу ҳикояларнинг ҳар бирида катта асарга татиғулик юк бор.

Адибнинг қуйидаги икки ҳикоясида ўзидан ҳам, атрофидагилардан ҳам кўнгли совиб, ҳаётдан маъни ахтариб тополмай аросатда қолган персонажлар қиёфасида жамиятдаги маънавий инқироз таъсирли тасвирланган.

Кабристонга олиб борадиган йўл шундоққина катта йўл ёқасидан ўтганди. Йўлнинг нариги бетидан тураржойлар бошланар, янги қурилишлар давом этар, уларнинг айримларида одамлар ишлашарди. Шундан сўнггина далалар бошланар эди. Ярмигагина тош ётқизилган катта йўл ёқасида буралиб-буралиб кетган, сершоҳ, сербутоқ азим қора қайинлар ўсиб ётарди. Қабристонга олиб борадиган йўл устига енгилгина шағал тўшалган, эмин-эркин юрса бўлади. Ўртада эса усти майса ва дала чечаклари билан қопланган, торгина қабристон чўзилиб кетган эди.

Баҳор эди, ёз ҳам яқинлашиб қолган. Олам чароғон, Эгам яратган мовий осмон узра кичик-кичик, айлана шаклидаги кордек оппоқ булутчалар тўдаси осилиб тургандек гўё. Дарахтларда қушлар чуғурлайди, далалар тарафдан майин шабада эсади.

Катта йўлда қишлоқ томондан шаҳарга қараб арава кетиб борар, филдираклари дам йўлнинг тош ётқизилган, дам тош ётқизилмаган

* Манба: http://www.ebook.de/de/product/9656401/thomas_mann_fruehe_erzaehlungen_1893_1912_der_weg_zum_friedhof.html

қисмларини босиб ўтарди. Аравакаш оёқларини арава шотисининг икки тарафига осилтирган кўйи, билинар-билинемас минғирлаб борарди. Унинг ортида мук тушиб олганича йўлга термилиб келаётган сарик кучукчаям бор эди. Кучукчага гап йўқ, тиллога тенг, унга қараган одамнинг кўнгли ёришарди. Бироқ ҳозир гап бу ҳақда эмас, шунинг учун яна мавзуга қайтамиз. Йўлдан бир гуруҳ аскарлар ўтиб боришарди. Улар яқин орадаги казармадан бўлиб, баравар қадам ташлашар, барининг димоғи чоғ, ашула айтиб боришарди. Шаҳардан қишлоққа қараб келаётган яна бир арава эгаси мудраб борар, бироқ унинг кучукчаси йўқ эди, шунинг учун у ҳақда тўхталиб ўтиришнинг ҳам қизиғи йўқ, деб ўйлайман. Йўл бўйлаб бири новча бўйли, бирининг бели букчайганроқ икки хунарманд йигит ҳам келишарди. Улар ялангоёқ, этикларини елкаларига осволишган. Йигитлар мудроқ аравакашга ҳазилнамо бир нималар деб қичкириб, йўлларида давом этишди. Катта йўлда ҳаракат шу зайлда ҳеч бир қийинчиликсиз давом этарди.

Қабристон йўлида эса фақат бир одам кетиб борарди. Қадди дол, қора ҳассага суянган кўйи секин қадам ташлайди. Бу одамни Пийпзам, Лобгот Пийпзам деб чақирарди. У ўзи учун суюкли инсонларнинг мазорини зиёрат этишга бораётганиданми, қора кийинган, бошида эзилган, ғадир-будур цилиндр қалпоқ, эгнида оҳори тўкилган камзул, тор ва калта шим кийиб олган эди. Қўлидаги майин теридан тикилган кўлқоп, дуч келган жойда ишлатилаверганиданми, оқариб кетган. Унинг узун, қуруқшаган бўйни қайтарма ёқадан чўзилиб чиқиб турар, ёқа ҳам бўйинга мос, кўпол ва дағал эди. У қабристонга яна қанча қолганини билиш учунми, ахён-ахёнда бошини кўтариб қараб қараб қўяр, шунда ғамноқ, афтодаҳол юз-кўзига назари тушган одам уни хотирасида узок сақлаб қоларди. Бу кимсанинг соқоли силлиқ тарашланган, юзи докадек оппоқ эди. Ичига ботган оқсуяк ёноклари ўртасидан кип-қизил, тугунакдек бурни диккайиб турар, оппоқ, сўлгин чехрасига аллақандай ғалати манзара бағишлар, гўёки уни карнавал ниқобига ўхшатиш мумкин эди. Лекин буни қўятурайлик... Қалин пастки лабини маҳкам тишлаган кўйи юқорига қараган маҳалда оқ оралаган қора қошлари қалпоғига теккудек кўтарилар, шунда унинг мунгли кўзлари нақадар сўник ва ғам-ғуссага ботганини кўриш мумкин эди. Қисқаси, унинг юз-кўз ифодаси шундай эдики, хайрихоҳлик билдирмасликнинг иложи йўқ эди. Лобгот Пийпзам дилгир киёфада қабристон томон аста одимлаб борар, бу эса ушбу ажойиб чошгоҳга унчалик ўтиришмасди. Лекин унинг ботиний дунёсига бирров разм солган одам, бунинг сабаблари бисёр эканига амин бўлиши турган гап эди. У анчайин сиқилган эди, тушунгандирсиз? Сизларга ўхшаган қувноқ одамлар буни тушунтириши амримаҳол... бироз бахтсиз, омадсиз деймизми... агар ростини айтадиган бўлсам, оз-моз эмас, анчагина, ҳеч бир муболағасиз унинг ишлари юришмай қолган, ўта қашшоқлик, йўқсиллик жонидан ўтиб кетганди. Биринчидан, у ичарди. Қолаверса, бу бева, етим кимсадан бутун олам юз ўгирган, уни суяйдиган бир яқини йўқ эди бу ёруғ дунёда. Асал сурилган ширин кулчадекки-на хотинини ҳам Худо унга кўп кўрди. Ярим йил бурун кўзи ёриганида учинчи фарзанд ўлик туғилди. Қолган икки боласи ҳам ўлиб кетди, биринчиси бўғма касалдан, иккинчиси эса, аниқ бир нарса дейиш қийин, етишмовчиликдан ўлган бўлса керак, ҳойнаҳой. Бу ҳам етмагандек, тез орада иш жойидан ҳам маҳрум бўлди. Бу Пийпзамдан ҳам кучлироқ бўлган эҳтирос билан боғлиқ эди.

У аввалига биров қаршилиқ кўрсатиб борган бўлса-да, бироқ бора-бора, ўз кўнглининг қулига айланди. Хотин, бола-чақасиз, бошпана ва тиргаксиз, яқин кишиларисиз ер юзида шумшайиб якка-ёлғиз қолгач, борган сари йўқсиллик, иллат, дард ундан устун келиб, рухий қаршилигини синдира бошлаган. У суғурта ширкатида нусха кўчирувчи бўлиб ишлар ва ойига тўқсон марка маош оларди. Иттифоқо, кунларнинг бирида ғайришуурий ҳолатда хатога йўл қўяди ва такрорий оғохлантиришлардан сўнг, ишончини йўқотганликда айбланиб, ишдан бўшатилади. Албатта, бу воқеа унинг ҳалоқат сари юзтубан кетишига бевосита сабаб бўлмаганлиги аниқ. Сизлар яхши билсангиз керак, инсон бошига тушган бахтсизлик, омадсизлик унинг кадр-қимматини ҳам оёқости қилади. Ҳар ҳолда бу гапларни ҳам эшитиб, билиб қўйган яхши. Бунинг яна бир ғалати ва даҳшатли томони шундаки, инсоннинг ўзини ўзи айбсизлигига ишонтиришга бўлган уринишлари бесамар кетади. Кўп ҳолларда у бахтсизлиги учун ўз-ўзидан нафратлана бошлайди. Ўзидан нафратланиш ва дард икки ёрти бир бутун бўлиб, бир-бири билан ўзаро алоқага киришдими, бу – даҳшат. Пийпзам билан ҳам худди шундай бўлган, чамамда. У дастлаб ичаверди, ўзига қарамай қўйди. Бора-бора ўзини унута бошлади, чунки барча эзгу ниятларининг доимий равишда саробга айланиб, чиппақка чиқавериши унинг ўз-ўзига бўлган ишончини сўндириб борарди. Уйда, кийимжавон олдида бир замонлар сарғимтир суяқлик солинган шиша тургувчи эди. У шундай бир зарарли ичимлик эдики, эҳтиёт юзасидан унинг номини ҳам тилга олиб ўтирмаймиз. Лобгот Пийпзам эса, жавон олдида керак бўлса, ётиб оларди. Бундан-ку, аллақачонлар оғзи куйган эди. Бироқ ўрганган кўнгили ўрганса қўймас... Бу гапларни сизларга айтиб ўтиришнинг ҳам ҳожати йўқ эди, лекин шундай бўлса-да, кимгадир қачондир сабоқ бўлса ҳам ажабмас.

Хуллас, у қўлида қора асо тутганича, қабристон йўлидан аста борарди. Майин шабада димоғига урилар, бироқ у буни сезмас эди. Бечора, қошлари диккайган, бу ёруғ оламга маъюс ва махзун, фақирона нигоҳ билан боқарди. Шу пайт, тўсатдан қулоғига нимадир эшитилгандек бўлди. Олисдан енгил сас шитоб билан яқинлашиб келарди. У ортига ўгирилиб, жойида туриб қолди... Велосипед экан. Тез елаётганидан ғилдираклари шағал тўшалган ерда шитирлаб келарди. Пийпзам йўлнинг ўртасида қоққан қозикдек турганиданми, яқин келиб, секинлади.

Велосипедда ёшгина йигитча ўтирар, унинг беғам сайёҳлардан фарқи йўқ эди ҳисоб. Эҳ, Худойим-ей, уни бу дунёнинг улуғлари-ю казо-казолари қаторига қўшиб бўлмас, бунга унинг ўзи ҳам сира даъвогарлик қилмаётганди! Улови ҳам ўртамиёна, нархи икки юз марка, қайси бир фабрикадан чиққан, ўзига ярашибгина турарди. Шаҳардан шундоққина миниб чиқиб келаётган жойи экан, бола фақирнинг. Эғнида гулли кўйлак, устидан кулранг куртқа кийволган, оёғида спортча бошмоқ, бошида эса чапани қалпоқ, унинг остидан бир тутам оқ-сарик соч манглайига тушиб турарди. Тўқ мовий кўзлари чакнаб, ҳаётдек жўшарди. Кўнғироқ овози янгради. Бунга жавобан Пийпзам турган жойидан ярим қарич ҳам жилмай, ҳаётни киприк қоқмай кузата бошлади.

Йигитча унга зарда билан бир қараб қўйди-да, ёнидан ўтиб кетди. Шунда Пийпзам ҳам олдинга қараб юкинди ва Ҳаётга яқинлашиб, секингина пўнғиллади:

– Рақами тўққиз минг етти юз етти.

У лабларини қимтиб олдинга тикиларкан, Ҳаётнинг ўзига ҳайрон бўлиб қараб турганини сезди. Ўсмир ортига ўгирилиб, эгарнинг қошини бир кўли билан тутиб турарди.

– Нима дедингиз?

– Рақами тўққиз минг етти юз етти, – такрорлади Пийпзам. – О, ҳеч нима. Сиз ҳақингизда тегишли жойга хабар беришимга тўғри келади.

– Сиз... мен ҳақимда хабар берасиз? – сўради Ҳаёт ва яна қайта бурилиб олди-да, рулни секин бошқара бошлади.

– Албатта, – деди Пийпзам ундан беш-олти қадам ортда келаркан.

– Нима учун? – Ҳаёт тўхтаб, уловидан тушди. Унинг юз ифодасида кутиш аломати зухур эди.

– Сабабини ўзингиз жуда яхши биласиз.

– Йўқ, билмайман.

– Сиз сабабини билишингиз керак.

– Лекин мен билмайман, – деди Ҳаёт, – ва бу мени мутлақо қизиқтирмайди.

У шундай деб, велосипедига минишга шайланди.

– Сиз ҳақингизда тегишли жойга хабар бераман, чунки велосипедингизни ташқарида – катта йўлда ҳайдаш ўрнига, бу ерда – қабристон йўлида миниб юрибсиз, – деди Пийпзам.

– Жаноб! – деди Ҳаёт ғазабнок кулимсиб. – Бу ердаги сон-саноксиз велосипед изларини кўриб турибсиз-ку... Бу йўлдан ҳар ким юриши мумкин.

– Менга барибир, – эътироз билдирди Пийпзам. – Мен сиз ҳақингизда тегишли жойга етказаман.

– Эй, менга деса, кўнглингизга сикқанини қилинг! – ўшқирди Ҳаёт ва уловига ўтирди. Мўлжалдан сал адашиб, оёғи бирров ерга тегиб кетганидан уялиб ҳам ўтирмади. Эгарга жойлашиб олди-да, қизиққон бир ҳолатда олға интилди.

– Агар яна бу ердан – қабристон йўлидан юрадиган бўлсангиз, мен сиз ҳақингизда, албатта, тегишли жойга хабар бераман, – Пийпзам энди баланд овозда гапира бошлади. Бироқ бу гапларга Ҳаёт парво ҳам қилмади, чунки у тезликни ошира бошлаганди. Шу пайтда агар Лобгот Пийпзамнинг афти-ангорини кўрганингизда борми, даҳшатдан қотиб қолардингиз. Лаблари шу қадар қаттиқ қимтилгандики, юз-кўзлари, бурун ва қошлари худди жойидан кўзғалиб кетгандек эди гўё... Кутилмаганда у олдинга юкинди. Ақл бовар қилмайдиган ғайриинсоний талваса билан орадаги қисқа масофани босиб ўтди-да, эгар халтачасига тармашди. Буни ташқаридан кўрган киши, ё бу одам аччиқ устида велосипедни тўхтатмоқчи ёхуд ўзини шатакка олдириб, очиқ ҳавода бироз сайр қилмоқчи, шекилли, деган бўлмағур хаёлга бориши турган гап эди... Бироқ ғилдираклар ушбу фавқулудда кучга бас келолмай, тўхтади. Велосипед бир томонга оғиб, ёнбошлаб қолди.

Энди Ҳаёт ҳам кўполлашди. У бир оёғида турганича, ўнг кўлини ҳавода ўйнатди-да, жаноб Пийпзамнинг кўксига бир туширди. Бечора зарбанинг кучидан бир неча одим нарига гандираклаб кетди. Ҳаётнинг овози энди дўқ оҳангида янгради:

– Ичиб олибсиз-да, ошна! Билиб кўйинг, агар яна шу номаъқулчиликни қилиб, мени тўхтатадиган бўлсангиз, ўзингиздан кўринг, кулингизни кўкка соураман. Суякларингизни майда-майда қилиб ташлайман, тушунарлими?

У шундай деб, Пийпзамга орқа ўғирди-да, қалпоғини дарғазаб бир ҳаракат билан бошига бостирди. Велосипедга минишга тутинди. Бироқ аввалгидек, бу гал ҳам мўлжалдан адашди. Ниҳоят, у эгарга яхшилаб ўтириб олди-да, жойидан йўртиб, зум ўтмай Пийпзамдан анча узоқлашиб кетди.

Пийпзам ҳарсиллаб, оғир нафас олганча Ҳаёт ортидан тек қараб турарди. Ҳаёт эса ғизиллаб, йўлида равон елиб борарди. Шунда Пийпзам тўсатдан бакириб, сўкина бошлади. Унинг овози қандайдир ғалати, ғайриинсоний эди.

– Бу йўлдан юрманг деяпман! – ўшқирарди у. – Тўхтанг дедим! Ҳов ташқаридан юринг, қабристон йўлидан эмас, эшитяпсизми, тушинг, ҳозироқ тушинг велосипеддан! Устингиздан арз қиламан! Эҳ, Худойим, қани энди пастга тушганинга эди, аблах, сен лаънати баччани этигим билан афти-башарангга қараб тепган бўлардим...

Бунақаси илгари сира бўлмаган. Қабристон йўлида бир одам турволиб, бўралаб сўкинар, дам турган жойида сакрар, дам ўйинга тушар, дам жиннига ўхшаб, масхарабозлик қиларди. У хунарини ҳадеганда бас қилавермади. Велосипед аллақачон кўздан ғойиб бўлган, Пийпзам эса, ҳамон жойида депсиниб турарди.

– Тўхтатинглар! Тўхтатинглар уни! У қабристон йўлида юрибди! Ушланглар бу лаънати бебошни! Эҳ аттанг... қўлимга тушганингдами, сен бефаросат итни, сен бетайин тентакни, сен ўқимаган нодонни, сен олифта сатангни... терингни бошлаб шилиб олган бўлардим... Туш! Ҳозироқ туш дедим! У ярамаснинг аклини киргизиб қўядиган борми-йўкми?.. Сайр қилиб юрганмиш-а? Келиб-келиб, қабристон йўлида-я? Вой муттаҳам-ей! Вой бефаросат-эй! Лаънати маймунча-ей! Кўзлари тўқ кўк эди, шундайми? Яна нимаиди? Кўзларингни шайтонгина ўйиб олса бўлмасмиди сен ўқимаган нодоннинг!..

Пийпзам энди куракда турмайдиган сўзлар билан сўқинишга ўтди. У ғазабдан кўкариб кетган, борган сайин кутурарди... Унинг овозини эшитиб, саватча кўтариб олган ва ит етаклаган бир нечта болалар катта йўлдан ўтиб келишди. Улар ўз ҳавонига бақир-чақир қилаётган киши атрофида уймалашиб, унинг ғазабдан бужмайган афти-ангорига қизиқсиниб қарай бошладилар. Йўлнинг нариги тарафида – қурилишда ишлаётган, эндигина тушликка чиққан ишчилар, ғишт терувчи аёллар ҳам етиб келишди. Пийпзам ғазабдан ўзини қўярга жой тополмас, аҳволи тобора ёмонлашиб борарди. У муштларини дам осмонга, дам тўрт тарафга дўлайтиб силкитар, тиззаларини букар, оёқларини дам олдинга, дам юқорига қаратиб силтар, шунинг баробарида сўқинишдан ҳам бир зум тўхтамас, шунча сўз ва иборалар унга қаёқданам қуйилиб келаётганига ақл бовар қилмасди. Унинг қиёфаси кўрқинчли тус олган, цилиндр қалпоғи гарданига тушиб, қўйлагининг танғилган кўкрак қисми нимчасидан чиқиб, осилиб турарди.

– Келақолинглар, ҳаммаларинг келаверинглар! – овозининг борича бўқирарди у. – Фақат сизлар эмас, бошқалар ҳам – қалпоқ кийган тўқ кўк кўзликлар ҳам келсин! Мен сизларга бор ҳақиқатни айтмоқчиман, яъниким сиз – бетайин муттаҳамлар бир умр Худодан кўрқиб яшашларинг лозим!.. Нима, тишларингнинг оқини кўрсатаяпсизларми? Елка қисаяпсизларми?.. Мен ичаман – тўғри... ичаман! Ҳатто тўйиб ичаман, керак бўлса! Бу нима дегани? Ўлмасак ҳали кўрамыз! Сен, қаланғи-қасанғилар, шошмай туринглар, ҳали шундай кун келадики, ҳар биримиз билан Яратганнинг ўзи ҳисоб-китоб қилади... Эҳ, сиз – беайб ярамаслар, билсангиз эди, осмону фалакка чиқиб... Унинг одиллиги олдида бу дунё

нима бўпти!.. Яратганнинг ўзи сизларни, авлод-аждодингизни дўзах азобига маҳкум этгусидир...

Унинг атрофида энди анча одам тўпланган, бири кулар, бошқа бировининг эса, энсаси қотарди. Курилишда ишлаётган ишчилар ва ғишт терувчи аёллар ҳам кўпчилик эди. Йўл бўйида тўхтаган бир извошчи ҳам кўлида қамчи билан тушиб келди. Яна бир одам келиб, Пийпзамнинг кўлларини силтаб кўрди, кор қилмади. Йўлдан ўтиб бораётган бир гуруҳ аскарлар бу тарафга бўйинларини чўзиб, кулиб қараб қўйишди. Болалар билан келган ит ҳам унга яқинлашиб, олд панжасини ерга тираб, думини қисганича, вовиллади. Шунда тўсатдан Лобгот Пийпзам бор кучи билан бақириб юборди:

– Пастга туш, ҳозирок туш дейман, ўқимаган нодон!

Шундай деб, бир кўли билан кенг ярим доира чизганича, “гуп” этиб ерга кулади. У тилдан қолган, ерда бир уюм бўлиб ётар, эзилган цилиндр қалпоғи сал нарига учиб тушганди. Иккита ғишт терувчи уста кимирламай қолган Пийпзам устига энгашиб, бир-бири билан нималарнидир гаплашишди. Сўнг улардан бири зудлик билан қаёққадир отланди. Қолганлар эса яна ерда беҳуш ётган одам билан машғул бўлишди. Кимдир бочкадан сув олиб, юзига сепди, яна кимдир кафтига шишадаги ароқдан томизиб, унинг икки чаккасини ишқалай бошлади. Бироқ бу саъй-ҳаракатлардан бирор наф бўлмади.

Шу тариқа орадан ҳаял вақт ўтди. Ниҳоят, йўл тарафдан ғилдираклар товуши эшитилди. Катта йўл ёқасига иккита чиройли от қўшилган, икки ёнбошига катта қизил хоч сурати ишланган санитар арава келиб тўхтади. Ундан бежирим либос кийган икки киши сакраб тушди-да, бири арава ортига ўтиб, сурма каравотни олишга тутинди, шериги эса, қабристон йўлига ҳатлади, тўпланиб турган оломон орасини ёриб ўтиб, бир киши ёрдамида жаноб Пийпзамни аравага олиб чиқди. Уни каравотга ётқизишди, печга солинган нондек ичкарига жойлаштирилгач, устидан шарақ-шуруқ эшик ёпилди. Бу юмушларнинг бари ғоят аниқлик билан, гўёки томошахонадагидек, бир зумда адо этилди.

Шундан сўнг улар Лобгот Пийпзамни аравада олиб кетишди.

КЎНГИЛ ҚОЛИШИ НИМА?

Ҳикоя

Гапнинг рости, манови жанобнинг ғалати гапларидан бутунлай додираб қолгандим ва ҳозир ҳам уларни худди ўшандек тарзда такрорлаб беролмасам керак, деб кўрқаман, негаки, ўша оқшом бошқалар ҳам ундан худди менга ўхшаб ғоят мутаассир бўлган эдилар. Бунга балки мутлақо нотаниш одамнинг ғаройиб, ҳайрон қолдирадиган даражадаги самимияти сабаб бўлгандир, эҳтимол...

Ўша нотаниш кимсани биринчи марта бундан икки ойча муқаддам Сан Марко майдонида учратгандим. Кенг майдон бўйлаб айланиб юрган одамлар камчил, мовий осмон сари бўй чўзиб турган, заррин нақшлар билан безатилган ҳашаматли, ажойиб бино олдидаги байроқлар денгиз тарафдан эсаётган енгил шабадада ажиб ҳилпирарди; бош дарвоза яқинида бир қизалоқ ҳар томондан ёпирилиб келаётган каптарларнинг улкан галасига маккажўхори дони сепмоқда эди. Беқиёс, гўзал манзара...

Шунда мен уни учратиб қолдим, ҳозир, ушбу сатрларни ёзаётганда ҳам уни кўз ўнгимда аниқ-тиниқ тасаввур қилмоқдаман. Ўрта бўйли бу одам тез юрар, юрганда ҳам ҳассасини икки кўли билан орқада тутганича букчайиб қадам ташларди. Бошида қора тусдаги хунук шляпа, эгнида эса очранг ёзги пальто, қорамтир йўл-йўл шим кийволган. Негадир мен уни инглиз бўлса керак, деб ўйловдим. Ёши ўттизларда, балки элликка ҳам боргандир. Юзи силлиқ тарашланган, бурни бироз катта, кулранг кўзлари хорғин боқар, лабларида ҳамиша қандайдир англаб бўлмайдиган, ғалати табассум ўйнарди. Аҳён-аҳёнда қошларини бир чимирволиб, ён-верига синовчан назар ташлайди, сўнг яна ерга қараб, ўзига ўзи бир нималар деб гапирган кўйи бошини сарак-сарак қилганича кулимсираб кўярди. Шу алфозда у майдон бўйлаб уззукун у ёқдан-бу ёққа бориб келарди.

Ўша кундан бошлаб уни энди ҳар куни кузата бошладим, чунки унинг, хоҳ ҳаво очик бўлсин, хоҳ булут бўлсин, тушдан олдинми ё кейинми, барибир кун бўйи кенг майдон бўйлаб ўттиз ё эллик маротаба у ёқдан-бу ёққа ёлғиз ўзи худди ўшандек ғалати хатти-ҳаракатлар билан одимлаб бориб келишдан бошқа ҳеч қандай юмуши йўқ ҳисоби эди.

Юқорида айтганим ўша оқшом аллақандай ҳарбий хор концерт бераётган эди. Камина “Флориан” қаҳвахонасининг кенг майдон узра ўрнатилган мўъжазгина столларидан бирининг ёнида ўтирардим. Концерт тугаб, томошабинлар оқими тарқала бошлагач, нотаниш киши ҳар доимгидек паришонхотир кулимсираганича ёнимдаги бўш ўринлардан бирига келиб ўтирди.

Вақт ўтган сайин теварак-атрофдаги ғала-ғовур ҳам тиниб, ҳадемай барча столлар бўшаб қолди. У ер-бу ерда онда-сонда одамлар кўриниб қолар, энди майдон бўйлаб улуғвор осойишталик ҳукм сураб, осмон тўла юлдузлар чараклар, гўзал Сан Марко узра яримта Ой балқиб турарди.

Мен нотаниш кўшнимга орқа ўгирганимча газета ўқирдим, ниҳоят, унга томон ўгирилишга мажбур бўлдим; чунки шу пайтгача ундан на бирон сас эшитилган, на бирор ҳаракат сезилган, энди эса у тўсатдан гапира бошлаган эди.

– Венецияга биринчи марта келишингизми дейман, афандим? – сўради у, французчани бироз бузиб гапираркан; мен унга инглиз тилида жавоб қайтармоқчи эдим, у кутилмаганда соф олмон тилида аста, хириллаган бўғиқ овоз билан, товушини тиниклаштириш учунми, тез-тез томоқ қириб йўталган кўйи сўзида давом этди: – Буларнинг ҳаммасини илк бор кўриб тургандирсиз, хойнаҳой? Барчаси сиз кутганингиздек эканми, ишқилиб? Балким ундан ҳам зиёдароқдир, эҳтимол? Эҳ!.. Бу қадар гўзал деб ўйламаган бўлсангиз керак-а? Тўғрими? Сизни бахтиёр ҳисоблаб, хавас қилишлари учунгина шундай деяётган бўлмасангиз керак? Эҳ!..

У ўриндикқа бемалол суяниб олди-да, кўзларини тез-тез пирпиратиб, менга диққат билан тикилди. Унинг ҳозирги юз ифодасида аллақандай мубҳамлик зуҳур эди. Орага узоқ сукунат чўқди, ушбу ғалати суҳбатни қандай давом эттиришни ҳам билолмай, ўрнимдан турмоқчи бўлгандим, у шошиб мен томон энгашиб, сўз қотди.

– Кўнгил қолиши нима эканлигини биласизми, афандим? – қатъий оҳангда, секин сўради у ва ҳассасига кўллари билан таяниб олди. – Чакана муваффақиятсизлик, омадсизлик эмас, балки чинакам, кенг маънодаги кўнгил қолиши, барча нарсалардан, бутун ҳаётдан кўнгил совишини айтаяпман. Албатта, буни сиз билмасангиз керак. Аммо шу туйғу каминани ёшлигимдан бери мудом таъқиб этиб келади, у мени ниҳоят, ёлғиз,

сўққабош, бебахт ва бироз ғалати ҳам қилиб қўйган, буни инкор этолмайман. Сиз мени тушуна олармидингиз, афандим? Лекин сиздан илтимос қилгудек бўлсам, мен учун икки дақиқа вақт ажратиб, гапларимни тинглай оларсиз, деб ўйлайман. Чунки гап очилдими, энди уни айтмасам бўлмас...

Авалло шуни айтишим керакки, камина кичкинагина бир шаҳарчада, пастор¹ оиласида туғилиб, ўсганман. Унинг файзга тўла хужраларида эскича урфдаги, уламоларгагина хос жўшқин, таъсирли некбинлик ҳамда яхши ва ёмон, савоб ва гуноҳ ҳақидаги дабдабали панд-насихатлардан иборат ўзига хос, ғайриоддий муҳит ҳукм сурарди. Камина бундайин баландпарвоз гапларни тинглашга сира-сира тоқат қилолмасдим, чунки назаримда азоб-уқубатларимга айнан улар айбдордек туюлаверарди. Ҳаёт мен учун шунчаки қуруқ сафсатадангина иборат эди, холос, негаки насихатлар каминада фавқулодда ва аҳамиятсиз тасаввур-тушунчалар уйғотар, мен эса улардан ҳеч нимани англай олмас эдим.

Шу тариқа мен одамлардан илоҳий эзулик ёки ақл бовар қилмас разолат, ҳаётдан эса мафтункор гўзаллик ё кабоҳат кутиб яшардим. Каминани уларнинг барчасига – бепоён борлиққа, қандай бўлишидан қатъи назар, бўлгуси саргузашт воқеаларга, фавқулодда бахт-омад ҳамда сўз билан таърифлаб бўлмайдиган, кутилмаган даҳшатли изтиробларга бўлган теран, ваҳимали ҳирс ва ҳавас чулғаб олган эди.

Ҳаётимдаги илк кўнгил қолиши нечоғли қайғули бўлганлиги ҳамон эсимда, афандим. Эътибор берсангиз, у бирон-бир гўзал орзу-умиднинг саробга айланиши билан эмас, балки ҳаётимга илк мусибатнинг кириб келиши билан боғлиқ бўлган эди. Ўшанда ёшгина бола эдим. Бир куни кечаси қандайдир шовкиндан уйғониб кетдим; уйимизга ўт тушган эди. Оловнинг сирли, маккор тиллари чор-атрофни чулғаб олиб, то хонам эшигигача етиб бораёзган, бутун қават ва зина ҳам аланга ичида қолганди. Буни пайқаганим ҳаманоқ пастга югурдим ва жонҳолатда “Ёняпти! Ёняпти!” деб кичқира бошладим. Бу сўзлар ҳамон кулоқларим остида фавқулодда тиниқ жаранглайди. Ўшанда гарчи эс-хушим, онгим ҳали етилмаган бўлса-да, ҳар ҳолда ниманидир ҳис этганим мудом эсимда. Англашимча, бу ёнғин эди; мана ҳозир ҳам уни аниқ-тиниқ кўз олдимга келтираяпман! Охири нима бўлди дейсизми? Э, ҳали бу ҳаммаси эмас...

Ёлғиз Худога аён, бу ҳазилакам фалокат эмасди. Бутун бошли уй батамом ёниб кул бўлган, оиламиз фавқулодда хавф-хатардан бир амаллаб жон сақлаб қолган, ўзим эса, кўп жойим куйиб, жиддий жароҳат олгандим. Шу ўринда ўшандаги болаларча тасаввурим билан бўлажак воқеа-ҳодисотлардан ўзиб кетиб, туғилиб ўсган уйимнинг ёнғинда куйиб, кул бўлишини илгаритдан сезган эдим, десам нотўғри бўлар эди. Аммо шунга аминманки, ботинимда аллақандай ноаниқ шуур, ғира-шира тасаввур яшаган ва аллақандай даҳшатли бир ҳодисани олдиндан англаб, пайқашимга туртки берган эдики, бунга қиёсан бутун борлиқ менга ожиз кўриниб кетганди. Ёнғин – умримдаги биринчи мудҳиш воқеа бўлган, оқибатда ҳаётимдаги ҳайратланарли ва ажойиб орзу-умидлардан ҳам кўнглим қолган эди.

Кўркманг, сизга барча умидсизликларимни бирма-бир батафсил ҳикоя қилмоқчи эмасман. Мен фақат бир нарсани айтмоқчиман, яъни ҳаётимдаги улкан орзу-умидларимни ўзимнинг бебахт иштиёқ-интилишларим билан, қолаверса, минглаб китоблардаги: шоирларнинг асарларидаги қуруқ сафсаталар билан бир умрга аллалаб келган эканман. Эҳ, шу десангиз,

¹ Пастор – протестантизм мазҳабидаги руҳоний.

мен уларни, ана ўша шоирман деганларни ёмон кўриб қолдим денг. Уларга қолса, ўзларининг баландпарвоз сўзлари билан тўрт томонга жар солишса, иложи бўлса, ана ўша сўзларини Везувий узра кад кўтарган кедр дарахти билан ёнма-ён ва ҳатто, само гумбазига ҳам муҳрлаб кўйишса, ҳар қандай дабдабали сўзнинг аслида ёлғон-яшиқ ёхуд киноя-пичингдан иборат эканлигини ҳис этмаслигим мумкинми, ахир!

Эҳ, кўнгли завқ-шавққа тўла ўша шоирларнинг нағмасини қаранг. Нима эмиш, гўё тилимиз камбағал эмиш, э, йўқ, уларнинг ўзлари камбағал, афандим! Фикри ожизимча, ҳаётдаги муҳтожлик ва етишмовчиликлар билан солиштирганда, аслида тилимиз бой, ниҳоятда бой. Азоб-изтиробларга келсак, уларнинг ҳам ўз сарҳадлари бор: ожизликнинг жисмоний, калтафаҳмлиқнинг эса руҳий сарҳади мавжуд – бахт ва омад бобида ҳам худди шундай! Инсоннинг ўз фикрини баён қилиш эҳтиёжи сабаб товушлар дунёга келган ва улар воситасида ана ўша сарҳадлар оша ёлғонлар тўкилиб келинган. Нима, бунга мен айбдорми? Ёки бўлмаса, аслида йўқ ходисалар ҳақида тасаввур уйғотаётган маълум сўзлар таъсирида фақат менинг эсим оғиб қолаётганмикан?..

Мен ана шундай иштиёқ-ла ўзимнинг улкан тасаввур-тушунчаларимга мос саргузаштларга тўлиб-тошган катта ҳаётга қадам кўйдим. Худо шоҳид, афсуски, ўзим кутган таассуротлардан баҳра олиш менга насиб этмаган экан! Камина дунёнинг кўкларга кўтариб мақталган жойларини ҳам бориб кўрдим, инсоният энг дабдабали сўзлар билан айланиб-ўргиладиган санъат асарларидан баҳраманд бўлиш учун узоқ вақт дарбадар кездим; ниҳоят, улар билан юзма-юз турарканман, ўзимга ўзим шундай дедим: Нақадар гўзал. Бироқ бундан-да гўзалроқ нарсалар йўқмикан? Бори шумикан?

Камина “вокелик”, “ҳақиқат” деган сўзларни тушунолмаيمان; бу билан ҳамма гапни айтиб бўлдим, чоғи. Қачонлардир, аниқ вақти эсимда йўқ, дунёнинг қай бир гўшасида, тоғ устида, торгина чуқур дара тепасида турардим. Қоя деворлари тик ва яланғоч эди, хув пастда эса тошдан-тошга урилиб, пишқириб оқаётган сувнинг шовуллаши эшитиларди. Пастга қараб туриб, ўзимча ўйладим: ҳозир қулаб тушсам нима бўлади? Ўзимга жавобим ҳам тайёр эди: мабодо шу ҳодиса рўй бергудек бўлса, йиқилаётиб ўз-ўзимга шундай деган бўлардим: “Ниҳоят, пастга қулаяпсан, билсанг, мана шу ҳақиқат!” Хўш, ҳақиқат дегани нима, ўзи?..

Кўрган-кечирганларим бироз хангома қилишга етади, десам ишонасизми? Бундан кўп йиллар муқаддам бир кизни севардим, у шундай бир гўзал хилқат эдики, уни жон деб ўз химоямга олган бўлардим; бироқ киз мени севмасди, бунинг эса ҳеч бир ажабланарли жойи йўқ, мен бўлмасам, бошқаси... Бироқ мен учун бундан багтар кўргилик бўлиши мумкинмиди? Лаззат ўрнига аччиқ мусибат келтирган ушбу воқеадан ҳам кўра оғирроқ азоб бормиди менга?.. Шундан сўнг қанчадан-қанча тунларни мижжа қокмай, бедор ўтказдим, алалхусус, бир ўй мудом миямда чарх урарди: зўр мусибат дегани мана шу! Ниҳоят, уни бошдан кечираяпман! Хўш, мусибат дегани нима, ўзи?..

Энди сизга ҳаётимдаги бахту омад ҳақида ҳам гапириб беришим шартмикан? Инчунин, бошимга бахт қуши кўнган пайтлар ҳам бўлган, лекин денг, бахт-икболдан ҳам кўнглим қолган... Ҳожати йўқ; чунки мен сизга айтмоқчи бўлганим мисоллар кўнглимни қолдирган, ҳафсаламни пир қилган, умидсизликка чулганган ўша ҳаётнинг ўртамиёна, зерикарли ва бемаъни кечганини сизга барибир тушунтириб беролмайман.

“Ярим маъбуд дея макталган Инсон – ким ўзи у?” деб ёзган эди ёш Вертер бир замонлар. Нима, ўзига ниҳоятда зарур кучлардан ҳам маҳрумми у? Модомики, қувончдан энтиккан ё изтиробга чўмган экан, уни буларнинг ҳеч бири тўхтатиб қололмайди, бепоён чексизлик қаърида йўқ бўлишга талпингани учун ҳам унинг хира, туссиз онги қайталайверади.

Денгизни илк бор кўрган кунимни тез-тез эслайман. Денгиз улкан, бепоён. Уни сохилдан туриб қузатарканман, ўзимни озод, эркин ҳис этардим, чунки унинг адоғида уфқ ястаниб ётарди. Нега энди айнан уфқ? Ахир, мен ҳаётдан чексизлик кутган эдим-ку... Балки, менинг назаримдаги уфқ бошқа бировларникига қараганда торроқдир? Камина воқелик, ҳақиқат деган нарсаларни тушуна олмаслигимни айтиб ўтган эдим – балки ақлим ошиб-тошиб кетаётгани учун шундай бўлаётгандир? Ёки буларни тушуниб улгурмаётганмиканман? Эҳтимол, хулоса қилишга шошаётгандирман, ким билади? Ё бахт-икбол ва дарду изтиробларнинг фақат энг куйи даражаларинигина, энг нозик ҳолатларинигина англармиканман?

Йўқ, бундай деб ўйламайман; одамларга ҳам ишоналмайман, ҳаёт билан юзма-юз туриб, шоирларнинг баландпарвоз сўзларига кўшиладиган камчил кишиларгагина ишонаман, холос, ахир, бу кўрқоқлик ва алдовнинг ўзгинаси-ку! Ҳа, айтгандай, эътибор берганмисиз, афандим, яна шундай бир тоифа одамлар ҳам борки, улар шунақанги мақтанчоқ ва бошқаларнинг чуқур ҳурмат-эҳтиромига, зимдан ҳавас қилишларига шу қадар ўч бўлишадикки, ўзларини энг зўр бахт-омадга эришган қилиб кўрсатадилару, бироқ кўрган-кечирган азоб-уқубатлари ҳақида лом-мим демайдилар...

Қоронғи ҳам тушиб қолди, энди гапларимни унчалик эшитгингиз ҳам келмаётгандир; шунинг учун сўзни мухтасар қилиб, бир нарсага иқрор бўлмоқчиман, яъни мен ўзим ҳам бир пайтлар ўзимни ўзимга ва бошқаларга бахтиёр қилиб кўрсатмоқ учун... ана шунақанги одамларга кўшилиб... ёлғон сўзлашга уринганим рост... Бироқ анча йил бўлди, шухратпарастлигим барҳам топиб, ундан кутулганман, ана шундан берисига камина ёлғиз, бебахт ва бироз ғалати ҳам бўлиб қолганман, буни инкор этмайман. Энди эса... тунлари юлдуз тўла осмонни кузатиб, хаёл суриш севимли машғулотимга айланган; чунки бу дунёга, бу ҳаётга қўл силтаб, ундан воз кечиб қўяқолишнинг энг яхши йўли ҳам шу эмасми, ахир? Шу билан бирга, ўзимнинг улғувор тасаввур-тушунчаларимни зиғирча бўлса-да, ҳамон асраб қолиш ҳақида, уларгагина хос бўлган ҳақиқатни умидсизликнинг ҳеч бир азоб-уқубатисиз намоён қила оладиган озод, эркин ҳаёт ҳақида, ҳеч қандай уфққа эга бўлмаган умр ҳақида орзу қилаётганимни кечиримли ҳол деб ўйлайман, шундай эмасми?..

Камина мудом шу ҳақда орзу қилиб, ўлимни кутиб яшамоқдаман.

Эҳ, мен уни, ўлимни, ана шу охирги кўнгил қолишини ҳам ҳозирданок шундай бир аниқ тасаввур қиламанки!.. Ахир, шуми ўлим дегани ҳали? Сўнгги дамда ўз-ўзимга шундай дейишим турган гап: мана, ниҳоят, унга ҳам етиб келдим! Хўш, ўлим дегани нима, ўзи?..

Майдонга ҳам кечки аёз тушиб қолди, афандим; буни сезиб турибман, ҳе-ҳе! Энди сиз билан хайрлашсам девдим. Adieu¹, афандим...

¹ Adieu – Хайр, яхши қолинг (франц.).

² “Жаҳон адабиёти” № 7

Андрей ПУМПУР

(1841–1902)

ЛАЧПЛЕСИС – ЛАТИШ ХАЛҚ ҚАҲРАМОНИ

Халқ ривоятлари асосида яратилган латиш эпоси¹

Рус тилидан
Муҳаммадали ҚЎШМОҚОВ,
Комилжон ЖЎРАЕВ
таржимаси

Мук тушганча, бир кун кечкурун,
Бўзлаб ётар эди Лаймдота,
Чақирарди эзгу руҳларни,
Сўрар эди улардан нажот.
Ярим кеча монастырь бўйлаб
Кўтарилди қўрқинчли шовқин,
Дукур-дукур, жаранг-журунг, дод,
Синаётган эшик қарс-қурси.
Яқинлашиб булар тобора,
Ланг очилди унинг эшиги.
Пайдо бўлди остонасида
Темиркўкдан либос кийганлар.
Хизматкорлар, кекса монахлар
Ўраб олди улар атрофин,
Семизликдан илкиллаб бири
Рицарларга юзланди шундоқ:
“Мажусийни олиб кетмоққа
Қасд айлаган бўлсангиз агар,
Топширамиз қўшқўллаб, яна
Ҳаққингизга қиламиз дуо.
Шунча вақт у қутлуғ даргоҳни
Ҳаром қилиб юргани етар!
Олаверинг! Етаклаб кетинг!
Аммо бизни тинч қўйинг фақат!”
Бошлигимиз чақиринглар, деб,
Уларга арз қилди Лаймдота,

Деди: “Унинг ҳимоясида,
Қўл остида турибман, ахир”.
Жавоб қилди монахлар: “Ҳозир
Мумкин эмас чақириши уни,
Чунки қўрқиб зўравонлардан
Ҳамишралар билан бирликда
Ўтирибди эшикни очмай
Черков ибодатхонасида”.
Лаймдотани олди ҳукмига
Шунда темир қўллар аёвсиз,
Монастирдан бир зумда элтиб,
Чиқардию уни эгарга,
От қўйганча, ўлжани олиб
Ўрмон томон кетди ўзрилар.
Лекин ногоҳ қандайдир рицар
Тўсиб чиқди улар йўлини.
Гир атрофи тиканак-тиғли
Темир чўқморини ўқталиб,
Айқирди у: “Эй, қароқчилар,
Қўйиб юбор тутқун қизни тез,
Йўқса, чўқмор зарбаси миянг
Қатигини чиқаради нақ!”
Дастлабки он у босқинчилар
Ҳардамхаёл бўлиб турдию
Кейин дарҳол ўзини ўнглаб,
Ташиганиди номаълум ёвга.

¹ Давами. Бошланиши журналнинг февраль, март, апрель, май сонларида.

Тийиқсиз куч, шиддат ила у
 Ёриб кирди рақиб тўдасин,
 Қайтарарди зарба дўлларин
 Унинг қуйма қалқони жадал,
 Бир пўчоқдай эзар темирни
 Қўлидаги қўрқинчли чўқмор.
 Пўлат ғилоф ичра каллалар
 Уйнаб учар – танидан жудо.
 Ёв соб бўлди, энг охирида
 Лаймдотани ўнгаргани ҳам
 Учди отдан. Унинг нақшин, зил
 Дубулгасин юлиб оларкан,
 Таниб қолди: шу қароқчидир
 Граф ўғли, саёқ бузуқи.
 Қаҳрин сочди: “Немис кўппаги!
 Биласанми, озод бир халқнинг
 Мағрур қизи кимлигини сен,
 Камолотнинг сайқалидир у,
 Ҳар қандайин мен деган графинг
 Ҳатто унга сув узатишига
 Лойиқ эмас! Юксак ақлига,
 Балқиб турган кўрк-жамолига
 Бутун немис ҳудудларида
 Биронта қиз тенглаша олмас!
 Айтиб бергил, ҳей, такасалтанг,
 Улфат-мулфат-кулфатларингга
 Юрак ютиб мабодо улар
 Босиб борса Балтиямизга
 Худди ҳозир мен қилганимдай,
 Таъзирини беришар шаксиз!
 Бу гал, янги учрашувгача,
 Қўйяпман жонингни омон”.
 У сўзларин тугатган маҳал
 Кўзларини очди Лаймдота.
 Халоскори эса, бошидан
 Ечди оғир дубулгасини.
 Бир ишониб-бир ишонмасдан
 Лаймдота тин оларкан енгил,
 Қўрди: тўлин ойнинг ойдини
 Аро турган йигит – Кокнесис.
 “Минг бор эзгу руҳларга шукур,
 Вақт борида келибман етиб, –
 Мард Кокнесис айтди шу сўзни
 Саломлашган чоғи қиз билан, –
 Лекин энди кетайлик тезда,
 Бу ерда ҳеч имилламайлик.
 Не воқеалар ўтди бошимдан
 Сўйлаб берай кейин йўл бўйи”.

Кокнесис ва Лаймдота борар:
 Иккиси ҳам отда, ёнма-ён.
 Ўрмондаги сўқмоқлар бўйлаб
 От қўйишиди ҳаялламасдан.
 Тоғ ораси, топдилар улар
 Ночоргина битта бошпана.
 Дарахт кесувчилар оғринмай,
 Қочқинларга қилди мурувват.
 Ўша ерда бир кун дам олиб,
 Ҳайё-ҳай, деб жўнашиди яна.
 Ҳеч ким шубҳа қилмасин, дея,
 Рицарь бўлиб олди Кокнесис,
 Эвин топди – кирди Лаймдота
 Қуролбардор тусига эпчил.
 Шу йўсинда, энг яқиндаги
 Бандаргоҳга борибоқ улар
 Дуч келган бир йўлчи кемада
 Балтияга кетмоқни истаб.
 Барча ўтган ишни Кокнесис
 Айтиб берди сўнгра йўл бўйи.
 Велей кечасининг оқшоми
 Кокнесисни учратиб Кангарс,
 Сўзлаб қолди Рим томонларга
 Каупонинг кетаётганин,
 Мухим сафар олди Буртниекс –
 Маслаҳатин олиш нияти
 Борлигин ҳам. “Буртниекс байрам
 Тадорики билан бўлса банд,
 Сен юр, деди, не гаплигини
 Кауподан билиб келиб айт”.
 Бу оққўнғил Кокнесис Кангарс
 Сўзларига ишониб борса,
 Ўзи билан эскидан таниши
 Анча ёшлар Турайдда экан,
 Шайланишиб Каупо билан
 Денгиз оша сафар қилгани.
 Улар авраб: “Дўстимизсан-ку,
 Кемагача кузат”, – дедилар.
 Рози бўлди у бажонидил.
 Шунда Кангарс гап топиб келди:
 Каупонинг йўриқ-хабари
 Қилинаркан эртага маълум.
 Кемагача бориб, барчаси
 Нонуштага бўлди андармон.
 Дитрих лутфан ҳадя айлаган
 Мусалласни тарқатди Кангарс.
 Аввал бундай ютими ширин
 Ичимликни кўрмаган ёшлар

Ютоққанча симираверди
 Қотиб ухлаб қолмагунча то.
 Кўзин очса Кокнесис бир вақт,
 Тўлқин уриб турган денгизда
 Чайқалганча бормоқда кема.
 Бутун атроф – осмон билан сув.
 Боши карахт, оғрир, кўнгли гаши,
 Ўз-ўзидан кетди уялиб.
 Қандай ичди текиндан-текин
 Мусалласни беўй, беҳадик?
 Ёт ўлкага кетмоқда, мана,
 Қўлдан бериб ихтиёрини,
 Юпатарди боиқалар эса
 Шу баҳона ёки бир сабаб
 Қанча-қанча ажойиботни,
 Балки кўриб келарсан, дея.
 Кокнесисга шу берди далда.
 Шундан кейин ўқишга машгул
 Бўлди кўхна бир монастырда
 Ҳамюртлари билан бирга у.
 Бўш вақт топса, шу яқиндаги
 Зўрхонага бориб, рицарлар
 Ҳар доимги олишувлари
 Ё жангларда этиб иштирок,
 Шу ердаги ботирларни мот
 Қилар кучи, усули ила.
 Лаймдотанинг немис юртида
 Эканидан эди беҳабар.
 У, аёллар монастырида
 Балтиядан келтирилган қиз
 Тутқунликда юрганлигини,
 Граф ўгли уни пинҳона
 Ўғирламоқ пайидалигин
 Тасодифан қолди эшитиб.
 Уқиб, қандай азоб-уқибат
 Қақшатар у бахтиқарони,
 Қутқазмоққа киришди жадал
 Човут солиб турган йиртқичдан.
 Монастирда Лаймдота банди
 Эканини билган чоғида,
 Ғазабининг бўлмади чеки,
 Шафқат нима – унутди буткул.
 Шунинг учун қароқчиларни
 Раҳим қилмай ташлади қириб,
 Граф ўглига берди омонлик:
 Унга тавқи лаънат бу аёв.

* * *

“Қайиқ ясаб берди отам!
 Елкан тўқиб берди онам
 Энди гўзал Шимол Қизин
 Излаб кетай мен ҳайё-ҳай”.

Кун йўл юрдим, тун йўл юрдим,
 Шимол Қизин топмадим ҳеч.
 Бир тоғ кўрдим: уч баҳодир
 Бўрни элар этгунча қор.

“Хайрли кун, қорэларлар!
 Шимол Қизин йўқчиси биз”.
 “Шимол сари сузинг яна,
 Денгизчилар. Оқ йўл берсин!”

Кун йўл юрдим, тун йўл юрдим,
 Шимол Қизин топмадим ҳеч.
 Бир тоғ кўрдим: уч баҳодир
 Қуяётир тўхтамай муз.

“Хайрли кун, музқуярлар!
 Шимол Қизин йўқчиси биз”.
 “Шимол сари сузинг яна,
 Денгизчилар. Оқ йўл берсин!”

Оқ денгизнинг совуқларида,
 Денгизчилар куйлашар шундоқ,
 Аммо кема кекса дарғаси:
 “Бундай йўлни, – деди, – билмайман”.
 Шу кемада денгизга чиқиб
 Кетаётган эди Лачплесис
 Кўзлаганча немис юртини,
 Лаймдотани топмоқ дардида.
 Бироқ йўлда бостириб етган
 Кучли довул писта пўчоқдай
 Ўйнаётган кема тусмоллаб
 Сузар Шимол денгизи аро.
 Қора кучлар гўё умрбод
 Этган эди кемани асир,
 Қўрқитарди денгизчиларни
 Ваҳший гирдоб этиб чирпирак.
 Ёпишқоқ қор, қуюқ зулумот
 Босиб ўтар кема устидан,
 Дўлзарралар, пага-пага қор

¹ Ушбу бир банд халқ кўшиғидан.

Уриб турар улар елканин.
 Аммо бир кун, самовот билан
 Денгиз бирдай туташган жойда,
 Яллигланди шафақ – бир елкан
 Сузиб чиқди шуъла ичидан.
 Бу аслида оппоқ елканли
 Қайиқ эди, келарди сузиб,
 Бошиқарарди уни бир текис,
 Рулни тутган латофатли қиз.
 Яқинлашиб келиб кемага,
 Деди у қиз қилиб табассум:
 “Гўзал кўшиқ айтиб сиз мени
 Чорладингиз ҳузурингизга,
 Келдим, мана, мен – Шимол Қизи,
 Борми менга биронта хизмат?”
 Қолмагандек сўзлашга ҳоли
 Ҳаяжонга тушган одамлар
 Кўз узолмас Шимол Қизидан
 Жим турганча, ҳайратга ботиб.
 Оқ-қирмизи юзи гўёким
 Зухуридир яшин шуъласин,
 Кўзларидир шимолнинг очиқ
 Кунисидаги само гумбаз.
 Елкасидан қуйи қуйилар
 Чаппар уриб олтин рангли соч.
 Узун бўйли, адил қоматли,
 Эғнидаги камалак ял-ял.
 Қордан ҳам оқ виллаинени¹ у
 Елкасига ташлаб олгандир.
 Гулчамбармас, унинг бошида
 Ярқирайди темир қалпоғи.
 Қайиғининг ичида маҳтал
 Қурол-яроқ, зарурий анжом:
 Қилич билан қалқон, ёй билан –
 Учи мисдан ясалган ўқлар.
 Кўшиқларда куйланганича,
 Камолида бўлди намоён,
 Ривоятда айтилганидай,
 Бўронларни жиловда тутиб,
 Узоқдаги шимолда, ўзи
 Кўтарилиб осмонга азот
 Улдирилган жангчилар улуг –
 Кўшинларин бошлайди олга.
 Ярқиратиб қиличларини
 Хуморини ёзганда улар,
 Ер юзида одамлар кўрққай:
 Қиргин, уруш, офат кўпди, деб...

Сўзин айтди унга Лачплесис.
 Айлади у борица баён:
 Совуқ ҳукм сурган денгизда
 Йўл йўқотиб сарсондир улар,
 Ҳаммасининг фикр-ёди – топмоқ
 Ватан сари қайтишига чора,
 Шимол Қизи берса гар мадад
 Фалокатдан бўлурлар халос.
 Бу сўровни этмоқлик бажо
 Маҳоллигин айтди жавобан,
 Отасининг қўл остисидаги
 Шу кўрқинчли худуддан четга
 Тирик чиқиб кетганлар, зеро,
 Бармоқ билан санарли, холос.
 Аммо ҳозир унинг отаси
 Муз қасрида уйқуда экан,
 Балки яна камида бир ой
 Донг қотганча ухласа керак,
 Улар бунинг мулкида ҳозир
 Йўл чарчогин чиқариб турсин,
 Ўзи эса қутқармоқ учун
 Излаб кўрар биронта чора.
 Ҳамма рози бу маслаҳатга:
 Кўнмоқликдан йўқ ўзга илож.
 Шимол томон сузиб кетди у,
 Булар эса юрди изма-из.
 Узоқларда, осмон четида,
 Шафақ ўйнар кўз қамаштириб,
 Унда, музлар билан қопланган
 Тик, қоядор орол муаллақ.
 Саёз жойга етганда кема
 Тўхтадилар кутиб рўшнолик.
 Чиқиб борди баланд қиргоққа
 Денгизчилар қизга эргашиб.
 Кўрдиларки, эртакадагидек
 Данғиллама сарой ярқирай.
 Шаффоф муздан тикланган унинг
 Деворлари, миноралари;
 Шу муз қасрнинг ёнидан, бошлаб
 Олиб ўтди йўлчиларни қиз.
 Ўша ёқдан уфурар тинмай
 Қаҳри қаттиқ аёз нафаси,
 Хув, қор босган дала ортида,
 Олисида, дуд ўрлайди кўкка.
 Бир сўз демай, қўл ишораси
 Ила бошлар қиз ўша томон.
 Кўп юришиди. Бир вақт юзларни

¹ Виллаине – майин жундан эшилган ипдан тўқилган гулдор рўмол, шолпўмол бўлиб, у кўкрак устида ёки елка устида, тўғнағич қадаб бириктирилади.

Силаб ўтди илиқ бир шамол.
 Қор қоплаган дала ўрнини
 Олди кўклам – тошқин яшил-кўк,
 Гуллаётган ва яшинаётган
 Беандоза боққа кирдилар.
 Бир қудуқ бор бог ўртасида
 Жаҳаннамда жойлашган туби.
 Бу қудуқдан отилиб мангу
 Осмонгача ётар бурқсиб ўт.
 Будир олам юрагин ўти,
 Шарофати ила, фақат у
 Айлантирди ажойиб боққа
 Айнан орол қалбин – ўртасин.
 Ҳосилини кўтара олмай
 Эгилибди олма шохлари.
 Новдаларнинг остида зилол
 Сувлар оқиб ётар шилдираб.
 Богда юрса ҳайвонлар баъзан,
 Қушлар сайрар, чириллар ногоҳ;
 Олтин шохли бугулар ювош
 Ўтлоқларда чимдийди гиёҳ.
 Мана, урди бека жарангдор
 Қалқонига қиличи ёнин:
 Йигилишиб келди бир зумда
 Даргоҳига, дунёнинг чети¹,
 Афсонавий Шимол мулкининг
 Аҳолиси – митти одамлар.
 Шимол Қизи айлади амр:
 “Базм бўлар, ёзинг дастурхон”.
 Ўрнатишди чодир ҳадемай
 Ва қўйишди эман столлар,
 Ўз ўрнини топди чўмичу
 Қружкалар; тортилди таом.
 Ўтиргизди меҳмонларини
 Шимол Қизи хурмат кўрсатиб,
 Ўтқир қаҳва, айнимас асал,
 Пиво билан сийлади роса.
 Тўшалганди қўшни чодирда
 Озода ва юмшоқ ўринлар,
 Йўлдан келган одамлар токи
 Чарчогини ёзсин олиб дам.
 Ўша богда улар анча кун
 Яшадилар тўкин, фаровон
 Кимнинг кўнгли нима истаса
 Ўша богда эди муҳайё,

Кўплар, рости, қилмасди ҳатто
 Бу оролдан кетмоқни хаёл.
 Тунни кундан этмасдилар фарқ,
 Кўрмасдилар қуёшни сира,
 Керагича берарди ёруғ
 Шу богдаги ўт-устун доим,
 Шунинг учун кундуз ва кеча
 Эди худди битта узун кун.

Бу жодуга бўлмади мойил
 Шонли ботир Лачплесис фақат,
 Уйга қайтиши йўлин кўрсат, деб,
 Сўрар эди Шимол Қизидан.
 Шимол Қизи айлади ваъда
 Уларга йўл кўрсатмоқликни,
 Фақат шарти шуки, валлама
 Айтганидан чиқмасин унинг:
 Қайтмаслиги керак Лачплесис
 Бу томонга келган йўлидан,
 Чунки пойлаб ётибди баттол
 Душманлари пичогин қайраб,
 Шу гал баланд келиб қўллари
 Балки уни этишар ҳалок.
 Шунинг учун жўнатар уни
 Ватанига янги бир йўлдан.
 Гарчи бу йўл хатарли, узоқ,
 Аммо ундан беҳабардир ёв:
 Шу учун у ёвуз, очофат
 Иттумишқлар манзилларини
 Четлаб ўтиб, дунё четидан
 Сузаверса ўз кемасида
 Балтияга боради етиб.
 Одамларга ўхшаб кетади
 Иттумишқлар келбати лекин,
 Бу махлуқлар егани хом гўшт,
 Ичганидир иссиқ қон фақат.
 Шу йиртқичлар, шу одамхўрлар
 Баттол, қонхўр; кечаю кундуз
 Фириб билан тушириб қўлга
 Йўлчиларни ейди тириклай.
 Қутулмоқлик мумкин улардан,
 Чора шуки бунга бирдан-бир:
 Олдин ортга – тескари қилиб
 Кийилади оёққа чориқ...
 Аммо дунё четида эса

¹ Дунёнинг чети – латиш эртақларида баланд тош – девор дунёнинг четини билдиради, у кемада сузиб бораётганлар кўзига яққол кўринади. Бир эртақда унинг девори орқасида дўзах борлиги айтилади. Бошқа эртақда эса дунёнинг четида дўзах, аъроф ва жаннат мавжудлиги баён этилади. “Лачплесис” да дунёнинг чети маъбудлар макони – Перконс ўғиллари, Офтоб, Офтоб қизлари, Диев ўғиллари ва бахтли одамлар яшайдиган жой сифатида тасвирланади.

Макон этиб горлар ичини
 Яшайдилар митти одамлар.
 Зарари йўқ ҳеч кимга ҳеч вақт.
 Гуллаб-яшнар у ёқда бир бог,
 Уша ердан чиқади қуёш...
 Унда, шунча яқинки осмон
 Узатганда, етади қўлинг.
 Қуёш чиқиб келаётган вақт
 Форга кириб беркинмоқ зарур,
 Акс ҳолда, у иссиғи ила
 Айлағайдир буткул жизгинак...
 Тахта токча, илгак, сандиқ не
 У ёқларда билишмас асло.
 Тушлик қилгач, қошиқ, идишини
 Суриб қўяр булут ортига.
 Жўваларни қўйиб осмонга
 Ювган кирин ёяди қизлар.
 Кимки юрса дунё четидан
 Кўринмайди унга самовот,
 Бунда фақат беадоғ уммон
 Ва устида беадоғ зулмат.
 Ўша зулмат уммонин айнан
 Ўртасида олместоғ пойдор.
 Таратаркан шуъла, ярқираб
 Узоқлардан кўринади у.
 Денгиз бўйлаб ўша олместоғ
 Яқинидан ўтмаслик керак.
 Хаёлга ҳам келтиришмасин
 Чиқмоқликни у олместоққа!
 Кейин яна кўринур осмон,
 Яна яшнар кундуз ёруғи,
 Кўз ўнгида денгизчиларнинг
 Бўлур пайдо бир орол ногоҳ,
 Олисдан у этиб маҳлиё
 Гўзаллиги ила қилур ром.
 Лекин улар кемаси асло
 Шу оролга бормасин ёвуқ,
 Зероки, у денгизда сузиб
 Бораётган кема, қайиқни
 Ҳеч қайтариб бўлмас куч билан
 Чиппа тортиб олар ўзига.
 Кўп бепарво йўловчиларнинг
 Ҳаётини у этган барбод.
 Йўлидаги барча говлардан
 Беталофат ўтиб кетса гар,
 Шунда, дунё бошқа четидан
 Ўз жонажон юртига киргай.

Чин кўнгилдан айтди ташаккур
 Алп Лашплесис Шимол Қизига,
 Шошилтирди ҳамроҳларин сўнг

Кўринг сафар тадоригин, деб.
 Аммо гўзал оролни ташлаб
 Кетмоқликни улар истамас;
 Бироқ Шимол Қизи айтдики,
 Уйғонади отаси ҳозир
 Ва шу заҳот кўрқинчли дами
 Йўлчиларни қўяр музлатиб.
 Така-пука бўлиб юраги
 Денгизчилар шошди қирғоққа.
 Кема ўша жойда бус-бутун
 Турган экан қўйганларича,
 Лекин орол узра дафъатан
 Гулдуради момақалдироқ,
 Ваҳимали сурон солганча
 Ажралди музтоғлар қирғоқдан.
 “Тез кетинглар! Жонингиз асранг! –
 Шимол Қизи деди қичқириб. –
 Ана, отам уйғонаёттир!
 Нафасидан қўзгалар бўрон!”
 Денгизчилар имкон борида
 Кўтардилар елканни шитоб,
 Шамол турган лаҳза, жўнашди
 Бу оролдан узоқлашиб тез.
 Ҳаял ўтмай айланди шамол
 Ваҳшат сочган кучли бўронга.
 Қутурарди қорбўрон, қуюн
 Кўкни ёриб юбормоқчидай.
 Сузувчилар ўлим кўрқуви
 Ичра, тинмай эшарди эшак,
 Жонин асраш ягона илинж
 Халос бўлиб довул дамидан.
 Тўлқинлар бетийиқ, беаёв
 Телбаланиб отади ҳар ён,
 Ва, ниҳоят, улар кемаси
 Бўлаёзган вақтда тамом гарқ,
 Бўрон шартта улар кемасин
 Бир кўрфазга итқитди илкис.
 Жилла қурса шу гал ҳалокат
 Ҳамласидан қолдилар омон.
 Лекин шўрлик бу йўлчиларни
 Кутар эди янги мусибат,
 Қочсалар-да, иттумишуқларга
 Дуч этганди уларни қисмат.

Охир тинди шамол ҳам. Денгиз
 Чайқатарди бежон мавжларни.
 Денгизчилар бериб эътибор
 Тунд қирғоқни кечирди кўздан.
 Аммо кема жуда ҳам қаттиқ
 Шикастланган эди бўронда;
 Сувни тўккач чўмичлаб олиб,

Тешикларни беркитиши даркор.
 Кўнгишларни гаши айлаганча,
 Бу овлоқ жой ётар ҳувиллаб,
 Тик қояда ёввойи бугу
 Подалари ўтлайди, холос.
 Денгизчилар ўз кемасини
 Тузатишга киришди чаққон.
 Йўлдошларин бошлаганича
 Чиқиб кетди овга Лачплесис.
 Ана, улар борди яқинлаб
 Бир подага биқиниб, секин.
 Омад чопиб, ўқлари тегиб,
 Ўлжа бўлди бир-икки бугу.
 Энди овни тозаласани
 Енг шимариб турганлари дам
 Бирданига тоғ тарафидан
 Эшитилди хунук увуллаш.
 Тоғдан бўри галаси янглиг
 Иттумишўқлар югуриб чиққач,
 Овчиларни бари бир онда
 Ўраб олди увлаб, ириллаб.
 Кўзни очиб-юмгунча еди
 Бурда-бурда қилиб уларни.
 Қиличини ўйнатиб, ўзин
 Мудофаа этди Лачплесис.

Ўтқир пўлат дамида кесиб
 Кўпларини айлади нобуд,
 Улар эса бўридай эпчил
 Ташиланарди тишини қайраб
 Ва етказди қанча жароҳат
 Бели билан сонига унинг.
 Балки ботир охиригача
 Кўрсатолмас эди қаршилик,
 Кирмаганда жонига оро
 Фаросати етказиб нажот;
 Иттумишўқлар уяси бўлган
 Ўша зорга, йилдиримдан ҳам –
 Ўзгудайин, етди югуриб,
 Кўриб-кўрмай қолди йиртқичлар;
 У, горнинг тор огзида туриб,
 Ўз қиличин ишлатиб эпчил
 Қонсираган галага қарши
 Топди ўнгай ҳимоя йўлин.
 Иттумишўқлар қутуриб баттар,
 Аввалгидан қаттиқроқ увлаб,
 Шундай бир иш қилдики, бундан
 Тушиди ботир кўнглига ваҳм:
 Гор огзига қоя тошларин
 Аганатиб, тўсди батамом,

Гор ичида қамалган кўйи
 Тутқунликда қолди Лачплесис.

Овчиларни, кўнгли алагда
 Денгизчилар кутдилар узоқ,
 Қирғоқ бўйлаб излашга сира
 Бермас эди юраклари дов.
 Созладилар ва шайладилар
 Сафарга тахт этиб кемани,
 Қайтиб келмас эдилар фақат
 Овга кетган йўлдошлари ҳеч.
 Шундай дамда қичқирди биров:
 “Келаётир! Ана – Лачплесис!”
 Чиқиб келди кемага ботир
 Қонлар қотган эгин-бошида
 Ва буюрди сузмоққа дарҳол
 Тўхталишига бермади фурсат.
 У, денгизга чиққанларида:
 Шерикларин не кечди ҳоли,
 Қандай омон қолди ўлимдан,
 Қандай асир бўлди гор ичра,
 Тентиради зулматда қандай,
 Куббадаги тирқишини кўргач,
 Қилич учи билан тошларни
 Кўчирганин – очганин тўйнуқ,
 Шу тўйнуқдан амаллаб ўтиб,
 Тутқунликдан қутулганин
 Ва сездирмай қочиб келганин –
 Ҳаммасини қилди ҳикоя.
 Шарққа қараб сузди кўп узоқ
 Олис денгиз бўйлаб Лачплесис,
 Сузаверди дунё четига
 Етгунича токи кемаси.

Ер билан кўк унда туташган
 Бўлиб мангу ялакатмағиз.
 Бу – халқларнинг бешиги азал,
 Бу қирғоқлар – азиз, муқаддас.
 Ўша ерда кўк дарвозаси
 Ва дўзахнинг тўйнуғи очиқ.
 Ўт ёнида тер тўкиб, Перконс –
 Болалари қуяди олтин,
 Офтобнинг нурли боғида
 Етилади олтин олмалар.
 Ором олар тўнлари Офтоб
 Ўша ерда, олмос қайиқда;
 Эрта тонгда уйғонар, майин
 Чайқалади сув узра қайиқ.
 Чўмилтирар денгизда Офтоб
 Ўйноқлаган арғумоқларин,

Тепаликда кутар уларни
 Зар тизгинни тутиб кўлида.
 Яшар бахтли, тотув, фаровон
 Дунё чети бор аҳолиси.
 Кўнгли тоза, болалар янглиз,
 Улар билмас зулмни асти.
 Кўшиилари, Офтоб қизлари,
 Кўк аҳлининг болалари ҳам
 Бахтсизликдан, инс-жинс макридан
 Асрашади уларни доим.
 Ҳамроҳлари билан, қанча вақт
 Меҳмон бўлди бунда Лачплесис.
 Ўша юртда, кўнлаб гаройиб
 Нарсаларни кўрди одамлар,
 Меҳрибонлик қилди самимий
 Ўша ерлик жами аҳоли.
 Аммо Офтоб заррин боғлари
 Орзу бўлди эришиб бўлмас,
 У таратар оловли ёлқин:
 Қараиш, яқин бормоқлик душвор.
 Қайтиши керак, сафар қариди,
 Деб ўйлади ботир Лачплесис.
 Шунинг учун бир кун тонгда
 Қуёш роса уйқуга қониб,
 Сўнгра олтин аравасида
 Ер устида йўл олган маҳал
 Кўкка тегиб кетмасин, дея,
 Мачталарни туширдию у,
 Сузди дунё четидан нари
 Бўғиқ зулмат денгизи сари.
 Атроф эди шундай зим-зиё,
 Зулмат қуюқ – тўлқинлар узра,
 Денгизчилар бир-бирин юзин
 Кўра олмас эдилар асло.
 Қоронгилик аро, узоқда
 Недир яллиғ сочарди фақат,
 Елканларни кўтариб, ўша
 Шуълаларни олишиди мўлжал.
 Олмостогнинг қиргоқларига
 Яқинлади улар кемаси.
 Бутун гирдин зулмат ўраган
 Ў тоғ ўзи порлар, чарақлар
 Худди қуёш қуйилган янглиз
 Оловлар ҳар бир қирраси.
 Тоғ ёнида тўхтади кема
 Ва қиргоққа тушиди одамлар.
 “Ўша тоғда нима бор экан?” –
 Бунни билиш ҳаммага қизиқ.

Ботир тақиқ айласа ҳамки,
 Бир йўловчи солмади қулоқ,
 Тоққа чиқиб, қичқирди жўшиб:
 “Воҳ-воҳ, бу ер қанчалар гўзал!”
 Гўё кетди кўтариб шамол –
 У учдию йитди кўзлардан.
 Кейин тоққа чиқди бошқаси,
 Чўққиғача бордию етиб,
 Қичқирди: “Воҳ, қанчалар гўзал!”
 Бўлди бу ҳам ўша дам зойиб.
 Улар қайтиб келишин кутмай,
 Денгизчилар, энди, учинчи
 Шерикларин арқонга боғлаб
 Йўлладилар тоғнинг устига.
 Тоғда туриб, қичқирди у ҳам:
 “Воҳ-воҳ, бу ер қанчалар гўзал!”
 Аввалгилар каби, қайгадир
 Талпинарди бўлиб учгудай.
 Арқонидан тортиб, дўстлари
 Туширишида ерга, ҳайтовур,
 Кўрганлари ҳақида бироқ
 Айтолмади бирон оғиз сўз:
 Тилдан қолди. Умр бўйи гунглик
 Уқубати тушиди бошига.
 Олмостогнинг ёнида қолмай,
 Кетиш керак, деди, Лачплесис,
 Сузаверди Ер атрофида,
 Етди қуёш нурига тагин.
 Машаққатли йўлида энди
 Қолмаганди биронта ҳам гов.
 Кун чарақлаб, ҳамроҳ шамоллар
 Елканини сурди ишириб,
 Ҳамма бирдай ошиқар эди
 Балтияни тезда кўрмоққа.
 Аммо бир кун саҳар вақтида,
 Тўлқин узра, қоронги тарқаб,
 Нур ёйилди: бўлди намоён
 Денгиздаги гўзал жазира.
 Фаҳмлади ботир: бу орол
 Сеҳрли бир қудрати билан
 Кемаларни олади тортиб
 Ўз гаройиб қиргоқларига.
 Буюрди у, топиб эвини,
 Бу тилсимни ўтмоққа четлаб.
 Лекин худди афсунлангандай
 Орол томон кетди шувуллаб
 Ва, ниҳоят, қаттиқ зарб билан
 Иргитилди қиргоққа кема.

(Давоми келгуси сонда)

Тони МОРРИСОН

(1931 йили туғилган)

ЎЗ УЙИМ...

Роман

*Рус тилидан
Дилдорхон АЛИЕВА
таржимаси*

Америкалик адиба Тони Моррисон (болаликдаги исми шарифи – Хлоя Антони Уоффорд) Огайо штатидаги Лорейн шаҳрида 1931 йил 18 февралда дунёга келди. У ишчи оиласидан бўлиб, тўрт фарзанднинг иккинчиси эди. Тони исми Антонининг қисқартиб айтилганидир. Тони 12 ёшида католик динига ўтказилиш маросимида черков томонидан унга шу лақаб берилган эди.

Адабиётда Тони икки буюк ёзувчига алоҳида эътибор қўйган – Жейн Остин ва Лев Толстойга. Пайвандчи бўлиб ишлаган отаси Америкадаги қоратанлилар ҳаётидан лавҳалар ҳикоя қилиб берарди, шунинг таъсиридан бўлса керак, Тони Моррисон асарларининг аксариятида америкалик қоратанлилар ҳаёти гоят ёрқин бўёқларда тасвирланади.

Ёш Тони 1949 йилда Говард университетида инглиз тили ва адабиёти мутахассислиги бўйича ўқишга кирди. 1955 йилда Корнелл университетида магистр даражасини олди. Ўқишни тугатгандан кейин у Жанубий Техас университетида инглиз тилидан, Хьюстон шаҳрида рус тилидан дарс берди. 1957 йилдан эса ишни давом эттиргани Ховардга қайтиб келди.

1958 йилда курсдоши, ямайкалик меъмор Ҳарольд Моррисонга турмушга чиқди, ундан Ҳарольд ва Слэйд исмли фарзандлар кўрди. 1964 йилда эри билан қўйди-чиқди бўлган Тони Сиракузага келиб, у ерда “Random House” нашриётида илмий қўлланмалар муҳаррири бўлиб ишлади. Айни вақтда Йел университети ва Барда коллежида ўқитувчилик қилди. Муҳаррир бўлиб ишлаган вақтларида Тони Генри Думас, Тони Кэйд Бамбара, Анжела Дэвис ва Гейл Жонс сингари таниқли муаллифларнинг асарларини кенг тарғиб қилиб, улар номини жаҳонга ёйди.

1983 йилдан Тони нашриёт ишларига чек қўйди, 1984 йилда Нью-Йорк штатининг Олбини университетида профессорлик унвонига сазовор бўлди. 1989 йилдан Принстон университетида ишлади ва 2006 йилда нафақага чиқди.

* Манба: “Иностранная литература”, 2014, № 8.

1972 йилда адабанинг “Сула”, 1987 йилда “Севишганлар” романи чоп этилди ва ҳар иккала асари ҳам ҳукумат мукофотлари билан тақдирланди. Ҳаммаси бўлиб Тони Моррисон 11 та роман ёзди.

1993 йилда Тони Моррисон Нобель мукофотига сазовор бўлди.

Таржимондан

Слейдга

Бу кимнинг уйи?
 Кимнинг тунга унга нурнинг кириш
 Йўлини тўсиб қўяпти?
 Айт, унинг соҳиби ким?
 Мен эмас.
 Тушимга фарахбахш ва тиник,
 Янги бўёқдан чиққан қайиқлари ярашиб
 Турган кўли,
 Қучоқ очган қўллардек чексиз далалари бўлган
 бошқа чиройлироғи кирди.
 Бу уй бегона.
 Унинг кўланкалари алдамчи.
 Нега унинг калити
 Менинг қулфимга тушди?

1

Улар худди одамлардек оёқда турарди. Биз уларни кўрдик. Худди одамлардек; тик турарди. Бизнинг бу ерга келишимиз ножоиз эди. Лотус, Жоржия яқинидаги барча ер-мулклар сингарии, у ерда ҳам ваҳимали огоҳлантирувчи ёзувлар осиб қўйилганди. Улар ораси ўн беш метр келадиган ёғоч устунларга тортиб қўйилган тўрсимон деворларга илиб қўйилганди. Бироқ биз қандайдир жонивор – бўри ёки ит қовлаб ташлаган чуқурни кўриб, ўзимизни тўтолмадик. Ўт-ўланлар унинг елкасидан келарди, менинг – белим қадар, ва биз гарчи илондан кўрқсак-да, эмаклаганча кетавардик. Ҳамма еримиз кўм-кўк ўтга беланди ва майда чивинлар ҳам кўзимизга кира бошлади, бироқ мукофот бошдан кечирадиган бундай кўнгилсизликларга арзирди: улар ўн беш метрлар чамаси, нақ рўпарамизда, тик турарди, улар худди одамлардек қоим турарди. Кўзлари рангсиз, қутурган бу ҳайвонлар туёқларини баланд кўтариб тепинар, ёлларини силкитарди. Улар худди кўппаклардек бир-бирини гажиса-да, барибир тик турарди, улар орқа оёқларида тиккайиб, олд оёқлари билан бир-бирларининг яғринларидан қучарди, бизнинг эса ҳайратдан нафасимиз тиқилгудек бўларди. Бири қулранг, бошқаси қора, иккиси ҳам тердан ялтирарди. Жониворларнинг кишинаши, душманнинг тиржайган тишларига орқа туёқлари билан туширгандан кейин пайдо бўладиган сукунатдек кўнам чўчитмасди. Шу яқин орада эса биялар билан қулунлар ўт чимдир эди ва бошқа тарафларга бепарво қараб қўйишарди. Сўнг булар тугади. Қулранги бошини қуйи солди ва туёқлари билан депсина кетди, голиб чиққан эса катта-катта одимлаб бориб бияни тумшуги билан туртиб қўйди-да, ўтлоқ бўйлаб чошиб кетди.

Биз турнақатор саф тортган кичик юк автомобилларидан ўзимизни нарига олдик-да, ўт-ўланлар орасидан орқага, чуқурлар ковланган томонга эмакляб кета туриб йўлни йўқотдик. Девор бизга чексиздек туюлмаган бўлса-да, биз қатъиятли, лекин аранг эшитилаётган товуш қулогимизга чалинмагунча, ўзимизни босиб турдик. Мен унинг қўлидан ушлаб олдим-да, бармогимни лабимга босдим. Биз бошимизни кўтармай, фақат майсалар орасидан мўралаб, улар одам танасини замбилгалтакда олиб келиб, уни ўрага қандай улоқтирганларини кўрдик. Гўё арзимаган ҳаракат билан белкуракда ташланган тупроқ остидан халос бўлиб, орқага қайтиб чиқа оладигандек битта товон ўранинг бир четида қалтираб турарди. Кўмилганларнинг юзларини кўрмадик, фақат шимлари кўринди, холос; бироқ биз белкурак тиглари титраб турган товонни қолганлари устига қандай қилиб кураб ташлаганини кўрдик. У исқирти чиққан, кафти қизғини қоп-қора оёқни қаро ерга қандай суриб ташлашаётганини кўрди-ю, аъзойи баданини титроқ босди. Мен унинг титраб турган елкасидан маҳкам қучоқлаб, бағримга босмоқчи бўлдим – мен ундан тўрт ёш катта бўлган унинг акаси эдим ва буни жоиз деб билдим. Одамлар аллақачон кетиб, ой ҳам ҳандалакдек думалаб чиқиб бўлганди ва биз шундагина фақат битта майсани қимирлатишга журъат эта олдик ва қорнимиз билан эмакляб, девор тагидаги лаҳми излай бошладик. Бемаҳалда қайтганимиз учун уйдагилардан калтак есак керак, ё роса сўкишар деб ўйлагандик, бироқ катталарнинг бизга кўзи тушмади. Уларнинг ўз ташвишлари ўзларига етарли эди.

Модомики, сен менинг ўтмишим ҳақида ёзишга жазм этибсанми, сен нима деб ўйлашингдан ва сен нима деб ёзишингдан қатъи назар, мен бир нарсага аминман: ўша кўмиш маросимларининг барини мен аллақачон унутганман. Менинг хотирамда фақат отларгина сақланиб қолган, холос. Улар ҳақиқатан ҳам чиройли эди. Ҳа, улар шунақа ҳайвон эди. Уларнинг одамлардек тик туришини айтмайсанми.

2

Нафас олиш. Унинг уйғоқлигини ҳеч ким пайқаб қолмаслиги учун қандай нафас олиш керак? Пастки лабни осилтириб, бир текисда, йўғон овозда хуррак отиш керак. Энг муҳими, қовоқлар кимирламасин, юрак бир маромда урсин ва қўллар бўшашган ҳолатда бўлсин. Ухлатадиган уколдан унга яна битта қилиш керакми, ё йўқми дея буни тунги соат иккида текширгани келишганда, иккинчи қаватнинг ўн еттинчи палата-сидаги беморнинг морфий таъсирида қотиб ухлаб ётганини кўришади. Бунга ишонч ҳосил қилгач эса улар уколни қолдиришлари мумкин ва қўллардаги қон айланишни тиклаш учун кишанларни ҳам бўшатишади. Донг қотиб ухлаётган ёки кир-ифлос жанг майдонида юзтубан ётган мурдага ўхшаш учун диққатни бирон-бир холис нарсага қаратмоқ керак. У шундай бир нарса бўлиши лозимки, заррача ҳаёт учқуни пайдо бўлиши билан уни сўндира олсин. Муз, ўйлади у, муз бўлаги, сумалак, тўнглаб қолган ҳовуз, қаҳратонли табиат манзараси. Йўқ, бу қорли тепалиқдан пайдо бўлган ҳаддан ташқари кучли туйғу. Унда – олов экан-да? Йўқ-йўқ. Бу ҳаддан ташқари жўшқин. У ҳеч қандай туйғу

уйғотмайдиган бўлсин, на ёқимлисини ва на уятли хотираларни ёдга солсин. Нимани эсга олмай, бари менга азоб берарди. Шунда ёзилмаган тоза варақ хаёлимга келди – шунда ўша заҳоти томоққа тиқилган тошдай бўлиб турган олинган мактуб ёдимга тушди: “Тез етиб кел. Агар ҳаялласанг, уни тирик кўролмайсан”. Охири у палата бурчагида турган курсиларга диққатни жамлади. Ёғоч. Эман. Локланган ёки тезоб билан бўялган. Суянчиғидаги энсиз тахталар нечта экан? Ўриндиғи текисмикан ёки орқасига букилганмикан? Кўлда ясалганмикан ёки фабрика маҳсулотимикан, бунинг дурадгори ким бўлди экан ва хомашёни қаердан олди экан? Фойдаси йўқ. Курси бепарво хунобликни эмас, саволлар туғдираяпти. Балки булутли кундаги океанни ўйлаш керакдир, унга улов устидан туриб қараганинда – уфқ кўринмадимми, демак, умид ҳам кўринмайди, шунақами? Йўқ. Мумкин эмас, чунки кеманинг тағхонасидаги жасадлар орасида унинг ҳамшаҳарлари бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Бошқа нимагадир диққатни жамлаш керак – юлдузсиз тунги самогами ёки яхшиси темирйўлгами. На табиат манзараси бор ва на поездлар, фақат ҳадсиз, битмас-туганмас излар ва излар.

Кўйлаги ва боғичли оёқ кийимини ечиб олишди, лекин иштони ва калта ҳарбий курткази (ўз жонига қасд қилиш учун нобоп восита) жавончада осиглиқ турибди. У фақат йўлак орқали ичкарига кирадиган эшиккача етиб олса бўлгани – қаватларда ёнғин чиқиб, ҳамшира ва икки бемор ҳалок бўлгандан бери ўша эшикни қулфламайдиган бўлишган. Буни унга беморларнинг кўлтиғини юваётганида сақични тез-тез чайнайдиغان вайсақи кичик тиббий ходим Крейн гапириб берганди. Бироқ, афтидан, бу ҳам бир баҳона бўлса керак, ходимлар у ерни шунчаки чекиш жойига айлантириб олишган. Қочишнинг энг биринчи режаси – аввал тувакни олиб кетгани келган Крейнни бошига уриб хушдан кетказиш. Бунинг учун қўлни кишандан бўшатиш керак, бу вазифа эса ўта хавфли; шу боис, у уруш санъатининг бошқа йўлини танлади.

Бундан икки кун бурун миршаблар машинасининг орқа ўриндиғида унинг қўлига кишан солиб олиб кетишаётганда, улар ўзи қаерда ва қаерга кетишаётганини билиш учун йигит бошини тинмай у ёққа-бу ёққа бурганди. Бу туман унга нотаниш эди. У Сентрал-Ситида истиқомат қиларди. Газакхонадаги кучли неонлар ва АМЕ Сион черкови¹ ҳовлиси қаршисидаги улкан лавҳадан бўлак диққатни тортувчи бирон белги кўринмасди. Агар ўт ўчириш хизматининг чиқиш йўлидан қочишни эпполса, унда у тўғри ўша ерга – Сионга қараб жўнайди. Бироқ қочишдан аввал қаердандир оёқ кийими топиш керак. Агар қишда оёқяланг юрганингни кўришса, турган гапки, ҳибсга олишади ва касалхонага қайтаришади, сўнг эса саёқлик тамғасини босишади-да, тўппатўғри қамокқа равона қилишади. Ғалати қонун: саёқлик, бу – кўчада лақиллаб туриш ёки мақсадсиз юриш. Қўлингда китоб бўлса, нафи тегиши мумкин, агар оёқяланг бўлсанг, демак, “мақсадинг” йўқ, борди-ю, шунчаки турадиган бўлсанг, унда ҳам “шубҳали феъл-атвор эгаси” дея айб қўйишлари муқаррар.

Қонуний жазо бўладими у, ё қонунга зидми, бунинг учун кўчада туриш мутлақо шарт эмаслигини у ҳаммадан яхшироқ биларди. Уйда бўлишинг мумкин, йиллаб ўз уйингда яшашинг мумкин, бунинг фарқи

¹ Африкадаги методизм йўналишидаги епископ черкови. (Изоҳлар таржимонники).

йўқ, нишони бор одамлар бўладими улар, ё бенишонми, лекин, албатта, қурол билан бостириб келишади ва оёқялангмисан, ё оёқ кийимдами, уларга бунинг фарқи йўқ, лаш-лушларингни йиғиштириб сени ўз гўшангдан ҳайдаб чиқаришади. Тўғри, бундан йигирма йил бурун, у тўрт яшарлик пайтида ҳар қадам босганда биттасининг тагчарми “таптап” этиб турадиган бир жуфт оёқ кийими бўлгувчи эди. Истикомат килувчилардан ўн бешта хонадонга шаҳар атрофидаги қишлоқни тарк этиш буюрилди. Одамларга йигирма тўрт соат муҳлат берилди, акс ҳолда... “Акс ҳолда” ўлим дегани эди. Улар барвақт огоҳлантирилди ва кун саросималикда, қаҳр-ғазаб ва тараддулланиш билан ўтди. Оқшом чоғи кўпчилик жўнаб кетиб бўлди – автомобили борлар автомобилда, қолганлари – пиёда. Бироқ узун чакмон кийган ва киймаган одамларнинг дўқ-пўписаларию қўни-қўшниларнинг панд-насихатларини қулоғига олмаган мўйсафид Кроуфорд айвон зинасида ўтириб олиб, кетишдан бош тортарди. У тирсагини тиззасига тираганча, бармоқларини чирмаштириб, тамаки кавшади ва туни билан кутиб чиқди. Тонг саҳарда, роппа-роса йигирма тўрт соатдан сўнг уни қувур, милтиқ қўндоклари билан ўлгудай қилиб калтаклашди ва ўша, ўз ҳовлисида ўсиб ётган, ён-атрофдаги энг қадимги, доим яшил магнолия дарахтига боғлаб кетишди. Эҳтимол, дарахтга бўлган меҳри унинг бу ерларни ташлаб кетишига йўл бермагандир – бир замонлар у бу дарахтни катта бувиси ўтқизганини айтиб мақтаниб юрарди. Тунда қочиб кетган қўшнилардан кимлардир қайтиб келди-да, қарияни ўзи севган доим яшил магнолия дарахтининг тагига дафн этди. Бир гўрков эшитишни истаганларнинг барига устига-устак Кроуфорднинг кўзини ҳам ўйиб олишганини сўзлаб бераётганди.

Қочиш учун оёқ кийими зарур эди, бироқ бу буюм беморда қаёқдан ҳам бўлсин. Тонг ёришиш олдидан, соат тўртларда у матодан қилинган қўл кишанини бўшатиб, ундан бутунлай халос бўлди ва устидаги касалхона кийимини ечиб ташлади. Ҳарбий шим ва калта камзулни кийиб, йўлакдан ўғринча писиб ўтди. Ўт ўчириш йўлаги билан ёнма-ён палатадаги йиғи-сиғини айтмаганда, ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит эди – на кичик ходимлар туфлисининг тақ-туқию на бўғиқ овоздаги хириг-хириглар эшитиларди ва на тамаки тутунининг иси келарди. У эшикни очганди, ошиқ-мошиқлар ғижирлаб кетди ва совуқ ҳаво худди босқон ургандек унга ёпирилди.

Ўт ўчириш нарвонларининг муз босган темирлари оёқ босганда азбаройи жонингни суғуриб олгудай азоб берганидан у хийла илиқ қор устига тезроқ туриб олишни кўзлаб, панжара оша ҳатлаб-ҳатлаб ўтиб олди. Ҳам ўзи ва ҳам кўринмайдиган юлдузлар учун ҳиммат кўрсатаётган ойнинг беқиёс нури унинг дарғазаблигини маъқуларди; ой унинг букчайган кифтинию қордаги изларини ёритиб турарди. Киссасида жанговар кўкрак нишонидан бўлак ҳеч қандай майда пул йўқ эди, шундай бўлгач, телефон хоначасини излаб топишу Лилига сим қоқиш унинг ҳатто хаёлига ҳам келмаётганди. Ҳар қандай ҳолатда ҳам қўнғироқ қилмаган бўлурди: нафақат уларнинг совуқ ажрашганлари сабаб, балки жиннихонадан қочган ялангоёқнинг бу аҳволда унга мурожаат қилиши ҳам уят эди. Томоғигача кўтарилган ёқасини ушлаганча у супуриб қўйилган йўлкадан эмас, балки қор босган йўлнинг четидан, касалхонада олган дорининг таъсири яна қанчага имкон берса, шунча тезликда

руҳонийнинг уйигача нақд олти даҳани босиб ўтди. Икки қаватли бу уй тахта билан қопланган бўлиб, айвон зинапоялари тозалаб супурилганди, бироқ деразаларида чироқ кўринмасди. У эшикни қаттиқ-қаттиқ тақиллатди, ҳар ҳолда ўзига шундай туюлди ва бунинг устига совқотган кўллари увушиб қолганди. Лекин бу эшик тақиллатишда таҳдиддан ҳеч бир асар йўқ эди – шаҳарлик тўдалар ёки миршаблар эшикни бу тахлит тақиллатмасди. Қатъиятлилиқ ўз натижасини берди: чироқ ёниб, эшик аввал қия, сўнг катта очилди-да, сочлари оқарган, енгил иш кийимидаги одам кўринди; у кўзойнагини тутиб турганча, бу беандиша тунги йўқловчига норози бокди.

Йўқловчи эса “ассалому алайкум” ёки “мени маъзур тутасиз” демоқчи бўлдию, бироқ гўё руҳий касали хуруж қилган одамдек уни қалтироқ босди, тишлари ҳам тўхтовсиз тақирлай бошлади ва чурк этиб товуш чиқаришга унинг мажоли етмади. Эшик олдида турган кимса титраб-қақшаб турган меҳмонга разм солиб қаради-да, ўзини орқага олиб, унга йўл берди ва ишора билан ичкарига таклиф этди, бироқ бундан аввал зина томонга қараб қичқирди:

– Жина! Жина!.. Худойим-эй, – тўнғиллади у, эшикни ёпа туриб, – бу нима аҳвол?

У жилмаймоқчи бўлди-ю, аммо бунга мажоли етмади.

– Мен Жон Локкман. Руҳоний. Сен-чи?

– Мен Фрэнкман, жаноб. Фрэнк Мани.

– Қаердан келяпсан? Касалхонаданми?

Фрэнк турган ерида депсинганча, бармоқларини бир-бирига ишқадида, бош ирғади.

Локк яна бир нима деб тўнғиллади.

– Қани, ўтир, – деди у ва бошини сарак-сарак қилганча: – Омадинг бор экан, жаноб Мани. Ўша касалхонадаги жуда кўп одам танасини пуллашади, – деб кўшиб кўйди.

– Танасини? – Фрэнк хўжайиннинг гапини кўпам мулоҳаза қилиб ўтирмай, ўзини диванга ташлади.

– Ҳа-да. Тиббиёт куллиётига.

– Ўликларни пуллашадими? Нега?

– Билсанг, тирик юрган бойларга ёрдам бериш учун докторлар ўлган кашшоқларнинг таналари устида ишлашлари керак экан.

– Бас қил, Жон. – Жин Локк иш кийимининг белбоғичини боғлаганча зинадан пастга тушди. – Бари сафсата.

– Бу менинг аёлим, – деди Локк. – Аёлим ўзи жуда дилбар, лекин кўпинча адашади.

– Ассалому алайкум. Кечиринг, мен бундай... – Фрэнк ҳали-ҳануз титроғини босолмай ўрнидан қўзғалди.

Аёл унинг гапини бўлиб:

– Буниси ортиқча. Ўтир, илтимос, – деди ва ошхонага чиқиб кетди.

Фрэнк итоат этди. Фақат шамол эсмаётганини айтмаганда, унинг илиқ-иссиқлиги кўча билан деярли бир хил эди ва диванга таранг тортилган елим ғилофнинг эса исинишга кўпам нафи тегмасди.

– Бизни кечир, уйимиз унчалик иссиқ эмас. – Локк Фрэнкнинг лаблари қалтираётганини сездди. – Биз бу ерда қорга эмас, ёмғирга кўникканмиз. Сен ўзинг қайси томонлардансан?

- Мен Сентрал-Ситиданман.
 Бари гўё шундан маълум бўлгандек, Локк ихраб юборди.
- Ўшаёққа йўл олдингми?
- Йўқ, жаноб. Мен жанубга кетаяпман.
- Қамоқхона қолиб, касалхонага қандай тушиб қолдинг? Юпун-юртум кийинган ва сарпойчанлар кўпинча ўша ерга тушишади.
- Афтидан, юзимдан оққан қон сабаб бўлгандир?
- Қаерда қонатиб олгандинг?
- Билмадим.
- Эслолмайсанми?
- Йўқ. Фақат жуда қаттиқ шовқин-сурон эсимда. – Фрэнк пешонасини ишкади. – Эҳтимол, муштлашув бўлгандир? – Уни нега бир кечакундуз боғлаб укол қилишлари сабабини гўё руҳоний билиши керакдек, у буни савол тарзида сўради.
- Рухоний унга безовталаниб назар солди. Қўркиб эмас, албатта, ташвишланиб.
- Балки, сени хавфли одамга чиқаришгандир. Агар шунчаки касал деб ўйлашганда, сени ҳеч қачон ётқизмаган бўлишарди. Энди, биродар, айт, қаерга йўл олгандинг? – У аввалгидек қўлларини орқасига чалиштириб турарди.
- Жоржияга, тақсир. Агар етиб боролсам.
- Ҳа, олислиги чакана эмас. Мани жанобларида ақчадан борми? – Ўзининг ҳазилига ўзи жилмайди Локк.
- Мени олиб кетишаётганда бор эди, – жавоб берди Фрэнк. Энди эса шимнинг чўнтагида медалдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Лили ҳам унга қанча берганини эслолмасди. Фрэнкнинг ёдида фақат икки бурчаги осилган унинг лабию “кечирмайман” деган нигоҳларигина қолганди, холос.
- Энди улар йўқ, шундайми? – кўзларини қисди Локк. – Полиция кетингга тушганми?
- Йўқ. Йўқ, тақсир. Улар мени шунчаки қўлга олишди ва жиннихонага олиб кетишди. – У кафтларини оғзининг олдига олиб борди-да, қайиқча қилиб букди ва бир фурсат нафас олди. – Мени бирон нимада айблашлари даргумон.
- Башарти айбдор қилишса ҳам сен бундан беҳабар қолардинг. Жин Локк тоғорада совуқ сув кўтариб кириб келди.
- Ўғлим, кел, оёғингни сувга сол. Сув совуқ, бироқ уни тезда иштишнинг сенга кераги йўқ.
- Фрэнк хўрсиниб оёғини сувга ботирди.
- Миннатдорман.
- Полиция уни нега олиб кетибди ўзи? – сўради Жин эридан; эри елка қисди.
- Чиндан ҳам, нима учун? Фақат В-29 бомбардимончи самолётининг гумбурлаши ёдида, лекин полицияга маъқул бўлмаган шундан бошқа бари бошдан ўтганлар хотирасидан бутунлай ўчган. Буни уйларига тақлиф этган меҳрибон мезбонлар у ёқда турсин, ҳатто ўзига ҳам тушунтириб беролмасди. Муштлашдимми? Йўлка-пўлкага пешоб қилиб қўйдимми? Йўловчиларни сўқдимми ё мактаб болаларини? Бошини деворга урдими ёки бегона ҳовлининг буталари орасига яшириниб олдимми?

– Мен, афтидан, нимадир қилиб қўйганман, – деди у. – Қандайдир ишқаллик бўлган. – У ҳеч нимани эслолмасди. Қаттиқ отилган газ овозидан ўзини ерга ташлагани эсида. Ёки бегоналар билан ёқалашдимикан, ёки дарахтлар олдида туриб, қилмаган ишлари учун гунохидан ўтишларини сўраб обидийда қилдимикан? Фақат Лили унинг орқасидан эшикни қандай тарақлатиб ёпгани эсида ва ўшанда, сафарининг қанчалик муҳимлигига ҳам қарамай, хавотирдан ич-этини еганди. Узоқ йўл олдидан дадиллашиб олиш учун у бир неча қадах ютиб олганди. Майхонадан чиққанда эса хавотир ҳам, аниқ-тиниқ эс-хуш ҳам уни тарк этганди. Бошқа бировнинг айби билан ўзидан яна асоссиз нафратланар ва аччиқланарди. Устига-ушга хизматдан озод этилгандан сўнг сарсонлик-саргардонликлари бошланган Форт-Лоутонда пишиб-етилган хотиралар ҳам у билан бирга эди. Лотусда биронта одамда телефон бўлмагани боис йигит қирғоққа тушибок, уйига телеграмма жўнатмоқчи бўлди. Бироқ телефончи аёллар билан биргаликда телеграф ходимлари ҳам иш ташлаганди. Икки цент турадиган очик мактубга у: “Мен эсон-омон қайтдим. Ҳадемай кўришамиз”, – деб ёзди. “Ҳадемай”дан ҳали-ҳануз дарак бўлмади, чунки у юртдошларисиз қайтишни истамасди. Ўзига бало ҳам урмаган бундай ҳолатда у Майк ва Стаффнинг қариндош-уруғларига қай юз билан кўринади? Уни тўрт мучаси соғ-омон кўриш улар учун азоб эмасми? У биродарларининг қахрамонликлари тўғрисида қанча оғиз кўпиртириб гапирмасин, барибир, уларнинг норози бўлишлари тайин – бу тўғри ҳам. Бунинг устига, у Лотусни кўргани кўзи йўқ эди. У ернинг қаҳри қаттиқ одамларига, тор дунёсига ва айниқса, келажакка бўлган лоқайд муносабатига фақат унинг дўстлари ёнида бўлгандагина чидаш мумкин эди.

– Қачон қайтдинг? – Руҳоний ҳамон тик турарди. Унинг юзи мулойимлашди.

Фрэнк бошини кўтарди.

– Бир йил бурун.

Локк иягини қашиди-да, энди гап бошламоқчи бўлганди ҳамки, Жин бир хил ширин кулчалар солинган ликопча ва косача кўтариб кириб келди.

– Мана бу қайноқ намақоб, – деди аёл. – Ич, фақат оз-оздан. Мен сенга енгилкўрпа олиб келаман.

Фрэнк икки марта хўплади-да, сўнг бир кўтаришда қолганини ҳам сипқорди. Жин яна сув олиб келди ва:

– Сен бу ширин кулчаларни сувга ботириб-ботириб егин, шунда томоғингдан осон ўтади, – деди.

– Жин, – деди Локк, – бориб қара-чи, бизнинг анови фақирона кутимизда нималар бор экан.

– Унга яна оёқ кийим ҳам керак, Жон.

Ортиқ ҳеч нима топилмади ва бир амаллаб тўрт жуфт пайпоқ ва йиртиқ калишни диван ёнига қўйиб қўйишди.

– Ётиб дамингни ол, ошна. Олдинда сени сермашаққат йўл кутиб турибди, мен фақат Жоржияни назарда тутаётганим йўқ.

Фрэнк устига елим жилд кийдирилган енгил жун кўрпага ўраниши билан ҳаял ўтмай тош қотиб ухлаб қолди. У уйғонганида куёш нурларини аямай сочар, нон иси димоғига уриб турарди. У қаерда экани-

ни анча узоқ, керагидан ҳам кўп ўйлади. Касалхонада олган икки кунлик уколнинг таъсири аста-секин бўлса-да, тарқаб борарди. У қаерда бўлмасин, бош оғриғи безовта қилмаётганидан, кўзни қамаштирувчи куёшдан миннатдор эди. Йигит ўтириб олди-да, гиламда узилиб тушган оёқдек тартиб билан тахлаб қўйилган пайпоқларга кўзи тушди. Сўнг бошқа хонадан келаётган паст овоз қулоғига чалинди. У пайпоққа тикилди ва хотирасида яқин ўтмиш гавдаланди: касалхонадан қочиш, оёқ остидаги қор ва, ниҳоят, руҳоний Локк ва унинг хотини. Ҳар ҳолда Локк кириб, уч соатгина мизғиб олиб маза қилдингми, дея ҳол-аҳвол сўрагани кирганда, у аллақачон ўзига келиб бўлганди.

– Яхши. Ўзимни бардам ҳис этипман.

Локк уни катта тосли хонага кузатиб қўйди-да, қўлювгичнинг четига сокол олиш анжомлари ва тарокни қўйди. Ювиниб-тараниб, соч-соқолини олиб бўлгач, мабодо шимининг чўнтагида кичик тиббий ходим унутиб қолдирган чорак долларми, ўн центми бормикан деб уни ковлай бошлади. Йўқ, улар фақат пиёда аскарнинг жанговар нишонинингидан қолдирганди, холос. Лили берган пул эса аллақачон жойини топиб кетганди. Фрэнк сирланган курсига ўтирди-да, сули бўтқаси ва сариёғли қотган нон билан нонушта қилди. Столнинг ўртасида саккиз долларлик қоғоз пул ва озгина танга турарди. Пешона тери эвазига топилган бу пуллар худди қартага тикилган муллажирингдек ётарди гўё: ўн центлилар жажжигина ҳамёнчадан, беш центлилар унга бошқа ширин режалар тузиб қўйган болалар томонидан истар-истамай берилган эди, доллар эса бутун бошли оиланинг хотамтойлигини намойиш этиб турарди.

– Ўн етти доллар, – деди Локк. – Бу Портлендгача, сўнг эса Чикаго яқинидаги бир жойгача борадиган автобус чиптасига етади ва ортиб ҳам қолади. Бу билан Жоржияга боролмаслигинг аниқ, шундай бўлгач, сен Портлендда бир иш қиласан.

У Фрэнкка баптистлар черковининг руҳонийси Жесси Мейнард ҳазрати олийларига учрашишни буюрди, Мейнард ҳам навбатдаги одамга кўнғироқ қилади ва уни қандай топишни айтади.

– Уни?

– Нима, мен биринчиси ва охиргисиман деб ўйлаяпсанми? Бирлаштирилган¹ армия, бу – бирлаштирилган бахтсизлик дегани. Сиз биргалашиб урушга борасиз ва урушдан қайтганингиздан сўнг эса сизга итга қандай қарашса, шундай қарашади. Тўғриси айтман. Ундан ҳам баттар.

Фрэнк унга жим қараб турарди. Армияда унга кўпам ёмон муносабатда бўлишмаганди. Онда-сонда кутурган итдай ташланиб туриши, бу уларнинг айби эмасди. Уни озод қилишганда, шифокорлар аксинча, унга ғамхўрлик қилишганди ва бу савдойилик пайти келиб ўтиб кетишини ҳам айтишганди. Улар баридан хабардор эди ва соғайиб кетишига уни ишонтиришганди ҳам. Фақат спиртли ичимликлардан ўзини тийиб юришни тайинлашганди. Ўзини тийиш қўлидан келмади. Лилини учратмагунча, бунинг уддасидан чиқолмади.

Локк хатжилддан манзил кўрсатилган ерини йиртиб олди-да, Мейнарднинг топар-тутари жойида эканини ва у, камсонли маҳаллий

¹ 1948 йил президент Трумэн фармони билан қуролли кучлардаги сегрегация (*ирқий дискриминация (камситиш, таҳқирлаш) шаклларида бири*) бекор қилинди. Амалдаги десегрегация (*ирқий дискриминацияга барҳам бериш*) эса уч йилдан сўнг Кореяга қарши уруш пайтида амалга оширилди.

художўйларга қараганда, истаганча ҳиммат кўрсатишга қодир эканини айтди.

Жин бири пишлоқли, бири дудланган колбасали олтита сэндвични ва яна пўртахолни дўкон қоғозхалтасига жойлади. Аёл унга халтани ва тўкилган бош кийимни тутқазди. Фрэнк миннатдорчилик билдирди-да, бош кийимни кийиб, қоғозхалтага кўз ташлади ва:

– У ерга неча соатда етиб бораман? – деди.

– Бу муҳим эмас, – деди Локк. – Ҳали ҳар бир бўлак сенга асқотади, негаки биронта бекатда сени меҳмон қиламан деб ҳеч кимнинг кўзи учиб тургани йўқ. Қулоқ сол: сен Жоржиядансан, сен ирқий таҳқирлашларга барҳам берилган армияда хизмат қилгансан ва, балки сен Шимолда Жанубдагидек эмас деб ўйларсан. Бундай хаёлга борма ва бунга умид ҳам қилма. Расм-русумлар ҳам қонунлардан қолишмайди, ва, балки, худди шундай хатарли ҳамдир. Қани, юр, кетдик. Мен сени элтиб қўяман.

Фрэнк эшик олдида тўхтади, руҳоний пальтосини кийди ва машина калитини олди.

– Кўришгунча, Локк хоним. Сиздан жуда миннатдорман.

– Оқ йўл, ўғлим! – жавоб қилди аёл ва унинг елкасига қоқиб қўйди.

Локк чипта сотиш туйнугидан қўлидаги тангаларни қоғоз пулга алиштирди-да, Фрэнкка чипта олди. Автобусга навбатга туришдан аввал Фрэнк ёнгинасидан миршаблар машинаси ўтиб кетаётганини кўриб қолди. Йигит гўё калишини тўғрилайётган кишидек энгашди. Хавф ортда қолгач, у қаддини ростлаб руҳонийга ўгирилди ва унга қўлини узатди. Улар сукут сақлаб, бир-бирларининг кўзларига тикилишди ва: “Худо паноҳида асрасин”, дегандек бўлишди.

Автобусда йўловчилар оз эди. Фрэнк сэндовичли қоғозхалтани маҳкам ушлаганча, бир метру тўқсон сантиметр келадиган гавдаси билан иложи борича камроқ жойни эгаллашга ҳаракат қилди-да, мулойимгина бўлиб орқа ўриндикқа жойлашди. Япроқларсиз сўзлашга қодир бўлмаган музлаган дарахтларни қуёш ўз нуридан баҳраманд қилгач, дераза ортидаги қорли пўстиндан иборат манзара яна ҳам маънос тортиди. Қўққайган уйлар қорга шакл бериб, болалар аравачаларида эса унда-бунда қор уюмлари дўмпайиб турарди. Фақат уйлар қаршисидаги йўлкаларда турган юк машиналаргина ҳақиқий кўринарди, холос. Бу уйларда одамлар қандай ҳаёт кечирар экан, деб ўйларди у, ва ҳеч нимани кўз олдига келтира олмасди. У тез-тез ёлғиз ва ҳушёр қолганда ва бу қандай шароитда бўлишидан қатъи назар, ичак-чавоқларини ўз ичига тикаётган болакай кўз ўнгидан кетмасди, – болакай ичакларини худди нохуш хабарлардан ёрилиб кетадиган биллур фол соққасидек кафтида тутиб турарди; ёки юзининг фақат пастки қисмигина бутун қолган ва оғзи онасини чорлайётган болакайнинг овозини эшитарди. У жонини сақлаш илинжида, ўзининг ҳам башараси сочилиб кетмаслиги илинжида, унинг ола-була ичаклари, юпқа, ў, нақадар юпқа териси тагида қолиши илинжида уларнинг устидан ҳатлаб ўтарди, уларни айланиб ўтарди. Оқ ва қора рангдан иборат қишки манзара қип-қизил қонга беланганди. Бу манзара унинг кўз ўнгидан сира кетмасди. Фақат Лилининг ёнида бўлгандагина йўқоларди, холос. Қисқа муддатли бу сафарни айрилиқ деб тан олишни йигит истамасди. У буни оддий танаффус деб қабул қиларди. Бирок издан чиққан турмушларини унутиш осон эмасди: бағритошлиқдан

тинкаси қуриган қизнинг тили калимага келмасди, жимжитлик кўнгил совиганликдан дарак берарди. Баъзан Лилининг афт-ангори худди “Жип”нинг олд томонига ўхшаб кетарди: дарғазаб порлаётган, чекинмас кўзлари – фаралар, табассуми ҳам радиатор панжарасининг ўзгинаси эди. Ажабо, нахотки қиз шу даражада ўзгариб кетган бўлса. Фрэнк ундаги ихчамгина қоринчани, тизза ортидаги терини, хайратомуз хушрўй чехрани яхши кўрганини эсга олганида, Лилининг қиёфаси худди хажвий суратлардек қайта чизилганга ўхшарди. Бунга фақат угина айбдор эмасдир, ахир, тўғрими? Чекиш хумор қилганида, уйдан ташқарига чиқиб чекмаганмиди? Майли, истаганча сарфласин, дея ярим маошини шундоққина унинг пардоз столига қўйиб қўймаганмиди? У буни камситишга йўйган бўлса ҳам ўша ҳожатхона ўриндиғини одоб билан кўтариб қўймаганмиди? Эшикка, тиқилиб турган жавонлару қўлювгичга, каер тўғри келса, ўша ерга осиб ташланган дори пуркагичдан тортиб, хукна мосламасигача, пуркаш учун эритмали шишачалардан тортиб, гўзаллик дорилари ва кистирмаларгача, соч ва тукларга мўлжалланган кимёвий моддалардан тортиб, юзга суртиладиган ёғупаларгача, шифобахш чой ниқобларию ва яна санаб саноғига етиб бўлмайдиган соч учун тизимчалару лосьон ва атирлардан иборат аёлларнинг барча буюмлари унинг ғашига тегиб, кулгисини қистатса-да, уларга қўл текказиш у ёқда турсин, ҳатто шубҳага ҳам бормасди. Ҳа, Фрэнк гаплашишни хушламай, баъзан мурдадек қотиб ўтирган пайтлар ҳам бўларди. Тўғри, унга учраган тасодифий ишлардан уни ҳамиша қувиб юборишарди. Гарчи, Лилининг ёнида бўлганда, баъзан нафаси бўғилиб кетса-да, усиз яшаб кетишига Фрэнкнинг кўпам кўзи етмасди. Гап фақат тўшакда ҳам ва у, аёлнинг оёқлари орасидагини салтанат деб номлашида ҳам эмасди. Хотинининг аёлларга хос вазмин қўллари йигит ётганда унинг кўксиди турганда, у барча мудҳиш воқеа-ҳодисаларни унутарди ва тинч уйкуга кетарди. Лили билан уйғонганида эса унинг илк истаги бир културм жизиллатувчи виски бўлмасди. Энг муҳими, йигитнинг кўнгли бегона аёлларни тусамасди – хоҳ у очиқчасига, самимий ҳазил-хузул тарзида бўлсин, хоҳ кўнгилхушлик учун ўзларини кўз-кўз қилмоқчи бўлишсин, бунинг фарқи йўқ эди. Йигит Лилини улар билан таққосламасди: уларга фақат инсон сифатида қарарди. Қўрқинчли манзаралар фақат унинг хузуридагина йўқоларди ва миясидаги парда ортига беркинарди-да, вақт-соати келишини пойлаб ётарди ва уни айблашга тушарди. Нега сен шошилмадинг? Агар сен вақтида келганинда, уни кутқариб қолишинг мумкин эди. Худди Майкдек, уни ҳам тепалик ортига судраб кетишинг мумкин эди. Яна қанчасини нариги дунёга равона қилдинг? Аёллар – улар қочишарди ва болаларни ҳам судраб олиб кетишарди. Орқада анча тез келаётганларнинг йўлини тўсиб, тўхтатиб қўймаслик учун бир чеккада оқсаб-тўқсаб зўрға юриб келаётган қўлтиқтаёқдаги бир оёқли қарияни ҳам. Сен ўқ билан унинг бошини тешдинг, чунки Майкнинг шимидаги тўнгиб қолган пешоб учун, онасини чақираётган лаблар учун қасос олмоқчи бўлдинг. Олдингми қасос? Муродинг ҳосил бўлдимми? Вояга етмаган қизча ҳам. Унинг қайси гуноҳи учун бошига шу кўйни солишди? Ҳали берилмаган саволлар худди у кўрган суратлар соясида урчиётган пўпанакдек болалаб борарди. Лилини учратгунга қадар. Аёл курсига чиқиб, унинг тушлиги учун нон ёпишга ун олға-

ни идиш-оёқ жавонининг юқори токчасига чўзилаётганини кўргунига қадар. Ўша илк лаҳзада у шартта ўрнидан туриб, токчадаги ун солинган шиша идишни олиши керак эди. Бироқ у ўрнидан турмади. У Лилининг тақими чуқурчаларидан нигоҳини узолмаганди. У идишни олиш учун чўзилганда, унинг ип-газламали майин гулдор кўйлаги салгина кўтарилганди, баданнинг камдан-кам кўз тушадиган нафис – оҳ, қандай нафис – бир тилимчаси кўриниб кетди. Фрэнк сабабини ўзи ҳам англамаган ҳолда нимагадир йиғлаб юборди. Энг оддий ва одатдаги муҳаббат унинг устидан босиб тушди-да, қадини букиб қўйди.

Портлендда Жесси Мейнарддан меҳр кўрмади. Аммо Мейнард ёрдамини аямади. Нафрат аралаш, албатта. Рухоний ҳазратлари одоб доирасида кийинган муҳтожлардан ўз мурувватини дариғ тутмасди, – бироқ ёш, бақувват, бўйи икки метрли аскарлар бундан мустасно эди. У Фрэнкни “олдсмобиль Рокет 98” машинаси тин олаётган йўлканинг рўпарасидаги орқа айвондан киритди-да, узр сўрагандек маънодор табассум ила тушунтирди: “Уйда қизларим бор”. Илтимос қилувчига пальто, иссиқ жун кийим ва иккита ўн долларлик қоғоз пулдан иборат таҳқирловчи солиқ тўланди. Бу Чикагогача, эҳтимол, ҳатто Жоржиянинг ярим йўлигача етарли маблағ эди. Гарчи адоват билан бўлса-да, Мейнард хайрлашув олдидан унга фойдали маълумот берди. У йўл кўрсатувчи китобдан Фрэнкни қувиб солишмайдиган баъзи бир манзилларни ва катта-кичик меҳмонхоналар рақамини ёзиб олди.

Фрэнк Мейнард берган рўйхатни пальтоси киссасига солди, пулларни эса унга сездирмай пайпоғи ичига тиқиб қўйди. У то вокзалга йўл олгунга қадар, бирон-бир шубҳали, ҳалокатли ва қонунга хилоф хунук иш қилиб қўйиш ваҳимасидан аста-секин халос бўла борди. Бундан ташқари, у баъзан хуруж тутишини олдиндан сезиб ҳам қолар эди. Бу илк маротаба барча рухсатнома хужжатлари ёнидалиги пайт Форт-Лоутон яқинида автобусга ўтирганида содир бўлганди. У энгига очиқ рангли кийим кийган аёл билан ёнма-ён, хотиржам ўтирарди. Аёл камалакнинг барча рангини ўзида жамулжам этган гулдор юбка ва оловранг кофта кийганди. Фрэнкнинг кўз ўнгида этакдаги гуллар қорайиб, кофта эса то сутдек оппоқ оқаргунга қадар хира торга бошлади. Сўнг барча одамлар ва бутун теварак-атроф шундай тус олди. Дераза ортида – дарахтлар, осмон, аравачасини етаклаб кетаётган болакай, ўт-ўланлар, деворлар, дунёни безаб турган барча ранглар ғойиб бўлди ва бу олам оқ-қора тасвирдаги киноэкранга айланди-қўйди. Ўшанда йигит дарров дод солмади – кўзимга нимадир бўлган, деган хулосага келди. Кўнгилсиз воқеа бўлса-да, бироқ давоси бор дард. Яна: итлар, мушуклар ва бўрилар бу оламни шундай тусда кўрмасмикан, дея хаёлдан ҳам ўтказди у. Ёки ранг-тусларни фарқлай олмаслик дардига мубтало бўлдимикан? Кейинги бекатда у автобусдан тушди-да, ёнилғи билан таъминловчи “Шеврон” станцияси томон йўл олди. Станция номининг ўртаси – “В” харфининг тепасида тутуни қоп-қора аланга бурқсирди. У кичик эҳтиёж ва кўзининг яллиғланган-яллиғланмаганини кўзгуда кўриш учун ҳожатхонага кирмоқчи бўлди-ю, эшикдаги ёзувни ўқиб тўхтади. Ва у ранжиб, туссиз манзарадан чўчиган кўйи станция ортидаги ўт-ўланлар орасида бўшаниб олди. Автобус кўзғалишга тайёр турар, фақат уни кутарди. Йигит сўнгги бекатда тушди – ўша, урушдан тинкаси қуриган аскарларни қўшиқ билан кутиб олаётган ўқувчи қизларга рўпара келиб қолган

шаҳарнинг автобус станциясида. Кўчада, автобус станциясининг олдида куёш тиғи унинг кўзларига урилди ва нияти бузуқ нур уни соя излашга мажбур қилди. У эман тагига борганда, ўт-ўланлар ям-яшил кўрина бошлади. У қичқириб юбормаслигини, ҳеч нимани чилпарчин қилмаслигини, одамларга ташланмаслигини тушунди. Бу хуруж кейинроқ, дунёдаги бор ранглардан қатъи назар, уят ва қаттиқ ғазаб туфайли одатдагидан сал кечроқ содир бўлди. Рангларнинг ғойиб бўлиши энди уни огоҳлантирган экан, қочиб қутулиш ва яширинишга унда фурсат етарли эди. Ҳар сафар ранглар хира торга бошлаганда, у энди кўркмасди ва ранг-тусни фарқлай олмаслик деган гап унда йўқ эканини биларди, ваҳимали манзаралар ҳам бора-бора тарқаб кетиши мумкин эди. Ишонч тикланди, энди бир ярим кун Чикаго поездида жанжал-тўполонсиз бардош беришга унинг қурби етарди.

Кузатувчининг ишораси билан у йўловчилар вагонига чиқди ва сурилувчи яшил пардани очиб қўйди-да, дераза ёнига чўкди. Вагоннинг тебраниши ва темир изларнинг бир маромдаги тақ-туки уни аллалай бошлади, оқибатда уни қаттиқ уйку босди ва жанжал бошланиш пайти ухлаб қолди. Шундан жанжал ниҳоялаб қолгандагина кўзини очди. У уйғонганида ёш аёл йиғи-сиғи қилар, оқ костюмдаги ресторан ходимлари уни юпатар эди. Улардан бири аёлнинг бошига ёстиқ қўйди, бошқаси эса кўз ёшларини ва бурнидан оқаётган қонни артиш учун калинроқ дастрўмолдан бир дастасини унга узатди. Бир чеккага тикилганча чурқ этмай дарғазаб эр – сохта ор-номус ва унинг ажралмас жуфти, серрайиб қотиб қолган жаҳолат у билан ёнма-ён ўтирарди.

Фрэнк ёнидан ўтиб кетаётган официантни кўли билан туртди-да:

– Нима гап? – деб сўради эр-хотинни кўрсатиб.

– Нима, кўрмадингми?

– Йўқ. Нимани?

– Анави унинг эри. У қаҳвами ёки бошқа нарсами, билмадим, олиш учун Элкода тушганди. – Официант катта бармоғи билан елкаси оша орқа томонни кўрсатди. – Дўкондор ёки харидорлар уни орқасига бир тепиб ҳайдаб чиқаришган, бу ҳам етмагандек, ерга йиқитиб, роса тепкилашган, хотини ёрдамга борганда эса башарасига тош билан туширишган. Биз уларни вагонга олиб чиқдик, бироқ уни урганлар биз жўнаб кетгунимизча роса бўқирди. Қара, – деди у. – Кўряпсанми? – Официант деразага лойдек ёпишиб қолган тухум саригини кўрсатди.

– Биронта одам кузатувчига хабар қилдими? – деди Фрэнк.

– Ақлдан озганмисан?

– Бўлса бордир. Сен Чикагода тамадди қилиб оладиган ва тунаса бўладиган бирор жойни менга тавсия этолмайсанми? Менда рўйхати ҳам бор. Мана шу жойлардан биронтаси сенга таниш эмасми?

Официант кўзидан кўзойнагини олди ва яна тақиб, руҳоний Мейнард берган рўйхатга кўз югуртириб чиқди-да, лабини қимтиди.

– Еб-ичишга Букернинг емакхонасига бор. У вокзалга яқин ерда. Тунаб қолишга келсак, ЁНУдан¹ яхшиси йўқ. Бу Уобаш-стритда. Меҳмонхоналар ва сайёҳларга мўлжалланган уйлар сенга қимматлик қилади, кейин бундай ямоқли калишда сени у ерга қўйишмаса ҳам керак.

– Миннатдорман, – деди Фрэнк. – Барини шундай аниқ тушунтирдигинки, ташвишим аригандек бўлди.

¹ Ёш насронийлар уюшмаси.

Официант кулиб юборди.

– Ичасанми? Менда “Жонни Уокер”дан бор. – Официантнинг гувоҳнома варақасига: “К.Тейлор” деб ёзиб қўйилганди.

– Ҳа. Кошки эди.

Виски дарагини эшитиши билан пишлоқли ва пўртахолли сэндвичга хуши йўқ Фрэнкнинг иштаҳаси ҳакалак отиб кетди. Бир културм бўлса кифоя. Фақат бу олам кўзимга ботартиб ва беозор кўринса бўлгани. Бундан ортиғи – ортиқ.

Интиқлик кўпга чўзилгандек бўлди ва Фрэнк Тейлор мени унутиб юборди деган хулосага келиб турган ҳам эдики, у кулоқли қаҳва пиёласи, ликопча ва қўлсочиқ кўтариб келиб қолди. Катта оқ кулоқли пиёла тагидаги виски ноз билан чайқалиб турарди.

– Марҳамат, ол, – деди Тейлор ва вагон билан бирга чайқалиб чиқиб кетди.

Калтак еган эр-хотин ўзаро пичирлашиб гаплашишарди, аёл паст овозда, ёлворганнамо гапирса, эр ўз билганидан қолмай жаврарди. Энди уйда у хотинининг кунини кўрсатади, деб хаёлдан ўтказди Фрэнк. Бошқа нима ҳам бўларди? Сени одамлар орасида хўрлашса, бу ҳали ҳеч гап эмас. Эркак кишининг бунга бардоши етар. Агар бундай ҳол аёл кишининг – яна ўз хотининингнинг кўз ўнгида содир бўлса ва буни у кўрибгина қолмай, сенга ёрдам бериш учун югурса, бунга қандай тоқат қилиб бўлади? У на ўзини ва на хотинини ҳимоя қила олди. Бунга хотинининг башарасига отилган тош исбот. Аёл ҳали синган бурни учун ҳам ўз жазосини олади. Бу жазо бир маротаба билан кифояланиб қолмайди ҳам.

Вискидан сўнг Фрэнк энсаси билан дераза ромига суянганча пинакка кетди ва кимдир келиб ёнига ўтиргандагина уйғонди. Вагонда ҳали бўш ўринлар бор эди. У қўшниси – кенг соябонли шляпа кийган, паст бўйли эркакка ажабланиб эмас, кўпроқ вақтичоғ, хурсанд кайфиятда назар ташлади. Эркак ҳаворанг костюмда эди: узун пиджак ва тўқис, почаси тор шим кийганди. Оёғида тумшуғи ғайритабиий тарзда тортиғиз оқ туфли. Нотаниш одам унга эътибор ҳам бермай, тўғрига қараб ўтирарди. Фрэнк мизғишда давом этиш учун яна деразага суянди. Нотаниш урфпараст даст ўрнидан турди-да, йўлакдан юриб кўздан ғойиб бўлди. Чарм ўриндикда ундан ҳатто енгил ғижим ҳам қолмади.

Дераза ташқариси совуқ, олачалпоқ манзара бир текис сузиб борарди; уни хаёлан безаш мақсадида Фрэнк унга улкан бинафшаранг бўёк тортди ва тепаликка тилларанг хоч ўрнатди, ҳайдалган яйдоқ ерни сарик, яшил ранглар билан суғорди. У Ғарб манзарасини соатлаб рангбаранг тусда бўярди, баъзан бу иш ўзига ёқмай қоларди ва бундан асабийлашарди, бироқ вагондан ташқарига чиқиши билан бироз хотиржам тортди. Бироқ вокзал шовкин-сурони азбаройи асабни қақшатганидан, у қўлини тўппончага олиб борди. Ёнида албатта, тўппонча йўқ эди, шу боис у пўлат тирговичга суянди-да, ғала-ғовур босилгунча кутиб турди.

Бир соатлардан сўнг у димланган ловияни сидириб тўплади ва зоғора нонга сарийё суртди. Официант Тейлор уни алдамаганди. Букернинг таомлари нафақат мазали, арзон ҳам бўлиб чиқди, ундаги хўрандалару пештахта ортидаги хизматчи, официантлар, баҳслашишни хуш кўрувчи овози ўткир ошпаз, хуллас, бор-йўқ жамоанинг бари хушмуомала ва

бир-биридан кувноқ инсонлар эди. Ишчилар ва ишёқмаслар, оналар ва дарбадар кўча аёллари, бари бир оила бўлиб, ўз уйидагидек тортинмай, бемалол еб-ичишарди. Кўнгли очик ва бир-бири билан дўстона муносабат ўрната олган бу одамлар давраси Фрэнкка ёнма-ён курсида ўтирган одам билан бемалол суҳбат қуриш имконини берди. Қўшни биринчи бўлиб ўзини таништирди.

– Уотсон. Билли Уотсон, – деди у қўлини чўзиб.

– Фрэнк Мани.

– Хурсандман. Фрэнк, сен қайси ўлкалардан бўласан?

– Э-э, биродар. Корея, Кентукки, Сан-Диего, Сизтл, Жоржия.

Қаернинг номини айтма, мен ўша ерданман.

– Энди бу ерлик бўлмоқчимисан?

– Йўқ. Уйга – Жоржияга кетяпман.

– Жоржия! – кичкириб юборди официант аёл. – Мейконда менинг қариндошларим яшайди. У ерлар тўғрисида айтишга арзигулик бирон гапнинг ўзи йўқ. Биз ташландик уйда ярим йил яшириниб ётганмиз.

– Кимдан? Оқ рўдапо кийимлиларданми?

– Йўқ. Хўжайиндан.

– Бари бир гўр.

– Нега энди хўжайиндан?

– Шу ҳам гап бўлдим. Ўттиз саккизинчи йил эди.

Пештахтанинг ҳар икки томонидан ўша йиллар ахвол қандай бўлганидан бохабар одамларнинг қаттиқ кулгиси янгради. Ўттизинчи йилларда бошларидан кечирган қаҳатчиликлар ҳақидаги ҳикоялар мусобақаси бошланиб кетди.

– Биз акам билан бир ой товар вагониде ухлагандик ўшанда.

– У қаерга жўнаётганди?

– Қаерга бўлса ҳам жўнаётганди. Бизга фарқи йўқ эди.

– Товукхонада шундайлар ётардики, ҳатто товуклар ҳам улардан жирканарди.

– Буниси ҳали ҳолва. Биз муздек совуқ уйда яшаганмиз.

– Муз қаерда эди?

– Биз уни ердик.

– Қўйсанг-чи.

– Мен азбаройи ерда кўп ётганимдан, каравотни биринчи кўрганимда тобут бўлса керак деб ўйлаганман.

– Қоқи ўтни қачон егансан?

– Шўрвага солинганда. Роса ширин эди.

– Чўчканинг ичаги. Бугун уни патига деб аташади, қассоблар эса уни ташлаб юборишарди ёки бизга беришарди.

– Оёқларини ҳам. Бўйинини. Бор-йўқ ичак-чавоғини.

– Бўлди-да энди. Сизлар менинг бизнесимга халал беряпсизлар.

Мақтанчоқлик ва майнабозчилик босилгандан сўнг Фрэнк ёнидан Мейнарднинг рўйхатини чиқарди.

– Шу жойлардан биронтасини биласанми? Ҳаммасидан маъқули Ёш насронийларники дейишди менга.

Билли барча манзилга кўз югуртириб чикди-да, чимирилганча:

– Тупур! – деди. – Кетдик бизниқига. Бизнинг уйда тунайсан. Сени оилам билан таништираман. Барибир бугун жўнаб кетолмайсан.

– Бу гапинг тўғри, – деди Фрэнк.
– Эртага сени ўз вақтида станцияга элтиб қўяман. Автобусда кетасанми, ё поездда? Автобус арзонроқ.

– Поездда кетаман, Билли. Ҳозирча у ерда кузатувчилар бор экан, мен энди фақат поездда юраман.

– Уларнинг топиши чакки эмас. Ойига тўрт-беш юз тушиб туради. Яна чойчақаси ҳам бор.

Улар Биллининг уйигача пиёда кетишди.

– Эрталаб сенга тузукроқ оёқ кийими сотиб оламиз, – деди Билли. – Эҳтимол, “Гудвилл”га ҳам бирров кириб чиқармиз, нима дейсан?

Фрэнк кулиб юборди. У қанақа уст-бошда эканини ҳам унутиб қўйганди. Ғира-шира, мағрур осмон остидаги, оромижон шабада эсиб турган Чикагонинг Лотуснинг ҳар қандай йўлидан қолишмайдиган кенг йўлқалари, гўё уларни белгиланган вақтда кимдир кутаётгандек виқор билан илдам қадам ташлаб бораётган башанг либосли пиёдаларга тўла эди. Марказ ортда қолиб, энди улар Билли яшайдиган туманга етиб келганларида кеч тушиб бўлганди.

– Хотиним Арлин билан таниш. Бу эса бизнинг жажжи Томасимиз.

Арлин Фрэнкнинг кўзига ҳозир десанг, ҳозир саҳнага чиқишга тайёр турган соҳибжамолдек кўриниб кетди. Унинг сочи дабдабали услубда турмакланган, пешонаси эса кенг ва силлиқ бўлиб, жигарранг кўзлари юракни ёндирадди.

– Овқатланиб оласизларми? – сўради аёл.

– Йўқ, – деди Билли. – Биз овқатландик.

– Яхши.

Арлин пўлат қуйиш заводида ишларди ва тунги навбатчиликка отланаётганди. У ошхонадаги столда китоб ўқиб ўтирган Томаснинг бошидан ўпди.

Билли ва Фрэнк қарта ўйнаш ва пиво ичиб, гурунглашиш учун журнал столчасига ўтиришди-да, у ердаги майда-чуйдаларни олиб қўйишди.

– Қаерда ишлайсан? – сўради Фрэнк.

– Пўлат қуйиш заводида. Лекин ҳозир иш ташлаганмиз, шу боис хизмат кўрсатиш агентлиги олдида навбатда турибман ва ҳар қандай мардикорлик ишидан бош тортмайман.

Бундан аввал, Билли Фрэнкка ўғлини таништирганда, болакай унга чап қўлини узатганди. Фрэнк боланинг ўнг қўли осилиб турганини сезганди. Ҳозир у қаргаларни чийлай туриб, Биллидан ўғлига нима бўлганини сўради. Билли қўлини қуролдай ўқталиб мўлжалга олди.

– Полициячи ўтиб кетаётган бўлган. Ўғлимнинг қўлида эса пистонли ўйинчоқ қурол бор эди. Саккиз яшар бола-да, йўлканинг у бошидан бу бошига бориб-келиб юрган ва миршабни мўлжалга олган. Полициячи акалар мени менсимаяпти, деб ўйлагандир-да.

– Болага шунчаки ўқ узиб бўлмайди-ку, ахир.

– Полициячиларга барибир, хоҳлаганга ўқ узаверади. Буни каллаке-сарлар шахри деб қўйибди. Арлин қабулхонада сал шовқин кўтарганди, уни икки марта ҳайдаб-солишди. Ҳар бир ёмонликнинг ҳам бир яхши томони бўлар экан. Қўлини деб болам кўчаларда сандироқлаб юрмади, синфида ўтирди. У математика даҳоси. Ғолиб чиқмаган конкурси йўқ. Стипендия деганлари ёғилиб келади.

– Демак, полициячи унга яхшилик қилибди-да.

– Йўк. Йўк-йўк-йўк. Бу Исо Масихнинг марҳамати. У: “Тўхта, жаноб полициячи. Ёш болага зиён етказма. Кимда-ким гўдакларга озор етказгудек бўлса, у менинг оромимни бузган бўлади”, деган.

“Ажойиб – хаёлдан ўтказди Фрэнк. – Муқаддас китобдаги битиклар отишма майдонларидан бошқа ҳамма ерда ва хамиша асқотар экан-да. “Ё Парвардигор!” Майк шундай деганди. Стафф ҳам: “Парвардигор, Тангрим, менинг куним битди, Фрэнк, Парвардигор, ўзинг раҳм қил”, деб дод солганди”.

Математика даҳоси ўз каравотини отасининг янги дўстига бўшатиб бериб, ўзи диванда ухлашга рози эди. Фрэнк унинг ёнига борди-да:

– Раҳмат, ошна, – деди.

– Менинг исмим Томас, – деди болакай.

– Ҳа, тушунарли, Томас. Эшитишимча, математикадан зўр эмишсан.

– Мен ҳамма масалада зўрман.

– Масалан?

– Фуқаролик асослари ва ҳуқуқдан, жуғрофиядан, инглиз тилидан...

– У қайси фандан зўр бўлса, ўша фанларни санашни гўё ҳали узоқ давом эттириши мумкиндек жим қолди.

– Сен узоққа борасан.

– Ва юксаламан ҳам.

Ўн бир яшар боланинг сурбетлиги Фрэнкнинг кулгисини қистатди.

– Қайси спорт тури билан шуғулланасан? – сўради у боланинг ўпкасини бироз босиб қўйган маъқул деган хулосага келиб.

Томас унга шу қадар беилтифот назар ташладики, бу қараш Фрэнкни довдиратиб қўйди.

– Мен ҳалиги маънода...

– Қайси маънодалигини тушундим, – деди Томас ва қарзни қайтариш мақсадида, Фрэнкка бошдан-оёқ назар ташлади-да:

– Сиз бошқа ичманг, – деди.

– Тўғри айтасан.

Орага қисқа сукунат чўкди; Томас тахлаб қўйилган кўрпани ёстик устига қўйди-да, уни шикастланган қўли билан ёнбошига босди. У ётоқхона эшиги тарафга ўгирилди.

– Сиз урушда бўлганмисиз?

– Бўлганман.

– Ҳеч одам ўлдирганмисиз?

– Шунақаси ҳам бўлган.

– Бу сизга ёққанми?

– Йўк. Ҳечам ёқмаган.

– Ҳеч ёқмагани яхши. Мен хурсандман.

– Нега энди?

– Бу, сиз ёлғончи эмассиз дегани.

– Сен нишонни тўғри олар экансан, Томас. Катта бўлсанг, ким бўлмоқчисан?

Томас тутқични чап қўли билан буради-да, эшикни очди.

– Эрақк, – деди-да, чиқиб кетди.

Фрэнк ой нури пардалар четига оқ чизик тортган қоронғи хонада ўтираркан, Лили билан ажрашгандан сўнг у риюя қилишнинг уддасидан

чиқа олган вақтинчалик хушёрлик энди уни аввалгидек тушларга гирифтор қилмас деган умидда эди. Бирок бия доим кечалари пайдо бўларди ва кундузлари сира туёқлари билан дупурлатмасди. Поездда отиб олган киттак виски ва бир неча соат ўтиб симирган икки шиша пиводан сўнг у кўп ҳам уринмай ўзини ичкиликдан бемалол тия оларди. Уйқу ҳам зориктирмай кела қолди, ортидан биргина туш ҳам кўрди: оёқларда худди қўлниқидек бармоқлар – ёки қўлларда худди оёқниқидек бармоқлар. Сўнг уйқу бир неча соат тушсиз давом этди ва бир вақт у ўқсиз курул затворининг шарақлашига ўхшаган товушдан уйғониб кетди. Фрэнк ўтириб олди. Ён-верида ҳеч бир ҳаракат сезилмасди. Сўнг у анави, поезддаги пастбўйли эркак шарпасини кўрди – нур ёритиб турган дераза ромидаги унинг кенг соябонли шляпасини ҳеч нима билан адаштириб бўлмасди. Фрэнк жавонча устидаги чирокни ёқди. Чирок ёғдусида яна ўша, эгнига ҳаворанг костюм кийган эркак кўринди.

– Ҳой! Кимсан ўзи, жин урсин? Сенга нима керак? – Фрэнк каравотдан турди-да, у томонга қараб юра бошлади. Уч қадам кўяр-қўймай кимса кўздан ғойиб бўлди.

Фрэнк каравот ёнига кайтди-да, ўнгдаги бу тушни аввалгиларидек кўркинчли деб бўлмайди, деган хаёлга борди. Бунда биродарлари жасадини еб битирадиган на кучуқлар бор ва на паррандалар, – у бир сафар шаҳар боғидаги гулзор олдига қўйилган ўриндиқда ўтирганида кўзига шунақа нарсалар кўринганди. Бояги шарпа ҳатто кулгили ҳам эди. У бундай костюмлар ҳақида эшитганди, бироқ уни кийган одамни ҳали сира учратмаганди. Агар шу ботирлик аломати бўлса, унда Фрэнк сонга боғланадиган доканию усталик билан юзу пешонага суртилган бирорта оқ бўёқни маъқул кўрган бўлурди. Қўлда найза билан, албатта. Бироқ ғайриоддий урфга ружу қўйган олифталар бошқа либосни танладилар: елкаси кенг костюм, эндор соябонли шляпа, соат занжири, камар кўкраккача кўтарилган ва почаси тор, манжетли беўхшов шим. Шу тахлит янги русумдаги кўриниш мамлакатнинг ҳар иккала соҳилидаги полициячилар диққатини тортиш учун кифоя.

Жин урсин! Энди ҳамроҳнинг хаёлда янги шарпа бўлиб намоён бўлиши қолувди. Балки бу унга бир ишорадир? Синглисига бирон нима бўлдимикан? Хатда: “Ўлади” деб ёзилганди. Демак, у ҳали тирик, лекин касал, жуда оғир касал, турган гап – ёрдам берадиган ҳеч ким йўқ. Агарки хат йўллаган Сара ва синглиси яшаётган уйнинг хўжайини унга ёрдам кўрсатолмаган экан, демак, у уйдан олисда нобуд бўлаяпти. Ота-оналар ўлиб кетишди, онаси ўпкадан кетди, отаси эса мияга қон қуйилишдан. Бобо билан буви бўлмиш Салем ва Ленора ҳисобга қирмайди. Агар ҳатто ўзлари хоҳлаганларида ҳам боришга уларнинг қурби етмайди. Русларнинг дайди ўқларидан дўстлари ҳалок бўлаётган бир пайтда, у балки шунинг учун бошидан ажрамагандир. Эҳтимол, Си учун тирик қолгандир ва бу адолатдан бўлгандир, чунки у ҳис-туйғулар ҳадя этувчи ҳар қандай манфаатни четга суриб қўйиб, ҳеч нима тама қилмай, доим синглисининг ғамини еб яшади. Қизча ҳали атак-чечакни ҳам эплай олмаётган пайтларданоқ унга ғамхўрлик қила бошлаганди. Қизчанинг тили илк бора “Фенк” деган сўзни айтиб чиққанди. Синглисининг гўдаклигидаги гугурт қутига яшириб қўйилган иккита тиши, улар дарё соҳилидан топиб олган соат ва унинг омадли шарчалари би-

лан бирга ошхонага яшириб қўйилганди. Сидаги биронта моматалок ва биронта тирналган жой унинг назаридан четдан қолмасди. Фақат у армияга ёзилганда, Сининг кўзларидаги ғам ва кўрқувни аритиш қўлидан келмаганди, холос. Бу ягона чора эканини синглизига тушунтиришга уринганди ҳам. Лотусда яшаш унинг ва энг яхши икки дўстининг кўнглини вайрон қилаётганди. Улар гапни бир ерга қўйишди. Сига ҳеч нима қилмайди деб Фрэнк ўзини ишонтирди.

Мана энди Сининг куни битиб турибди.

Арлин ҳали ухлаб ётарди, Биллининг ўзи уч кишилик нонушта тайёрлади.

– Хотинингнинг иши қачон тугайди?

Билли хамирли қуймоқни қизиб турган товага ағдарди.

– Уники соат ўн бирдан еттигача. Ҳадемай уйғониб қолади, бироқ мен уни оқшомгача кўрмайман.

– Бу қанақаси бўлди? – ажабланди Фрэнк. Рисоладагидек оила-ларнинг тартиб-қоидалари унинг ҳавасини келтирарди, бироқ бу ҳали ҳасадга айланиб улгурмаганди.

– Томасни мактабга элтиб қўйганимдан сўнг агентликдаги навбатга кеч қоламан, чунки биз сен билан ҳали дўкон айланамиз. Бу орада эса энг яхши кунбай ишлар тақсимлаб бўлинади. Кўрамиз, менга қандай иш қолар экан. Бироқ аввал дўконга бориш керак. Афту ангоринг худди...

– Фақат шуни айтмай қўя қол.

Бунга зарурат ҳам йўқ эди. Ҳатто “Гудвилл” дўқонидаги сотувчи аёл ҳам буни айтишни лозим топмади. Аёл уларни уст-бошлар тахлаб қўйилган стол ёнига олиб борди ва костюм ва пальтолар кийгизиб қўйилган илгак томонга бошини ирғади. Танлаш узоққа чўзилмади. Барча моллар тоза-озода, дазмолланган ва ўлчамларига қараб тартиб билан осиб қўйилганди. Ҳатто илгариги эгасининг иси ҳам унчалик сезилмасди. Дайди бўладими у, ё ҳурмат-эътиборга лойиқ оилали одамми, улар учун дўконда ечиниш хонаси ҳозирлаб қўйилганди ва уст-бошларини ўзгартириб, эскисини ташлаб кетиш учун ҳам махсус кутилар қўйилганди. Эгнига бинойидек уст-бош кийган Фрэнк энди ўзини инсондек ҳис этаётганди; у ҳарбий шимининг киссасидан жанговар пиёда аскар нишонини олди-да, уни кўкрак чўнтагига тўғнаб қўйди.

– Хўш, – деди Билли. – Энди биронта катта ёшдагилар пойабзали керак. Том Маканга борамизми ёки Флорсхаймга боришни хоҳлайсанми?

– Унисини ҳам, бунисини ҳам хоҳламайман. Рақс тушаман деб ўлиб турганим йўқ. Менга ишчиларнинг оёқ кийими бўлса, бас.

– Тушунарли. Пулинг етадими?

– Етади.

Полициячилар ҳам, чамаси, шундай ўйлаган, бироқ тинтув пайтида унинг киссасини бир неча бор уриб-уриб қўйдилар, холос, ишчи оёқ кийимининг ичини титкилаб ўтиришмади. Девоорга қараган бошқа иккитасининг биридан ирғитма пичоқ, бошқасидан доллар қоғоз пулини мусодара қилишди. Тўртови ҳам қўлларини йўл четида турган автомашина капотига қўйишди. Ёш полициячининг кўзи Фрэнкнинг жанговар нишонига тушди.

– Кореями?

– Ҳа, жаноб.

– Менга қара, Дик. Улар уруш қатнашчиси экан.

– Нахотки?

– Ҳа. Мана қара. – У Фрэнкнинг нишонини кўрсатди.

– Қани, ўтинлар. Қани, ошна, бу ердан туёғингни шиқиллат-чи.

Полиция билан сан-манга бориб барака топиб бўлмасди. Шу боис Фрэнк ва Билли чурқ этмай ўтиб кетишди. Сўнг улар ҳамён сотиб олиш учун кўча савдогарларининг олдида тўхташди.

– Энди эгнингда костюм. Худди сақич сотиб оладиган болага ўхшаб, хар сафар оёқ кийимингга кўлингни суқавермайсан-ку. – Билли Фрэнкнинг кифтига уриб қўйди.

– Қанча туради? – деб сўради Билли ёйиб қўйилган ҳамёнларни кўздан кечираркан.

– Йигирма беш.

– Нима? Батон ўн беш цент туради.

– Нима бўпти? – Савдогар харидорга назар ташлади. – Ҳамёнлар узоқ яшайди. Оласанми, йўқми?

Хариддан сўнг Билли Фрэнкни Букернинг емакхонасигача кузатиб қўйди. Ўша ерда улар қалин дераза ойнасига суяниб нафас ростлашди-да, қўл сиқишди ва бир-бирларини йўқлаб туришга ваъда бериб хайрлашишди.

Фрэнк қаҳва ича-ича, мейконлик официант қиз билан ҳазил-ҳузул қилди. Бу орада уни Сининг олдига ва яна, Худо биледи, нималар кутиб турган Жанубга элтиб қўювчи оташаравага чиқиш вақти ҳам бўлиб қолганди.

3

Биз Бандера музофотидан Техасга жўнаб кетаётганимизда, онам ҳомиладор эди. Учта ёки тўртта оиладагина енгил машина ёки пикап¹ бор эди. Улар имкон борича машиналарни юк билан тўлдиршиди. Бироқ, эсингдами, ерни, ҳосилни ва мол-ҳолни ортиш ҳеч кимнинг қўлидан келмади. Энди чўчқаларга овқат берадиган бирор киши топилармикан ёки улар ёввойилашиб кетаверармикан? Дала эса омборхонанинг орқасида. Уни ёмгирдан олдин янгидан ҳайдаш керак. Жаноб Гардинер ўзиникиларни штат чегарасида тушириб қолдиргандан сўнг, қайтиб келиб ичимиздан кимларнидир танлаб олгунига қадар бизга ўхшаб бошқа кўпчилик оилалар ҳам анча-мунча километр йўлни босиб қўйганди. Унинг машинасига жойлашиш учун тезликни бойликдан афзал қўриб, буюмларга тўла замбилгалтакни ташлаб кетишга тўғри келганди. Онам ўшанда кўз ёш тўкканди, бироқ гумона ҳар қандай идиш-товоқ, консерва банкалари ва кўрна-тўшақлардан азизроқ эди. У фақат уст-бош солинган саватнигина олганди ва уни тиззасида ушлаб ўтирарди. Отам эса қопга бир неча асбобнию уни кўриш бизга бошқа насиб этмайдиган отимиз Стелланинг жиловини солиб олганди, холос. Жаноб Гардинер бизни элтиб қўя олган ергача келганимиздан сўнг ҳам яна анча йўл юрдик. Оёқ кийимининг тагчарми очилиб-ёпилавергач, отам бошмогининг богичини олиб, ўша билан уни боғлаб қўйди. Қиракашлар бизни аравада икки марта олиб бориб қўйишди. Улар тинка-

¹ Пикап – кичик юк машинаси.

мадорларининг қуригани ҳақида гапиришарди, очарчилик ҳақида гапиришарди. Мен сарқитларни Кореяда, қамоқхонада едим, касалхонадаги стол атрофида ўтириб едим, ахлат идишларидан олиб едим. Лекин ҳеч бири омборхонадаги сарқитларга етмас экан. Шулар ҳақида ёз. Нима учун ёзмаслик керак? Исо Масиҳ черкови олдида, ичига, аллақачон могор босиб, суви қочган пишлоқ ва зираворли сувга бўктирилган чўчка оёқчаларидан унга сирка томиб турган, намиқиб, ҳидланиб қолган қоқ нон солинган тунука лycopчага кўзим тўрт бўлиб навбатда турганим ҳали-ҳануз ёдимда.

Олдинда турган анави аёл кўнгилли аскарга ўзининг исми қандай ёзилишини ва айтилишини тушунтирган, онам эса бунга эшитган. Онам, бу энг ёқимли товушлар, исмнинг ўзи эса газаби тўлиб-тошган оломон ичида худди куйга ўхшаб эшитилади деб айтган. Бир неча ҳафтадан сўнг Бейли руҳоний ҳазрати олийларининг черкови ертўласида онамнинг кўзи ёриб, қизчали бўлгани маълум бўлгач, онам унга Исидра деб исм қўйди ва уни доим тўлиқ талаффуз қилди. Янги ҳаётни сезиб қолиб, яна унинг жонини ажал олиб қўймасин дея исм қўйишдан аввал у, албатта, тўққиз кун кутди ҳам. Онамдан бошқа ҳамма уни Си деб чақирарди. Менга синглимнинг ўз исмидан қанчалик фахрланганини уни қанчалик ардоқлагани ёқарди. Менинг ўзимда эса бундай хотиралар йўқ эди. Менга отамнинг акасига ўхшаб, Фрэнк деб исм қўйишганди. Отамнинг исми – Лютер, онамники эса Ида эди. Бизнинг аҳмоқона Мани, яъни “пул” деган фамилиямиз бор эди. Ўша пулнинг ўзи эса бизда бўлмаганди.

Агар сен айни ёзда чегарани босиб Техасдан Луизианага ўтмаган бўлсанг, унда ҳақиқий жазирама нима эканини билмабсан. Уни таърифлашга тил ожиз.

Дарахтларнинг бардоши етмайди. Тошбақалар эса косасининг тагида қовурилиб ётади. Қўлингдан келса, шуларни тасвириб бер.

4

Қизча учун ёвуз бувидан баттари бўлмаса керак. Катта бўлганинда яхши-ёмоннинг фаркига боришинг учун, онангнинг сенга буйруқ беришга ва сенга тарсаки туширишга ҳаққи бор. Бувилар-чи, улар гарчи ўз фарзандларига қаттиққўл бўлган эсалар-да, лекин набираларини суйиб-эркалайди ва улар нима қилсалар ҳам кечирадилар. Шундай эмасми?

Си рухланган ваннага оёғини қўйди ва чаноққача ҳўл оёқ билан бир неча одим юрди. У жўмракдан челаққа совуқ сув қўйди-да, уни иссиқ сувга човуштирди ва яна жойига бориб ўтирди. Сўна бошлаган оқшомолди ёғдусининг тарқоқ хаёлларга барҳам беришидан умидвор ҳолда бироз совуқ сувда бўлишни хоҳлади. Афсус-надоматлар, ўзни оқлашлар, ҳаққоний далил-исботлар, сохта хотиралар ва келажак режалари бир қарасанг аралаш-қуралаш бўлиб ётибди, бир қарасанг, аскарлардек текис саф тортган. Ҳа, балки бувилар аслида ҳам шундай бўлиши керакдир, ўйларди Исидра, бироқ жажжи қизалоқлик пайтида сира ҳам бундай ўйламасди. Негаки, ота-онаси тонг отардан то қоронғи тушгунча ишлашарди ва улар Си ва акасига нонушта учун

буғдой қаламчаларига Ленора хонимнинг сут ўрнига сув қўшиб беришидан беҳабар эдилар. Оёқларидаги тарам-тарам қизил чизиклар ҳам сой бўйида ўйнаганда, маймунжон ва қорақат тиканагидан бўлган, деб ёлғон гапиришни уларга ҳеч ким ўргатмаганди. Ҳатто уларнинг бува-си Салем ҳам миқ этмасди. Фрэнк: “Аввалги икки хотини каби Ленора хоним уни ташлаб кетишидан кўрқади”, – дерди. Энди ҳеч қаерда ишлолмайдиган қария учун марҳум биринчи эрининг беш юз доллар суғурта пулини олаётган Ленора кулай ўлжа эди. Бунинг устига аёлнинг “форд”и ва ўз уйи бор эди. Салем Мани уни шу қадар кадрлардики, ҳатто тузланган гўштни ўзлари учун иккига тақсимлаб, болаларга фақат ҳидлашгина қолганда ҳам чурқ этмасди. Техасдан думи тугилиб, бошпанасиз қолган қариндошларни уйга қўйиб, шундоқ ҳам уларга марҳамат кўрсатишганди. Сининг йўлда туғилганига келсак, Ленора бунинг унинг келажаги учун жуда нохуш аломат деб ҳисобларди. Орномусли аёллар эса, дерди у, уйда, ўз тўшагида, насроний доялар назоратида кўзи ёрийди. Гарчи фақат дарбадар аёллару фоҳишаларгина касалхонада кўзлари ёриса-да, қўлларидаги чақалоқ билан уларнинг борадиган бошпаналари бўлади. Кўчада ёки сувсиз ариқларда дунёга келиш эса бўлмағур ва гуноҳга ботган ҳаётнинг бошланишидан дарак, дерди у одатдагидек.

Леноранинг уйи икки киши учун, майли, борингики, уч киши учун етарлича кенг эди, бироқ зинҳор буви ва бувалар, ота билан оналар, Фрэнк амакию бири тинмай чинқиравериш безор қиладиган икки гўдак учун эмасди, албатта. Тиқилиб яшаш йил сайин оғирлашиб борарди ва Лотусда ўзини ҳаммадан устун деб билувчи Ленора ўз норозилигини “кўчада” дунёга келган қизга қаратди. Қизча кириб келиши билан аёлнинг пешонаси тиришарди, остонага қоқилибми, ё қошиқни туширибми юборгудек бўлса, лабларини чўччайтириб оларди, агар соч ўрими ечилиб кетгудек бўлса, унда ҳам яна худди шундай ҳол рўй берарди. Ўғай буви қизчанинг биронта хатосини кечириб қўя қолмасди ва ҳар гал қизчанинг кетидан: “Бекорга ариқда дунёга келмаган бу”, деб жаврагани-жавраган эди. Шу ўтган йиллар давомида Си ота-онаси билан ерда, тагидаги полнинг тахтасидан бирозгина юмшоқроқ бўлган тўшақда ухларди. Фрэнк амаки эса икки қатор қилиб терилган курсиларда, ёш Фрэнк эса ҳатто ёмғир ёғиб турган бўлса ҳам орқадаги айвонда, нишаб тахта арғимчоқда ухларди. Ота-онаси Ида ва Лютернинг ҳар бири икки ишда ишларди – Ида пахта терарди ёки бирорта экинга ишлов берарди, оқшом чоғи эса тахта тилиш заводида дарахт кесувчиларнинг кулбасини супуриб-сидирарди. Лютер билан Фрэнк қўшни Жеффридаги иккита плантаторнинг даласида ишларди ва бошқалар бош тортган бу ишдан улар мамнун эди. Кўпчилик ёшлар урушга кетганди, уруш тугагач эса улар пахта, ерёнгоқ далаларида ва дарахт кулатишда ишлаш учун бошқа қайтишмади. Фрэнк амаки ҳам урушга кетди. У кемага ошпаз бўлиб ишга жойлашди ва портловчи моддаларга алоқаси йўқлигидан мамнун эди. Лекин унинг кемаси барибир чўкиб кетди ва боласидан айрилган ҳурматли ва жонкуяр она мен бўламан, зинҳор-базинҳор Салемнинг аввалги хотинларидан биронтаси эмас, дегандек Ленора хоним олтин юлдузни кўз-кўз қилиб деразага осиб қўйди. Ёғоч омборида ишлаб, кўксов дардини орттириб олган Ида ҳам

оламдан ўтди, бироқ унинг меҳнати зое кетмади: Ленораникида уч йил тургандан кейин, улар ҳар шанба ижара ҳақи учун келиб турадиган Шеперддан уйни ижарага олишга муваффақ бўлишди.

Энди ўзларига тегишли боғу тухумга кирган уй паррандаларининг борлигидан қадлари бироз кўтарилиб, кўкракларига шамол тега бошлаганди. Бу ерда ўзларини уйдагидек ҳис этиш учун оилага шунинг ўзи кифоя эди ва ниҳоят, қўшнилари ҳам уларга ачиниш назари билан қарамай, дўстлик ришталарини боғлашга имкон туғилганди. Ленорадан бошқа ҳаммалари қаттиққўл бўлсалар-да, бироқ куйинчак ҳам эдилар. Агар кимдадир ортиқча қалампирми, ё қарам бўлса, Ида уни олмагунча қўйишмасди. Янги келган ерларида дарёдан тутилган балиқ, окра сабзавоти, ортиқча уч челақ маккажўхори ва яна турлитуман нарсалар бўларди – бу маҳсулотларни увол қилиб бўлмайди-ку. Улар бор-йўқларини бегоналар билан жон-жон деб баҳам кўрардилар. Гарчи полициядан яшириниб юрган бўлса ҳам мусофирга бошпана беришга тайёр эдилар. Кўрқувдан юраги ёрилгудай, қонга беланган анавинга ўхшаш бирор эркак бўлса ҳам уни ювиб-тараб, қорнини тўйғазишарди-да, ҳачирга миндириб, йўлга солиб юборардилар. Жаноб Хейвуд бир ойда бир марта уларни Жеффридаги дўкондан зарур нарсаларни сотиб олиш учун рўйхатга қўшиб қўйган пайтларда, бошпананг қадрига янада кўпроқ етар экансан. Баъзан у болаларга текинга расмли китобчалар, сақичлар, ялпиз таъмли конфетлардан олиб келарди. Жеффрида йўлкалар ҳам, сув қувурлари ҳам, дўконлару почта ҳам, банк ва мактаб ҳам бор эди. Лотус эса йўлкалару сув қувурларидан мосуво бир тупканинг тубида жойлашган бўлиб, у ерда бор-йўғи элликта хонадон, иккита черков бор эди, тоат-ибодат учун мўлжалланган дахлизлардан бирида эса ўқишдан, арифметикадан сабоқ бериларди. Фақат Эзопнинг масалларию болалар Библиясидан бошқа яна бир талай китоблар бўлсайди, деб ўйларди Си, агар Жеффридаги мактабга қатнашга рухсат этишса, ундан ҳам яхши бўлурди.

Шунинг учун, хаёлдан ўтказди Си, у бир ифлос билан қочиб кетди. Агар у, фақат черков мактабию уйма-уй юриб бажариладиган юмушлардан бошқаси бўлмаган, бирон-бир фойдаси тегмайдиган шаҳарчада ўсиб-улғаймаганда эди, бундай жоҳил бўлмасди ва бундай аҳмоқона ишларга ҳам қўл урмаган бўларди. Бунинг устига қуёш чиққандан то ботгунга қадар барча катталарнинг назорати, назорати ва яна назорати остида бўлишинг ва яна нафақат Ленорага, балки шаҳардаги ҳар бир ёши улўғга бўйсунининг ҳам керак эди. Қани, қизалоқ, бу ёққа келчи, сенга биронта одам тикишни ўргатганми? Ҳа, бекам. Нега унда этагинг осилиб ётибди? Ҳа, бекам. Яъни йўғ-э, бекам. Нима, лабингни бўяб олганмисан? Йўқ, бекам. Унда бу нима? Олча, бекам, яъни маймунжон демокчийдим. Демак, реза мевалардан егансан. Алда-я, алда! Лабингни арт. Дарахтдан туш, эшитяпсанми? Латта қўғирчоғингни қўй-да, оёқ кийимингни боғла, чўткани ол, оёғингни чалиштириб ўтирма, боғни ўтоқ қил, тўғри тур, қўрслик қилишни хаёлингга ҳам келтирма! Унинг ва бошқа қизчаларнинг ёши ўн тўртга тўлди ва улар ўғил болалар ҳақида суҳбатлаша бошлаганда, акаси Фрэнк туфайли Си ҳар қандай шилқимликдан озод эди. Болалар қизга гап отиш бефойда эканини биларди. Фрэнк ва унинг энг яқин икки дўсти армияга

кетганда, қиз жомакор ўрнига шим кийиб олган биринчи учраганга хаваси келиб қараган деб, Ленора шунинг учун айтган эди.

Уни Принцип деб чақиришарди, лекин у ўзига Принц деб исм қўйиб олганди. Атлантадан холасиникига меҳмонга келган истараси иссиқ бу йигит оёғига тагчарми юпқа қулинг ўргулсин туфли кийиб олганди. Шахарча талаффуз эса қизларда, айниқса, Сид ажабтовур таассурот уйғотганди ва буни етарли ҳаётий тажрибага эга, уста одамгина уддалай олиши мумкин деб ўйлашарди улар.

Ҳозир, елкасидан сув қуя туриб Си, нима учун Принцип қаҳри қаттиқ улкан шаҳарда қишлаш ўрнига, бундай овлоқни ихтиёр қилгани сабабини ҳеч бўлмаганда нега унинг холасидан сўрамаганидан роса ажаблаларди. Энди қизнинг ҳимоячиси йўқ эди – у ўзини ҳали ҳам аввал акаси яшаган маконда юргандек ҳис этарди. Ёнингда сени ўз ҳимоясига олган оқил, букилмас иродали аканг бўлгани қандай муҳим экан, ўзингга эса ақл жуда кеч кираркан, хаёлдан ўтказди у. Бунинг устига, Принц ўзига шу қадар бино қўйган эдики, ундаги қатъий ишонч ҳеч кимда шубҳа уйғотмасди. Шундай бўлгач, у агар қизга сен гўзалсан деса, қиз унга ишонарди. Агар у ўн тўрт ёшингда энди сен аёлсан деса, қиз бунга ҳам ишонарди. Агар у сенга уйланмоқчиман деса, унда бу гапга Ленора: “Қонуний бўлсангинга, лекин зинҳор ундан илғари эмас”, – деб жавоб берарди. “Қонуний” нима дегани, тушуниб бўлмайди. Исидранинг ҳатто туғилганлик ҳақида гувоҳномаси ҳам йўқ эди. Маъмурий бошқармагача эса яна юз мил бор. Шунинг учун руҳоний Олсопа ҳазрати олийларини таклиф этишди. У ёшларга фотиҳа берди, уларнинг исмини катта китобга қайд этиб қўйди ва улар уйга, қизнинг ота-онаси ҳузурига йўл олишди. Фрэнк армияга кетди, шу боис унинг қаравотида ётишди ва бу ерда одамлар баъзан кула-кула уларни огоҳлантиришга ҳам улгуришган улкан ишлар содир бўлди. Бу қўнғилга қанча азоб берса, шунча зериктирарди ҳам. Си кейин яхши бўлар деб ишонарди. “Яхши” дегани – бу шунчаки кўп дегани экан, бунинг устига кўпайса кўпайди, камаймади ва бунда энг қисқаси ёқимли экани маълум бўлди.

Принц ўзига эп билган бундай ишни на Лотусда ва на теварак-атрофда учратиш мумкин эди, шу боис у хотинини олиб Атлантага жўнаб кетди. Улкан шаҳардаги дабдабали ҳаёт Сига ҳузур бағишларди. Бир неча ҳафта давомида у битта бураганда жўмракдан оқаётган сувни, ичи пашшалардан холи ҳожатхонани, куёшдан ҳам узоқ нур сочувчи чироқларни ва оёқларига худди тиллакўнғиздек ялтираб турувчи чиройли баланд пошналар туфли кийиб, бошларига дабдабали шляпа қўндириб олган, черковга кунда икки ва баъзан уч қарраб қатновчи аёлларни завқ билан томоша қилар экан, Принц олиб берган ажойиб қўйлаққа маҳлиё бўлганча, йигит унга машина учун уйланганини фаҳмлаб қолди.

Ленора ҳовли эгаси Шеперддан универсал русумдаги эски машинани сотиб олди, Салем машина ҳайдашни билмагани учун ўзининг эски “форд”ини Лютер билан Идага берди ва мабодо универсал бузилиб қолгудек бўлса, қайтариб бериш шартини ҳам айтиб огоҳлантириб қўйди. Фрэнкдан келадиган ёки унга юбориладиган, у ердан келадиган ва у ерга юбориладиган хатлар учун Лютер Жеффридага почтага бориб келиш учун Принцга бир неча маротаба “форд”ни бериб турди. Фрэнкнинг қисми аввал-бошда Кентуккида жойлашганди, сўнг эса Кореяда.

Бир куни Иданинг кўксови хуруж қилиб қолиб, томоқ дориси учун Принц шаҳарга бориб келди. Йигит машинадан фойдаланиш ҳукукига эга бўлганди ва бу барчага маъқул тушди: у машинадаги йўлларда ортирилган неча йиллик чанг-лойларни тозаллади, ўт олдиргич ва мойини алмаштирди, бир айлантриб келишни илтимос қилган ёш болаларни эса машинага яқин йўлатмади. Шу боис Лютер ёшларнинг Атлантага машинада бориб келишларига осонгина рози бўлди, улар уловни бир неча ҳафтадан сўнг қайтаришга сўз беришди.

Қайтаришмади.

Энди Си мутлақо ёлғиз қолганди, якшанба кунлари Жоржияда ҳали баҳорги ҳисобланмиш иссиқдан жон сақлаш учун рухли ваннада вақтини ўтказарди, Принц эса ўзининг юпка тагчармли оёқ кийими билан газ тепкисини босганча Калифорниядами, Худо билади, ё Нью-Йоркдами кўча кезарди. Принц қизни ўз ихтиёрига ташлаб қўйган, Си тинч-осойишта кўчадаги барча қулайликларга эга, ошхонали ва ваннали уйни арзон-гаровга ижарага олганди. Юқори қаватдаги каттагина уйнинг соҳибаси Тельма у билан дўстлашиб қолди ва қўшни аёл кўполроқ панд-насихатлари билан дўстликни мустаҳкамлаб, уни Боббининг гўштли таомлар тортиладиган кичикроқ ресторанчасига идиш ювувчи қилиб ишга жойлаб қўйди.

– Қишлоқлик эси пастдан ҳам эси пастни бўлмаса керак. Уйингга, ўз яқинларинг ёнига жўнасанг бўлмайдами?

“Машинасиз-а? Вой Худо”, ўйлади Си. Ленора сени қаматаман, деб Сининг юрагини аллақачон олиб қўйганди. Ида вафот этганда, дафн маросимига Си машинада борганди. Бобби уни элтиб қўйиш учун ошпазга рухсат берганди. Дафн маросими, гарчи қарағайдан қўлбола ясалган тобуту ҳеч бир гулларсиз, бор-йўғи у узиб келган шилви бутасининг икки дона шохи билан ғарибона ўтган бўлишига қарамай, Леноранинг: “Ўғри, эси паст, шарманда, сени аллақачон шерифга айтиб бериш керак эди”, деган андишасиз ҳақоратларию аламли айбловлари ҳаммасидан ошиб тушганди. Си шаҳарга қайтди ва бундан кейин у ёқларни елкамининг чуқури кўрсин деб қасам ичди. Ҳатто бир ойдан сўнг отаси мияга қон қуйилишдан вафот этганда ҳам у сўзида турди.

(Давоми келгуси сонда)

Михаил СВЕТЛОВ

(1903–1964)

“ТОНГЛАР, БУРКАНГ ОЛАМНИ ЗАРГА”

*Рус тилидан
Абдулла ШЕР таржимаси*

Миллийлигимизнинг ажойиб фазилатлари жуда кўп, улар доим менда фахр-ғурур ҳиссини уйғотади. Лекин, айти пайтда, баъзи бир “ўзбекона” одатларимиз ҳам борки, улардан уялиб, хижолат бўлиб юраман. Шундай иллатлардан бири, бу – “деди-деди”га ишониш, “фалончи шундай деган эди, шунақа бўлса керак-да”, деймиз ва уни ўзимиз текшириб кўришни ёхуд ўқиб-билиб олишни истамаймиз: бунда бир томондан эринишимиз, иккинчи томондан ўта ишонувчанлигимиз бизга халал беради.

Мен ҳам ўзбекман-да, бошқалардан ўтиб, қаерга борардим!.. Бундан кўп йиллар аввал бир домламиздан: “Михаил Светлов қанақа шоир, у ҳақда турли-туман қизиқ гаплар юради, сиз нима дейсиз?” деб сўрадим. У киши менга: “Светлов ким бўларди, комсомол шоири-да!” деди. Ҳафсалам пир бўлди-ю, шу-шу бу шоир билан бошқа қизиқмадим, ҳатто унинг Эркин Воҳидов таржимасида “Сирлар” китоби чиққанида ҳам парво қилмадим, китобни шунчаки, Эркин Воҳидов севимли шоирим бўлгани учун сотиб олдим-у, ташлаб қўйдим. Орадан бир қанча вақт ўтиб, сафардалиқ пайтимда қўлимга унинг “Суҳбат” деган китоби тушиб қолди. Бекорчиликдан ўқий бошладим-у, бошимни мутолаадан кўтара олмадим. Бу мутолаа эмас, буюк рус шоири билан дил-дилдан кечган жонли суҳбат эди. “Эҳ, нодон!” деб пешонамга бир урдим. Шу-шу Светлов менинг энг севимли шоирларимдан бирига айланди-қолди.

Бунинг сабаби, Михаил Светловнинг шеърлари мени фақат бадиий савияси жиҳатидан эмас, балки ижтимоий-ғоявий томонлари билан ҳам мафтун этган эди. Унинг “комсомол” деган сўзи ортида ёшлик тушунчаси, “социализм”и ортида эса, оддий одамларнинг инсоний туйғулари ётарди. У синфийликни эмас, умуминсонийликни юксак қўярди. Шоир “душман”да душманни эмас, адашган инсонни кўрарди. Инсон эса, унинг учун доимо улуг эди. Унинг кураши “синфий душман” устидан қилинган тантана билан эмас, унга ачиниш, чуқур шафқат туйғуси билан йўғрилган. Бу туйғунинг самимийлиги кишини мафтун қилади ва қутилмаган ташбеҳлар билан сизни бадиий соддалик деган гўзал оламга олиб кириб кетади...

Энди сизни, ўзи айтганидек, “ғижжакка қараб сўйил ушлаб туришни талаб қилган замон”да яшаб ўтган буюк инсонпарвар шоирнинг баъзи шеърлари билан танишишга таклиф этамиз.

Таржимондан

¹ Манба: Светлов М. Собр. соч. в 3 томах. Т 1. –М.: “Художественная литература”, 1974.

ГРАНАДА

Биз елдик йўлларда,
Жангда учдик шай,
“Олмача” кўшигин
Тиллардан кўймай.
Эҳ, ўша кўшиқни
Бағрида асрар
То ҳануз даишларда
Зилол майсалар.

Лекин ўзга кўшиқ –
Олис юрт дарди
Эгарда ошнамга
Ҳамроҳ юрарди.
Куйларди уфқига
Боқиб юртининг:
“Гранада, Гранада,
Гранадам менинг!”

Доим такрорларди
Шу кўшиқни у...
Қайдан бу йигитда
Испанча қайғу?
Айт, Александровск,
Харьков, айтингиз:
Кўнданми испанча
Куйга ўтдингиз?

Айт, шунда, Украина,
Ётмасми, ахир,
Тарас Шевченконинг
Папоғи сағир?
Хўш, қайдан, оғайни,
Кўшигинг сенинг:
“Гранада, Гранада,
Гранадам менинг!”

Хаёлпараст хохол
Шошмас жавобда:
– Ука! Гранадани
Топдим китобда.
Чиройли ном экан –
Шонга сазовор
Испанияда Гранада
Вилояти бор!

Уйимни тарк этдим,
Кирдим майдонга,
Гранада ерин деб
Берай деҳқонга.
Хайр, денг, оилам,
Дўстлар, хайр, денг!
“Гранада, Гранада,
Гранадам менинг!”

Учардик, истакка
Тўлиқ дилимиз:
Ўргансак жанг илмин,
Тўплар тилин тез.
Шафақ кўтарилди,
Ер қучди такрор.
Толди ҳам даишма-даиш
Югуриб тулпор.

Куйлар “Олмача”ни
Эскадрон, бироқ
Замон гижжагида
Камони – фироқ.
Хўш, қайда, оғайни,
Кўшигинг сенинг:
“Гранада, Гранада,
Гранадам менинг!”

Ўққа учган вужуд
Оғиб йиқилди,
Илк марта эгарни
Дўстим тарк қилди.
Кўрдим: ой эгилди
Жасадга, хира,
Шунда ўлик лаблар
Титради сал: “Гра...”

На-да сўз. На кўз ёш...
Осмон бўшлиғи...
Кетди менинг дўстим,
Кетди кўшиғи.
Шу-шу эшитмади
Жон юрти унинг:
“Гранада, Гранада,
Гранадам менинг!”

Сафимиз сезмади
 Йўлга-йўл улаб, –
 “Олмача” қўшигин
 Тугатди куйлаб.
 Фақат кўкдан тушиди
 Сирғалиб дилгир
 Шафақ барқутига
 Бир томчи ёмғир...

Ҳаёт янги-янги
 Қўшиқ топди ҳам...
 Не керак қўшиқ деб,
 Дўстлар, чекмак зам.
 Не керак, не керак,
 Не керак. Қўйинг...
 “Гранада, Гранада,
 Гранадам менинг!”

1926

КОЛЬКА

Екатеринослав даштида,
 чексиз
 Ўтлоқлар
 поёнсиз кенгликлар аро
 Махночи Колькани қўлга олдик биз,
 Шаҳар кўрсин учун,
 билсин учун ер билан само,
 Менга топирилди уни қатл этиш.

Йўлга тушидик...
 У – қувноқ ва маст,
 Мен – унинг ортида қатъий ва саркаш...
 Кун бўйи чарчаган қуёш бу нафас
 Гўё ўлдирилган,
 бағри қонталаш.

Келдик...
 Мен тепкига қўл юбордим жим,
 Колька эса сўзсиз, оҳиста
 Хайрлашмоқ учун менга чўзди қўл,
 Беи бармоқ,
 Жон-жаҳд-ла ҳаётга интилган беи йўл...
 Колька, Колька... Қайда менинг газабим?
 Йўқ, мен ўқ узмадим,
 ортга қайтдик биз:
 Тугилган пайтдаёқ, унинг чамамда,
 Олчи тушган экан ошиғи.
 Биз кетдик олислаб ва тонгги дамда
 Брянск заводининг нақ ёнидаги
 Бир нотаниш қовоқхонада
 Янги дўстлик билан иккимиз
 Чин дилдан қутладик бир-бировни, биз –
 Унутиб махночи эканини у,
 Унутиб яҳудий эканимни мен.

1924

ЮЛДУЗЛАР

Мен ҳам гижжак “оҳ” тортса, шошиб –
 Излагайман гоҳ рўмолчамни
 Ва оғзимнинг таноби қочиб,
 Учратгайман ота-онамни.
 Аммо бўлмас танни – бўрондан,
 Бўғилишдан – овозни асраб.
 Мен тураман, – буйруқ замондан, –
 Сўйил ушлаб гижжакка қараб.
 Кўрдим уни, қулоғи оғир,
 Ёш сиргалар юз, иягидан:
 Кутарди у – Бетховен – дилгир,
 Штаб олди, қайин тагида.
 Мен ўша кун банд эдим чунон.
 Кетди охир.
 Айни ярим тун
 Бир мусиқий кўз билан шу он
 Менга боқди юлдузлар беун.
 Тонг олдидан зангори туман
 Кўнишини кутиб бир ҳисда,
 Бор табиат илҳом, дард билан
 Фортепьяно чалди оҳиста.
 Барча юлдуз қилмишим ёқлаб,
 Бошим узра қўнди шу тунда, –
 Овоз берди юлдузлар оқлаб
 Мен – жанговар инсонни шунда.

1927

ЗАМОН ҚИЗИГА

Ногоранинг зарблари ҳиссиз,
 Уйқу бермас тонг туманига, –
 Жанна д'Арк от қўяр бу кез
 Қамалдаги Орлеанига.

Кесиб қўяр минуэт ногоҳ
 Жуфт қадаҳнинг аҳд-паймон унин,
 Трианон нишонлар қувноқ
 Мария Антуанэтта кунин.

Йигирма беш шам қуввати жам
 Кичиккина электр чироқ –
 Эгиласан, синглим, азизам,
 Тўлдирилган дафтарга бу чоғ:

Мудҳиш янграб, қўнғироқ, оқлар –
 Шум черковнинг “муқаддас” шаънин:
 Жанна д'Арк гулханга чоғлар
 Нозиккина бокира танин.

Жаллод ҳатто на бир зум титрар
 (Қонранг кийим – бошдан-оёқ қон), –
 Антуанэтта бўйнин қидираб
 Гильотина пичоғи шодон.

Юлдузлардан ортга ўтди тун,
 Чарчамадинг – муқова аро
 Сен топширган синовнинг бутун
 Варақлари бир-бир бўлди жо.

*Кўрпага кир, тез келгай уйқу,
Толиқтирма ўзингни ҳаргиз.
Боқ, юлдузлар кўкдан тушди-ю,
Тарқалишди уйма-уй беиз.*

*Шамол очди дарчангни, лекин
Ўзга уйга солмас назарни,
У кўрмоқчи хонангга секин
Кириб келган хотираларни.*

*Бизнинг қизлар камарни сиқиб,
Қўшиқ билан тик боқиб ёвга,
Қуладилар гоҳо пичоқ еб,
Ташиландилар баъзан оловга.*

*Ўшанда ҳам мудҳиш қўнгироқ
Ногорага берарди навбат...
Ҳар ўртоқлик мазорига боқ –
Бир Жаннамиз ётар бу фурсат.*

*Чорлар уйқу – майин бир хилқат
Оғушига тортади сени.
Қулранггина қўйлагинг фақат
Безар стул суянчигини.*

1925

ШЕЪРИЯТИМ

*Йўқ! Ҳаётим занглардан халос,
Куним ўтмас қашшоқлик аро...
Мамлакатим – шеърият, холос,
Мен – абадий унга фуқаро.*

*Оловнафас шеър билан, билгил,
Мен даврга фақат бож бермам –
Мен ёзаман севажасак ҳар дил,
Айрилажасак йўллар учун ҳам.*

*Кўп нарсани олис йўл тамом
Хотирамдан бадарга қилди.
Аллақачон ёшлик деган ном
Мармар лавҳа бўлиб қоқилди.*

*Ишлар унча ёмонмас, аммо,
Китобхонга танишман, бироқ –
Мен пиёда кездим давр аро
Гоҳ этикда, гоҳ ялангоёқ.*

*Мана, кўндим тақдирга, ният:
Ишларимни бир-бир жамламоқ.
Аммо ногоҳ келиб Шеърият
Нақ ёқамдан олди-да, шу чоқ,*

*Менга доим қадрдон, хушҳол
Одамларнинг бағрига отди:
“Сен тушунтир нима истиқбол,
Ўтган кун не? – дея сўз қотди, –*

*Сендан ўзин тортмасин ҳеч ким,
Атрофингга дўстлар йиғилсин.
Автобусга ўтир, азизим,
Улар сени сафдош деб билсин.*

*Бирга яшаб, бирга меҳнат қил,
Сўнг уларнинг ишқ, бахти ва ҳар –
Орзусини сен келгуси йил
Шоирона чўққига кўтар.*

*Аён бўлгай шунда кўп сирлар,
Ўрганасан кузатмоқни ҳам.
Гоҳ қуёшда доғ кўрсанг агар,
Бел боғлагин артмоққа шу дам.*

*Шундоққина эшикдан нари –
Олисдамас, воқеалар, боқ,
Арслон каби юлқинар бари,
Фақат қийин қўлга ўргатмоқ!”*

*Шу-шу одат менга бир орзу:
Каттага ҳам, кичикларга ҳам
Сўнгни гугурт чўпидан мангу
Осмон ўпар гулханлар ёқсам!*

*Чорлар экан шу гулхан, шу тафт,
Шеърга қўноқ бўлай деб тунда,
Кириб келар одамлар саф-саф –
Нотаниш ҳам, таниш ҳам шунда.*

Тинч турмушда, ё қўлда милтиқ,
Ё Қутбда, қайда илиқ сўз –
Бир ҳамдардга ким бўлса интиқ,
Шеърятим унга мунис дўст.

На муҳлатли, на доим бу иш:
Мен замондош дўстимга гоҳо
Ҳақ тўлайман – мисралар кумуш,
Ҳошияси олтиндан аммо.

Тонглар, бурканг оламни зарга,
Тонг нурлари қуйилинг майин!..
Боқдим олис сайёраларга,
Кўролмадим бирор туп қайин!

Уни фақат менга бахш этди –
Табиатдан бу дарахт ҳадя...
Айтинг – ахир, сиздан не кетди! –
Унча кекса эмасан дея,

Сени ҳали бу тулпор ҳаёт
На йиқитди, дея, на эгди,
Шеърятинг ўқ каби бот-бот
Янграб, аниқ нишонга тегди.

1957

СУЛИКО

(Родам Амирэжибига)

Бошлагайман, Сулико, бу чоғ
Сени ажиб ўлкалар томон.
Бу, чамамда, жуда ҳам йироқ,
Ҳув, ёшлигим яшаган макон.

Ортда қолган олис йиллар бу...
Украина... Қуёш жилмаяр...
Гуляй-Поля бўйлаб учару
Махно мени мўлжалга олар.

Гўл палапон эдим у пайт хўп,
Мен илк бора англадим, инон,
Жўн ўйинчоқ тўппончадан кўп
Наган оғир эканин у он.

Йигирма йил кейин, бир куни, –
Шундоққина яқин, боқ, бари! –
Мен эсэсчи пистолетини
Кўкрагингдан итардим нари...

Кўлингни бер! Эслайлик бирров
Олис кунлар тонгин, ўй суриб.
Эҳтиёт бўл! Борямиз икков
Дўстларимнинг қабридан юриб.

Биласанми, сен ҳаёт юриб, –
Не дегани дўстни йўқотмак?
Бил, бу: минг бор “Салом!” деб туриб,
Ногаҳоний “Алвидо!” демак.

Мен кўп нарса билдим ҳаётда,
Ишонч – қатъий, бут, силсилалик:
Лойиҳаланар канал одатда
Волга-Дондек: Ёшлик-Кексалик.

Қулоқ тутгин, Сулико, бу дам
Йўл олгаймиз ўлкалар томон –
Ки узоқмас, билсанг, ростдан ҳам,
Кексалигим яшовчи макон.

Мен тобора кўраман равшан:
Чиқиб борар қўлида ҳасса,
Келажакнинг зиналаридан
Соқол-мурти қирилган кекса.

Бу – менман! Ҳа, билдингми, менман!
Қайноқ севгинг билан маст кимса;
Мен – дўстлари гоҳ ҳавас қилган,
Ёшлиги, деб тугамас кимса.

*Жасоратга чанқоқ, беминнат,
Ер чизмасдан, билмайин қўрқув, –
Англа мени, – шу тахлит фақат,
Фақат шундай кексаймоқ орзу.*

*Мен яшадим қўрқмай даҳшатдан,
Зару зевар жамгармай ҳеч бир.
Сўнг дам титраб чўнг муҳаббатдан,
Қучиб олгай мени она – Ер.*

*Сулико! Сен – азиз вафодор!
Ёшлигимга, эй, содиқ ҳамроҳ.
Гўё бугун ёнимга такрор,
Келгандексан қўшиқдан ногоҳ.*

1953

ИҚРОР

*Асло ёшлигимдан ўғирмадим юз,
Не қилсам – хуш ёқар ўзимга бу вақт.
Ҳатшанба кун ёққан ёмғирдан текис
Гуллагандек боғда яйдоқ дов-дарахт.*

*Мен – тирик, демакки, яшар муҳаббат!
Сен учун, ёлғизим, тенгсиз дилрабо,
Энг яхши сўзларни топдим бу фурсат
Энг аъло лугатлар вараги аро.*

*Осонмас ўхшатиши топмоқлик аммо,
Кўзларинг нақ шеърдан излайди маскан,
Уларни зангори булоқдек гўё
Қошинг обкашида тинмай ташийсан.*

*Икки дунёда ҳам такрор этолмам –
Сўзларинг оловки – ҳар бир сасида
Йиғмоққа қодирдир қорбўронда ҳам
Барча турналарни Русь даласида.*

*Бўлгайман барчадан бойроқ, истасам,
Қашиоқман дея арз қилишим қийин.
Сенга олиб берай борлиқни, десам,
Етмайди атиги бир неча тийин.*

*Кўп яшаб, кўп нарса бошдан кечирдим,
Мен сенга, навқирон, мағрур – бир боғлам
Шох-шабба мисоли – орзум келтирдим,
Гулхан ёқ, исингин, совуқ жуда ҳам...*

1959

ОВЧИЛАР ҚЎНАЛҒАСИ

*Шеърлар китобимни очганимча мен
Боқаман: одатий, таниш барчаси.
Ёшлигим! Овчилар қўналғаси сен,
То ҳануз ёруғдир унинг дарчаси.*

*Кўнгилчан овчилик касбига, яна
Ишониб қалбимнинг шафқат ҳиссига
Келишиди соддадил ҳайвонлар, мана.
Қўл ҳам тегизмасман бирортасига!*

*Яшашмас, бу – жанг-ку турган-битгани!..
Ўтилган йилларнинг тозиси, дўстим,
Вужуди тирналган, эй, кучук, қани,
Қир менинг хонамга, ором ол бир зум.*

*Мен қанча яшадим, ҳаёт чўтлайди,
Қандай ёрдам керак яна мен учун!
Эҳтимол, бир камим капалак сайди?
Менга фил етишмас, эҳтимол, бугун.*

*Осон кечгани йўқ ҳаётим бир дам,
Қанча чақиримни пиёда ўтдим!..
Хуркак қуённи ҳам, каркидонни ҳам
Ёзув столимга мен таклиф этдим.*

*Кексалик, бу – безак, увада эмас,
Чарчаган кишининг ёшлиги асли, –
Бизнинг қувончлару зоянинг ўлмас
Нуроний савлати, улугвор фасли.*

*Эҳтимол, қўлларим энди ёзолмас
Одамга энг зарур сўзларни ҳеч вақт,
Майлига, коинот нафас олса, бас,
Қулф уриб ўсса, бас, майсаю дарахт.*

*Ҳаётим! Наҳот, мен бугун серсавлат?!
Бир ўқувчингман-ку, болакай гўё.
Салом, хилма-хиллик – сирли жамият,
Салом, эй туйгулар, ранго-ранг дунё!*

1962

Исай КАЛАШНИКОВ

(1931–1980)

ҚАТТОЛ АСРТарихий роман¹*Рус тилидан
Муслимбек ЙЎЛДОШЕВ таржимаси*

VI

Торғутой-Қирилдуқ осилиб тушган биқинларини қашлар экан, тунда кўрган тушини эслашга ҳаракат қиларди. У ёмон туш кўрди. Хўп замонлар бўлди-да, ҳатто тушингда ҳам фақат кўнгилсизликларни кўрасан. Тун бўйи унинг бўйинини илонга ҳам, балиққа ҳам ўхшамас муздек ва шилимшиқ бир нарса бўғиб чикди. Хўл думи билан яланғоч куракларига шапиллатиб уриб, қулоқларига бир нималарни пичирлади. Нима гаплар эди-я? Икки-учтасини эслаб олса бўлдийди, қолганини шомон эплаштирарди.

Эшик ёпинчиғи ортида навкарлар баланд овозда гаплашишар, хоҳлашарди. Бу кулги Торғутой-Қирилдуқнинг ғашига тегар, фикрини чалғитарди. Ташвишсиз бекорчилар, текинхўрларнинг қулишини-чи, на ҳурматни ва на иззатни билади булар!

– Хўв, сенлар!

Ўтовга Овчи-баҳодир кирди. Ҳамон кулимсираганича у остонада тўхтади. Елкалари кенг, пешонаси тор, қизариб турган чандиғи юзини бадбуруш қилиб ташлаган Овчи-баҳодир кўркмас, садоқатли эдию, аммо ақли унчалик мақтовли эмасди.

– Жуда хурсандсизлар? – чинқирди Торғутой-Қирилдуқ япаски бурни катаklarини кериб. – Еб-ичиб, хоҳолаб юрсаларинг бўлди! Шомон Теб-тангри қани? Мен уни кутиб ўтиришим керакми?

– У овулда. Чақирганмиз. Ҳозир келиб қолади. – Овчи-баҳодир бўлиб-бўлиб жавоб берар экан, овозида ўпкалаш оҳанги бор эди.

– Оламда нима гаплар? – сўради Торғутой-Қирилдуқ унинг хафа бўлганига парво ҳам қилмай.

– Кеча меркитлар йилқини ҳайдаб кетишибди.

– Менинг йилқимними?

¹ Давоми. Бошланиши ўтган сонларда.

– Сенинг йилқингни. Отларни биз қайтариб олиб келдик. Меркитлар кочиб қолишди.

Торғутой-Қирилдук пишиллаганича ўйга толди. Янгиликлар ҳам тушлари сингари хунук. Шу чоққача у татарлар ва меркитлар билан келишиб келаётган эди. Унинг асосий ва энг хавфли душмани улар эмас, Есугейнинг андаси, қоройитлар хони Тўғорил эди. Наҳот, энди меркитлар билан ҳам тескари бўлиб қолса? Улар ўзаро тил бириктириб олишган бўлса-чи? Унақамасдир. Эҳтимол, бу ишга қўл урганлар қони қайнаган ёшлар бўлса керак...

– Уларни меркитлар деб ким айтди?

– Йилқибоқар Тойчи-Қури. Есугейнинг аскари Хучунинг ўғли. Бизнинг одамларнинг қўлида ўлган...

– Ўша йилқичининг кетини яланғочлаб, йигирма дарра урилсин! Бундан кейин кўзини каттароқ очадиган, қарчиғайни қарғадан фарқлайдиган бўлади. Яна янгиликлар борми? Сача-беги билан Ўлтон қаерда?

– Энди улар ҳаммадан алоҳида кўчиб яшашяпти. Уларнинг олдига Некун-тойжининг ўғли Хучар тез-тез бориб туради. Есугейнинг жияни...

– Сен нимага бугун менга нуқул Есугейнинг отини тикиштириб қолдинг? Гўёки сен айтмасанг, мен ўзим Хучар кимнинг жияни эканини билмайдигандек! Улардан кўзингни узма. Лекин ҳаддан ошириб юборма. Дўритой-ўтчигин-чи?

– Униси ўз овулида жим ўтирибди. Анув... – Овчи чайналди.

– Гапир! – буюрди Торғутой-Қирилдук: нима захри бўлса, бирваракай соча қолсин.

– Ўйлун билан Есугей ўғиллари ўзларини тиклаб олишяпганмиш. Оту қўйлари, бошқа моллари ҳам бормиш.

– Қаердан олишибди?

– Бунисини билмадим. Эшитишимча, болаларнинг каттаси Темучин номингни булғаб юрганмиш. “Қандоқ хурмат қилай?! У босқинчи, фақат қасос оламан!” деган эмиш. Балким, уни ҳам калтаклаш керакмикан? Тили қичигандан кўра, орқасини қашиб юрсинми-а? – Овчибаходир ўз ҳазилидан завқланиб кулди-да, нўёнининг тик қарашидан ўзини ўнглаб олди.

Торғутой-Қирилдук яна пишқириб юборди. Бу Овчи-баходирнинг калласи бўлса, кулмаган бўларди. Унга аллақачон етказишганди: бир қанча овуларда уни, Торғутой-Қирилдукни, Есугейнинг оиласига шафқатсизлик қилди, деб гапириб юришганмиш. Энди бўлса, Темучин, ақли калта итваччанинг ҳам овози чиқиб қолибди. Унинг пўписалари писанд қилишга арзимайдиган ақиллашнинг ўзи. Аммо момақалдирик пайтида, кичкинагина жилға ҳам каттагина дарёга айланиб кетиши мумкин. Омадинг келмай, омонат турганингда ҳамтовоқлар ҳам топила қолади. Нўёнлар четланадиган бўлиб қолишди, аҳдларида туришмайди. Есугей тириклигида Сача-беки билан Ўлтон яхши дўстлари эди, энди бўлса ашаддий ҳасадгўйлар. Ўз-ўзича яшашяпти...

Ўтовга рухсат сўраб ўтирмасдан Теб-тангри кириб келди. Таъзим ҳам қилмасдан, тўрга чиқиб, кигиз устига увадаси чиқиб кетган гутули билан чордана қуриб ўтириб олди. Озгин юзли, қирра бурун шомон тундай қаро кўзларини Торғутой-Қирилдукка тикди.

– Нимага чақиртирдинг? Тобинг йўқми?

– Осмон мени касалликлардан омон сақлаб турибди. Фол очиб кўйгин. Овчи, сен кўй курагини тайёрлаб кўйдингми? Бор, ташқарида гулхан ёкиб тур.

Овчи-баходир чиқиб кетди. Теб-тангри кимирламади. Торғутой-Қирилдук унга тушидан гап очди.

– Эшитишимча, сен, келажакни айтиб бера оларкансан. Айт-чи, кўрган тушларимнинг маъноси нима? Ҳар куни мана шунақа нохуш тушлар кўраман.

– Рухлар сени огоҳлантиришяпти. Рухлар, эҳтиёт бўл, дейишмоқда. Улар сендан норози.

– Нимадан экан? Мен хасис бўлмай қурбонликлар қиламан-ку.

– Сен жуда кўп еяпсан. – Теб-тангри ачинганнамо тили билан чапилла-тиб кўйди. – Сен худди куз пайти семирган айиққа ўхшаб кўпчиб кетгансан. Одамлар ҳақида кам ўйлайсан. Улар бўлса, сенинг аксинг, кўкламдаги сигирга ўхшаб озиб-тўзиб кетишган. Рухлар буни хушламайди.

Торғутой-Қирилдук туриб ўтирди, устидаги кўрпасини олиб ташлади. Калтабақай оёқларидаги сийрак жунлари, шишиб кетганга ўхшаш бўрсилдоқ бармоқлари кўринди. Кигиз устидан юриб келиб, оёқ учи билан шомоннинг гутулларини енгилгина тепиб, чорданасини бузди.

– Шомонман, миямга келган нарсани гапираверсам бўлади, деб ўйляяпсанми?

– Сен чақиртирдинг – мен келдим. Сен сўрадинг – мен айтдим. Нимага жажлинг чиқади? – Теб-тангри сал сурилиб ўтирди. – Хоҳласанг, кетаман.

Торғутой-Қирилдук чуқур нафас олди. Шу тобда гутулини олиб, шомоннинг юзига туширгиси келди. Аммо ўзини тутди, ғазабини босди. Шомон руҳлар билан апоқ-чапоқ, уларнинг эса ғазабини қўзғамаган маъкул. Бошқалар билан ҳам ташвишлари етарли. Илгарилари у Есугейнинг кучини қирқсам, бас, ҳаммаси мен ўйлагандек кетаверади, деб ўйларди. Аммо Есугей энди йўқ, унинг ҳамма мол-ҳолини у нўёнлар ва навкарларига улашиб юборди, хўш, нимага эришди? Есугейнинг дўстлари ва қариндошлари унга ҳалокат тилаб ётишибди. Унинг очкўзлиги, адолатсизлигини тинмай гапириб ётишибдию, аммо ўзларига қолганда, ўша молни деб, аллақачон бир-бирларининг кекирдақларини суғуриб олишган бўларди.

Шомон ўрнидан туриб, ростдан ҳам кетишга чоғланди. Торғутой-Қирилдук минғирлаганча буюрди:

– Мен сени фол кўришга чақиртирдим – фол кўр.

Теб-тангри кўйнинг курагини оловда куйдириш учун ташқарига чиқди. Торғутой-Қирилдук пишиллаганча оёғига гутулини илди, эгнига ипак жуббасини кийди-да, кумуш билан безатилган белбоғини қисиб боғлади. Энди шомондан хафа эмасди. Шомон, чамаси, тўғри гапирди. Ростдан ҳам, жуда бесўнақай семирган. Жуда ҳам кўп вақтини беҳуда зиёфатларда ўтказиб юборди. Сача-бекининг ажраб кетгани ҳам шундан эмасмикан? Хомкалла Темучин ҳам балки шунинг учун унга дағдаға қилаётгандир?

Теб-тангри жез патнис устида кўмирдай қорайган куракни олиб кирди. Ундан куйган ҳид чиқиб турар, совий бошлаган устухон қирсиллаган

товуш чиқарарди. Теб-тангри чўккалаб ўтириб, суяк устида ҳосил бўлган ёриқларга тикилди.

– Мана бу икки ёрикни кўряпсанми? Буниси сенинг умринг, буниси эса ажалинг. Улар гоҳ яқинлашиб, гоҳ бир-биридан узоқлашиб, ёнма-ён кетяпти. Ҳозирча унча кўрқадиган нарса йўқ. Лекин мана бу ёққа кара, борган сари ҳаёт чизигинг ажал чизигига яқинлашиб келмоқда. Сени жуда катта синовлар кутиб турибди. Энди мана бу чизикларга кара, улар жуда кўп. Булар – сен одамларга етказган аламлар ва зулмлар. Бу чизикларнинг ҳаммаси бир жойда тўпланиб чуқур ёрикни пайдо қилади-да, ҳаёт чизигини узади. Бу сенинг тамом бўлганинг. Сен ўз ажалинг билан ўлмайсан.

Торғутой-Қирилдук кўзини суякдан узди, шомоннинг гапини ҳам эшитмай қўйди. Буларни у шомон фол очмаса ҳам биларди. Етар суст-кашлик! У аламзадаларнинг бирлашишига йўл қўймайди! Ўзини осонликча топшириб бўпти!

– Сен бу хатарларни қандай четлаб ўтиб, улуснинг кудратини оширишни сўраб бера оласанми?

– Уриниб кўраман. Лекин ҳозир эмас. Ҳозир фақат ўзимнинг фикримни айтишим мумкин, холос. Мен овулларни айланиб, ҳамма нарсани кўриб, эшитиб юраман. Одамларнинг ҳаёти яхши эмас. Кичиклар катталарни ҳурмат қилмайди, бойлар камбағалларни хўрлайди, кучлилар ожизларга зулм ўтказади. Тартиб ўрнатсанг, улусинг кучаяди, шунда ўзинг ҳам роҳат-фароғатда яшайсан.

Бу шомон Есугейнинг содиқ навқари Мунликнинг ўғли экани эсига тушиб, Торғутой-Қирилдук шубҳа билан уни яна бир назардан ўтказиб қўйди.

– Менинг улусим билан сенинг нима ишинг бор? Ёки отанг Есугей қошида биринчи одам бўлгани сингари сен ҳам менинг ҳузуримда биринчилардан бўлгинг келяптими?

– Шундоғам ҳурматим жойида.

– Сен кўп нарсани биладиган шомонсан-у, барибир ақлинг паст. Ким бегона отга ишонса, бегоналар қўлига тушади. Йўқол бу ердан!

Теб-тангрининг кўзларидан олов сачраб кетди, аммо юзидаги майин, айбдорона табассум билан бошини аламли чайқаб қўйди.

– Такаббур нўён, сен ҳозиргина ўз сўзинг билан ҳаёт чизигингни ўлимингдан дарак берувчи ажал чегарасига яқинлаштириб қўйдинг. – Шу гапларни айтиб, шомон чиқиб кетди.

Ғазаби қайнаганидан Торғутой-Қирилдукнинг нафаси бўғилди. Шомонни тутиб келтиришни буюрмоқчи бўлдию, аммо бўғзидан фақат хирилдоқ овоз чиқди. Навқарлари етиб келгунича эса ҳушини йиғиб олди. Майли, вақти-соати келиб бу шомоннинг ҳам куни битади. Уни ҳозирча тинч қўйган маъкул...

VII

Юлдузлар сўниб борар, шарқ осмони, секин-аста ёришиб, пушти рангга кирарди. Шамолдан дарак йўқ, атроф-жавониб осойишта эди. Дарё суви ҳам осмон каби пушти рангда, бетиним тонг-саҳарда шалопларди. Ялангоёк, жулдур иштон кийиб олган Темучин укалари Хасар, Билгутой ва Хачиунларни эргаштириб борарди. Шундоққина кирғоқ

лабидан кулоқни тешгудайин қичкирик ва шовқин билан Темучинни бир чўчитиб қуш ҳаволади. Ҳаммадан орқада келаётган Хачиун катта акасига етиб олиб, уни қучоқлаб олди.

– Қўрқоклигингни қара-ю! Ўрдадан қўрқдингми?

– Балким у ўрда эмасдир. Ёвуз рух бўлса-чи?

– Билмаган нарсангни гапирма! – Темучиннинг жаҳли чиқди.

Кичкинтой ёвуз руҳлар тўғрисида яна бир нима демоқчи бўлувди, Темучин унга бақариб берди. Қолган йўлни унсиз босиб ўтишди. Кўп ўтмай кун бутунлай ёришиб кетди. Қуёш нурлари Бурхон-Холдун чўққилари узра сирғалиб ўтиб, ўрмон яшиллигини кўз-кўз қилар, сув сатҳидаги ола-чалпоқ туманлар бағрини тешиб ўтарди. Сўнг тик жарликдан сирғалиб тушиб қумлоқни ёритди. Яланг оёқлардан қум юзасида чуқур ботиқ пайдо бўлар ва у бир зумда яна биллурдай сув тубида қолиб кетарди. Каттагина ўпқон олдида тўхташди. Сув устида тол новдасидан қилинган юмалоқ пўкақлар чайқалиб турар – шу ерга тўр ташланган эди. Темучин иштонини тушириб, оёғини сувга тикди. Муздек. Бадани титраб, белигача сувга кўмилди, энгашиб, тўрнинг учини пайпаслаб тортди. Темучин тўрнинг лопиллашидан баданидаги титроқни ҳам унутаёзди – унда ўлжа бор эди! Тўр чизимчасининг қирғоққа яқин жойидан ушлаб Хасар ҳам торта бошлади. Сувда тилларанг, пушти балиқ кўринди. Кетидан иккинчиси, учинчиси кўринди. Ҳўл қум устидаги тўр ичида тўртта катта-катта балиқ типирчиларди. Мўл ўлжа! Хачиун чийиллаб кулар, Темучин ва Хасарга халақит бериб, тўрга ёпишиб оларди. Билгутой ҳам кулар, балиқларнинг думидан тортиб кўрарди.

Тўрлар ва балиқларни қирғоқда қолдириб, оқим бўйлаб пастга тушишди. Бу ерда дарё тик қояни бағирлаб ўтиб, кескин бурилиш ясарди. Шу ерда чуқур ўра бўлиб, Темучин кечкурун бир нечта қармоқларга хўрак тикиб, сувга ташлаб қўйганди. Тайменлар¹ илинган бўлиши керак.

Кўкимтир-мовий сув юзида қоянинг қорамтир сояси ястанган, қирғоққа яқин жойда эса, оқимда ювилиб, ярақлаб кетган тошлар кўринарди. Темучин укаларини қолдириб, тошдан-тошга сакраб, қармоқлари олдига етиб олди. Биттасини текширди – ҳеч нарса йўқ. Иккинчисида ҳам. Охиргиси қолди. Униси торгина ёриқ орасида ўсган элманинг² остига ташланган эди. Оқиш қармоқ ипи таранг тортилганди. Темучин уни тортиб кўрди-да, таранглигидан ҳафсаласи пир бўлди, ҳеч нарса тушмабди. Шўнғишга тўғри келади энди, қимматбаҳо қармоқни ташлаб кетиб бўлмайди-ку! Бирдан, ип ўз-ўзидан бўшаб қолди. Темучин нима бўлганини тушунмай, ипни тортиб ола бошлади. Нима бу? Ип яна таранглашиб қолдими? Йўқ, бўш-ку. Тўнкага илиниб қолган, шекилли... Ҳа, шунақага ўхшайди. Ана, бир нарса илиниб чиқяпти. Каттагина ёғоч экан.

Шу пайт “ёғоч” деб ўйлагани ўзини бир четга олди. Темучин даст йиқилдию, аммо ипни кўлидан қўйиб юбормади. Ип кўлини қонатиб, анча чуқур ботди. Тошларга оёғини тираб олиб, тишини тишига босганча, ипни ушлаб турарди. Таймен думи билан сувга шалоплатаиб бир урди-да, оқимга қарши сузишга уринди. Темучин сал енгиллашди.

– Хасар! Тез бу ёққа!

¹ Таймен – балиқнинг йирик тури, лаққа.

² Элма – қайрағочнинг бир тури.

Аччиқ тер юзидан куйилар, кўзларига кириб, ачиштирарди. Зўриқишдан бармоқлари кўкара бошлади. Кўлига ўралган ип остидан қон сизиб чиқарди. Хасар унинг овозини эшитмади. Таймен бўлса яна орқага қараб сузиб қолди. Тўқ-қизил думи билан у ён-бу ёнга урилар, сувни чайқатишидан, гўёки дарё суви қайнаётгандек билқилларди. Кўлининг оғриғи кучайиб, чидаб бўлмас даражага етди. Темучиннинг кўз ўнги қоронғилаша бошлади.

– Хасар!

Укаси улоқчага ўхшаб тошдан-тошга сакраб етиб келди, ипга тирмашиб, ёрдамлаша бошлади. Икки кишилашиб балиқни тезгина ушлаб олишди. Балиқ оғзини катта очганича қирғоққа яқинлашди. Тайменнинг тишлари одамни даҳшатга соларди.

– Сувга туш!

Хасар иштонини ечиб, сувга отилди, кўркмасдан қўлларини балиқнинг жабрасига суқди. Куёшда қоп-қорайиб кетган укасининг илдам ҳаракатлари шу тобда унинг исмига¹ мос тушиб кетди. Қирғоққа чиқиб ҳам балиқ тинчимади, гавдасини ғаданг бураб, ўзини ҳар тарафга ота бошлади, тупроқ ва хасларга уриб, думини ифлос қилиб юборди. Темучин каттагина бир тошни олиб, ҳам севиниб, ҳам аччиқланиб, балиқнинг қоп-қора бошига туширди.

– Мана сенга, мана!

Балиқнинг суяклари қарсиллади. Икковлашиб балиқни қоя тагидан олиб чиқишди. Хачиун билан Билгутойлар бу баҳайбат балиққа хавотирланиб қарашар, узун таёқча билан унинг оқариб турган қорнига тегиб кўришарди.

Олов ёкиб, тўртта балиқдан иккитасини пишириб еб олишди. Темучин укаларига тўрни тахтлашни буюриб, ўзи эринчоқлик билан майсага ёнбошлади. Чирилдоқлар кулоқни қоматга келтирар, дарёнинг нариги бетигаги бута орасида қушлар сайрарди. Қармоқ ипи кесган жойи лўқиллаб турса ҳам, Темучиннинг кўнгли ёруғ эди. У оила боши ва боқувчиси бўлиб қолганди. Шусиз ҳам ваҳимали тун қўйнида оч бўриларнинг кўкиш тусда ёниб турган кўзлари энди унга кўрқинчли туюлмасди. У балиқ овлаш, камондан қуш отиш, семиз суғурларни тутишни ўрганиб олди. Энди Темучин қилич тушишни, найза отишни ўрганиб олса, худди отаси Есугей-баходирга ўхшаб машхур жангчи бўлади. Ўшанда бақалоқ Торғутой-Қирилдукни зир титратади!

Лекин кейинги пайтларда у кўрарга кўзи йўқ бу нўёндан қасос олишни эмас, балки думалоқ юз, мулоҳазали ва ўжар қиз Бортани кўпроқ ўйларди. У қандай қиз бўлганикин? Бугун ўзининг соясидан бошқа навқари бўлмаган Темучинга унинг отаси қизини берармикан? Дой-Чечан, қизнинг отаси, бир пайтлар Темучинга жуда меҳрибон эди. Аммо унда отаси тирик эди. У пайтларда ҳамма уларга меҳрибон бўлган, Темучинга ҳам, онасига ҳам, укаларига ҳам. Теб-тангри тўғри айтади... одамлар фақат кучлиларни ҳурмат қилади.

Темучин ўтирди. Керишиб олди, товонлари яра-чақа бўлиб кетган оёқларига, нозиккина ўт шохида шошилиб кетаётган чумолига, тугмачадай думалоқ кўзли тайменга тикилди. Кейин нигоҳини дарёга, қуюк буталар билан қопланган тепаликларга бурди. Сабаби номаълум бўлган ички бир шодликдан унинг куйлагиси келиб кетди.

¹ Хасар – йиртқич маъносигадаги сўз.

Укалари сув бўйида тўр билан овора эдилар. Хасар билан Билгутой тўрга ёпишган ўтлар, барглар ва чўпларни тозалашарди. Хачиун қирғоқда ётган рангли тошларни териш билан машғул. Қирғоқ бўйлаб, ўтовлари турган тарафдан кичик укаси Тамуға-ўтчигин чопиб келарди. Иштони озғин бўксасида турмай, пастга сирғалиб тушар, у йўл-йўлакай липпасини кўтариб келарди. Тентак-эй, тортиб боғлаб олиш ҳам эсига келмайди!

Ҳансираб кетган Тамуға-ўтчигин Темучиннинг олдига етиб келиб ҳам анчагача мум тишлаб турди. Кўзлари чакчайиб, бурунлари устида майда-майда тер томчилари ялтираб турар, бир қўли билан липпасини ушлаб олганди.

– Темучин... сени қидиришяпти! – деди ниҳоят у. – Торғутой-Қирилдукнинг навкарлари келишди. Улар онамни уришишди. Хоахчинни уришди. Мен бу ёққа чопдим.

Темучин дарёнинг охишта тўлқинланиб оқаётган сувларига, тол буталарининг сувга эгилиб турган шохларига қаради. Ҳозир укаси Тамуғанинг сўзларидан хавотирга тушмасди. Аммо кўзига от чоптириб келаётган чавандозлар кўриниши билан у хушёр тортди. Беш киши. Улар қирғоққа яқинлашиб, тўхташди. Чамаси Тамуға-ўтчигиннинг изидан келишаётган бўлса кераг-ов, аммо уни йўқотиб қўйгач, қаёққа йўл солишни билмай туришибди. Темучин тайменни буталар остига судради, устига хас-хашак ташлаб, кўздан пана қилди. Миясида бир савол тинимсиз айланарди: нима қилиш керак? Бегоналар қумлоқда чопқиллаб юрган Хачиунга кўзлари тушиши билан отларини қамчилашди.

– Хасар! – қичқирди Темучин. – Мен беркиниб оламан. Уларга мени кетди, деб айт. – У энгашиганча буталар орасига кириб кетди. Отлиқлар уни кўришга улгуришдими, зум ўтмай Темучин отлар дупури ва шох-шаббаларнинг қарсиллаб синган товушларини эшитди. Қочиб бўлмайди! Олдинда сийрак тол буталари, ўнг тарафда эса ботқоқликдан иборат паст-текислик, у ёғи қайинзор тепалик, нарироқда тоғу ўрмонлар. Ўрмонга қочиш керак. Ботқоқда отлар чопа олмайди... У ўзини ботқоқликка уриб, дўнгалакдан-дўнгалакка сакраб кетди. Отлиқлар буталар орасидан чиқиб келишди-да, ботқоқлик олдида тўхташди. Олдинда тургани (Темучин унинг овозидан Овчи-баҳодир эканини таниди) кафтларини оғзига карнай қилиб бақирди:

– Э-эй! Қочма! Сени барибир тутиб оламиз! Бизларга сени тутиб келиш буюрилган! Сенсиз қайта олмаймиз.

Темучин фақат бир зумгина тўхтадию, яна кучининг борича югуриб кетди. Отлиқлар сўкинганча ботқоқликни айланиб ўтишга қарор қилдилар. У ҳамон дўнгалак санаб чопарди. Куюқ кўкимтир сувдан сасиган тухум ҳиди анқирди. Бир неча марта сирпаниб кетиб, йиқилди ҳам. Қўллари, қорни, иштонлари қўланса балчикқа ботди.

Сакраб тепаликка чиқиб олди, шошилишч ўзини қайинзорга урди, сал нафасини ростлаган бўлди. Лекин отлиқлар ҳам яқинлашиб келишаётган эди. Яна туёқлар дупури эшитилиб қолди. У тоққа қараб чопа бошлади. Темучин ҳориган отга ўхшаб хириллаб нафас оларди.

Таъқибчилар бўлиниб, худди ов пайти ўлжани қуршаб олган каби бир-бирларини кўздан қочирмай, доира бўйлаб келишаркан, баъзан бир нарсаларни гаплашиб ҳам олишарди. Темучин уларнинг овозидан фур-

сатни ғанимат билиб, гоҳ тўхтаб дам олар, дам яна югурарди. Ўрмон қуюклашиб борарди. Чангалзорлар шунчалик зичлашиб қолардики, баъзида Темучин буталар орасидан базўр ўтиб оларди. Гоҳи-гоҳида унинг йўлидан қуруқшаб ағанаб ётган тиконли шохлар чиқиб қоларди. У энди чопа олмас, илдамлаб юриб борарди. Овозлар эшитилмай қолди. Тақибчилар ё адашиб қолишган ёки орқаларига қайтишган. У қуюқрок бир чангалзорни топиб, унинг ичкарасига кириб, ерга ётиб олди. Бу ер салқин ва қоронғи эди. Чириган қарағай елимнинг ҳиди келиб турарди. Юраги гупиллаб урар, оёқлари титрарди.

Секин-аста тинчланди, хаёл суриб кетди. Торғутой-Қирилдук ундан нима истайди? Табиийки, бирон-бир ҳада бериш ёки тортиб олган нарсаларини қайтариш учун одам юбормагандир? Балки ўлдирмоқчидир?

Ўлимни ўйлаши билан Темучиннинг эти увушиб кетди. Йўқ, фақат ўлим эмас. Уларнинг кўлига тушмайди. Ўрмонларда худди ёввойи хайвондек сандирақлаб юради, ўтлар, мевалар ейди, аммо ўзини калласи йўқ кўзичокдек уларнинг кўлига топшириб қўймайди.

Куннинг охири кўринмасди. Ётавериб зериккан Темучин ўрнидан туриб, егулик қидиришга тушди. Кўзикаринлардан татиб кўрмоқчи бўлди. Моғор ҳиди келиб турган хом кўзикаринлар кўнглини ағдариб юборди. Олов ёқишнинг ҳам иложи йўқ эди. Чакмоқтошлари дарё лабида қолганди. Бўлганда ҳам олов ёқиш хавфли эди... Торгина, нимқоронғи жарликда бир нечта қорағат буталарига дуч келди. Унинг мевалари ҳам ҳали кўкимтир, хом ва нордон бўлганидан еб бўлмади.

Кечга бориб ҳаво айниди. Булутлар билан қопланган осмонда биронта ҳам юлдуз кўринмас, шунчалик зулмат чўккан эдики, Темучин икки қадам нарини ҳам кўришга қийналиб қолди. Шамолнинг кучидан дарахтлар қирсиллар, шовуллаб ваҳима соларди. Ўрмон шовқинидан кўрқувга тушган Темучин қунишиб олди. Гўёки зимистонда қутурган ёвуз рухлару жинлар уни ҳар тарафдан қуршаб олиб, уйқуга кетишини кутиб туришгандек туюлди. Ўшанда улар унинг руҳини ўғирлашади, қонини ичиб, танини бўлаклаб ташлашади.

Кун ёришгунча мижжа қоқмади. Тонгда ёмғир ёға бошлади. Майдалаб, севалаб тушаётган томчилар сукутга чўккан ўрмон устига товушсиз ёғилар, барглари устида тўпланган сувлар эса ўтган йилдан бери қуруқшаб ётган хазон устига тушиб шитирлатарди. Темучин совқотиб кетди. Намгарчиликда қимир этмай ўтираверганидан оёқларининг томири увуша бошлади. Ўрнидан туриб, пастга, қирғоққа қараб судралди. Чакмоқтошлар қирғоқда қолган, деган умид билан борарди. Балким таймен ҳам ўша ердадир? Олов ёқиб, исиниб, қорнини ҳам тўйғазиб оларди. Онасининг олдига ҳозирча бормай туради. Овчи одамлари билан уни пойлаб ўтирган бўлиши мумкин.

Кеча олов ёқиб балиқ пиширишган жойда балиқ ҳам, чакмоқтошлар ҳам йўқ эди. Хасар жинни ҳаммасини уйга олиб кетибди. Балки у эмасдир. Торғутой-Қирилдукнинг содиқ ити, лаънати Овчи олиб кетган бўлиши ҳам мумкин. Эҳтимол, у ҳозир гуриллаган ўчоқ олдида ёғли қўлларини шимиб, балиқ еб ўтиргандир. Шошмай турларинг, ҳали ҳаммангга кўрсатиб қўяман!

У яна ўрмонга кетди. Шохлардан чайла ясади-да, унинг остига яширинди. Сал исингандай бўлдию, ухлаб қолди. Уни қушларнинг

сайроғи уйғотди. Бошини чайладан чиқариб қаради. Ёмғир тинган, осмон булутлардан тоза, куёш чарақлаб турарди. Ёмғир томчилари дарахт япроқларида, игнабаргларда осилиб турар, куёш нурини ўзида акс эттириб, турли рангларда жилоланарди. Кун кечга қараб кетаётганди. Қорни жуда ҳам очиб кетди. У ўрнидан туриб тепаликка қараб юрди. Ўтовга яқинроқ бир ерга бориб олиши керак. Балки кечкурун яқинларидан кимнидир учратиш қолар.

Очлик ва чарчоқ хавотирдан устун келиб, у ўрмон четига чиқди. Тоғ этагида яккаш турган ўтов, унинг атрофидаги яланглик шундоқ кўзга ташланарди. Аммо ўтов ёнида ҳеч зоғ кўринмайди. Балки Овчи-баҳодир навкарларини олиб кетгандир? Бирпас ўйлаб турди-да, аланлаганича пастга қараб туша бошлади. Аммо узоқ кетолмади. Дарё тарафдан ўрмон йўлини тўсиб, беш отлик учи келарди. От ёлигача энгашиб олган Овчи-баҳодир тишларини ғижирлатиб келди-да, кўлидаги арқонни отди. Қил арқон Темучиннинг кўкрагига келиб тушди, у йиқилиб тушган кўйи бироз судралиб борди. Навкарлар унинг туриб олишига йўл беришмади. Кўл-оёқларини боғлаб, ўлжа тўла қопдек эгарга ортишди.

Темучиннинг йиғисидан Овчи-баҳодир мириқиб кулди:

– Мен Есугейнинг ўғли ҳам алп баҳодир деб юрибман. Бу бўлса, қиз болага ўхшаб йиғлаяпти-ку.

Бутун гавдаси билан тўлғанаркан, Темучин бошини кўтариб, Овчи-баҳодирнинг юзига тупурди. У бўлса Темучиннинг гарданига қарсиллатиб туширди.

– Ух, ҳозир дабдалангни чиқарардим-у, ажалингдан бурун ўлиб коласан-да!

Зарбадан Темучиннинг кўзларидан ўт сачраб кетди, бўйни қайрилмай қотиб қолди. Ғазабидан хириллаганича у боғлиқ оёқларини бўшатишга уринарди.

– Ур, қани, ур! Ўлиб қолмайман. Лекин ўзингни бўлса, сассик қарға, бир кун ёввойи отнинг думига боғлаб судрайман!

– Йўғ-э? Мени ўлгудай қўрқитиб юбординг-ку!

Торғутой-Қирилдукнинг овулига уч кунда етиб боришди. Навкарлар унга егулик ҳам беришмади, ҳисоб. Бора-боргунча унинг устидан мазах қилишди ҳамки, гапиришга ҳоли келмаганидан Темучин индамай борарди.

Торғутой-Қирилдук ўтови ёнида уни эгардан тушириб, арқонларни бўшатишди. Йиқилиб тушмаслик учун у от боғлайдиган қозикқа суяниб олди. Оқ ўтов, отлар, одамлар – ҳаммаси чайқалиб, кўз ўнгида айқаш-уйқаш бўлиб кетди.

– Марҳамат қил, азиз меҳмон.

Торғутой-Қирилдукнинг чийилдоқ овозини таниб, Темучин гавдасини кўтарди. Нўён қорнини ипак кўйлаги устидан чангаллаб олган. Белбоғининг кумуш безаклари куёш нурида алангаланиб кетди.

– Улғайибсан, – деди Торғутой-Қирилдук уни кўз қири билан чама-лаб, – ва отангга ўхшаб қолибсан. Биз сенинг отанг билан дўст эдик. Ҳа, ҳа, мендан бошқа ким ҳам сенинг тақдиринг ҳақида қайғуларди? А?

– Сен қайғуриб бўлдинг-ку, – минғирлади Темучин ғазаби қайнаб.

– Олов! – маъқуллади Торғутой-Қирилдук. – Аммо қайсар отларни ҳам кўлга ўргатишади, қутурган буқаларни ҳам аравага қўшишади. – Нўённинг кўпчиган юзи дағаллашди. – Кимдир мени ўзгалар мо-

лига эга чиқибди, деб юрган эмиш. Мен отанга тегишли молнинг хаммасини олдим, бу – тўғри. Нимага олдим? Чунки отанга тегишли мол кўпчиликнинг меҳнати, ризки. Кейин, сенинг ожиза онангнинг унга эгалик қилишга ҳаққи йўқ. Айғири йўқ уюр тарқайди, қаровсиз бойлик йўқ бўлади... Ана... Сен хомкалла бўлсанг, тилингга эрк бериб юрибсан. Бунга қараки, мен сени жазоламайман. Сен дўстимнинг ўғлисан ва менинг уйимда яшайсан. Мен сени кийинтираман, едириб-ичираман ва от миндираман. Ўлдой ўғлимнинг акаси ва навқари бўласан.

Темучиннинг елкаси оша Овчи-баҳодир луқма ташлади:

– Куллуқ қил!

Темучин қозикқа яна ҳам маҳкамроқ ёпишди, бош чайқади.

– Менга ҳеч нарса керак эмас. Агар сен отамнинг дўсти бўлсанг, мени ўз холимга қўй.

– Сен марҳаматимдан воз кечяпсанми? – деди Торғутой-Қирилдук ва бирдан қовоғини уйиб олди.

Овчи-баҳодир қамчиси дастасини Темучиннинг елкасига қаттиқ сукди.

– Рози бўл, аҳмоқ одам. Куллуқ қил!

Елкасидаги оғриқ Темучинни қизиштирди. Орқасига терс ўгирилиб, кутурганича бақирди:

– Куллуқ қилмайман! Хўкизни ҳам, аравани ҳам тортиб олдиларингда, энди унинг чувини кўрсатиб куллуқ қил, дейсанлар! – Торғутой-Қирилдукқа еб қўйгудек қаради Темучин. – Сен талончи ва ўғрисан! Менга сенинг марҳаматинг керак эмас!

Торғутой-Қирилдукнинг семиз лаблари қийшайиб, бақалоқ башараси қонталаш бўлиб кетди.

– Бундан чиқди, одамлар рост гапиришган экан-да: сен бўри боласининг ўзи экансан! Аммо сен ҳеч қачон тишлари ўткир бўри бўлолмайсан. Қасос олмоқчимисан – мана, мен қаршингдаман! Ҳой, навқарлар, йигитчага қилич беринг. Кўрамиз, нимага қодир экан?!

Темучин кафтидаги қилич дастасини маҳкам сикди, кучаниб кўрди. Мазза қилиб қиличнинг ўткир тиғини анавининг бақалоқ қорнига тикиб оларди-я! Аммо унинг кучи ҳозир қилични кўтаришга ҳам етмайди. Қилични ўзидан нарига улоқтириб юборди. У тошга тегиб, жаранглаб ерга тушди.

– Ми-ши-қи! – чўзиб гапирди Торғутой-Қирилдук нафратини яширмай. Кейин навқарларига сабоқ бергандай вайсади: – Одам одамга ё дўст бўлади, ё душман. У дўстликни қабул қилмади. Душман бўлишга эса арзймайди. Бунақаларнинг қисмати – кулликдан бошқа нарса эмас. Унинг бўйнига қанға қийгазиб қўйинлар.

VIII

Бўлганнинг ўтовидан ачимсиқ хид энди ҳечам кетмасди. Эртаю кеч у ўғли билан қўй терисини ошлаб, тирикчилик қилишарди. Меркитлар Тойчи-Қурини йигирма калтак савалаб, подани ҳайдаб кетишганидан кейин, бечора ўғли анчагача на ўтиролди, на ётолди. Аммо шугина эмас, уларни овулга кўчиб ўтишга ва терига ишлов беришга мажбур қилишди. Меҳнатлари оғир, егуликнинг эса мазаси йўқ. Йилқи боқиб юришган пайтлари ҳам ейишларининг тайини йўқ эдию, аммо унда улар озод одамлар бўлгани учун меҳнатлари бунчалик малол келмасди. Лаънати

меркитлар келиб-келиб уларнинг йилқиларини ҳайдаб кетишадими-я? Бу ҳаёт ҳеч изига тушмаяпти. Ё унинг қисмати шунақанги аянчли, ё бир нима қилиб руҳларнинг ғазабини кўзғаб қўйган. Хучу яхши эр эди. Баъзида бўлмағур гапларни вайсашни яхши кўрса ҳам, аммо сўнги пайтларда у билан яшаб, Бўлган ташвиш нималигини билмаган эди. Ўтган ҳар кунидан хурсанд эди. Қирилдуқ Ўйлуни синдиришга қасд қилгач, Хучу ўлиб кетди. Бирга орттирган бойликларининг ҳаммасини навкарлар тортиб олишди. Энди у ўғли билан кулчиликда. Ўлиб кетгунича шунақа бўладиганга ўхшайди. Ўзининг ҳаёти-ку, майли. Кетган нарсани қайтариб, чириганни ямаб бўлмайди. Аммо Тойчи-Қурининг ҳаёти энди бошланди-ку. Зўр бола, елкадор, пишиқ, жуда ҳам отасига ўхшаган, фақат янаям кўркамоқ. Тойчи-Қури қандай яшайди? Тук ташлаган қўй териси устида туғилган, эгнига ҳамиша увода кийган, минг ямоқ кўрпада ётадиган ўғли бир умр шундай яшайдими? Унинг на оти, на эгари ва на ўтови бор. Ёши тўлиб, уйланадиган бўлганида-чи? Аравасиям, келинчакка солиб берадиган тўшаги ҳам йўқ-ку.

Битта шу ҳаёлини мингинчи бор ўйлаб ғамгин хўрсинаркан, Бўлганнинг қўллари ўз-ўзидан терини эзар, айлантирар, қиртишларди. Қотган ёғ ва гўштлардан тозаларди. Тойчи-Қури бўлса, ташқарида терини қозикларга тортиб ишлов берарди. Ўнг оёғи қозикқа тортилган қайишга тақалиб, гўё узангига оёқ қўйгандай, бир кўтарилиб тушар, кейин яна секин ортига қайтарди. Шундоғам куйиб қорайиб кетган елкасини куёш қиздирарди.

– Ўғлим, хой, ўғлим! Дам олсанг бўлармиди?

Тойчи-Қури ўтовга кирди, ўғирга ўхшаш ёғоч идишдан сув олиб ичди. Иккинчисини эса кўкрагидан куйди.

– Шу тобда мазза қилиб қимиз ичсанг, жуда бўлмаганда, сутнинг зардобини бўлса ҳам бўлаверарди, – деди онаси.

– Ҳечқиси йўқ! – Тойчи-Қури кафти билан юзининг терини артиб кулиб қўйди. – Сув ҳам бўлаверади.

Ўғли шунақа. Унга нима берсанг бўлаверади. Уни калтаклашганда, жароҳатланган жойлари худди ёстикдай шишиб кетганди. Қарашга ҳам ботинолмасди одам. Ўшанда ҳам онаси “оғриётгандир?” деб сўраганида, деярли ҳозиргидай, “Ҳечқиси йўқ, уришаётганда оғрувди. Ҳозир оғримаяпти”, деб жавоб берганди.

– Майли, мен борай, она.

– Ўтиратур, ўғлим. Дам олсанг-чи. Кун жуда иссиқ-ку.

– Овчи яна бақиради.

– Бақираверсин. Улар учун ишлаб ҳолдан тойдик, улар бўлса овқат ҳам беришмайди. Ўзларининг сен тенги болалари бўлса, ўйин-кулгидан ортмай, сахрода сандирақлашдан бошқа нарсани билишмайди.

– Она, мени уларга тенглаштирмангиз!

– Тенглаштирмайману, аммо жаҳлим чиқади-да! Уларни деб яшаш нималигини билмаймиз. Мана шу Торғутой бўлмаганида, отанг ўлмаган, биз кулликка тушмаган бўлардик.

Бўлганнинг ҳафсаласи пир бўлди, терини ташлаб кўчага чикди. Ўтовга икки отлиқ яқинлашиб келаётган эди. Бири Овчи-баходир, бошқаси Торғутой-Қирилдукнинг ўғли Ўлдой. Уларнинг ўртасида бўйнига қанға илинган барваста, озгин, юзи таниш ёшгина йигитча

хам келарди. У кенг пешонаси остидаги ғазабнок, кулранг кўзларини чақчайтириб келарди. Малларанг кокиллари чаккаларида диккайиб турарди. Нахотки у Есугейнинг ўғли бўлса?

– Бўлган, мехмонни кутиб ол! – Овчи қамчисининг учи билан йигитчанинг елкасини нуқиб қўйди. – Ўғлинг қани?

– Мен шу ерданман, – Тойчи-Қури ўтовдан чиқиб, тавозе билан Овчи билан Ўлдойга таъзим қилди.

– Бу бола сизлар билан яшайди. Агар у қочиб кетса, сен бошинг билан жавоб берасан. Худди онанг билан сенга ўхшаб у ҳам тери ошлайди. Қара, бекор қолмасин. У энди сенинг кулинг.

– Сен энди катта хўжайинсан! – Бақалок, қовоклари ҳам семизликдан осилиб тушиб, шусиз ҳам кичкинагина, айёр кўзларини қисиб қўйган Ўлдой тиржайди.

– Сен қанча тери ошласанг, у ҳам шунча қилиши керак, – давом этди Овчи-баходир. – Ишлолмаса калтакланади. Битта кам ишласа, иккита калтак урилади. Тушунарлими? Сенга-чи, Темучин, тушунарлими?

– Мен тери ошламайман, – тўнғиллади Темучин. – Мен қул эмасман! Мен олийнасаб нўённинг ўғлиман!

Ўлдой қулди.

– Сенга тери ошлашга оддий қўй териси эмас, наслдор қўйлар терисидан берамиз!

– Аҳмок! – деди Темучин.

– Вой-во-ей, ақллини қаранглар! Кўп ўтмай аҳволингни кўраман.

Улар кетишди. Темучин ерга ўтириб, ўтовга суянганича кўзларини юмди. Кўз атрофлари қорамтир тус олган, куруқ баданида мушаклари кўришиб турарди. Бўлган сув олиб келиб, унинг ёнига чўкди.

– Ичиб ол, ўғлим.

Темучин кўли билан сув идишни суриб қўйди.

– Ичгим келмаяпти. Бирон-бир егулик беринг.

Бўлган талмовсираб ўғлига қаради, ўтовда егулик ҳеч вақо йўқ эди. Торғутой-Қирилдукнинг бақовули фақат кечқурун оз-моз сут билан курут бериши мумкин эди. Онасининг маъноли қарашига Тойчи-Қури айбдорона жавоб қилди:

– Балким, кўшнилардан сўраб кўрсаммикан?

– Бор, ўғлим Сўрғон-Ширага боргин.

Торғутой-Қирилдук учун сутдан кимиз ва оғиз тайёрлаб берадиган Сўрғон-Шираникида доим егулик топиларди. Қўшниси шундай вақтда йўқ демаслигига умид қиларди. Кўп ўтмай Тойчи-Қури бир кўлида сузма, бир идишда кимиз кўтариб қайтди. Кетидан Сўрғон-Ширанинг ўзи ҳам келди. Қийшиқ оёқ, сочлари тўкилган бу одам атрофга аланглаб, Темучинга таъзим қилди.

– Отангнинг ёрқин хотираси менинг қалбимдан ўчган эмас.

Бўлган Темучиннинг қарағайдан ишланган қанға қонталаш қилиб ташлаган озғин бўйнига ачиниш билан қараб турарди. У Сўрғон-Ширанинг гапини эшитаяптими ёки хаёлан бу ердан узоқларда юрибдими, билиб бўлмасди. Сузмани еб, кимизни ичиб бўлгач, Темучин Сўрғон-Ширага қаради. Бир зум унинг кўзларида масхараомуз ғазаб ўти чақнаб кетди.

– Отамни шу қадар эъзозласанг, бўйнимдаги қанғани ечиб ташлаб, от билан бир эгар бермайсанми?

Сўрғон-Шира атрофга эҳтиёткорона қараб олди-да, кал бошини чит рўмолча билан артганча тушунтира кетди:

– Ёш хўжам, сен бу ҳақда сўз очмаганинг яхши эди. Наҳотки Торғутой-Қирилдукнинг ким эканини ҳали ҳам англамаган бўлсанг? Биз уни яхши биламиз.

– Сизлар муносиб хўжайинларга арзимайсизлар ҳам! Ювош от ўз хўжайинини ҳам, ўғрисини ҳам бирдай олиб юради. – Темучин юзини бурди.

Сўрғон-Шира ҳайрон бўлиб уйига кетди. Бўлган Темучинни ўтовга олиб кирди. Кўй терилик ёпинчиғининг бир четидан кесиб олди-да, Темучиннинг бўйинини камроқ шилсин, деган ўйда қанғанинг тагига кири-тиб боғлаб қўйди.

Темучин қўлини ишга урмади. У ўтовнинг соясида тиззаларини букиб, тиззасига қўлларини, қўлларига бошини тираб индамай ўтирарди. Тойчи-Қури бўлса, терлаб-пишиб тери ошлар, вақти-вақти билан илтимос қилиб кўярди:

– Сен номигагина бўлса ҳам ишлаб қўйгин. Калтаклашади. Калтак билан шунақанги оғритиб уришадики!

– Ўчир! Мен бу сассиқ териларга ишлов бермайман.

– Бу унақа қийин эмас, – кўндиришга ҳаракат қиларди Тойчи-Қури. – Мана, мен ишляпман-ку, ҳеч нима бўлиб қолмаяпман.

– Сен қорачасан. Сен меҳнат учун яралгансан.

Тойчи-Қури беозор кулиб қўйди.

– Сен Овчи-баҳодирнинг гапини эшитдингми? Мен энди гўёки сенинг хўжайинингдек одамман.

– Яна бир нарса деб кўргин! Қозифингни олиб бошингга тушираман!

– Ҳазиллашяпман-ку. Жуда қизиқсан-а! Агар мен ростданам сенинг хўжайининг бўлиб қолганимда, сени ишлатиб ўтирармидим! Қаерга борсанг, бор, нима қилсанг, қилавер, дердим.

– Қарасам, ғирт аҳмоқ бола экансан. Жиннича гапларинг билан жонга тегдинг!

– Тентак бўлсам, бордир, – тез кўнаколди Тойчи-Қури.

Бўлган териларига энгашиб олганича уларнинг гапларини эшитиб ўтирарди. Темучиннинг ўжарлиги унга маъқул келди. Лекин ўғли Тойчи-Қурини тентак дегани унга ёқмади. У, агар одамларнинг устидан назорат қиладиган ҳар хил хўжайинлар камроқ бўлса, улар бир-бирларининг одамларини, подалари ва йилқиларини ҳайдаб кетавериш-маса, яшаш жуда осон бўларди, деди. Ҳа, гапида жон бор.

Бир неча кун ичида на Овчи-баҳодир ва на Ўлдой қорасини кўрсатди. Темучин ҳам шу кунлари ишга бўйин бермади. Бўлган ва Тойчи-Қури бутун кучи билан ҳамма териларни ошлашга ҳаракат қилардилар. Лекин уч кишининг ишини икки киши эплай олармиди? Бўлган Овчи-баҳодирнинг келишини кўрқув билан кутарди.

Овчи арзанда Ўлдойни ва уч навқарини эргаштириб келди. Ҳаммалари ширакайф эдилар. Ўлдойнинг бақалоқ юзи ловуллар, Овчиники эса, аксинча, оппок, фақат пешонасидаги чандиғининг ўрни кип-кизариб турарди. Улар териларни санаб чиқишди. Тўрттаси хомлигича ётарди.

– Саккиз таёқ урсак, камлик қилар, – деди ҳафсаласи пир бўлиб Ўлдой. – Мен у кўпроқ ишлайди деб ўйловдим. Балким, биз уни урмас-

миз? Қара, Овчи, у ўзининг олийнасаб қўллари билан терини шунақа яхши ошлабдики, мен ундан ўзимга пўстин тикиб беришини буюраман.

– Калтакнинг мазасини тотиб кўрса, у териларни бундан ҳам яхши қилиб ошлайдиган бўлади. Темучин, иштонингни еч!

Темучиннинг кўзлари олайиб кетди. У ҳозир ўз душманларига отилиб, уларнинг кекирдагини суғуриб оладигандай эди, гўё.

– Иштонини ечишга уяляпти! – Ўлдой масхаралаб хохолади.

Тойчи-Қури Овчи-баҳодирга таъзим қилди.

– Унга тегманглар. Бу териларни мен ошлолмай қолдим. Тобим қочиб қолувди.

– Сен қилмадингми? – ҳайрон сўради Овчи унга хира кўзларини қадаб ва ишора қилди: – Яхши. Навкарлар, уни саккиз дарра уринглар.

Навкарлар уни ерга ағанатиб, иштонини ечиб олишди. Биттаси оёғига, яна биттаси бошига ўтириб олди. Учинчиси бўлса, худди тўнка ёраётгандай хириллаб, ура кетди.

– Бир, икки, уч... – Овчи санаб турди.

Бўлган бақириб юбормаслик учун қўллари билан оғзини юмиб олди. Ҳар сафар таёқ тушганида, Темучин худди Тойчи-Қурини эмас, ўзини калтаклашаётгандек сесканиб кетарди.

Овчи, Ўлдой ва навкарлар кетишгач, Бўлган Темучиндан ўпкалади:

– Сенинг қайсарлигинг менинг ўғлимга қимматга тушди. Ҳар доим шунақа...

Темучин ҳеч нима демади. Аммо кўлига чангакни олиб, ижирғанганча терига ишлов бера бошлади. У бунақа ишга ўрганмаган, бунинг устига оғир қанғаси ҳам халал берарди. Бироқ у тушгача бир нафас тин олмади. Бўлганнинг кўнгли эриб кетди. У яна Сўрғон-Шираникидан пишлок билан оғиз олиб келиб, болаларни яхшилаб тўйғазди.

– Сиз, ёшларнинг кучингиз кўп. Аҳил бўлиб ишласангиз, дам олишга ҳам вақт топилади. Мен бўлсам, сизларни оч қўймасликка ҳаракат қиламан.

Темучин бу сафар ҳам миқ этмади.

Кечкурун, ётар пайти, Тойчи-Қури билмай орқаси билан ётиб олиб, ихраб юборди-ю, сўнг ағанаб бағрини ерга бериб ётди. Темучин мазза қилиб кулди.

– Аҳмоқ, бу сенга сабоқ бўлсин! Бундан кейин бошқалар учун елкангни тутиб бермайдиган бўласан!

– Уҳ-ух! Ҳечқиси йўқ. Бу биринчи мартамас.

IX

Куз фаслида ёш шумурт буталари алвонранг товланади, қайин ва терак барглари сарғайиб, тўкилади. Ўрмон ёруғлашиб қолган. Кўз ўрганмаган манзарани кўрасиз, худди кўчиш олдидан шип-шийдам ўтовга ўхшаб, аллақандай кенгайиб борарди. Тол новдаларидан ясалган саватини меваларга тўлдириб елкалаб олган Ўйлун сўқмоқда энгашиб кетарди. Оёқ остидаги хазон шитирлар, баъзида эса куруқшоқ чўпнинг кирс этиб сингани эшитилиб қоларди.

Илгарилари Ўйлун ўрмондан кўрқарди. Чўл қизи бўлган Ўйлуннинг назарида ўрмон жуда ҳам тор ва кутилмаган хавф-хатарга тўла эди. Бир ўзи ўрмонда қолгиси келмасди. Энди бўлса, у сўқмоқларда ёлғиз кезишни қанда қилмайди. Ўрмон ҳақидаги илк кўрқувларидан асар ҳам

қолмаган. Одамлар йиртқич ҳайвонлару ёвуз руҳлардан кўра хавфлироқ эканини, Ўйлуни аллақачонлар тушуниб етган. Бунақалар унинг бошига қанчалар ғам-андух солишмади! Ростини айтганда, унинг ҳаётида фақат болалик чоғларигина ёрқин хотиралар билан эслагулик. Қолганлари эса... Аввалига Есугей. Ўйлуни ўз ўтовига куч билан олиб келди. Кўнди, балким, уни ёқтириб ҳам қолгандир? Аммо унгача қанчалик эзилгани ўзига аён! Кейин пақана Ўтчигиннинг шилқимликлари. Ундан кейин Торғутой-Қирилдук. Ўйлуни ўша синдирди, ҳамма нарсасидан маҳрум қилди. У ёлғизлик ва камбағалликка ҳам ич-ичидан кўнди, чидади. Нозиккина елкаларида ҳар қандай юкни кўтаришга ҳам бардош берарди. Ўғлини ҳибсга олишди. Темучин унга нима ёмонлик қилди экан? Қандай номақбул ишлари билан самоларни ғазаблантириб қўйди экан?

Ўйлуни дам олиш учун тўнкага чўқди, саватини қўйди, эзилган елкаларини силади. Тўнканинг остидан билқиллаб булоқ отилиб турарди. У сувга энгашди. Сувнинг совуқлигидан тишлари зиркираб кетди. Боши узра шовқин солиб ўрмон қуши учиб ўтди. Толдан бир япроқ узилиб тушиб, булоқ юзига кўнди. Бир зум чайқалиб турди-да, оқим билан майсалар қопланган қирғоқ томон оқиб кетди. Бир сония Ўйлуни ўзининг бутун ғамларини унутгандай бўлди. Шу ерда ўтириб, булоқнинг жилдирашини эшитиш, дарахтларга, уларнинг олтинранг япроқларига, маймунжоннинг тўқ қизил меваларига тикилиб, бутун танангдаги чарчоқ азобини ҳис қилиб ўтириш унга ором бахш этарди. Одам бахтли бўлиши учун унга кўп нарса керакми? Темучин бағрида бўлса, Торғутой-Қирилдук уларни ўз ҳолига қўйса, бўлди эди, унга бошқа ҳеч нарса керак эмасди. Болалари катта бўлиб қолишди. Соғлом, бақувват ўғилларига энди очлик хавф солмайди – унга яна нима керак? Лаънати Торғутой-Қирилдукнинг ёпишиб олганини-чи? Темучинини нима қилди экан? Катта ўғлини туну кун эсидан чиқаролмайди. Она юраги оғриб, жон талашиб ётибди. Балким, Темучин тирик ҳам эмасдир?

Саватини яна елкасига ортиб, Ўйлуни пастга, яйловга тушиб кетди. Ўрмон борган сари сийраклашиб борарди. Ниҳоят, қайин барглари орасидан узокда ўтлаб юрган отлар, ўтов кўринди. Ўтов ёнидаги қозикда иккита эгарлоғлик от депсиниб турарди. Ким бўлдийкин? Яна Торғутой-Қирилдукнинг одамлари бўлса-я?

Ўйлуни елкасидаги саватининг тасмаларини икки қўллаб ушлаб олганича учиб борарди. Сочларини боғлаб турган тасмаси ечилиб кетди. Сочлари ёйилиб кетиб, югургани сари кўзларига кириб кетарди. Бошидаги савати билан ўтовга юлқиниб кирди, сочларини силталаб йиғиштирган бўлди. Ўчоқ ёнида Мунлик билан унинг ўғли – Теб-тангри ўтиришарди. Ўйлуни сал бўшашиб, нафасини ростлаган бўлдию, шу заҳоти яна хавотирланди: Мунлик нима хабар билан келдийкин?

Хоахчин саватни тушириб олишга кўмаклашар экан, унга раҳми келиб қараб қўярди.

– Чарчаб кетдингми, фужин? Во-о-ой, ахволингга қара! Ҳозир егулик олиб келаман...

Хоахчиннинг ўзини тутишига қараб, Ўйлуни хавотирга ўрин йўқлигини тушунди. Темучинга бир нарса бўлганда эди, у соҳибасининг чарчагани ҳақида гапириб ўтирармиди? Шундай бўлса ҳам, у Мунликдан сўради:

– Темучинимга нима бўлди?

– Теб-тангри уни икки кун олдин кўрибди.

– Аҳволи қанақа? – у шомонга юзини бурди.

– Бўйнида қанға билан юрибди, – деди Теб-тангри. – Торғутой-Қирилдуқ уни худди асир олинган душман сингари қора кулга айлан-тириб кўйган...

Ўйлуни кўзларини юмиб, баланд бўйли, озгин, ингичка бўйнидаги оғир қанғаси билан ўғлини кўз олдига келтирди. Йиғлаб юбормаслик учун лабларини тишлаб олди. Хоахчин янгигина тайёрланган пишлок ва бир косада қатиқ олиб келди. Аммо Ўйлунининг томоғидан овқат ўтармиди. Ташқарига отилиб чиқмаган кўз ёшлари томоғига тикилди. Шўрлик Темучин... Қайси айби учун азобланыпти? Она ер буларга қандай чидайди, нимага чаппа айланиб, золимларни ютмайди!..

У бошини кўтариб Мунликнинг кўзларига қаради. Улар ҳам изтироб ва ачинишга тўла эди.

– Ўйлуни, мен қоройитлар ҳузурига бормоқчиман, – деди у.

– Нимага? – сўради қалби ўғлининг алами билан тўлик Ўйлуни.

Мунлик сийрак ва ингичка соқолини астагина силади.

– Нима қилиб бўлса ҳам Темучинни қутқариш керак-ку... Тўғрил хон Есугейнинг андаси, тутинган акаси эканини, қўлидан чиқиб кетган улу-сини Есугей қайтиб олиб берганини унутмагандир?

– Сен уруш бошламоқчимисан?

– Тўғрил билан Торғутой-Қирилдуқ ўртаси бусиз ҳам яхши эмас. Тўғри, уруш ҳам йўқ. Бир-бир ташланиб қўйишадию, шу билан чекланишади. Иш урушгача етиб бормаганига сабаб, бири иккинчисидан ҳадиксирайди. Тўғорил қўшинларини бу ерга билдирмай олиб келиши керак-да, тойчиютлар овулига тўсатдан зарба бериб, Торғутой-Қирилдуқнинг ўрамини босиши...

– Йўқ, Мунлик, йўқ. – Ўйлуни аста бошини чайқаб кўйди, кафтлари билан чаккаларини қисди. – Биз уришиб кўрдик, хўш, бундан нима чиқди? Бегуноҳ одамлар ўлиб кетди. Уруш ҳар доим қон тўкилишига олиб келади. Қанчалаб болалар етим бўлади. Бузилган ўчоқлар, таланган ўтовлар, пароканда оилалар. Уруш худди чўлга ўт кетгани каби – хўл-куруғи баробар ёнаверади.

– Унда Темучинни қандай қутқариб оламиз?

– Билмадим... Лекин қоройитларни бу ерларга бошлаб келма. Ундан кўра мен ўзим Торғутой-Қирилдуққа бориб тиз чўкаман, этикларини ўпиб, чангдан тозалайман. Наҳотки унда меҳр бўлмаса? Наҳотки Темучинни қўйиб юбормаса?

Шомон худди болаларнинг телба-тескари гапларини эшитиб ўтирган кекса ота каби мийиғида маъноли кулиб кўйди.

– Қўйиб юбормайди, – деди. – Йирткич бургут кўзичокни нимталар экан, она қўйнинг маъраши уни тўхтатолмайди. Аммо Тўғрилнинг қўшинини олиб келиш ҳам ярамайди.

У бу гаплари билан бечора онанинг умидларини йўққа чиқарди. Ўйлуни ялинганнамо, мадад кутиб Мунликка қаради: зора, шомон-ўғлини жим қилолса. Мунлик ингичка соқолининг бир тутамини бармоқларига ўраб тобора қаттиқроқ тортганча Теб-тангрига деди:

– Хон қўшинларини олиб келиш мумкин бўлмаса, Қирилдуқдан илтимос қилиш бефойда бўлса, унда нима қилиш керак? Мен сени тушу-

на олмаяпман, ўғлим. Сен биздан ажраб, ҳамма вақтингни Торғутой-Қирилдук атрофида ўтказиб юрибсан. Сенинг ўйларинг менга қоронги.

– Ҳар бир от – улоқчи отлар ичида биринчи бўлишни хоҳлайди. Эркаклар – жангчилар орасида. Шомон ҳам осмон сирларидан хабардорлар орасида биринчи бўлишни орзу қилади, – деди Теб-тангри, ўз ўзидан маълум бўлган қадим ақида ҳақида гапираётгандай, эринчоклик билан. Отаси ҳеч нарсани тушунмаганини фаҳмлаб, кўшимча қилди: – Отнинг учқурлиги пойгада, жангчининг жасорати олишувда, шомоннинг кучи – зўравонларнинг ақлини жиловлашда аён бўлади.

– Жи-лов-ла-а-ш, – чўзиб гапирди Мунлик. – Торғутой-Қирилдук бизнинг зотимизнинг ашаддий душмани! Унинг навқари отган найза менинг отам ва сенинг бобонг Чарха-Эбугеннинг ҳаёт йўлини қирқиб кўйгани эсингдан чиқдими? Жиловл-а-а-шмиш... Хўш, нимага эришдинг?

– Ҳеч нарсага, – ҳафсаласиз жавоб қилди шомон. – Торғутой-Қирилдук мени ҳайдаб юборди.

– Ажаб бўпти!

Бир зум ҳамма жим бўлиб қолди-ю, Ўйлун ўз ожизлиги ва ночорлигини аввалгидан кўра кўпроқ ҳис қилди. Мунликнинг миясида чалкаш фикрлар ғужғон урар, лекин у ҳам жим эди. Гап бошлаганида эса, овозида қатъият сезилмади.

– Балким, сенинг қариндошларинг – олқонутлар бизга ёрдам беришар? Ёки андангиз Дой-Чечан?

– Йўқ! Бизга ҳозир фақат сен, ёрдамчи ва химоячи бўла оласан, Мунлик.

Унинг ёноқлари титраб кетди. Чол бутун қалби билан Ўйлунга хайрихоҳ экан, унинг қарашларида ҳали айтилмаган гаплари борлиги кўриниб турарди. Ўйлун ундаги бу хислатни авваллари асло пайқамгани учун ҳайрон бўлди, ҳатто нимадандир тўлқинланиб ҳам кетди. Нокулай ахволини яшириш учун, хонтахта устига энгашди, пишлоқдан бир бўлак ушатиб олди, қайта бошини кўтарганида эса, Мунликнинг юзи яна аввалгидай жиддий, ўйчан қиёфага кирган эди.

– Қоройитлардан ҳам, олқонутлардан ҳам ёрдам сўраманглар, – деди Теб-тангри. У айтмоқчи бўлган гапини айтсаммикан ё йўқми, деб иккиланди, шекилли, бир отасига, бир Ўйлунга қараб, сукут сақлаб турди. – Ёрдамни Торғутой-Қирилдукнинг яқинидан, унинг ўз ўраמידан қидириш керак. У ерда Есугейни унутмаган одамлар бор. Мен ҳам унинг ўрамида бекор сандирақлаб юрганим йўқ.

– Одамлар нима қила оларди... – хўрсинди Ўйлун. – Улар ҳам худди менинг ўғлимга ўхшаган ночор одамлар. Фарқлари бўйниларида қанғалари йўқ. Сен бўлса... сенинг кўлингдан нима келади, Кўкача?

Ўйлун уни болаликдаги исми билан атади. Ўйлун учун у кўпгина ўрам ва овулларда таниқли бўлиб қолган шомон Теб-тангри эмас эди-да.

– Осмон иродаси билан, мен лозим бўлган ҳамма ишни қиламан, – деди шомон ва ўтовдан чиқди.

У Мунлик билан ёлғиз қолди. Икковлари хонтахтанинг икки тарафида ўтиришарди. Ўйлун пишлоқни майда бўлақларга ушатиб, тўп қилиб уяр экан, икки томчи ёш унинг юзларидан оқиб тушиб, хонтахта четига томди.

X

Тунда ёққан қор ўрамдаги барча ўтовларни оппоқ рангга бўяб кетибди. Совуқ ҳаводан тутун ва пишган гўшт ҳиди келарди. Темучин бу тўқлик ва тўқинлик хидларидан чуқур нафас ютиб ором олган бўлиб турди-да, музтешар болтасини елкасига олди. Темир мисранг қанғасига “тўқ” этиб урилди. Дарё лабига чўзилган сўқмоқдан одамлар юриб улгурмаган ва из тушмаганидан у сутдай оппоқ эди.

Тонг отган. Кулранг қиш осмони хўмрайиб турарди.

Дарё этакларидан елаётган муздек шамол Темучиннинг эгнидаги увадаси чиқиб кетган пўстиннинг тешикларидан кириб этини увуштирарди. У дарё устига чопиб чиқиб, унтани¹ қаттиқ босиб, яхма-лак отди. Музлаб қолган тоғора олдида, қор остидан от ва мол гўнги қорайиб кўринар, мовийранг музда қотиб қолган бир тутам қўй юнги шамолда ҳилпираб турарди. Ундан нарида теп-текис, қор босган муз майдони ястаниб ётарди. Темучин Ўнон музлаганда болалар билан ошиқ ўйнаганини хотирлади, юрагини соғинч эзиб ўтди. Қандай бахтли вақтлар эди-я! Қани энди, андаси Жамуха? Ўз тутинганининг тақдири бунчалар аянч аҳволдалигини билармикан? Яқинда у шу ерда Хучарни кўрувди. Амакиси билан Торғутой-Қирилдукникига келишган экан. Тасодифан учрашиб қолдилар. Темучин бир челақ сув билан келаётувди, нотаниш отлиқларни кўриб, тўхтади. Ҳар иккалови ҳам иссиқ пўстинлар, тулки мўйнасидан кулоқчинлар кийиб олишган, отлари ҳам етилган тулпорлар эди. Унинг тикилиб қараши йўловчиларни тўхташга мажбур қилди.

– Темучин?.. – Хучар жиловини кескин тортди.

– Жияним!.. – нола қилди Дўритой-ўтчигин. – Нима учун сени бу кўйга солишди? Нимага менга хабар бермадинг?

Улар кўнгилини кўтарувчи яхши гаплар гапиришди, кутқариб олишни ваъда қилишди. Лекин у бекорга умидвор бўлди. Шу кетганча амакиси ҳам, озодлик ҳам бадар кетди. Қўлларидан ҳеч нима келмади, чоғи? Хобила хоннинг авлодлари шунақа бўлиб қолишибди-да.

Темучин болтасини музга урди. Музга урилган темирнинг овози тарақлаб чиқди. Музёраб учидан отилаётган парчалар ҳар тарафга сочилар, баъзи бирлари ўткир учлари билан келиб юзига уриларди. Музни тешиб бўлгач, яхлаган тоғорани тозалади ва теридан ясалган челаги билан дарёдан сув олиб қуя бошлади.

Сувлоққа пода кела бошлади. Туклари қиров босган отлар келиб тоғорадан пишқириб сув ичади-да, биқинларини ликиллатиб яна яйловга чопиб қолади. Қорамоллар эса салмоқланиб, эринчоқлик билан тушиб келади. Қалин пўстинлари хурпайган қўйлар эса бир-бирига тикилиб, шошилиб, туёқларини тақиллатиб келади.

Темучин бўлса, тоғорани сувга тўлдираверади. Челагидан сачраган сувлар эса, пўстини этаклари, чарм иштони ва этиклариди яхлаб, қотиб қолганди.

Темучин молларни суғориб бўлиб, калтак билан эгнидаги музларни уриб туширди-да, овул томон кетди. Тойчи-Қури аравага хўкизларни кўшиб, уни кутиб турган бўлиши керак. Ўрмондан ўтин териб келиш керак. Ўрмондан қайтгач, нўёнларнинг ўтовларига сув олиб бориб бе-

¹ Унта – узун қўнжли этик.

риши керак. Кечкурун яна молларни суғориш... Ундан кейин эса, Овчи-баходир ёки Ўлдойнинг ўтовига кириб, кун бўйи қилган ишларига хисоб беради. Мана шуниси энг оғири эди.

Овулдан овга кетаётган Торғутой-Қирилдук ва унинг навкарлари шовқин солиб чиқиб келаётган экан. Туни билан совқотган отлар учиб кетишга шай бўлиб турар ва оёқлари билан бесабр депсинардилар. Темучин йўлдан чиқиб отликларнинг ўтиб кетишларини кутиб турди. Унинг олдига Овчи-баходир учиб келиб, жаҳл билан бақирди:

– Кўрмисан? Хўжайинингни кўрмайсанми? Таъзим қил!

Темучин унга қарамай жим тураверди. У энди сўкишса ҳам, масхара-ралашса ҳам индамай кўйган. Торғутой-Қирилдукка таъзим қиладими? Йўқ! Тери ошлаш, ўтин ёриб нўёнларга олиб бориш, қолаверса, улар учун таппи териб келишга ҳам тайёр. Лекин у Есугей-баходирнинг ўғли, уларга бош эгмайди. У ҳеч қачон амакиси ёки Хучарга ўхшаб, ўз аждодларининг рухларини камситиб, уларга бошини эгиб таъзим қилмайди.

– Мен кимга гапиряпман?!

Овчи-баходирнинг оти бурунларидан тутун чиқариб, пишқирганича унга яқинлашиб келар, Темучинни қор уюмлари томон қисиб борарди. Темучин қоқилдию йиқилиб тушди. Шу ондаёқ юзига келиб тушган қамчи зарбидан кўзлари ёшланиб кетди.

– Қўй, уни! – деди Торғутой-Қирилдук.

Темучин ўтириб олиб, қор билан юзларини ишқади. Қамчидан қолган из қонталаш бўлиб кетган, кўзларидан дувиллаб ёш оқарди.

Уни кўриб, Бўлган додлаб юборди.

– Ким сени бу кўйга солди? Анавиларми?

– Ўшалар, – деди ғўлдираб Темучин. – Қутурган ит Овчи.

Ўтовга Тойчи-Қури кирди. Унинг совуқда қотиб қолган пўстинидан энгилгина буғ кўтарилиб турарди. У қўлларини оловга тутиб кафтларини ишқади ва ух-ухлаб кўйди.

– Бугун жудаям совуқ, – деди. Бошини кўтариб Темучинга қаради. – Вой, бу нима?

– Ари чақиб олди, – Темучин бармоқлари билан лўқиллаётган ярасини силаб жавоб қилди.

– Ари қишда чакмайди.

– Яшавор, Тойчи-Қури, билмаган нарсанг йўқ! Аримас, аҳмоқ пашша. Ундан қишда ҳам, ёзда ҳам кутулиб бўлмайди.

– Рост, аҳмоқ пашша! – илиб кетди Бўлган. – Кўзига ким кўринса, чакаверади. – У овозини пастлатди-да: – Эл орасида шундай гап юрибди, – деди. – Торғутой-Қирилдукнинг кунлари битиб қолганмиш. Шомон Теб-тангри башорат қилганмиш. Торғутой-Қирилдукнинг ўрнига улусни қоқиллари малла, кўзлари эса тўрғайнинг тухуми сингари кулранг одам бошқарар эмиш. Темучин, сенинг ҳам сочларинг малларанг. Лекин кўзларинг... Ҳар доим ҳам кулранг бўлавермайди. Баъзида янги майса сингари яшил, баъзан эса тун каби қорамтир бўлади. Лекин мен барибир сени ўйлайвераман: сен бизга раҳбар бўлсанг керак?

– Бунақа сафсаталар кимга керак, она? – ўпкалаб гапирди Тойчи-Қури. – Бу гаплар Торғутой-Қирилдукнинг қулоғига етиб борса, Темучинга кун бермайди.

– Бу сафсата эмас. Сўрғон-Ширанинг ўзи шомон билан гаплашибди.

– Шунақа бўлса, яхши эди-я. Аммо барибир жим юрганимиз яхши, она. Темучин, сен уйда қолақол. Ўрмонга бир ўзим бориб келаман.

– Бир ўзинг шунча ўтин олиб келолмайсан.

– Олиб келаман.

Темучин ҳар доим Тойчи-Қурининг бошқаларнинг ишларини ҳам ўз зиммасига олишга тайёр туришига ҳайрон қолиб юрарди. Ич-ичидан у бу болани шу важдан ёмон кўрарди ҳам. Унингча, бу хислат туғма кулларга хосдек туюларди. Лекин ҳозир у Тойчи-Қуридан миннатдор эди. Кун бўйи совуқда юрса, юзидаги яраси нима бўлади?

У ўринга чўзилди, совуқ сувга ботирилган бир парча жунни юзидаги чандиққа босиб, Бўлганнинг гапларини ўйлай кетди. Агар миш-мишлар рост бўлиб чиқсами! Нима учун рост бўлмасин? Унинг зоти, Қиёт-Бўржигинлар зоти, бошқаларга ҳокимлик қилишини осмоннинг ўзи белгилаб қўйган-ку. Отаси шунақа дерди. Бўлажак қайнотаси Дой-Чечан ҳам худди шуни таъкидлаганди.

Кечкурун Овчи-баҳодирдан навкар келди. Овчи овқатланиб ўтирган экан. Хонтахта устидаги ёғоч товоқда бир уюм пишган гўшт, декчада илитилган архи турарди. Овчи архини декчанинг ўзидан ичар, пишиллар, қўзичоқ суяқларини тозалар, иликларини хўриллатиб шимарди. Оппоқ соғлом тишлари ярақлар, салқи юзидаги чандиғи қизғиш тусда кўринарди. Темучин остонада, қанғаси томоғини эзмасин учун бошини сал эгиб турарди.

– Сени яхшилаб уриш керак эди-ю, аммо қорним тўйиб қолиб, туришга эринаяпман. – Овчи қўлларини иштонига артди-да, Темучиннинг чандиқдан шишиб бадбашара бўлиб кетган юзига тикилди. Лабларида кулги кўринди. – Ёмон туширмабман-ку, а?

– Ёмонмас, – таъкидлади Темучин.

У Овчи-баҳодирдан кўрқмасди. Темучин унга очиқ-ойдин нафрат билан қараб турарди.

– Овқат егинг келяптими? – сўраб қолди тўсатдан Овчи.

– Йўқ, егим келмаяпти.

– Ичасанми?

– Ичгим ҳам йўқ.

– Кўрдингми, ҳаётинг яхшилигини. Қорнинг ҳам тўқ, ичкиликни ҳам рад этипсан, бугун ўрмонга ҳам бормадинг. Аҳмоқ Тойчи-Қури сенинг ўрнингга ишлаб юрибди.

– Менинг ўрнимга ҳеч ким ишлаётгани йўқ. Мен сенга ишга ёлланган эмасман.

– Бугун жуда тилинг бурроми? Балким баъзи бир миш-мишлар сенинг ҳам қулоғинга етиб боргандир? А? Хурсанд бўлиб кетмагин. Биз шомоннинг вайсақи тилини суғуриб оламузу миш-мишлар ҳам тугайди. Сен эса яхшилаб тушуниб ол. Бадавлат одам бир кунда қашшоқ, кучли одам эса ожиз бўлиб қолиши мумкин. Акси эса, ёдингда тут, ҳеч қачон бўлмайди. Жаноблар кўпинча қул бўлиб қолишлари мумкин, аммо қул ҳеч замонда жаноб бўлмайди. Шуни уқиб олмасанг, бўйнингдаги қанғанг бир умр ечилмайди.

– Агар ечсам-чи? Сен, Овчи-баҳодир, отамнинг хизматкори, ҳеч ўйлаб кўрмадингми, унда сенинг аҳволинг нима бўлади?

Архидан хўплаб, тишлари билан гўштан бир бўлак узиб олган Овчи оғзи тўла овқати билан гапира кетди:

– Мен сенинг отанга ҳалол хизмат қилганман. Отанг ўлувди, Торғутой-Қирилдукқа хизмат қиялпман. У сенинг отандан яхшими-ёмонми, менга барибир. Мен бир нарсани биламан: у яхши яшаса, мен ҳам яхши кун кўраман. Менга ўхшаган одамлар бу ерда кўпчилик. Мана шунинг учун ҳам сен қанғангдан ҳеч қачон қутулолмайсан!

Овчи-баҳодир деярли олийжаноблик қилмоқда эди, бирон марта ҳам бақирмади, ҳар доимгидек мазах қилмади. Шунинг учун ҳам унинг сўзлари Темучинга жаранглаб эшитилди. Бу гапларда унинг ўзи учун даҳшатли ҳақиқат бор эди.

– Отангнинг хотираси ҳурмати сенга бир маслаҳат бераман: шу тақдирингга кўнсанг, ҳаётингни енгиллатасан. Балки, менинг сенга ёрдамим тегиб қолар...

Темучин елкаларини қимирлатиб қўйди. Қанғаси жуда ҳам ботиб кетган эди. Чандиқ юзини буриштирар, шишиб кетган кўзи ёшлар, гўшт хиди димоғини қитиқларди. Ўзини ожиз, нотавон ва эзилган ҳис қилган Темучин, ўз ожизлигини билдириб қўймаслик учун баралла овозда деди:

– Менга сенинг маслаҳатларинг ҳам, ёрдаминг ҳам керак эмас.

– Ўзинг биласан... Аҳмоқ Тойчи-Қурининг ўтовига бошқа қайтмайсан. Темирчи Жарчиўдайга қарашасан. Болға ташлаб турсанг ақлинг кириб қолар.

Навкар Темучинни ўчоғи совиб қолган, коронғигина бир кичик ўтовга бошлаб келди. Қошлари бароқ, кексагина Жарчиўдай, Темучиннинг бадбашара юзига қовоғини уйиб қаради-да, чийилдоқ овозда минғирлади:

– Ў-ў, туркини қара-ю! Мен бир ёрдамчи сўровдим, бунинг қароқчининг ўзи-ку. Қайтиб олиб кетавер.

– Мен ҳеч нарса билмайман, – деди навкар. – Ўзинг Овчи-баҳодир билан гаплаш.

– Гаплашаман ҳам! Нахотки бир дурустроқ одам топилмаган бўлса? – деди норози оҳангда темирчи.

Навкар кулганича ортига қайтди.

Темирчи ўчоққа қуруқ шаббалардан ташлади. Олов аланга олиб, тутундан деворлари қорайиб кетган ўтовни ёритди. Ўчоқдан нарида, ҳайрон кўзларини ола-кула қилиб, ўн ёшлар чамаси бир бола билан бир ўспирин ўтиришарди.

– Жалма, ишەкмас, сен нимага ўтирибсан? Аргал¹ олиб кел.

Ўспирин оёғига каттакон гутулини илиб, чиқиб кетди. Темирчи Темучинга ўгирилди:

– Сен нимага турибсан, қоққан қозиққа ўхшаб? Келдингми, ечин.

Темучин пўстинини ечиб, остона яқинига қўйди. Темирчи унга бир ўкрайиб қаради-да, болакайга буюрди:

– Човурхон-Субутой, пўстинини илиб қўй. Нўёнлар бўйнига қанға илинган бўлса ҳам, унга хизмат қилишларини яхши кўришади.

Агар шу тобгача темирчи уни қанғаланган оддий кул деб қараяпти, деб ўйлаган бўлса, энди темирчи ким билан гаплашаётганини яхши биларкан, деб ўйлади Темучин. Бу ҳам Торғутой-Қирилдукнинг содиқ итларидан бири экани кўриниб турибди.

¹ Аргал – қаттиқ ўтин.

Болакай пўстинни кўтардию, бироқ илгичга бўйи етмади. Темучин пўстинни олиб, болани четга сурди-да, ўзи илиб, ўчоқ яқинига ўтирди.

Жалма аргал олиб келиб, мумдай қора ғўлачани оловга ташлади. Аланга нақ мўригача кўтарилиб кетди. Ўтов ичига иссиқ югурди. Жарчиўдай кечки овқатдан қолган шўрвани иситиб, Темучиннинг олдига қўйди-да:

– Е! – деди қисқагина қилиб буйруқ оҳангида.

Декча ичида ним сариқ рангда ёғлар, ёввойи пиёз – манғир ушоқлари сузиб юрарди. Темучин сўлагини ютди. Овчи-баҳодирнинг ўтовидаги каби шўрвадан ҳам воз кечиш керакмиди. Аммо унинг қорни росаям оч эди. Ўзини ўзи ёмон кўрганича шўрвани хўплай бошлади. Жалма унга яқин келиб, қанғасини ушлаб кўрди.

– Оғирми? – деб сўради.

– Бўйнингга илишганда билиб оласан.

Жалма хижолат бўлмади. Яна ҳам яқинроқ сурилиб ўтирди-да, пичирлади:

– Сен бизнинг отамиздан кўрқма. У жаҳлдор бўлса ҳам, ўзи яхши одам.

– Сувга тушиб кетган одам ёмғирдан кўркиб ўтирармиди, – деди Темучин ковоғини уйганча.

Эрталаб ишга кетишди. Темирчилик устахонаси шундоққина қўшни ўтовда экан. Чоғроққина ўчоқ устида чарм босқон, тагида сандон турар эди. Унга яқин жойда илмоқларда омбурлар, болғачалар илинган, эшик ёнида эса, бир тўда занглаган темир парчалари ётарди. Жарчиўдай Темучинга олов ёқишни буюрди. Ўзи эса, сандон устида темир бўлагини тарақлатар экан, зимдан Темучиннинг ишини кузатиб турарди. Темучин босқон илгичини тортди, шамол шовқин солиб ўчоқ ичига кириб борди-да, кўмир учқунларини ҳар тарафга тўзғитиб юборди. Темирчининг олдига келди, елкаси билан уни итариб юборди-да, ўзи дам ура бошлади. Босқондан чиқаётган ҳаво бир текис, равон бўлиб қолди.

– Мана шундай бос! Ҳеч нарсани билмайсан!

Иш устида темирчи бутунлай баджаҳл бўлиб кетар экан. Тўхтовсиз сўкинарди. Жалма устахонага кўмир, сув, темир етказиб тураркан, “Сениям боппаяптими”, дегандай имо-ишора қилиб қўярди.

Темучин болға уришни анчагача эплаштира олмади. Қизиб ётган темир устига урган зарбалари бир енгил чиқса, бирда жуда қаттиқ чиқар, гоҳида эса, мўлжалга ноаниқ уриларди. Бундай пайтларда темирчи ўзидан чиқиб кетар, унинг қўлидаги болғасини тортиб олиб ерга улоқтирар, оёқлари билан топтаб ташларди.

– Ҳайдаб юбораман! Овчига таёқлатаман! Эшакдан улоқчи от чиқмаганидай, нўённинг боласидан темирчи ҳам чиқмайди.

– Нўён жангчи бўлиши керак, темирчи эмас! – Темучин ҳам қизишиб кетди.

– Ўша жангчига ким қилич ясаб беради, найза ва ўқларни ким етказиб беради? – Темирчининг куйган бароқ қошлари қора булут каби кўзлари устида ҳурпайди. – Отнинг узангисини, сувлиғию юганларини ким қилади? Ҳаммасини мана шу қўллар қиладими? – У қавариб кетган, тирноқлари синик, қоп-қора дағал қўлларини Темучиннинг бурнига тикиштирди. – Сиз, нўёнлар-чи, бизга нима беряпсизлар? Душманларга

деб тайёрлаган қуролларимизни ўз биродарларингизга кўтаряпсиз, ўз яқинларимизнинг қонини тўкяпсиз.

– Менинг бунга нима дахлим бор?

– Қанақасига дахлинг бўлмасин? Сенга ҳам эрк берилса, ўшалардан фарқинг бўлмайди!

– Нима бўлганда ҳам, Торғутой-Қирилдукқа ўхшаш бўлмайман.

– Қанақа бўларкансан? Ўзинг ҳам билмайсан. Болғани ол.

Ҳар доимгидек, кечқурун Темучин Овчи-баҳодирникига отланди. Темирчи жавоб бермади. Эрталаб Овчининг ўзи устахонага келди.

– Нимага бормадинг? – сўради у.

– Сен мендан сўра, – деди темирчи. – Уни менга бердингми, мен жавоб бераман. Бориб келавараркан-да. Ишлаш керак, сандирақлаш эмас.

– Майли, – деди юмшоқлик билан Овчи, – уни қаттиқ тергаб тур.

– Йўқ, олмахоннинг думи билан юзларини силаб тураман.

Овчи-баҳодир кулиб юборди.

– Менга айтишувди: уни уришаётганинг бутун овулга эшитилармиш.

Шундоқ ушлайвер.

– Сенсиз ҳам биламан!

Темучин темирчининг оёқларига тиз чўкишга тайёр эди: у Темучинни Овчи-баҳодир ёки Ўлдой билан бўладиган ҳар кунги хўрланишлардан халос қилганди. Лекин у тиз чўкмади, раҳмат ҳам айтмади. Унинг ўрнига Темучин кечаси билан устахонада қолиб, чарчоғига ҳам қарамай, болға уришни машқ қилди. Мўлжалга аниқ уриш, зарба кучини чамалашни ўрганди. Уста уни ҳеч ишга лаёқати йўқ, қўлидан бирон-бир иш келмайдиган бола, деб ўйламасин дерди.

Жарчиўдай унинг иштиёқини сезди, шекилли, аввалгидек заҳарханда ва баджаҳлликча қолган бўлса-да, энди уни камроқ уришадиган бўлди. Лекин темирчи ўзининг болаларини ҳам, айниқса, Жалмани аяб ўтирмасди. У ҳеч кимни сийламади. У Овчини ҳам, ҳатто Торғутой-Қирилдукнинг ўзини ҳам сўкиб ташлайверди. Унинг одамлар ҳақидаги фикри ўринли ва жуда салбий эди... Темучин ўзининг ҳаёт тўғрисидаги фикр ва қарашлари юзаки ва болаларча жўн эканини шу ерда тушуна борди. Яқин-яқинда ҳам у мактанчоқлик ва ғурур билан “Мен Есугейнинг ўғлиман!” деб одамларга эслатиб турарди. Энди эса, Жарчиўдаининг ёввойи қарашлари олдида бу сўзлари тош босмай қолди. Бу ерда унинг сўзлари ҳеч қандай қиймагга эга эмасди.

У ҳаётнинг мураккаблигию одамнинг одамсиз яшай олмаслигини тушунгани сайин шунчалик тез бу ерлардан қутулиб кетишни истаб қолди. Қочиш ҳақидаги фикр уни туну кун тарк этмади. Соғинч, асирлик азоблари унинг юрагига бўйнидаги қанғасидан ҳам оғирроқ юк бўлиб ботарди.

XI

Бепоен Ғобий саҳросининг иссиқ шамоли қорларни эритарди. Майда тошлоқ унгуруларда ҳаворанг ургуй гуллари кўзга ташланади. Офтобда тобланаётган ялангликларда янги майсалар ниш уриб чикқан. Қаҳратон бўронларидан омон чикқан дерисунлар атрофида юмронқозиқлар ғимирлар, осмонда қанотларини бир-бир қимирлатиб, ўлжаларга ҳам бепарво шунқорлар парвоз қиларди. Кўлдан кўлгача ястанган

кенгликларни эса сон-саноксиз кушлар сайроғи, жониворларнинг кичкириклари тўлдириб турарди. Дайди айғирлар ташрифидан бияларини қизғанган уюр отлари қутургандай кишнар, кўзлари қонга тўлган буқалар туёқлари билан ерни кавлагудек депсиниб, калла қўйишар, орачора чивинларнинг ғинғиллаши эшитилиб қоларди. Бу товушлар, еллар келтирган хидлар – барчаси Тойчи-Қурининг қалбига бесаранжом шодликлар олиб кирарди.

Овулдан анча четроқда, ўрмондан оқиб тушаётган булоқ сувлари ёнида ёлғиз ўтов турарди. Тойчи-Қури мана шу ўтовни қоралаб борарди. У ялангоёқ бўлганидан, қиши билан пойабзал ичида юмшоқликка ўрганган товонларига ўтган йилдан қолган қуруқшоқ ўтлар тикандек ботар эдию, аммо мана шунақанги майсалар, нам ернинг тафтини сезиб юриш ҳузур бағишларди.

У ўтовга яқин келганида, ичкаридан озғин бир ит шовқин солганича хуриб чопиб чиқиб, Тойчи-Қурининг иштонидан олди. Итнинг биқинига оёқ учи билан бир тепиб, Тойчи-Қури ўзини четга олди. Аммо кўппак яна иштонига ёпишди. Ўтовдан бир қиз чопиб чиқиб, итга бир бақирувди, у думини ичига тортиб, ириллаганича нари кетди.

– Тишлаб олдими? – Қиз Тойчи-Қурининг олдига келиб сўради.

– Йўқ. Фақат, манави иштоним...

Тойчи-Қури ўнг оёғини олдинга чиқарди. Бир неча бор ямалган, эчки терисидан тикилган эскигина иштони тиззасидан почасигача йиртилиб кетганди. Қиз кулиб юборди. Тепадаги битга кемтик тиши Тойчи-Қурига хунук кўриниб кетди. У эгнига этаклари кир, енгларининг увадаси чиққан, арзон матодан қўйлак илиб олганди.

– Сен бизникига келяпсанми? – сўради қиз.

– Ҳа, менга мана шу ўтовнинг эгаси керак эди.

– У менинг бувам. Лекин ҳозир йўқ, кутишинга тўғри келади. Унгача кел, мен сенинг иштонингни тикиб бераман.

– Ечиб берайми?

– Вой, гапингни қара! – Қиз қизариб кетиб, ўтовга қараб юрди.

Аҳмоқона гапидан Тойчи-Қурининг ўзи ҳам қизариб кетди. Аммо китмирлигидан дили яйради. Ўтовга кираверишда турган қайин тўнкасига бориб ўтирди. Қиз пайлардан тайёрланган ип, игна олиб келиб, унинг олдида тиз чўкиб ўтирди-да, ишга киришди. Тойчи унинг ингичка, чаққон, тирноқлари бўртиб чиққан бармоқларига, фарқи нотекис очилган бўлса ҳам силлиқ таралган сочларига, пуштиранг бўлиб кўринган қулоқларига қаради. Бирдан у қизнинг бармоқларини кафтлари орасига олгиси, қулоғи ёки сочларини енгилгина силаб қўйгиси келди. Аммо қизнинг жаҳли чиқиб кетишидан кўрқиб, тек ўтираверди.

– Сенинг отанг борми? – сўради у.

– Йўқ. Уни татарлар ўлдиришган.

– Онанг-чи?

– Онамни бўлса меркитлар асир олишган.

– Бувангдан бошқа ҳеч киминг йўқми?

– Йўқ...

– Менинг бўлса онам бор, – деди Тойчи-Қури ва гапи мақтанишга ўхшаб чиққандай туюлиб, қайта гапирди: – Менинг ҳам онамдан бошқа ҳеч кимим йўқ. Отам Есугей-баҳодирнинг жангчиси эди, аммо уни та-

тарлар эмас, Торғутой-Қирилдуқнинг навкарлари ўлдиришган.

У жимиб қолди. Қўлини қизнинг бошига қўйиб, сочларини аста силади.

– Нима қиялсан? – Қиз бошини кўтарди, унинг қоп-қора чакноқ кўзлари ҳайрон боқарди.

– Сочларинг сип-силлик-а?! Сен уларга мой суркайсанми?

– Йўқ, ўзи асли шунақа.

– Менинг сочларим бўлса дағал. Худди хўкизнинг думига ўхшайди.

– У энгашиб қизнинг қўлини тутди-да, бошига қўйди.

– Ростданам, – деди қиз қўлини тортиб оларкан. – Кимнинг сочлари каттиқ бўлса, унинг феъли ҳам шунақа каттиқ бўларкан...

– Мен бўлсам, феълим қанақалигини ҳам билмайман. Ўзингники-чи?

– Мен ҳам билмайман. – У ипни тишлаб узди, кафти билан чокининг устидан юрғазиб чиқди. – Мана, яна янгидай бўлди.

Қиз айёрона кулиб қўйди. Унинг кўзлари катта-катта, салгина танқайган, бежирим бурунли юзи очилиб кетган, энди тишининг кемтиги унинг чиройига асло раҳна солмаётганди.

Тойчи-Қури қизнинг елкасига шапатилади-да, кулиб гапирди:

– Сен билан қанча вақтдан бери ўтирибмиз-у, мен ҳатто исмингни ҳам сўрамабман. Аҳмоқман-а?

– Менинг исмим Қаймиш.

У ер-бу ерида тераклар ўсиб турган тепаликда ингичка чўпларни бир боғич қилиб орқалаб олган чол кўринди. Ит унинг оёқлари остида ўрмалашар, сакрар, думини ликиллатарди. Қаймиш бувасининг олдига чошиб бориб, елкасидан новдаларни олди-да, орқалаб олди. Тойчи-Қури бу ерга иш билан келгани эсига тушиб, нафасини ичига ютиб:

– Мени Торғутой-Қирилдуқнинг ўғли Ўлдой жўнатувди. У юзта ўқ ясаб беришингизни буюрди, – деди.

Чол Тойчи-Қурига бепарвогина қараб қўйдию, лом-мим демади. У жуда ҳам қартайиб қолганди. Озгин, суяклари бўртиб чиққан юзини ажин босган, сийрак соқоли ва мўйловининг туклари оппоқ эмас, балки ўтган йилги ўтларга ўхшаб сарғиш тусда эди. Эгнидаги чопони ҳам, гутули ҳам титилиб кетган, ямоқ солинган эди. У тўнкага ҳорғин чўкди.

– Ўтир, йигитча. Ёки шошялсанми?

Тойчи-Қури ўтирди. Қуёш ботишга қараб кетган, ўтов ва дўнгалаклар сояси узун-узун бўлиб, чўлга қараб ястаниб бораётганди. Осмонда бир ёни тилларанг бўлиб оқ булут илиниб турибди. Ит чолнинг олдига келди. Тиззасига бошини қўйиб, кўкиш томирлари бўртиб турган қўлини ялай бошлади.

– Ўлдойнинг ўқларини ясаб бераман, – деди чол. – Ясаб бермай ҳам кўр-чи!

Қаймиш ўтов олдига гулхан ёқиб, овқатга уннай бошлади. Чол бояги боғичдан битта новдани суғуриб олди, бир кўзини қисиб, диққат билан қаради – тўғримикан? Кейин оловга тутиб қурита бошлади.

– Мен ҳам сизга ёрдамлашсам майлими? – сўради Тойчи-Қури; бир нима қилиб бўлса ҳам чолга фойдаси тегишини хошлаётганди.

– Уриниб кўр. Фақат сенинг қўлингдан келмайди-да. Ўқни синдириш, йўқотиб қўйиш иш эмас. Аммо уни яшаш... Мана, ярим кун кезиб юриб, қанча новда териб келдим? Йигирматачадир, кўп эмас. Новдалар бутуқсиз, пўстлоғи текис бўлиши керак. Яхши ўқ қарағай шоҳларидан

ясалади. Чўл қарғанасидан бўлса, ундан ҳам яхши. Аммо қарғанани кидириб, узокқа бориш керак, менинг эса кучим етмайди.

– Сиз менга қанақа новдалар кераклигини кўрсатиб қўйсангиз, қанча керак бўлса, топиб келаман. Бу менга хамирдан қил суғургандек...

– Раҳмат. Сен яхши бола экансан. – Чол новдани олов устида айлан-тирар, у эса чирсиллаб тутарди.

– Нимага қуёшда қуритмайсиз? – сўради Тойчи-Қури.

– Оловда қуригани яхши. Оловда қуритилган ўқ ҳам эгилувчан, ҳам текис чиқади.

Чол билан гаплашиб ўтирган Тойчи-Қури қизга кўз қири билан қараб-қараб кўярди. Гоҳи-гоҳида уларнинг кўзлари тўқнаш келиб қолар, шунда йигит хурсанд кулиб кўярди.

Овқатдан кейин чол куйиб қорайиб кетган новдаларни тозалади, ноте-кис жойларини ҳафсала билан кесиб, силлиқлаб чиқди. Бир учига ярим айлана чуқурча кесиб чиқди. Бошқа учини эса шу ерга тикиладиган те-мир учликка мўлжаллаб йўнди.

– Тайёрми? – сўради Тойчи-Қури.

– Йўқ, тайёр эмас. Ҳали балиқ елимини қайнатиш керак, кейин учлик-ларни ёпиштириб чиқаман. Дум тарафига қуш патларидан ўрнатиш ке-рак. Энг зўр пат бургутники. Унақаси бўлмаса, оққушники ҳам, қарға, бўқтаргиники ҳам бўлаверади. Энг охирида ўқни шундай тозалаб чиқиш керакки, у силлиқ ва ялтироқ бўлсин. Қараганда хитой бўёғи суртилган-дай туриши лозим. Бу ишни неварам мендан ҳам зўр қилиб уддалайди.

– Бува, ўзингиз ўргатгансиз-да...

– Тўғри, ўргатганман. Сенинг бармоқларинг сезгир. Ёшлик чоғларимда менинг ҳам бармоқларим абжир, кўзларим ўткир бўлган.

Қоронғи тушди. Тойчи-Қури уйига қайтадиган вақт бўлган, лекин ҳеч кетгиси йўқ эди. Чол гўёки унинг фикрини ўқигандай:

– Агар хоҳласанг, бизникига ҳар куни келавер. Мен сенга ўқ ясашни ўргатаман, – деди.

– Ў, мен ўқ ясашни жуда ҳам хоҳлайман! – хурсанд бўлиб кетди Тойчи-Қури.

Қария унга ва неварасига қараб олди, кулиб турган кўзлари олдида ажинлар тўпланди:

– Қаймиш ҳам сенинг ўрганишингни хоҳлайди. А, Қаймиш?

Қаймиш кўзларини олиб қочди, ўт ичидаги ёғочларни тўғрилай бошлади.

– Борақол, йигитчани кузатиб қўй, ит қошиб олмасин яна.

Гулхандан бир неча қадам нарида шунчалик зимистон эдики, Тойчи-Қури ёнида келаётган Қаймишни ҳам кўрмасди. Фақат унинг равон на-фас олиши ва гутули остида эзилаётган ўтларнинг шитири эшитиларди.

– Мен сизларникига келиб турсам бўладими? – сўради у киздан.

– Ўзинг биласан. Фақат... – У кулиб юборди. – Пишиқроқ иштон кий-иб олгин.

– Ҳечқиси йўқ, сен ямаб берасан-ку? – деди йигит ҳам кулиб. – Асли-да бошқа иштоним ҳам йўқ.

У қўлини узатиб, қизни елкасидан ушлаб ўзига тортди. Аммо Қаймиш унинг кучоғидан юлқиниб чиқиб олди-да, уни итариб қочиб қолди. Йи-гит овул чироқлари томон аста илдамлаб кетди. Баъзан тўхтаб қолар, осмонга қараб энг катта юлдузларга тикилар, ўқчи чол ўтови олдида

ёришиб турган гулханга боқар ва юраги аллақандай нотаниш севинчга тўлиб бораётганини ҳис этарди.

Уйда уни меҳмонлар кутиб ўтиришган экан. Ўтов ўчоғи олдида Сўрғон-Шира ва шомон Теб-тангри ўтиришарди. Онаси уни койиган бўлди:

– Қаерларда юрибсан? Энди сени қидирмоқчи бўлиб турувдим.

– Мен бир бузоқчамасман-ку, йўқолиб қолсам.

– Тойчи-Қури, сен Темучинни кўриб турасанми? – сўради Теб-тангри.

– Йўқ, Жарчиўдайникида ишлай бошлаганидан бери кўрганим йўқ.

Мен уларникига бормайман. Ўша темирчи жудаям баджаҳл. Анави ўк ясайдиган чол бўлса, жуда яхши одам экан.

– Тўхтаб тур, Тойчи-Қури, – гапни бўлди Сўрғон-Шира овозини пастлатиб. – Теб-тангри бу ерга Темучинни қочириб юборишга ёрдам беришимизни сўраб келибди.

– Илгарироқ ёрдам бериш керак эди, бизникида яшаб юрганда.

– Менам шуни айтяпман-да, – деди Сўрғон-Шира. – Энди қандай ёрдам бера олишимиз мумкин? Ҳаммага ҳам ўзининг жони бошқаларникидан азизроқ.

Бир чеккада ўтирган Бўлган ўрнидан туриб, қўлларини силтаб гапирди:

– Сизларга нима бўлган? Нима, Темучин бизнинг ҳақиқий хўжайинимиз бўлмай қолдими? Сўрғон-Шира, унинг отаси сенга марҳаматлар кўрсатмаганмиди? Сен-чи, Тойчи-Қури, Темучиннинг кийимларини кийиб катта бўлмаганмидинг?

Теб-тангри Бўлганни эшитиб ўтириб, маъқуллагандек бошини кимиралиб қўярди.

– Шунақа, шунақа... Қандай замонлар бўлди-я: хотинлар эркакча, эркаклар хотинларга ўхшаб иш қилишади. Сен ўз жонингдан қўрқяпсанми, Сўрғон-Шира? Рухлар ғазабидан қўрқмайсанми? Торғутой-Қирилдук менинг тилимни суғуриб олишга сўз берганини биласизлар-а? Лекин мен бу ерга келдим, кўрққаним йўқ. Рухлар менга аён қилишди: ким Темучинга ёрдам берса, у осмон ҳимоясида бўлади.

– Шунча гапнинг нима кераги бор? – хайрон бўлди Тойчи-Қури.

– Мен ёрдам беришга ҳар доим ҳам тайёрман. Фақат қандай қилиб? Ўйлаш керак.

– Ҳаммамиз биргалашиб ўйлаймиз, – деди Теб-тангри.

Улар туришга чоғланганларида жуда ҳам кеч бўлиб қолганди. Теб-тангри билан Сўрғон-Шира темирчи Жарчиўдайникига йўл олишди. Тойчи-Қури уларнинг тун оғушидаги эҳтиёткорона қадамлари тинишини кутиб турди-да, Қаймишнинг ўтови томонга қараб қўйди. У ерда ҳамон чироқ шуъласи милтиллаб турарди.

XII

Биринчи ёз ойининг ўн олтинчи куни, ҳар доимгидек, Ўнон бўйларида курашчилар, камончилар ва пойгачилар мусобақалари ўтказилди. Шундан икки кун илгари Дўритой-Ўтчигин ва Хучарнинг чўпонлари овулига меркитлар ҳужум қилиб, ўтовларни талаган, анчагина чорвани, ўн нафар йигит, йигирмага яқин қизни олиб кетишган эди.

Торғутой-Қирилдукнинг навкарлари меркитларни тутиб олиб, мол-ҳолни ҳам, одамларни ҳам қутқариб қолишлари мумкин эдию, аммо улар аралашмади.

Темирчи Жарчиўдай, воқеанинг қандай бўлганини эшитиб, кун бўйи сўкиниб юрди. Унинг яхшигина темирчи уста бўлиб етишган жияни ҳам бошқалар қатори меркитларга асир тушган эди.

– Кўрдингми, сиз нўёнлар қанақасизлар? – дерди Жарчиўдай Темучинга. – Бўрилар ҳужум қилган пайтда итлар бир бўлиб ташланади. Мияси йўқ кўйлар ҳам бир тўда бўлиб олади. Фақат сизлар бир четда қараб, томоша қилиб турасизлар. Ҳатто бошқаларнинг тукини юлишларидан хурсанд ҳам бўласизлар.

Темирчининг ҳамманўёнларни бир қилиб, тавки-лаънат ёғдираётганидан Темучин ўзини кўярга жой топа олмай қолди. Чунки темирчи уни ҳам бошқаларга тенглаштириб кўйганди. У темирчи билан бахслашаркан, кизишиб кетиб, ҳатто Торғутой-Қирилдукни ҳимоя қила бошлади.

– Нима учун унинг меркитларга қарши чиқмаганини сен қаердан биласан? Кучи етмаган бўлса-чи!

– Жим бўл! – бақирди темирчи. – Меркитларни енгиш иш эмасди. Лекин бундан Торғутой-Қирилдукқа фойда йўқ. Сенинг амакинг Дўритой-ўтчигин унинг қарамоғидан чиқиб кетган эди, ҳисоб. Дўритой-ўтчигиннинг қакшаши унга қўл келади. Мана, бир нўённинг хонавайрон бўлиши, бошқасини қувонтиришига сабаб.

– Бўлиши мумкин эмас...

Жарчиўдай унга гап бермади, жаҳл билан унинг юзига қараб туриб, сўради:

– Сен нима учун бу ерда юрибсан? Сенинг бўйнингдаги қарағай қанғаси қаердан келиб қолди? Нима учун амакинг Дўритой-ўтчигин ёки амакиваччанг Хучар сени қутқариб олмайди? Ўлтончи? Сача-беки-чи? Ёки Бўри-Буха қутқариб олса бўлмайдими? Ана, қанча қариндошларинг бор! Сен эса бу ерда юрибсан. Шунчалик калланг йўқ экан, сенинг бўйнингга ёғоч эмас, темир қанға илиш керак эди.

Темирчи сўнгги пайтларда Темучинни жуда қийнаб келаётган нозик жойига теккан эди. Нима учун унинг тақдири билан қариндошларининг иши йўқ! Уларнинг ҳаммаси ҳам Торғутой-Қирилдукқа ўхшашми? Ахир, унинг ҳам, гарчи жуда яқин бўлмаса ҳам, Дўритой-ўтчигин, Хучар, Ўлтон, Сача-беки ва Бўри-Бухалар билан қони бир-ку. Торғутой-Қирилдук Темучинни хўрлаши, камситиши билан уларни ҳам, бутун зотларини ҳам оёқости қилаётганини наҳотки улар тушунишмаса? Тўғри айтишаркан-да: қаердан кўрқув ўрин олса, ўша ердан ғурур қочади деб.

Байрамдан олдинги оқшомда Жарчиўдай ўтовига Овчи-баҳодир келди. Чоптириб келаётган отини кескин тўхтатиб, қўл ишораси билан Темучинни шошилишча қақариб олди.

– Эргалаб барвақт туриб, Тойчи-Қури билан байрамга борасан. Ўтин, сув ташийсан, қозонларни ювасан.

– У шу ерда менга қарашади, – деди Жарчиўдай. – Темучинсиз ҳам хизматкорларинг тўлиб ётибди.

– Аммо бунақаси битта. Оёғи ердан узилиб қолганлар унга қараб, ўзларига хулоса чиқариб олсинлар. Торғутой-Қирилдукқа қарши чиққанларнинг аҳволи нима бўлишини бир кўриб кўйишсин. Сен-чи, эй, темирчи, сўралмаган жойга суқилаверма. Ҳаддингдан ошиб, кейинги пайтда ўзингни кўрсатиб қолдинг. Сенга ҳам кучим етади.

– Тулки бўри бўламан, деб кўрган экан. Отнинг думидан тишлабдию, тишларидан айрилибди, – деб тўнғиллади темирчи.

Овчи-баҳодирнинг пешонасидаги чандиғи бўртиб чиқди, мушаклари олдидаги терилари тортишиб кетди. Аммо Темучин буларни кўрмади. У текин томоша ишқибозлари кўзларини лўқ қилиб ўзига қарашларини, ҳасадгўйлар эса устидан кулишларини кўз олдига келтирди-да, бошини чайқади:

– Малайлик қилмайман! Торғутой-Қирилдукнинг оёғини ялаш – сенинг ишинг.

Овчи-баҳодир унинг боши узра қамчисини кўтарди. Темучин бир четга қочган эди, зарба темирчига келиб тушди. Терлайвериб қотиб кетган эски халати елкасидан ёрилиб кетди. Аммо темирчи жойидан кимирламади, у тошдай қотиб қолган, киприк қокмай Овчи-баҳодирга тикилиб турарди. У бўлса сўкинганича отини чоптириб кетди.

– Жаранглаган қиличларимиз ва ўтқир найзаларимиз эвазига нўёнлар бизни мана шундай сийлашади. Жалма, Сўрғон-Ширани чақириб кел, гаплашиб олишим керак...

Сўрғон-Шира темирчининг олдига тез-тез кириб турар, улар ёлғиз ўзлари алланарсаларни узоқ гаплашиб ўтиришарди. Охирги марта кўришганларида баҳслашиб қолдилар. Сўрғон-Шира бошидаги терни артганча, атрофга аланглаб ўтовдан чиқиб кетди. Жарчиўдай бўлса, анчагача жаҳлдор бароқ қошларини қимирлатиб, тўнғиллаб юрди.

Сўрғон-Шира келиши билан темирчи уни ўтовга таклиф қилди, эшикни яхшилаб ёпди. Темучин Жалма ва Човурхон-Субутой билан ўчоқ олдида қолаверди. Овул бесаранжом эди: одамлар байрамга ҳозирлик кўришарди. Сахро тарафдан отликлар, аравалар карвони келарди. Торғутой-Қирилдукнинг оқ ўтовлари ёнида катта гулханлар ёқилган, унинг атрофида одамлар тўпланиб туришарди. Овулдан нарироқда, мусобақалар ўтказиладиган жойда ҳам гулханлар ёришиб турар, улар узоқдан келган меҳмонлар томонидан ёқилган эди.

Темучин ўзи иштирок этган пойгани эслаб кетди. Онаси тикиб берган қизил чопонидан қувонгани, ям-яшил ялангликда тулпорини чоптиришга ошиқиб югурганлари, канча чавандозни ортда қолдириб кетганидан ичига сиғмаганлари ёдига тушди. Қанчалик бахтли эди, ўшанда.

Ўша ерда Торғутой-Қирилдук уни биринчи марта хўрлаган, ноҳақ хафа қилган эди. Агар мана шу шафқатсиз ва бадфёъл Торғутой-Қирилдук бўлмаганида, унинг ҳаёти тамоман бошқача бўларди.

– Мени ҳам байрамга олиб борасанми? – сўради Човурхон-Субутой Жалмадан.

Шу тобда Жалма ҳам бошқа хаёл билан банд эди. У ичкаридан эшитилаётган узук-юлуқ гаплардан қулоғини узмай ўтирар, отаси билан Сўрғон-Шира нима ҳақда гаплашишаётганини жуда ҳам билгиси келиб, ичи қизир, аммо ҳеч нарсани тушуниб бўлмас, унинг устига укаси ҳам халал берарди. У укасига муштини кўрсатиб қўйди.

– Мана сенга байрам! Қичимага ўхшаб тинчлик бермайсан-а.

Жалма ўрнидан туриб, нари кетди.

– Мен катта бўлсам, ҳамма кичкина болаларни байрамга олиб бораман, – хафа бўлган оҳангда деди Човурхон-Субутой.

Темучин ўз укаларини эслаб, болакайни елкасидан кучиб қўйди. Бу илиқ, боши узра юлдузлар чарақлаб турган, қоронғиликда гулханлари мафтункор жилваланаётган оқшом унинг учун энг сўнггисидир. У Торғутой-Қирилдукнинг меҳмонларига хизмат қилмайди. Майли, ўлдира қолишсин. Агар ҳаёти шунақа кечадиган бўлса, бунақа ҳаётдан воз кечади.

Аламли хаёллари ва ўз-ўзига раҳми келганидан йиғлагиси келар, болакай унинг кўз ёшларини кўрмасин учун, Човурхон-Субутойнинг озгин жуссасини яна ҳам маҳкамроқ кучарди.

Қоронғиликдан Жалма секингина чиқиб келиб, Темучин устига энгашди.

– Улар сени уйингга қочиришмоқчи.

Темучин унинг сўзлари маъносини дарров тушуниб етмади. Тушуниб қолганида эса, ҳаяжонланиб кетди.

– Алдаяпсанми?!

– Агар алдаётган бўлсам, ёвуз рухлар жигаримни суғуриб ейишсин! Сен қочишинг керак. Улар шуни гаплашишяпти.

Темучин барибир ишонмади. Тош ўз-ўзидан ёрилиб кетиши мумкин, лекин Жарчиўдай Темучинни қочириб юборишга қўнмайди. Ўз бошини хатарга қўйиб унга нима зарур? Йўқ, Жалма янглишган кўринади.

– У қаёққа қочади? – сўради Човурхон-Субутой акасидан.

– Жим ўтир, хира! – Жалма унинг елкасига урди. – Валдираб қўймагин, тагин!

– Темучин, унга айт, урмасин. Мен кичкина бола эмасман, айтиб қўймайман.

– Жалма, уришма. Сен бўлса, Субутой, тўғри, кичкина эмассан. Ҳеч кимга айтмайсан. Ҳатто отангга ҳам.

Жалма ишқилиб янглишиб кетмаган бўлсин-да, деб орзиқиб ўтирарди Темучин. У интизорлик билан ўтов эшигига тикилиб қолди. Тирқишдан узун чизик бўлиб нур кўриниб турардию, аммо темирчининг ҳам, Сўрғон-Ширанинг ҳам овозлари эшитилмасди. Афтидан, улар пичирлашиб гаплашардилар.

Ниҳоят, Сўрғон-Шира чиқиб, хавотир билан атрофга қараб олди-да, қоронғиликка шўнғиб кетди. Темучин ҳозир Жарчиўдай чақириб қолади, деб кутиб турди. Аммо темирчи уни эмас, Жалма билан Човурхон-Субутойни чақирди.

– Ётиб ухланглар.

– Сен-чи? Темучин-чи? – сўради Жалма.

– Биз устахонага борамиз. Ишимиз бор.

Темирчи ўнг қўли билан Жалманинг, чап қўли билан Субутойнинг ёқасидан олиб, ўтовга киргазиб юборди.

– Мўраласанг – калтак ейсан! – деди-да, эшикни ёпди.

(Давоми келгуси сонда)

Михаил БУЛГАКОВ

(1891–1940)

ИВАН ВАСИЛЬЕВИЧ

Уч пардали комедия¹

*Рус тилидан
Нурилло АББОСХОН
таржимаси*

ИККИНЧИ ҲАРАКАТ

Тимофеевнинг хонаси. Хонада васвасага тушган Иван ва Тимофеев ўтирадилар.

ИВАН (*нола қилиб*). О, парвардигорим! О, ҳар ишга қодир эгам!

ТИМОФЕЕВ (*бармогини лабига босиб*). Тиш-ш! Жим, жим! Ўтинаман, фақат қичқирманг! Бирор бало-қазога дучор бўламиз, ё бўлмаса, жанжалга қоламиз. Мен ҳам ақлдан озай дедим, лекин ўзимни босиб ўтирибман!

ИВАН. Оҳ, қийналиб кетдим! Яна бир марта иблисмасман де!

ТИМОФЕЕВ. Э, раҳм қилинг! Чордоқда тушунтирдим-ку, сизга иблисмасман деб!

ИВАН. Вой, алдама! Шоҳни алдайсанми-я! Шоҳ одамнинг эмас, худонинг хоҳиши билан дунёга келади!

ТИМОФЕЕВ. Жуда яхши. Тушуняпман, сиз шоҳсиз, лекин, илтимос қиламан, озгинага шуни эсламай туринг. Мен сизни шоҳ эмас, оддийгина Иван Васильевич деб атаб турай. Бу сизга фойдадан холи эмас.

ИВАН (*фигон чекиб*). Ҳолингга вой, Иван Васильевич, вой!

ТИМОФЕЕВ. Нима ҳам қилардик, надоматингизни тушунаман. Дарвоқе, бемаъни аҳволда қолдик. Бундай фалокат юз бериши кимнинг хаёлига келибди дейсиз. Анавилар калитни ўзлари билан олиб кетишибди. Ҳозир сизни орқага жўнатиб юборолмайман. Тушуниб турибсиз, улар ҳозир сизлар томонда. Уларнинг холи не кечди экан, хайронман...

ИВАН. Ит есин ўшаларингни! Калласини олишади, вассалом!

ТИМОФЕЕВ. Қанақасига калласини олишади?! Э, худойим, мен

¹ Охири. Бошланиши журналнинг май соннда.

икки одамнинг бошига етдимми! Бу қандай бемаънилик! Қандай разо-лат! (*Гандан тўхтаб*) Ароқ ичасизми?

ИВАН. О, шўргинам курсин!.. (*Ўзини босиб*) Арпабодиёнлими?

ТИМОФЕЕВ. Арпабодиёнлиси менда йўқ. “Тоғ эманчаси”дан ича қолинг. Маҳкамроқ бўлиб, ўзингизга келиб оласиз. Сизга қўшилиб мен хам... (*Ароқ ва газак ҳозирлайди.*) Манг, ичинг.

Иван Тимофеев узатган ароқ тўла стаканга қарайди.

ИВАН. Олдин ичиб бер.

ТИМОФЕЕВ. Нима учун? (*Тушуниб*) Ҳа-а!.. Мени заҳарламоқчи деб ўйлаяпсизми? Азизим Иван Васильевич, ҳозир бизда бунақа ишлар йўқ. Бизнинг асримизда ароққа қараганда балиқ увилдириғидан заҳарланиб ўлиш осонроқ. Қўрқмай ичаверинг.

ИВАН (*стаканни олиб*). Майли, эсон бўл! (*Ичади.*)

ТИМОФЕЕВ. Бағоят миннатдорман! (*Ичади.*)

ИВАН. Исминг нима, афсунгар?

ТИМОФЕЕВ. Тимофеев.

ИВАН. Князмисан?

ТИМОФЕЕВ. Қанақа князь! Бутун бошли Москвада биттагина князь бор, у хам аравакашнинг ўғлиман, деб даъво қияпти.

ИВАН. Вой, зоти паст!

ТИМОФЕЕВ. Уларни эсласам, ақлдан озай деяпман! Олинг. Чўққа ҳасипидан газак қилинг.

ИВАН. Бугун рўза куни...

ТИМОФЕЕВ. Унда балиқ увилдириғидан олинг.

ИВАН. Ароқни омборчи аёлинг тайёрладими?

ТИМОФЕЕВ. Майли, омборчи аёл бўлақолсин, барибир сизга тушунтириш қийин.

Иккиси ароқ ичиб, газак қилиб ўтирадилар. Иван вақт машинасига назар ташлайди.

ИВАН. Демак, сен шунақа машина ясабсан-да?.. Ох-ҳо! Мендаям шунақа, сенга ўхшаган биттаси бор эди... қанот ясаганди...

ТИМОФЕЕВ. Хўш-хўш?..

ИВАН. Уни порохли бочкага ўтқаздим... Учсанг учиб ўл!..

ТИМОФЕЕВ. Намунча қаттиққўл бўлмасангиз...

Иван хонага разм солади.

ИВАН. Демак, шу ерда яшаркансан-да? Саройинг тор экан.

ТИМОФЕЕВ. Ҳа, саройим шунчаки...

ИВАН. Хониминг қаерда? Ибодатхонага кетдимми?

ТИМОФЕЕВ. Тескариси. Хонимим бугун ўйнаши Якин билан Кавказга қочиб кетди.

ИВАН. Алдамаяпсанми?!

ТИМОФЕЕВ. Худо ҳақи!

ИВАН. Таъқиб қилишяптими? Ушлаб олибоқ Якинни қозикқа ўтқазишсин! Ҳақ йўли – шу.

ТИМОФЕЕВ. Нима кераги бор? Улар бир-бирларини севишаркан. Майли, бахтли бўлишсин.

ИВАН. Бу ҳам тўғри. Яхши одам экансан... (*Бирдан санчиб туриб*) Эҳ, худойим! Мен бу ердаман... у ёқда эса шведлар Кемни ишғол қилишяпти! Калитни изла, тўра! Мени ортга жўнатиб юбор!

ТИМОФЕЕВ. Биласизми, жон деб мисгарга чопган бўлардим, лекин уйимда бир тийин пул йўк. Ҳаммасини хотинимга бериб юборгандим.

ИВАН. Нима? Пулми?

У чўнтагидан тилла танга олиб, Тимофеевга беради.

ТИМОФЕЕВ (мамнун). Олтин? Биз қутулдик! Ҳозироқ заргарлик дўконига бориб, кейин мисгарга чопаман. У калитни ясаб беради, ускунани очамиз.

ИВАН. Мен ҳам сен билан чиқаман.

ТИМОФЕЕВ. Кўчага чиқасизми? Э, йўк, Иван Васильевич, бу мумкин эмас. Сиз ўзингизни ҳеч кимга танитмай, шу ерда ўтиринг. Яхши-си, устингиздан қулфлаб кетаман. Биров эшикни тақиллатса, очманг. Ким ҳам келарди бу ерга? Яқинга минг раҳмат, хотинимни олиб кетган. Хуллас, мени кутиб, жимгина ўтиринг.

ИВАН. О, яратган эгам!

ТИМОФЕЕВ. Бир соатдан сўнг шу ерда бўламан. Жим ўтиринг!

Тимофеев хона эшигини устидан бекитиб, ташқи эшикдан чиқиб кетади. Иван ёлғиз қолгач, хонадаги нарсаларни текшириб кўра бошлайди. Кўчадан автомобиль шовқини эшитилади. Иван секин дераза ёнига бориб, кўчага қарайди. Чўчиб ортига қайтиб, яна ароқ ичади ва хиргойи қилишга тушади:

Мен не-не гуноҳи азимлар қилдим,

Қўллагил мени, парвардигорим,

Қўлланг мени, москвалик дуоғўйларим...

Эшик тақиллайди. Иван сапчиб тушиб чўқинади. Эшик тақиллаши тиниб қолади.

УЛЬЯНА (эшик ортидан). Ўрток Тимофеев, оилавий можаро чоғида яна безовта қилишга ботинганим учун узр... Ҳалиги... Иван Васильевич сизникига кирмадими? Уни бутун уй бўйлаб излаб юришибди. Ўрток Тимофеев, жавоб бермасликка ҳақингиз йўк! (Танаффус.) Сиз, ўрток Тимофеев, маданиятсиз одамсиз!

Иван эшикка қараб чўқинади. Ульяна кетади.

ИВАН. Мана хосиятли хочнинг мўъжизаси!

У ароқичиб ўтиради. Бироз танаффусдан сўнг эшикнинг қулф-калити шириқлаб буралади. Иван яна чўқинади. Аммо бу сафар “мўъжиза” ёрдам бермайди. Иван шошилиб, парда ортига яширинади. Эшик очилиб, асаби бузилган Зинаида киради ва жомадонини ерга ташлайди.

ЗИНАИДА. Қанчалар разил одам-а! Ҳаммаси барбод бўлди! Нимага бу покдомон эримга сирларимни очиб қўйдим! Энди, бошқа нима қилай, аламимдан ичдим, ҳа, ичдим. Патефон ҳам... (Столга қараб) Ия, бу патефон қаердан келди? Яхши патефон экан... (Чақуриб) Кока, уйда мисан? Ҳеч нарсани тушунмаяпман. Бу ерда маишат қилишганми? У ароққа кетган бўлса керак. Ким билан ичди экан? (Газетага ўроғлиқ нарсани очади.) Иштон?! Ҳеч нарсани тушунмаяпман!

У патефонни ишга солиб, “уф” тортади. Парда ортида турган Иван яхшироқ яшириниши учун бурчакка қапишади.

ЗИНАИДА. Безбетлар томонидан шарманларча алданиб, яна уйга қайтиб келдим...

Бироздон сўнг даҳлиздаги ташқи эшик қўнғироғи чалинади. Зинаида даҳлизга чиқиб, эшикни очади. Эғнига берет ва калта иштон (шорти) кийган, иягига қомат қўйган Яқин киради.

ЯКИН. Зина, бу мен...

ЗИНАИДА. Ҳа? Бу сизмисиз?! Йўқолинг!

У Тимофеевнинг хонасига кириб, эшикни ёпади. Якин эшик олдига келади.

ЯКИН. Зинаида Михайловна, ёлғизмисиз? Илтимос, очинг!

ЗИНАИДА. Одатимга кўра, мен ярамасларга эшик очмайман!

ЯКИН. Зина! Ялинаман, Зина! Ҳозир ҳаммасини тушунтириб бераман. Зина, гапимга кулоқ солинг.

Зинаида эшикни очади. Якин Тимофеевнинг хонасига киради.

ЯКИН. Нима юз берди ўзи, Зиночка? Нимага қочиб кетдингиз? Ҳеч нарсани тушунолмаймаман...

ЗИНАИДА. Карп Савельевич, сиз нобакорсиз!

ЯКИН. Э, худо, шуям гапми! Бу қандайдир англашилмовчилик, Зиночка, кинофабрика номи билан қасам ичаман!

ЗИНАИДА. Англашилмовчилик эмиш!.. Аврашини қаранг! Мен эримни ташладим, мана энди бечора авлиё эрим итдай ичиб ётибди! Мен шундай уй-жойимни ташладим! Хокипойимга сиғиниб, менга гард юқтирмаган кашфиётчи, даҳо эримни ташлаб, шу аблаҳга эргашиб кетибман-а!

ЯКИН. Зина, бу қандай ҳақорат!..

ЗИНАИДА. Ҳақиқий ҳақоратни ҳали эшитмабсиз! Йўлга чиқишимизга икки соат қолганда хонасида бир хоним билан тутиб олдим...

ЯКИН. Зина!..

ЗИНАИДА. Хонимчани эркалаб, қўлини силаб ўтирибдилар!

ЯКИН. Зиночка, унга роль ўргатаётган эдим! Касбу корим талаби бу!

ЗИНАИДА. Тирсагидан ушлаш-а? Йўқ, тирсагидан ушлаганингиз учун жавоб берасиз!

Зинаида Якиннинг юзига шапалоқ тортади.

ЯКИН. Зинаида Михайловна! Бу қанақаси, ахир, ўртоқлар?!

ЗИНАИДА. Йўқолинг!

ЯКИН. Зинаида, тушунинг, ахир, бу эпизод! У битта пучук қиз!

ЗИНАИДА. Қанақасига? У ҳам суратга тушадими?

ЯКИН. Э, кичкина ролда... миттигина, заррадек эпизодда... Мен пучукларсиз кино ололмайман, ахир! Кейин, менга қаранг, сиз мени урдингиз-а?! Режиссёрни-я?!

ЗИНАИДА. Пучукларни оласизми, бурунвойларни оласизми, менга фарқи йўқ! Мен тўйдим! Мен “Борис Годунов”да ўйнаш учун Косойга ўтиб кетаман!

ЯКИН. Косой халтурачи! У бундай асарни саҳналаштира олмайди!

ЗИНАИДА. Кечирасизу, асар “юқори”дан тасдиқланди! Мен малика ролини ўйнайдиган бўлдим! Энди сизнинг Гаградаги “Олтин олмалар”ингиз мени қизиқтирмайди!

ЯКИН. Тушунсангиз-чи, ахир, унинг Иван Грознийни ўйнай оладиган актёри йўқ! Киносини консерва қилиб димлаб қўйишади, вассалом! Ўшанда мени эслаб қоларсиз, Зинаида!

ЗИНАИДА. Иван йўқ дейсизми? Афв этсинлар, мен ўша актёр билан репетиция қилганман!

ЯКИН. А-а-а? Қаерда репетиция қила қолдингиз?

ЗИНАИДА. Шу ерда, ўз уйида... Борис шоҳ деб эълон қилинган жо-

йига етиб келганимизда, Косойдек метин одам ёш боладек йиғлаб юборди!

ЯКИН. Менга сездирмай репетиция қилибсиз-да? Бу хоинлик, Зинаида! Шох Борисни ким ўйнапти? Ким?

Иван бу гапни эшитиб, газабига чидолмай парда ортидан чиқади.

ИВАН. Қанақа шох Борис?! Ўша ўзимизнинг Борисчами?!

Зинаида билан Якин уни кўриб, ҳайкалдек қотиб қоладилар.

ИВАН (*имлаб*). Қани, бери кел-чи, азизим!

ЗИНАИДА. Вой, худойим, бу нимаси энди?!

ЯКИН. Ростдан ҳам репетиция қиляпсизларми? Э, худо, қандай сиймо!

ЗИНАИДА. Бу одам ким?

ИВАН (*газабланиб*). Борис – шох?! Шохнинг марҳаматли иноятига жавобан у маккор хиёнат қабоҳат билан жавоб қайтарди! Ўзи подшоҳлик қилиб, ҳамма нарсага эга чиқмоқчи бўлди! У ўлимга маҳжум!

ЯКИН (*қойил қолиб*). Браво!

ЗИНАИДА (*кўрқиб*). Вой, худойим... Якин, нималар бўляпти? Менга тушунтиринг... Якин, мени яширинг!..

ИВАН. Ҳа, майли! Энди Борис тўйгунича жаллод билан гап талашади! (*Якинга*) Сен нимага асилзода хонимни хафа қилдинг, сассик қоратовон?

ЯКИН (*завқланиб*). Жуда зўр! Беназир! Бетакрор!.. Сизни пардозда таний олмаяпман. Сиз кимсиз ўзи? Ўзимни таништиришга ижозат этинг: Карп Якин. Иш ҳақи йигирма минг, эртага эрталаб соат тўққизда кинофабрика сиз билан шартнома имзолайди. Асарни мен қўяман. (*Сўрашишга қўл чўзиб*) Исми шарифингиз ким?

ИВАН (*газабланиб*). Эҳ, сен дарбадар саёк! Куйдирги яра!

ЯКИН. Браво! Зинаида, нимага шундай иқтидорни мenden яширдигиз?

Иван Якинни шоҳона асо билан уради. Якин кутилмаган зарбадан эсанкираб қолади.

Ҳой, менга қаранг! Эсингиз жойидами?.. Бўлди-е!..

ИВАН. Тиз чўк, чувалчанг! (*Якинни соқолидан тутамлайди*).

ЯКИН. Ҳаддингиздан ошиб кетдингиз! Бу безорилик!

ЗИНАИДА. Афтидан, мен ақлдан озганга ўхшайман... Сиз кимсиз? Кимсиз ўзи?

ИВАН (*қичқириб*). Князь Тимофеев, олдимга келинг! Дилозор итвачча Якинни тутдик!

ЯКИН (*қичқириб*). Ёрдам берингла-а-ар! Одамла-а-ар! Ким бо-о-ор?!

ЗИНАИДА (*қичқириб*). Ёрдам беринглар! Бу одам ким?! Босқинчи! Квртирада босқинчи!

Даҳлизда Шпак пайдо бўлади ва бақир-чақирларга қулоқ тутлади.

ЗИНАИДА (*эслаб*). Э, бўлди! Вой, худо, тушундим! Бу ҳақиқий шох! Коканинг тажрибаси амалга ошибди! (*Иванга*) Ўтинаман сиздан, уни кўйиб юборинг!

Иван чакмони ичидан ханжарини чиқариб, Якинга қичқиради.

ИВАН. Ибодат қил, итвачча! Асилзода хонимдан ҳаёт-мамотингни сўра!

Эшикдан Шпак бош тиқиб, уларни томоша қилади.

ЯКИН (*хириллаб*). Ҳаёт...

ИВАН. Тур ўрнингдан, ярамас!

ЯКИН. Сиздан сўрамоқчиман, бу нима қилиқ? (*Шпакка*) Бизни босқинчидан кутқаринг, фуқаро!

ШПАК. Ҳа, Зинаида Михайловна, репетиция қиялпсизларми?

ЗИНАИДА. Репе... репетиция қиялпмиз...

ЯКИН. Бунинг нимаси репе... Фуқаро!

ИВАН. Хўш?.. Қўлимни ўп! Сен пасткашга таълим беришмаганми?

ЯКИН. Қўл? Мен истамай... (*Кўрқиб*) Ҳозир... хозир... (*Иваннинг қўлини ўпади.*)

ЗИНАИДА (*Иванга*). Ўтинаман, ўтириб олинг!

Иван стулга ўтиради.

ШПАК. Жуда ҳаётий ўйнапсизлар! Шоҳ ҳам чинакам чиқибди, ўзимизнинг Буншага ўхшаркан. Бироқ унинг юзи бунга нисбатан аҳмоқроқ. (*Ғамга ботиб*) Уйимни уриб кетишибди, Зинаида Михайловна!

Шпакнинг кўзларидан ёш қуйилади. Якин эса қочиб қолишга уринади. Иван уни тўхтатади.

ИВАН. Қаёққа?!

ЯКИН. Э, шу ердан... шу ерда...

ЗИНАИДА (*Шпакка*). Шошманг, ҳеч нарсани тушунмаяпман. Қандай ўғирлашибди?

ШПАК. Бутунлай супуриб кетишибди, Зинаида Михайловна! Узр, мабодо зинапояда Катта театрдан келган малласоч аёлни ҳеч ким учратмадимми? Қўлида тугуни билан? Ўша аёл ясаб кетибди... Бизнинг уйимиз шунақа уйча-да, Зинаида Михайловна!

ИВАН. Ғам чекяпсанми, эй, яхши одам?

ШПАК. Ғам чекмай бўладими, хурматли артист?

ИВАН. Нимангни олишибди, ўзи?

ШПАК. Патефон, портсигар, чакмоқтош, соат, коверкот пальто, костюм, шляпа... Ит азобида меҳнат қилиб топган-тутганларим ҳаммаси йўқ бўлди... (*Йиғлайди.*)

ИВАН. Сен кимникисан ўзи?

ШПАК (*ҳайрон*). Кечирасиз, кимникисан деганингиз нимаси? Тушунмадим?

ИВАН. Кимнинг қаролисан, деб сўраяпман?

ЗИНАИДА (*ташвишли*). О, худойим, яна бир бало бўлмасайди!

ШПАК (*аччиқланиб*). Ғалати экансиз-ку!..

ИВАН (*тилла танга узатиб*). Ма, қарол, ол! Кейин шоҳ ва буюк князь Иван Васильевичга ҳамду сано ўқи!

ЗИНАИДА. Кераги йўқ, нима қиялпсиз?!

ШПАК (*газабланиб*). Кечирасизу, нимага ҳадеб қарол-қарол дейсиз?! Қанақасига мен қарол бўларканман! Оғзингизга қараб гапиринг!

ЗИНАИДА. У ҳазиллашди!

ШПАК. Бундай ҳазиллар учун халқ судига дучор бўлиш мумкин! Менга бу сохта тангангиз керакмас!

ИВАН (*қажрланиб*). Нима?! Сен маккор қоратовон! Шоҳона совғамни инкор қиялпсанми?!

ЗИНАИДА. У ролдаги гапни гапиряпти, ролдаги...

ШПАК. Бу роли ҳақоратли роль экан, илтимос, уни менга қўлламасин!

Хайр, Зинаида Михайловна, уйингизга кирганимдан хурсанд эмасман! (*Ўзича*) Иван Васильевич қаерда юрибди? У квартирамда бўлган ўғрилиқка гувоҳлик бериши керак...

Чиқади.

ЗИНАИДА (*Якинга*). Қулоқ солинг менга, Карп. Ўтинаман сиздан, фақат тинчланинг. Бу – чинакам Иван Грозний... кўзингизни қисаверманг.

ЯКИН. Сизнинг уйингиз жиннихона, Зинаида!..

ЗИНАИДА. Йўқ, бу Коканинг иши. Сизга унинг машинаси ҳақида айтиб бергандим. У ўтмишними, келажакними чақирмоқчи, дегандиму... У ўтмишдан шохни олиб келибди.

ЯКИН. Алахламанг!

ЗИНАИДА. Ўзим ҳам жинни бўлиб қоляпман...

ЯКИН (*Иванга назар солиб*). Бу нимаси, ўртоқлар?... (*Зинаидага*) Нима-нима? Ростданми?

ЗИНАИДА. Онт ичаман!

ЯКИН. Қўйсангиз-чи, бизнинг кунларда, Москвада!.. Йўқ... Ахир, Грозний ўлган-ку!

ИВАН. Ким ўлган?

ЯКИН. Мен... мен сиз ҳақингизда эмас... бу бошқа... ҳалиги ўлган... ҳалиги... (*Аҳволи ёмонлашиб*) Дўхтир чақиринглар менга... Мен ақлдан озяпман, шекилли... Ахир, у мени сўйиб кўйиши мумкин эди-ку!

ИВАН (*имлаб*). Кел! Бу ёққа кел, жавоб бер! Қачонгача шундай қилмоқчисан?

ЯКИН (*қалтираб, алаҳлаб*). А... бу... ялинаман, пичоғингизни тутамламанг!.. Мен ухляпман, шекилли... Зинаида, бирор жойга телефон қилиб, мени кутқаринглар!.. Нимага у менга ёпишиб олди? Эрингиз қаерда ўзи? Олмайдими бу курғурни!

ИВАН. Асилзода хонимни сен йўлдан урдингми?

ЯКИН. Менинг ҳаёти дунём...

ИВАН. Не ҳаёти дунён бор сенинг, сассиқ кўппак?! Афт-ангорингга бир назар айла! О, қурум босган осий! Иблис сени ўпқондек чуқур ғафлат уйқусиға мойил этмиш! Бўза бошоғриғига дучор этмиш! Кечириб бўлмас, беқиёс зулму жаҳолатга ўргатмиш!

ЯКИН. Хароб бўлдим! Зинаида, бирорта славянча сўз айтиб юборинг. Бундай тажрибалар қилишга эрингизнинг ҳақи йўқ, билдингизми! (*Иванга*) Паки, паки... иже херувими!.. Ҳазрати олийлари, раҳмингиз келсин!

ИВАН. Истиғфор келтир, шахватпараст кўтир!

ЗИНАИДА. Илтимос, уни ўлдирманг!

ЯКИН. Тавба қилдим!

ИВАН. Энди бул бадкор бошингни эгиб, йўлдан оздирилғон асилзода хонимнинг покиза оёқлариға сажда айла!

ЯКИН. Жоним билан! Сиз мени тушунмадингиз! Тушунмадингиз!

ИВАН. Бир маъноли калом айтмасанг сени қандай тушунай?

ЯКИН. Мен тил билмайман, аълоҳазрат!.. Тавба, бу тушимми ё ўнгимми...

ИВАН. Ўшанда хонангда қандай пучуқ ўтирганди?

ЯКИН. Бу оддий эпизод, кинофабрика номи билан қасам ичаман! Зинаида Михайловна нотўғри тушундилар!

ИВАН. Хонимчани севасанми?

ЯКИН. Телбаларча севаман!..

ИВАН. Уни севмай бўларканми? Хоним соҳибжамол, юзи оқ, лаблари ол, қоши ҳилол, қомати тирсиллаган... Сенга яна нима керак, ит?

ЯКИН. Ҳеч нарса! Ҳеч нарса керак эмас!

ИВАН. Ундай бўлса, уйлан, ландавур! Князь уни озод қилади.

ИВАН. Илтимос, менга турмушга чиқинг, Зина!

ЗИНАИДА. Бу сафар мени алдамайсизми? Мен жуда кўп алданганман-да...

ЯКИН. Кинофабрика ҳақи онт ичаман!

ИВАН. Авлиё Сергей Радонежский ҳақи онт ич!

ЯКИН. Авлиё Сергей Радонежский ҳақи онт ичаман!

ИВАН. Хўп, қулоқ сол, сергуноҳ соқол! Мабодо сен томондан бирон ёмонлик сезсам, унда мен сени...

ЯКИН. Авлиё Сергей ҳақи... онт...

ИВАН. Шоҳнинг сўзини бўлма! Сенинг папаловчи отамерос мулкинг йўқ. Сенга Костромадан суюрғол ато айлайман!

ЯКИН (*Зинаидага*). Яна бир дақиқа бу ерда қолсам, мени жиннихонага олиб кетишади! Тезроқ бу ердан кетайлик... қаерга бўлса-да... мени олиб кетинглар...

ЗИНАИДА. Азизим шоҳ, биз поездга кеч қоляпмиз.

ИВАН. Оқ йўл!

ЗИНАИДА. Узр, сизни безовта қиламан. Нимага Кока бу ҳақда ўйламади, ҳайронман. Бу аҳволда юришингиз тўғримас, сизни кўриб қолишлари мумкин.

ИВАН (*фигон чекиб*). Вой, парвардигор! Қаерда юрганимни унутибман-ку! Унутиб қўйибман!

Зинаида газета ўрамани очиб, Милославскийнинг жулдур кийимларини Иванга беради.

ЗИНАИДА. Аччиғингиз чиқмасин, маслаҳатим, кийимингизни алмаштириб олинг. (*Ўзича*) Тушунмадим, бу увада кийим қайдан келиб қолди? Карп, унга кўмаклашиб юборинг.

ЯКИН. Рухсат этинг, сизга ёрдамлашай. Марҳамат, парда орқасига.

ИВАН. Э, бу шайтоннинг кийими-ку! Бу не васваса бўлди!..

Иван ва Якин парда ортига ўтиб кетадилар.

ЗИНАИДА. Унғача мен Николай Ивановичга хат ёзиб қўяй.

У ўтириб хат ёзишни бошлайди.

ЯКИН (*парда ортидан*). Иштонбоғингиз йўқми?

ИВАН (*парда ортидан*). Э, қўлингни ол!

ЯКИН. Хўп бўлади...

ЗИНАИДА (*ёзган хатини ўқийди*). “Кока! Мен қайтиб келган эдим, яна қайтиб кетяпман. Шоҳ Якинни сўйиб қўйишига озгина қолди. Якин эса менга уйланадиган бўлди. Мени барибир рўйхатдан ўчирмай тур... Зина”.

Иван Милославскийнинг эски кийимларини кийиб, парда ортидан чиқади. У тажсанг ва норози кайфиятда.

ЗИНАИДА. Бу бошқа гап! Вой, тавба, бизнинг Буншага ўхшаркансиз! Битта кўзойнак кам, холос.

ЯКИН. Мана, кўзойнак ерда ётибди!

Якин кўзойнакни олиб, Зинаидага беради.

ЗИНАИДА. Катъий маслахатим, кўзойнак тақиб юринг. *(Иванга кўзойнакни тақиб қўяди.)* Куйиб қўйгандек Буншага ўхшадингиз!

ИВАН *(ойнага қараб)*. Тфу, сенга!..

ЗИНАИДА. Хўп, бўлмаса, миннатдорман сиздан... Сиз... анчагина кайноқ одам экансиз!

ИВАН. Яна ёлғиз қоларканман-да? Ҳа, худойим-а!.. *(Патефонга қараб)* Мана бу сеҳрли сетор қандай ишлайди?

ЯКИН. Бу, сиз назар солган нарса патефон...

ИВАН. Сендан сўрашмаяпти!

ЯКИН. Хўп бўлади, гапирмадим...

ЗИНАИДА. Бу жуда оддий, игнаси бу ерга қўйилади, кейин айлан-тирилади.

Патефонни ишга солади. Куй янграй бошлайди.

Мана кўрдингизми... Сиз бунга ўйнаб ўтиринг. Кока келса, сизга ёрдам беради.

ЯКИН. Нималар бўляпти?.. Фикрим чалкашиб кетяпти... Патефон... Кока... Иван Грозний...

ЗИНАИДА. Э, бўлди асабийлашманг! Ҳа, Иван! Ҳа, Грозний!.. Нима бўпти шунга?.. *(Иванга)* Хайр, кўришгунча.

ЯКИН *(эгилиб)*. Таъзимимни қабул айланг!

ИВАН. Узокка кетяпсизларми?

ЗИНАИДА. Албатта!

ИВАН *(Якинга)*. Сенга шоҳона жуббамни совға қиламан!

ЯКИН. Шартми шу?

ЗИНАИДА. Э, унга гап қайтарманг!

ЯКИН. Ҳа, ҳа...

Якин жуббани олиб, елкасига ташлайди.

Зинаида жомадонини кўтариб, Якин билан даҳлизга чиқади.

ЗИНАИДА. Ҳар ҳолда мен бахтиёрман! Мени ўпиб қўй!

ЯКИН *(ўзига келолмай)*. Бу – алахлаш! Бу – туш! Туш! Сергей Радо-нежский ҳақи қасам ичаман!

У елкасидаги жуббани ерга ташлаб, Зинаида билан ташқи эшикдан чиқиб кетади. Иван Тимофеевнинг хонасида ёлғиз қолади. Патефонни ишга солиб, ароқ ичиб ўтиради. Бироздан сўнг телефон жиринглайди. Иван телефонга яқинлашиб, уни узок томоша қилади. Кейин гўшакни кўтаради. Юзида даҳшат аломати.

ИВАН *(гўшакка)*. Сен қаерда ўтирибсан?

У стол остини текшириб, чўқиниб олади. Даҳлизда Ульяна пайдо бўлади. Тимофеевнинг эшигини тақиллатади.

УЛЬЯНА. Ким бор бу ерда? Иван Васильевични кўрмадингларми? *(Эшик очилиб кетиб, Иванни кўради.)* Салом... алайкум... яхши ўтирибдиларми! *(Кириб, жаврашга тушади.)* Бунга уй бўйича ҳамма излаб юрибди! Кранчилар келиб-кетишди! Хотини қарғиш урган-дек дўконда баликка навбатда, у бўлса, бировнинг уйида кайфу сафо қияпти! Сенга нима бўлди, жинни бўлиб қолдингми? Шпакнинг уйини ўмариб кетишибди. Шпак ҳовлида изғиб сени қидиряпти. У бўлса, бу ерда... Нимага миқ этмайсан? *(Тикилиб ҳайрон бўлади)* Вой, азиз-авлиёлар! Сен нима балони кийиб олдинг?

Иван унга орқасини ўгириб, патефонни айлантиради.

Сенга нима бўляпти, ўзи? Ҳой, бундай бемаъниликни кўрган борми? У ичавериб ақлидан озиб қопти! (*Иваннинг орқасига қараб*) Вой, азиз-авлиёлар, иштонининг орқаси тешикми!.. Нима бало, биров билан муштлашганмисан? Нимага менга орқангни ўгирасан? (*Яқинлашиб*) Қани, кўкарган жойингни кўрсат-чи!

Иван яна орқа ўгиради.

Вой, азизларим!.. Сен кимга ўхшаб қолдинг! Ахир, ичкиликдан ғилайланиб, таниб бўлмайдиган бўлиб кетибсан-ку!

ИВАН. Кетақол бу ердан, а?

УЛЬЯНА. Кетақол деганинг нимаси? Сен бир ойнага қараб ол, ойнага!

ИВАН. Мени тинч қўй, кампир, мен қайғудаман...

УЛЬЯНА (*газабланиб*). Кампир?! Қандай тилинг боряпти, сурбет! Мен сендан беш ёш кичкинаман-а!

ИВАН. Э, шу ерда алдадинг... Ундан кўра менга шведлар ҳақида фол очиб қўй.

УЛЬЯНА. Бу қанақаси бўлди?

Даҳлизда Шпак пайдо бўлади.

ШПАК. Қаерда экан у? (*Ичкарига кириб, зорланади.*) Иван Васильевич, сиз қандай уйбошқарувчисиз? Уйимни бошлаб кетишганини кўринг!

УЛЬЯНА (*шангиллаб*). Йўқ, сиз бу эркатойнинг аҳволини кўринг! У, ахир, кип-қизил маст-ку, оёғида туролмапти!

ШПАК. Яшавор, уйбошқарувчи! Бир одамни патагигача қолдирмай ўмариб кетишди! Бу бўлса “Тоғ эманчаси”ни симирыпти!.. Уйимни артист хотин уриб кетди!

ИВАН (*қаҳрланиб*). Сен яна шу ердамисан? Жонга тегдинг!

ШПАК (*зарда билан*). Жонга тегдинг деганингиз нимаси? Бизга бунақа уйбошқарувчи керак эмас!

УЛЬЯНА (*Иванга*). Эсингни йиғ, безори! Энди сени амалдан туширишади!

ИВАН (*газабда*). Эй, сен жодугар!..

Иван Ульянанинг қўлидаги сельд балигини олиб, даҳлизга улоқтиради.

УЛЬЯНА. Вой, безори!

ИВАН (*асосини ўқталиб*). Оҳ, ҳозир ақлингни киргизиб кўяман!

УЛЬЯНА (*чинқариб*). Ёрдам берингла-а-ар! Зиёли аёлни эри уряпти-и!

Ульяна даҳлизга чиқиб қочади. Шпак буни кўриб, Иванга қараб ҳайратланади.

ШПАК. Ўзингизни босинг, Иван Васильевич... асаби бузилган эркак ичади-да, сизни яхши тушунаман. Лекин, бунақа эканлигингизни билмагандим. Сизни оғир-босиқ одам деб юрардим... тан оламан, хотинининг пайтаваси деб ўйлардим... сиз эса бургут экансиз!..

ИВАН (*ғудраниб*). Жодугар!..

ШПАК. Гапнинг очиғи, ҳа, сиз ҳақсиз! Жуда тўғри иш қилдингиз... унга маҳкамроқ тулинг... (*Аризасини олиб*) Сизга бир иш билан келдим, Иван Васильевич...

ИВАН. Сенга нима керак?

ШПАК (*варақни кўрсатиб*). Бу уйимдан ўғирланган нарсаларнинг рўйхати, мухтарам ўртоқ Бунша. Гувоҳлик беришингизни сўрайман... Иккита костюм, иккита пальто, иккита соат, иккита портсигаримни ўғирлашган. (*Варақни беради.*) Бу ерда ҳаммаси ёзилган...

ИВАН (*қаҳрланиб*). Шоҳга арзномангни шундай топширасанми?! (*Шартта варақни йиртиб улоқтиради.*)

ШПАК (*аччиқкланиб*). Иван Васильевич... биламан, ичгансиз... лекин безорилик қилманг!..

ИВАН. Жонга тегиб кетдинг! Нимангни ўғирлашди, гапир!

ШПАК. Иккита пате... (*Иванга тик қаролмай*) Йўғ-э, битта патефон...

ИВАН (*патефонга ишора қилиб*). Ана, ол шу патефонни, тикилиб ўлгур. Жонга тегдинг!

Шпак столдаги патефонга қараб қолади.

ШПАК. Шошманг, қандай... ахир, бу бировники... меникига жуда ўхшаркан. Бирок... илтимос, ҳалиги... қолганлари-чи? Имзо чекишингиз керак-да...

ИВАН. Сенга олтин гривен бердим, ўзинг олмадинг, а? Қовоқ калла!..

ШПАК (*ўзича*). Кайфлари баланд-ку! (*Иванга*) Менга ҳеч қанақа гривен бермадингиз! Ақлингизни йиғиб олинг, Иван Васильевич... Биз оммавий равишда устингиздан ариза ёзамиз!

ИВАН. Э, мени тинч қўймайдиган кўринадан!.. Нима бало, ҳаммангнинг ичинга шайтон кириб олганми?!

Иван ханжарини қинидан чиқаради. Шпак даҳшатга тушиб, ортга тисарилади.

ШПАК (*додлаб*). Ёрдам беринглар! Уйбошқарувчи истикоматчини сўйяпти!..

Тимофеев ташиқ эшикдан даҳлизга, кейин хонасига югуриб киради. Иванни қидиради.

ТИМОФЕЕВ. Нима бўляпти?! Қани у?... (*Иванни таниб*) Ия, ким сизни бунақа кийинтириб қўйди? Нимага бу одамни уйга киргиздингиз? Эшикни очманг дегандим-ку сизга?

ШПАК. Уйбошқарувчининг аҳволини кўринг, Николай Иванович! (*Иваннинг авзойини кўриб қочади.*) Қорову-у-ул! Мен кетдим милицияга!..

Иван Шпакни қувмоқчи бўлади. Тимофеев унинг йўлини тўсади.

ТИМОФЕЕВ (*Иванга*). Тўхтанг! Бўлмаса иккимиз ҳам ҳалок бўламиз!

Иван ханжарини қинига солади. Шпак даҳлизга югуриб чиқади.

ШПАК. Ҳозироқ милицияга бораман!

ИВАН. Князь!.. Уни гаврон билан уриб, зинадан улоқтир!..

Тимофеев унга қулоқ солмай, Шпакнинг ортидан даҳлизга отилиб чиқади.

ТИМОФЕЕВ. Ялинаман, шошманг!.. Бу Бунша эмас!

ШПАК (*ҳайрон*). Қанақасига Бунша эмас?

ТИМОФЕЕВ. Бу Иван Грозний... ҳақиқий шоҳ... (*Кетмоқчи бўлган Шпакни ушлаб*) Шошманг, шошманг... мен соғман... ялинаман, милицияга борманг!.. Ҳаммасига менинг тажрибам, вақт машинаси сабабчи!.. Шоҳни мен олиб келдим. Бу сирни сизга очсам бўлади, сиз тунган одамсиз. Тажрибамни тўхтатманг. Бу жанжал ҳамма ишни

барбод қилади. Мен ҳозирок уни йўқ қиламан. Фақат мана шу калитни ускунамга тушириб олсам бўлди. Айтмасликка сўз берасизми? Чин сўзингизни беринг!

ШПАК. Менга қаранг, бу ростдан шоҳми?

ТИМОФЕЕВ. Шоҳ...

ШПАК. Нималар бўляпти!..

ТИМОФЕЕВ. Жим тураверинг, кейин ҳаммаси маълум бўлади... Ҳеч кимга айтмасликка сўз берасизми?

ШПАК. Чин инсонлик сўзим.

ТИМОФЕЕВ. Э, раҳмат, раҳмат. *(Югуриб ўз хонасига кириб, Иванга)* Нимага эшикни очдингиз? Очманг дегандим-ку сизга!

Шпак қулф тешигидан мўралайди.

ИВАН. Нимага унинг тумшуғига туширмадинг!

ТИМОФЕЕВ. Қўйинг, Иван Васильевич, ҳеч кимнинг тумшуғига уриш шарт эмас! Жим, жим!.. Мана калит. Ҳозир текшириб кўрамиз. *(Калитни ускунага солишига уринади.)* Қўлларим қалтираяпти... Эҳ, жин ургур, бироз каттарок экан. Ҳа, майли, ортиғини эговлаб ташлаймиз.

Тимофеевнинг хонасидаги чироқ ўчади. Шпакнинг хонаси ёришади. Шпак хонасига кириб, эшикни ичидан ёпади.

ШПАК *(ўйланиб)*. Тангаси ҳақиқий бўлишиям мумкин эди!.. Эҳ-ҳ!.. *(Телефонда шивирлаб сўзлашади.)* Милицияни уланг. *(Шошилиб)* Милиция? Бугун уйини уриб кетган Шпак гапиряпти! *(Тўхталиб)* Йўқ, жаҳлингиз чиқмасин, гапим ўғрилик ҳақида эмас. Биз томонда бошқа бир ғалати иш чиқиб қолди... Муҳандис Тимофеев ўз квартирасига Иван Грознийни олиб келди – шоҳни... *(Бош чайқаб)* Йўқ, мен маст эмасман... Қўлида шоҳона ҳассаси билан... *(Тўхталиб)* Нималар бўляпти! Чин сўзим! Ҳа, майли, ҳозир ўзим олдингизга етиб бораман, етиб бораман!

Зулмат чўқади.

ПАРДА

УЧИНЧИ ҲАРАКАТ

Бонг чалинади. Зулмат. Иваннинг саройи ёришади. Саройга Бунша билан Милославский югуриб киради.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Тажрибанг билан гумдон бўл ҳамманг! Иш расво бўлди-ку!

БУНША *(деворга ўзини уриб)*. Ўртоқ Тимофеев! Ўртоқ Тимофеев! Уйбошқарувчи сифатида талаб қиламан! Дарҳол бу тажрибани тўхтатинг! Ёрдам беринглар! Биз қаерга келиб қолдик, ўзи?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бўкираверма! Биз Иван Грозний замонидамиз!

БУНША. Бундай бўлиши мумкин эмас! Мен норозилик билдираман! *Ваҳимали шовқин-сурон янграб, қўнғироқлар бонг уради. Милославский сарой эшигини қулфлайди. Кейин деразадан ташқарига қарайди. Шовқин-сурон кучаяди. Милославский орқага сапчийди.*

МИЛОСЛАВСКИЙ *(пушаймон бўлиб)*. Ёмон қўлга тушдик-ку!

БУНША *(қўл силтаб)*. Кўзимизга кўриняпти, холос. Аслида булар-

нинг ҳаммаси сароб. *(Қичқириб)* Николай Иванович! Бу антисовет тажрибангиз учун жавоб берасиз ҳали!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Сиз ғирт аҳмоқсиз! *(Ўзича)* Вой, буларнинг қичқиришини!

БУНША. Улар қичқира олмайдилар, бу кўриш ва эшитиш аъзоларининг алданиши, афсунгарлик каби. Улар аллақачонлар ўлиб кетишган. Хотиржам бўлинг, улар мархумлар.

Дарчадан камон ўқи учиб киради.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Мархумларнинг отишини кўрдингизми?

БУНША. Бундан чиқди... шошманг, улар бизга куч ишлата олади, деб ўйлайсизми?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бундай демайман. Ўйлайманки, улар бизни ўлдиришади, жин урсин. Нима қилиш керак, а, оғайнилар? Оғайнилар!

БУНША. Наҳотки шундай бўлса? *(Бақариб)* Николай Иванович, милицияни чақиринг! Телефони рақамсиз! *(Ўзига ўзи)* Айни гуллаб-яшнаган ёшимда ўлиб кетсам-а!.. Ульяна Андреевна даҳшатга тушиб ўтиргандир!.. Қайдалигимни айтмай келавердим-да... Томирларимда қон музлай бошлади.

Эшик таҳдидли тақиллайди.

ОВОЗ. Эшикни оч, ит!

БУНША. У кимга айтяпти?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Сизга-да!

Бунша эшик олдига бориб, калит тирқишидан қичқиради.

БУНША. Ҳақорат қилмаслигингизни сўрайман! Мен ит эмасман! Тушунинглар, сизлар бу дунёда йўқсиз! Бу муҳандис Тимофеевнинг тажрибаси, холос!

Эшик қаттиқ тарақлайди.

Уй истиқоматчилари номидан сўрайман: мени кутқаринг!

Милославский қўшни хона эшигини очиб, ҳовлиқади.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Либослар! Шоҳнинг либослари! Ғалаба!

ОВОЗ *(қичқириб)*. Оч эшикни! Бўлмаса, саройга ўт кўямиз!

Милославский шоша-пиша эгнига кафтан кияди.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Шоҳнинг уст-бошини кийиб ол, бўлмаса, хароб бўламиз!

БУНША. Бу тажриба чегарадан чиқиб кетди-ю?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Кийиб ол, ўлдираман!

Бунша шоҳ либосларини кийиб, Грознийга ўхшаб қолади. Милославский унга разм солиб қувонади.

Ура! Ўхшадинг! Худо ҳақи, ўхшадинг! Вой, оз-моз шу... Башаранг бузиб турибди-да! Қалпоқни кий... шоҳ бўласан!

БУНША *(кескин)*. Ҳеч қачон!

МИЛОСЛАВСКИЙ *(жаҳли чиқиб)*. Ҳа, меням сенга кўшиб ўлдиришсинми? Шуни хоҳлайсанми? Стол ёнига ўтир. Ма, кўлингга салтанат ҳассасини ушлаб ол... *(Буншага шоҳона асо – скипетрни ушлатиб кўяди.)* Кел, жағингни боғлаб кўяман, бўлмаса, унчалик ўхшамаяпсан. Э, қаллоблик бу! Бу ҳунаримиз ўтмайди! Унинг юзи ақллироқ эди...

БУНША. Илтимос, юзимга тил теккизманг!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Жим бўл! Ўтир, давлат ишлари билан банд бўл! *(Буншани курсига зўрлаб ўтқазиб, ўзи Котибнинг ўрнига ўтиради.)*

Улар қаерига келишганди? Барча Руснинг шоҳи... (Буншага секин) кайтар... (Ўзича) ва буюк князи...

БУНША. Барча Руснинг шоҳи ва буюк князи...

Эшик қарсиллаб синиб кетади. Опричниклар ва Котиб югуриб киради. Уларни бу аҳволда кўриб ҳайкалдек қотадилар. Милославский парво қилмай вараққа ёза бошлайди.

МИЛОСЛАВСКИЙ (Буншага). Шоҳ ва буюк князь дейсизми?.. Ёздим. Вергул... (Атрофга аланглаб) Бу, котибимиз қаерга гумдон бўлди? (Опричникларга қараб) Нима гап, ўртоқлар? (Жимлик) Сизлардан сўраяпман, кадрдонларим, нима гап? Шоҳ биноси эшигини қайси текинтомоқ синдиришга ботинди? У кимдир синдириши учун ўрнатилганмиди? (Буншага) Давом этинг, аёлоҳазрат... бош уриб сажда қилади... нуқта, вергули билан... (Опричникларга) Мен саволимга жавоб кутяпман!

ОПРИЧНИКЛАР (гангиб). Шоҳ шу ерда... шоҳ шу ерда...

КОТИБ. Шоҳ шу ерда!..

МИЛОСЛАВСКИЙ (туриб). Шоҳ бошқа қаерда бўлсин! Гап бундай, азизларим, ҳамманг куролингни ташла!.. Бу нарсани мен ёқтирмайман.

Опричниклар ойболтали найзаларини ташлайдилар.

КОТИБ (Буншага). Қатлга буюрма, олампаноҳ... Сени иблислар тутиб олишди. Биз ёрдамга югурдик. Келиб қарасак, иблислар йўқ.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Иблислар бор эди, буни инкор қилмайман, лекин улар қувилди. Бу аҳмоқона ваҳимани тўхтатинглар. (Котибга) Сен кимсан?

КОТИБ. Федька... шоҳ ёнида номаю фармон ёзувчи котибман...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Сен бу ёққа кел. (Опричникларга) Бошқалардан эса шоҳнинг яшаш майдонини бўшатиб қўйишларини сўрайман. Қисқа қилиб айтганда, ҳаммангиз йўқолинг! Кўряпсизларми, шоҳни кўрқитиб юбординглар! Йўқолинглар! (Буншага шивирлаб) Бақир уларга, бўлмаса кетишмайди.

БУНША (бақириб). Йўқо-о-ол!!

Опричниклар Буншанинг оёғи остига ўзларини ташлайдилар. Кейин югуриб чиқиб кетадилар. Котиб эса бир неча бор Буншанинг пойига сажда қилади.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бўлди, етар шунча юмалаганинг! Бир марта йиқилдинг, икки марта йиқилдинг, бўлди-да энди.

КОТИБ (эгилиб, Буншага). Бўри кўзига боққандек боқма менга... Ғазабингга лойиқмиз, олампаноҳ ҳукмдор...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ўйлайманки, биз сени кечирамиз.

КОТИБ (Буншага). Сенга не бўлди, олампаноҳ, тишингни боғлаб олибсан? Мазанг қочдимми?

МИЛОСЛАВСКИЙ (Буншага секин). Тўнкадек мум тишлаб ўтираверма! Битга ўзим ишлолмайман, ахир!

БУНША. Тишим оғрияпти... Пилла...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Суяк чириши бу! Шоҳга тирғалма!

КОТИБ (сажда қилади). Хўп бўлади!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бўлди, Федя, таъзимингни тўхтат. Бунақада кеч киргунча юмалайсан... Кел, танишиб оламиз. Ҳа, менга бақрайиб қолдинг?

КОТИБ. Ғазабланмагину, тўрам, сени таниёлмадим... Сен ҳам князмисан?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳа, шундай, князман, ҳа. Нимага ҳайрон бўляпсан?

КОТИБ. Саройга қандай келиб қолдинг? Олдин йўқ эдинг-ку? (*Буншага*) Олампадох, бу одам ким, зориқтирмай айтақол?

БУНША. Бу Антон Семёнович Шпакнинг дўсти.

МИЛОСЛАВСКИЙ (*секин*). Вой, тентак! Бундай доводирлар уйбошқарувчилар орасидаям кам топилади... (*Котибга*) Ҳа, бошқача килиб айтганда, мен князь Милославскийман. Бу сизни кониктирадим?

КОТИБ (*дахшатда*). Даф бўл! Йўқол кўзимдан!.. Йўқол!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ия, яна нима бўлди? Яна нима ёкмади? Ҳа?

КОТИБ. Сени ўтган ҳафта қатл қилишган!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ана сенга янгилик! Ҳой, чулдирама! Қанақасига қатл қилишади?

БУНША (*секин*). Вой, бошланяпти!..

КОТИБ. Шоҳ фармониға кўра сени ўз дарвозангга осишган.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Э, раҳма-а-ат! (*Буншага*) Исми-шарифим панд берди. Мени осишган экан... ёрдам бервор, бўлмаса хароб бўламиз. (*Секин*) Нимага жимсан, ярамас? (*Котибга*) Э, ҳа-а, эсладим! Мени осишгани йўқ. Ўша осилганнинг оти нима эди?

КОТИБ. Ванька қароқчи.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳа, ана! Меники тескариси, мен Жоржман. Ўша қароқчи билан амакиваччамиз. Лекин ундан мен воз кечдим, шунинг учун шоҳнинг яқини, севимли кишиси бўлиб олдим. Бунга нима дейсан?

КОТИБ. Э, шунақами? Ўша, бир қарасам ўхшайсан, бир қарасам – йўқ... Бу ерда қандай пайдо бўлиб қолдинг?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Эй, котиб Федя, наmunча синчков бўлмасанг! Жиноят қидирув бўлимида ишласанг бўларкан! Сюрприз қилиш учун дабдурустдан келгандим, “пақ” этиб иблислар ваҳимаси кўтарилди. Мен, шоҳ саройига югуриб кириб, унинг қимматли ҳаётини ҳимоя қилдим.

КОТИБ. Сени тақдирлаш керак, князь!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳаммаси жойида, кўявер!

Ташқаридан шовқин эшитилади.

Улар нега яна бақир-чақир қилишяпти? Чопиб бориб билиб кел, Федя.

Котиб югурганча чиқади.

БУНША. Э, худойим, мен қаердаман? Кимман? Нимаман? Николай Иванови-и-и!!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Шаллақилик қилмай ўтир!

Котиб қайтиб киради.

КОТИБ. Опричниклар озод этилган шоҳни кўрмоқ истайдилар. Хурсандчилик қилишяпти!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Э, йўқ. Бу талаб қондирилмайди. Вақт йўқ, вақт. Кейинроқ хурсандчилик қиламиз. (*Буншага, секин*) Уларни бирор жойга жўнатиб юбориш керак. Мум ютгандек жим-а, лаънати! (*Баланд овозда*) Айтгандай, Фединька, ҳозир бирор жойда уруш-пуруш йўқми?

КОТИБ. Нимага йўқ бўларкан, тўрам? Қрим хони билан шведлар жонга тегиб кетишди-ку. Қрим хони Узум йўлида безорилик қияпти!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Нима дединг? Нима учун бунга йўл қўйиб бердинглар?!

Котиб ўзини ерга ташлайди.

Тур, Фёдр, мен сени айблаётганим йўқ. (*Ўйланиб*) Хўш, бундай қиламиз... Ўтир, шоҳ фармонини ёзасан... (*Котибни ўрнига ўтқазади.*) Ёз. Узум йўлидан Қрим хонини суриб ташлаш учун опричниклар жўнатилсин. Нукта қўй.

КОТИБ. Нукта. (*Буншага таъзим ила узатиб*) Имзо чек, улуғ хукмдор.

БУНША (*шивирлаб*). Мен уйбошқарувчиман, бу қоғозга қандай имзо чекаман...

Милославский унга фармонни ушлатиб, қўл қўйишига мажбурлайди.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бўл, ёз!.. Нима деб ёздинг, каллаварам? Уйбошқарувчи?.. Нимага ЖЭК¹ муҳрини босяпсан? Вой, эшшак! Иван Грозний деб ёзиб қўй, вассалом. (*Ёздириб бўлиб, Котибга беради.*) Ма, ол.

КОТИБ (*ўқиб*). Мана бу сўзни тушуна олмаяпман...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Қайси сўзни? Нимага тушунмайсан, ге... ре... Грозний.

КОТИБ. Грозний?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Сен, Федька, нимага ҳар бир сўзга осилиб оляпсан? Ҳа, шохимиз қудратли эмасми? (*Буншага*) Буюк хукмдор, сен ҳам бир бақириб, ер тепиниб қўй! Нимага бу сенга кулоқ солмаяпти?

БУНША (*қичқириб*). Қандай журъат қилдингиз?! Ҳозир сиз!.. Мен сизни!.. (*Пишқириб*) Ҳа-а-а!

КОТИБ (*Буншанинг оёғига бош уриб*). Танидим энди! Сени танидим, шохим!..

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳа, шундоқ бўлсин! Ҳа, уларга айтиб қўй, орқага қайтишга шошилмасинлар. (*Ўйланиб*) Уларга яна қандай топширик берса бўларкан?.. (*Шеърни эслаб*):

Куйлар: эрмак – уруш майдони,

Келиб буюк ишлар замони,

Ишғол этдик шахри Қозонни...

Сен уларга айтиб қўй: қайтишда Қозонни ҳам олишсин. Икки марта катнаб, овора бўлишмасин.

КОТИБ (*ҳайрон*). Ия, отагинам, бу нима деганинг? Мени ғзабингга олма-ю, Қозон ўзимизники!.. Уни аллақачон ишғол қилганмиз!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Э, шошилиб кетибсизлар-у... Олган бўлсанглар, майли, ўрнида тураверсин. Уни қайтариб бериб бўлмаса... Хўп, борақол! Беш дақиқадан кейин бу ерда уларнинг ҳидлариям қолмасин!

Котиб югуриб чиқади.

Мана, ишлар оз-моз юришиб кетди. Кейин нима бўлиши эса номаълум. (*Ўйланиб*) Нимага у ҳалигача машинасини орқага айлантирмаяпти?

БУНША. Сизга бир даҳшатли сирни очишим керак. Ваҳимада калитни ўзим билан олиб келаверибман. (*Калитни кўрсатиб*) Мана у.

¹ ЖЭК (жилишно-эксплуатационная контора) – собик совет даврида кўп қаватли уйларда бошқарув идораси.

МИЛОСЛАВСКИЙ *(газабланиб)*. Илоё, ҳаром ўлгин, лаънати! Ҳаммаси сен аҳмокни деб бўлди! Энди нима қиламиз? *(Шоша-пиша ўзини ростлаб)* Ҳа, майли, жим, котиб келяпти.

КОТИБ *(киради)*. Жўнаб кетишди, улуғ ҳукмдор.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳайрон бўлишмадимми? Ҳа, яхши иш бўпти. Навбатда турган иш қандай?

КОТИБ. Швед элчиси шу ерда.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Опкел уни бу ёққа.

Котиб швед элчисини қабулга киритади. Элчи Буншага қараб, бир сесканиб олади. Кейин таъзим арконларини бажара бошлайди.

ЭЛЧИ. Аълои ҳазрати... зоти бобарокоти... ҳукмдори... *(Таъзим қилиб)* Дер гроссер кениг дес шведишен кенигсрейх зандте мих, зейнен трейен динер, цу имен, царь и фелики князе Иван Василевич Усарусса, дамит ди фраге фон Кемска волост, ди ди румфоллвюрдиге шведише арме эробери хат, фрейвиллиг ин орднунг бринген...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Хўш, хўш... интурист гапга чечан экан... лекин қани эди бирор сўзини тушунсам! Таржимон топсак бўларди, Фединька!

КОТИБ. Бир тилмочимиз бор эди, уни қайноқ сувда пишириб ўлдирганмиз.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бу қандай бемаънилиқ, Федя! Таржимонлар билан бундай муомала қилмаслик керак. *(Буншага)* Бир нима деб жавоб қилиб юбор. Кўрмаяпсанми, бу одам сенга жон чекиб жавраяпти.

БУНША. Чет тилидан фақат инқилобий сўзларни биламан, холос, колгани эсимда йўқ.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Хўп, инқилобий бўлсаям айтавер, жим ўтирсанг галати бўляпти-да... *(Бунша жим)* Уф... тахтда ўтирган балиққа ўхшайди-я! *(Элчига)* Бу фикрингизга мутлақо қўшиламан, давом этинг.

ЭЛЧИ. Ди фраге фон Кемска волост... Шведише арме хат зи эроберн... Дергроссер кениг дес шведишен кенигс рейхе зандте мих... унд... Дас ист зерэрнсте фраге... Кемска волост...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Тўғри. Тўппа-тўғри! *(Котибга)* Қизиқ, бунинг мақсадини оз-моз тушунганимдами... бир сўз билан айтганда – ғоясини... фикрини... Аксига олиб швед тилидан бўшроқман, шоҳнинг эса мазаси йўқ...

КОТИБ. У немисча гапиряпти-да, отахон. Уни тушуниш қийинмас. У биздан Кемь вилоятини сўраяпти. Уни жанг қилиб олдик, улар эса бизга беринглар дейишяпти!..

МИЛОСЛАВСКИЙ. Нимага жим туравердинг? *(Элчига)* Кемь вилоятими?

ЭЛЧИ *(бош силкиб)*. О, я... о, я...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Э, шу холосмиди? Майли, олса олаверсин!... Э, худойим, нима экан дебман-а!..

КОТИБ *(хайрон)*. Бу қанақаси, пуштипаноҳим?!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Э, унинг кимга кераги бор? *(Элчига)* Олаверинглар, олаверинглар, шоҳ рози. Гут.

КОТИБ *(ваҳимада)*. О, Исои руҳилло!

ЭЛЧИ *(мамнун эгилиб)*. Канн их мих фрейцелен унд ин мейн фатерланд цурюккерен?

КОТИБ. У “уйимга кетсам бўладими”, деб сўраяпти.
МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳа. Албатта! Менга деса, бугуноқ кетсин. (*Элчига*) Оревуар.

ЭЛЧИ (*эгилиб*). Вас бэфельт цар и фелики кнезе Иван Василович денгроссен кениг дес Шведенс хинтербринген?

КОТИБ. “Ўз қиролимга нима деб қўяй”, деб сўраяпти.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Мендан унга алангали салом етказинг!

БУНША (*норози*). Мен эса қиролга алангали салом юбора олмайман!
Бу ишим учун жамоатчилик мени ғажиб ташлайди!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Жим ўтир, жанжалкаш. (*Бориб элчини кучоқлайди, элчининг кўксидаги медальон зойиб бўлади.*) Ауфвидерзе-ен. Қиролга таъзим қилиб айтинг, энди бошқа ҳеч кимни юбормасин. Кераги йўқ. Нихтс.

Элчи таъзим қилиб, Котиб ҳамроҳлигида чиқади.

Ёқимтой киши экан. Валюта пули, фаҳмимча, ички чўнтагида эди.

БУНША. Мен ҳукуматга қарши жиноят қиляпмиз, деган ташвишдаман. Эҳ, худойим! Шўрлик хотиним Ульяна Андреевна нима қиляпти экан-а? Милиция бўлимида ўтирган бўлса керак. У у ёқда оҳ уриб йиғляпти, мен эса бу ёқда мажбуран шоҳлик қиляпман... Энди қайси юзим билан ҳамкасблар мажлисига бораман?

Котиб қайтиб кириб, полда эмаклаганча ниманидир қидиради.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳа, отам, нимага эмаклаб юрибсан?

КОТИБ (*Буншага*). Ғазабинга олма, ҳукмдорим... Қирол элчиси кўкрагидаги нишонини йўқотиб қўйибди... у олмос кўзли экан...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бундай бепарво бўлмаслик керак-да.

КОТИБ. Қирганида бор эди, чикқанида эса – йўқ...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бу доимий ҳол. Театрларда, буфетлардаям аҳвол шу. Бирор хонага киришдан аввал буюмларни кўздан кечириб олиш керак. Нимага менга бакраясан? Ё мени олган деб ўйляпсанми?

КОТИБ (*хижолат чекиб*). Қўйсанг-чи! Йўғ-э!

МИЛОСЛАВСКИЙ (*Буншага*). Сен олмадингми?

БУНША (*тахт атрофига аланглаб*). Балки тахт орқасига тушиб кетгандир?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Йўқ экан! Стол тагини қараб кўр-чи. (*Топилма-гач*) Йўқ бўлгандан кейин йўқ-да.

КОТИБ. Ақлимга сиғдиролмаяпман... Бу қандай кўргилик!

Котиб чиқади.

БУНША (*қайғуга ботиб*). Воқеалар борган сари даҳшатли тус оляпти. Топилганим ҳақида хабар бериш ўзимга насиб этса, нималар қилмасдим. Қандай шодиёна кўтарилган бўларди-я!

Котиб киради.

КОТИБ. Бош руҳоний сени кўрмоқчи, улуғ ҳукмдор. У сенинг топилганингдан хурсанд!

БУНША. Борган сари аҳвол чатоқлашяпти!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Унга айт, қоидага амал қилиб, тез кириб-чиқсин.

БУНША. Нималар қиляпсиз? Мен дин хизматчилари билан бир хонада туролмайман! Бу, ахир, мен учун ҳалокат!

Қўнгироқ жириглайди. Бош руҳоний киради.

РУҲОНИЙ (*хитоб қилиб*). Саломат бўл, эй, ҳукмдор, бу йиллар ва

барча келгуси йиллар! Биродарлар, чалайлик олтин карнайла-а-ар! Намоён эт бизга ол юзингу қаро кўзларинг! О-о-о, буюк шоҳ ва улуғ князь! Қайтдинг иблислар кўлидан соғу саломат! Эй, шоҳи замон! Энди парвардигор сенга Самсон¹ қувватини, Искандар матонатини, Сулаймон донолигини, Довуд мулойимлигини ато этсин! Сени улуғлайди жумла юртлар, жумла одамлар ҳар нафасда – ҳозир, кейин ва абадулабад!

МИЛОСЛАВСКИЙ (*чапак чалиб*). Браво! Омин! Бу ёрқин маърузангизга “омин!” сўздан бошқа сўз қўшишга ожизман!

Хор гуруҳи қўшиқчилари кириб, “Кўп йиллар омон бўлсин” қўшигини ижро этадилар. Милославский эса милиционердек честь бериб, уларга қўшилганча замонавий қўшиқ айтиб қилпанглайди.

МИЛОСЛАВСКИЙ (*Буншага*). Кўрдингми, сени улуғлаб салом беришяпти! Сен бўлса ғингшиганинг ғингшиган!.. (*Рухонийга*) Чиндан ҳам Исо тирик, авлиё ота! (*Рухонийни қучоқлайди, Рухонийнинг кўкрагидаги олтин зуннор ғойиб бўлади.*) Яна бир бор ўзим ва шоҳ номидан миннатдорчилик билдираман, авлиё ота! Энди хонақоҳингизга – роҳибчаларингиз олдига қайтинг. Сиз бутунлай озодсиз. Хор гуруҳиниям ола кетинг, бизга кераги йўқ. Мабодо, фавқулудда муҳтожлик туғилиб қолса, чақиртирармиз.

Бош рухонийни эшик олдиғача етаклаб бориб, честь бериб кузатиб қўяди. Рухоний Котиб билан чиқади. Каловланган Котиб тезда ортига қайтиб, ичкарига югуриб киради.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳа, нима бўлди, тинчликми?

КОТИБ. Оҳ, ҳақорат! Авлиё отанинг кўксидаги зуннор йўқ...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Наҳотки ўмаришган бўлса?

КОТИБ. Ўмаришибди!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Э, ақл бовар қилмайди! Нима бўляпти ўзи сизларда, а?

КОТИБ. Зуннор иккита зумрад кўзли, тўртбурчак олтин эди.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бу қандай расвогарчилик?

КОТИБ. Қандоқ қилайлик, тўрам! Ўғриларни қовурғасидан осяпмиз, лекин улардан қутула олмаяпмиз.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ия, нимага қовурғасидан осасизлар? Шу ерида дангал айтаман, бу ишга мен қаршиман. Бу бориб турган золимлик. Ўғрилар билан, Федя, агар билсанг, юмшоқ муомалада бўлиш керак. Сен бор, авлиё отани овутиб, силаб-сийпаб тинчлантириб қўй... ё жудаям хафа бўляптими?

КОТИБ. Устундек қотиб турибди.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳа, бу тушунарли ҳол. Мусибат зарбаси шунақа оғир бўлади. Кимда қанақа, билмадим, театрларда бунақасини кўп кўрганман.

Котиб юзурганча чиқади.

БУНША. Мени ғалати бир шубҳа қийнаяпти. Шпакнинг костюми, элчининг медальони, авлиё отанинг зуннори...

МИЛОСЛАВСКИЙ. Сен нимага шама қиляпсан? Кимда қанақа, билмадим, шахсан мен ҳеч нарса ўғирлай олмайман. Қўлларим шунақа яратилган. Бешта шаҳарда бармоқ изларимни олишган. Олимлар... кейин ҳамма бошлиқлар, “бундай бармоқли одам ўғрилиқ қилолмайди”, деб

¹ Самсон – афсонавий қаҳрамон, жисмоний қуввати ва жасурлиги билан машҳур.

бир овоздан тасдиқлашган. Шунинг учун, ҳатто ёздаям қўлқопда юраман. Шуниси жонга тегиб кетди.

Котиб киради.

КОТИБ. Татар князи Эдикут шоҳ ҳузурига кирмоқчи.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Э, йўқ! Тинкам қуриб кетди. Тушлик учун та-наффус эълон қиламан.

КОТИБ (*ҳайқуриб*). Шоҳ тановул қилмоқчи!

Дарҳол дастурхончилар озиқ-овқат олиб киради. Уларнинг ортидан гуслачилар кириб, саф тортади. Бунша ва Милославский дастурхонли стол ёнига ўтиради.

БУНША. Ширин тушга ўхшайди-я!

МИЛОСЛАВСКИЙ (*Котибга*). Бу нима?

КОТИБ (*кетма-кет изоҳ бериб*). Қалампирли қуён буйраги, саримсоқли чўртанбалиқ боши... яна икра, пуштипаноҳим. Булар – арпабодиёнли ароқ, занжабилли ароқ, мирзалар ароғи... хуллас, истаганингдан топилади.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Қандай гўзал!.. (*Буншага*) Ҳой, шоҳ, иссиқ овқатдан газак қилиб, юзта-юзтадан отайлик! (*Ароқ ичиб, ҳайқуради.*) Ҳой, менинг опричникларим, ёнимга келинг!

Бунша тамадди қилиб, ароқ ичади. Котиб эса Милославскийга ҳайрон бўлиб қарайди.

КОТИБ. Отахон, опричникларни урушга жўнатвордик-ку!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Тўғри қилдик жўнатиб! Илоё, ботқоққа ботиб ўлишсин! Уларни эсласам асабим бузиляпти. Билган ишлари уриш, чопиш, майдалаш! Ойболта ўшаларинг, қароқчи ўшаларинг, Федя. (*Буншага*) Очик айтганим учун кечирасиз, аълоҳазрат, сизнинг бу опричникларингиз қип-қизил қароқчи! Вотр сантэ!

БУНША (*жонланиб, мамнун*). Ароқ ичгандан кейин асабларим тинчланиб қолди.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳа, ана, бор экансан-ку! (*Котибга*) Сен-чи, Федя? Нимага ўша буйрак атрофида ўралашяпсан? Сен уялмай, Федюня, ароқдан ич. Биз ўзаро жайдари муомала қиламиз. Менга жудаям ёқиб қолдинг. Тан олиб айтаман, сен бўлмаганингда қўлсиз одамдек бўлиб қолардим. Кел, иккаламиз брудершафт қилиб ичамиз. (*Котиб билан чўқиштириб қадаҳ бўшатади.*) Иккаламиз дўстлашиб олгач, сенга театрга боришни ўргатаман. (*Буншага*) Айтгандай, аълоҳазрат, энди бу ерда театр қуришимизга тўғри келади.

БУНША. Қандай чора-тадбир қўллаш кераклигини режалаштириб, бир қарорга келдим. Энг аввал ЖЭК ташкилотига асос солиш керак.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бир қошиқ конимдан кечинг, аълоҳазрат, лекин, менимча, театр муҳимроқ. Ҳозир Узум йўлида қандай ур-сур бўляпти экан-а! (*Котибга, иштииб*) Нима деб ўйлайсан, Федя? Сиздаги магазинларда қимматбаҳо буюмлар олишармикан?

Шу пайт ташқаридан Котибга ишора бўлади. У расмий равишда эълон қилади.

КОТИБ. Шоҳим, малика сени кўрмоқ истайди!

БУНША (*шоша-пиша ўзини ростлаб*). Ана керак бўлса! Бу томони-ни ўйлаб кўрмабман-ку. Ульяна Андреевна билан ўртамизда тушун-мовчилик юз бермаса эди! (*Милославскийга*) Гап ўртамизда қолсин, у

бундай нарсаларни ёқтирмайди. (*Қўл силтаб*) Э, жин урсин уни! Ҳа, нима, ундан кўркиб ўтирайми?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Мана шу гапинг тўғри.

Бунша юзидаги боғични ечиб ташлайди.

Боғични бекор ечдинг, башаранг шоҳларникига ўхшамайди.

БУНША. Нима?! Сиздан сўрайманки!.. (*Қаҳрли тусга кириб*) Эй, ким билан гаплашяпсан, биласанми ўзинг?!

МИЛОСЛАВСКИЙ (*қойил бўлиб*). Баракалла! Олдинроқ шунақа гапирсанг бўларди-ку!

Малика киради. Бунша чўнтагидан пенсне¹ олиб кўзига тақади.

МАЛИКА (*ҳайратда*). Ҳазрати ҳукмдорим, князим, бош эгам! Раҳму шафқатинг тафтидан баҳраманд чўрингга изн бер...

Бунша унга пешвоз чиқади.

БУНША. Мамнунман! (*Маликанинг қўлини ўпиб*) Танишганимдан бағоят хурсандман. Таништиришга рухсат этинг: бу – котиб... бу эса ўртоқ Милославсий. Бизнинг столчамизга ташриф буюрсинлар.

Малика ва қолганлар стол ёнидан жой оладилар.

МИЛОСЛАВСКИЙ (*Буншанинг қулогига*). Нималар деб вайсаяпсан? Кўзойнакни ечиб қўй, аҳмоқ.

БУНША. Бўлди, бўлди! Сен аралашма! (*Дастурхончига*) Ҳой, одам! Маликага тез битта буйрак келтир! (*Маликага*) Кечирасиз, сизнинг исми-шарифингиз Юлия Владимировна эди, а?

МАЛИКА. Мен Марфа Васильевнаман...

БУНША. Ажойиб, ажойиб!

МИЛОСЛАВСКИЙ (*ўзича*). Э, бу ўтлаб кетди-ю! Вой-бўй! (*Буншага*) Хотинларга суягинг йўқ экан-да! Вой, писмиқ!

БУНША (*Маликага*). Марфа Васильевна, бир қадаҳ занжабилли ароқ ичинг.

МАЛИКА (*ҳиринглаб*). Вой, қўйинг-э...

БУНША. Ҳозиргина биз қизиқарли мавзу устида гаплашиб тургандик. ЖЭК ташкилоти масаласида.

МАЛИКА. Доим меҳнат ичидасан, улуғ ҳукмдор, асалари каби тинмай ишлайсан!

БУНША (*қадаҳ узатиб*). Чўртан бошидан газак қилиб, бир қадаҳ ичинг.

МАЛИКА. Вой, сизга нима бўлди...

БУНША (*Котибга шубҳали қараб*). Нимага менга гўлаясиз? (*Қаҳрли*) Хаёлингдан нима ўтаётганини биламан! Мени бирорта аравакашнинг ўғли, деб ўйлаяпсанми? Бўйнингга ол!

Қўрқиб кетган Котиб ўзини ташлаб, бошини ерга уради.

Йўқ, сен иқрор бўл, муғамбир... Мен қанақасига аравакашнинг ўғли бўлай? Мен атайлаб айёрлик ишлатиб юргандим. (*Маликага*) Мен, мухтарама Марфа Васильевна, уларни бошлаб лақиллатдим. Улар-чи? Улар жим! (*Кайфи ошиб, Котибга*) Марҳамат қилиб айтсангиз, сизларда алоҳида хона йўқми?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Азизларим! Унинг кайфи ошиб кетди! (*Ўзига ўзи*) Намунча тез? Бирпасда-я! Вазиятни қўлга олиш керак. (*Гуслачиларга*) Ўртоқлар, сизлар нимага жимсизлар? Бирорта куйни гумбурлатинглар энди!

¹ Пенсне – кўзойнакнинг бир тури.

Гуслачилар куй чалиб, қўшиқ бошлайдилар.

ГУСЛАЧИЛАР (*куйлаб*).

Қоплаб олмадим кўк юзин булут...

Чақмадим кучли чақмоқлар...

Қайларга йўл олдинг, Қрим шоҳи – ит...

БУНША (*туриб, бақириб*). Қанақа ит? Шоҳ ҳақида бундай қўшиқ айтишингизга йўл қўймайман! У Қрим шоҳи бўлса бордир, лекин ит эмас! (*Котибга*) Сен қандай мусиқачиларни бошлаб келдинг? Бу ерда менсиз интизомингиз бузилиб кетибди!

Котиб ўзини ерга ташлаб, таъзим қилади.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Ҳой, Федюша, нарзан сувидан йўқми?

БУНША. Уларга айт, румбани чалишсин!

ГУСЛАЧИ (*қўрқиб*). Сен, отахон, озгина... оҳангини айтиб юбор... у ёғига ўзимиз тортиб кетамиз...

Бунша уларга яқин бориб, замонавий шўх мусиқани хиргойи қилиб ўргатади. Гуслачилар куйни давом эттирадилар.

БУНША (*Маликанинг исмини адаштириб*). Илтимос, Юлия Васильевна, бир қур рақсга тушсак.

МАЛИКА. Вой, шармандалик-ку бу? Қўйсанг-чи, отахон...

БУНША. Э, бўлаверади, ҳечқиси йўқ!

Бунша Маликани даврага тортиб, у билан эшилиб рақсга тушади.

Котиб эса даҳшатга ботиб, ўз бошига муштлаб, сочларини юлади.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Қўявер, Федя, ғам қилма! Шоҳ кўпроқ ичиб қўйди. Ҳа, нима бўпти, кимда бўлмайди дейсан! Кел, биз ҳам ўйнаймиз!

У Котиб билан рақсга тушади. Бироздан сўнг кучли шовқин-сурон ва кўнгироқлар жаранги эшитилади. Гуслачилар қўрқиб, жиммиб қоладилар.

Бу нарса менга ёқмаяпти, нима бўлдиёкан?

Котиб югуриб ташқарига чиқади ва шошиб ортига қайтади.

КОТИБ (*ваҳимада*). Фалокат, фалокат! Опричниклар исён кўтаришди, бу ёққа қараб келишяпти! “Шоҳ ҳақиқий эмас! Шоҳ сохта!” деб қичкиришяпти!

МАЛИКА (*ийглаб*). Вой, мен пишмаган хомкалла! Сохта шоҳ билан ўйинга тушиб қўйибман! Энди мени роҳибаликка жўнатишади!.. Вой, хароб бўлдим!

У югурганча чиқади.

МИЛОСЛАВСКИЙ (*чўчиб*). Опричниклар? Улар Узум йўлига кетишганди-ку?

КОТИБ. У ерга боришмабди, отахон. Уларни йўлдан оздиришибди. Чегарадан қайтиб келишибди.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Қайси ифлос шу қабих гапни тарқатибди?

КОТИБ. Бош руҳоний, отагинам, бош руҳоний!

МИЛОСЛАВСКИЙ (*гамгин*). Қимматли ҳокими мутлақ, биз адо бўлдик!

БУНША (*маст*). Талаб қиламан, рақс давом этсин!.. (*Ўзига келиб, ваҳимада*) Адо бўлдик, дейсизми? Энди нима қиламиз, ўртоқлар?

Гуслачилар ва Котиб шоша-пиша чиқадилар. Бунша эса дод солади.

Николай Иванович, қутқаринг!

Исёнчилар шовқини яқинлаша бошлайди. Шу пайт вақт машинасининг жаранлаган товуши янграйди. Зулмат чўқади. Яна атроф ёри-

шади. Орадаги девор йўқолиб, Иван саройи ёнида Тимофеевнинг хонаси пайдо бўлади. Иван шошилиб ўзининг шоҳона либосларини киймоқда.

ТИМОФЕЕВ. Шошилинг, Иван Васильевич!

ИВАН. Ўзингга шукур, парвардигор!

Тимофеев Бунша билан Милославскийни кўриб қувонади.

ТИМОФЕЕВ. Ана, улар ҳам тирик экан!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Тирикмиз, тирикмиз! *(Буншага)* Бўл, юр, юр!

Милославский билан Бунша югуриб Тимофеевнинг хонасига ўтади. Иван ўзига ўхшаш кўринишдаги Бунша билан тўқнашади. Унга назар солиб кайфи учади.

ИВАН *(бақириб)*. Вой! Йўқол! Ғойиб бўл! Даф бўл!

МИЛОСЛАВСКИЙ. Бу вақтинчалик шоҳ, отагинам! Ташвишланманг!

Иван югуриб саройга ўтади.

Иван Васильевич! Айтиб кўяй, биз Кемь вилоятини шведларга бериб юбордик! Қолган ҳаммаси жойида!

ИВАН *(газаби қайнаб)*. Кемни шведларга?! Қандай ҳаддингиз сиғди, итваччалар?!

Саройга Опричник билан Котиб югуриб киради. Иван уларга ташланади.

Кемни шведларга бердингларми?! Сен, муттаҳам Котиб, қаерга қарадинг?!

Котиб вақт машинаси томон қочади. Иван уни қувиб келиб, ускуна устига йиқитиб, қўлидаги асо билан калтаклайди. Ускунага ҳам бир неча бор зарб тушади. Котиб қочиб, саройга югуриб ўтади. Иван унинг ортидан қувади. Шу пайт ускуна бузилиб, зулмат чўқади. Кейин атроф ёришади. Шоҳ саройи ғойиб бўлиб, деворлар ўз ҳолига қайтган. Тимофеев ускуна тепасида гамга ботганча турибди.

ТИМОФЕЕВ *(гингишиб)*. Машинам! Менинг машинам! Уни пачақлашди! *(Милославскийга)* Нима қилиб кўйдинглар? Нимага унинг жаҳлини чиқардилар! Кашфиётим адои тамом бўлди!

Ташқаридан даҳлизга Шпак икки милиция ходими ҳамроҳлигида киради.

ШПАК. Қаранглар, ўртоқ бошлиқлар! Мана улар!

ТИМОФЕЕВ. Эҳ, сен, пасткаш!

Милиционерлар Бунша ва Милославскийга разм солади.

МИЛИЦИОНЕР. Ўх-ў!.. *(Буншага)* Нима бало, сиз шоҳмисиз?

БУНША. Айбдорман, шоҳ бўлганим рост. Лекин бунга муҳандис Тимофеевнинг разил тажрибаси сабаб бўлди.

МИЛОСЛАВСКИЙ. Унга қулоқ солманглар, ўртоқлар! Биз маданият ва истироҳат боғидаги масқарада ишлаймиз.

Бунша билан Милославский шоҳона либосларини ечадилар. Милославскийнинг бўйнида рицарлик нишони ва зуннор осилиб туради.

БУНША. Менинг шубҳаларим исботланди! У бош руҳоний билан швед элчисининг нарсаларини ўғирлаб олди!

Шпак Милославский эгнидаги костюмини таниб қолади.

ШПАК *(сапчиб)*. Ушланглар уни! Эгнидаги костюм меники!

МИЛИЦИОНЕР. Нимага милицияни чалғитяпсиз, ўртоқ? Булар ўғриларми?

ШПАК. Ҳа, ўғрилар, ўғрилар! Қилар ишлари ўғрилиқ, яна ўзларини шоҳ қилиб кўрсатишади!

Ульяна Андреевна киради.

УЛЬЯНА (*Буншага*). Мана қаерда экансан! Ҳа, ушлашдими сени? Ниятингга етдингми, ичкиликбоз!

БУНША. Ульяна Андреевна! Чин дилдан тан оламан, мен шоҳ бўлдим. Аммо сизга хиёнат қилмадим, Ульяна Андреевна! Маликалар бошимни айлантиришди. Бунга котиб гувоҳ!

УЛЬЯНА. Қанақа котиб? Нималар деб вайсаяпсан, арокхўр? (*Милиционерларга*) Ўртоқ бошлиқлар, у ҳеч қандай шоҳ эмас! У – уйбошқарувчи!

ТИМОФЕЕВ (*газабда, баланд овоз билан*). Жим бўлинг ҳаммангиз! Жим бўлинг! Менинг ускунам... машинам адо бўлди! Сизлар эса бўлмағур гапларни вайсаб ётибсиз... Ҳа, бу тажрибани мен ўтказдим. Нимага бахтсизлик кадам-бакадам изимдан юради... (*Буншани кўрсатиб*) Мана шу қоқбош уйбошқарувчи ускунам калитини олиб кетиб қолди. Чириган князь, қари фирибгар... (*Милославскийни кўрсатиб*) Бу эса Иван Грознийнинг газабини кўзғатди! Мана, мен ускунамдан жудо бўлдим! Сизлар эса қаёқдаги гапларни вайсаб ётибсиз...

МИЛИЦИОНЕР. Гапингиз тугадими, ўртоқ?

ТИМОФЕЕВ. Тугади.

МИЛИЦИОНЕР (*Милославскийга*). Сизнинг хужжатингиз?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Э, хужжат нимага керак? Нима ўша хужжат? Мен Милославскийман! Жоржман мен!

МИЛИЦИОНЕР (*қувониб*). Ўх-ҳў! Сиз энди Москвадамисиз?

МИЛОСЛАВСКИЙ. Яширмайман. Муддатидан олдинроқ қайтиб келдим.

МИЛИЦИОНЕР. Қани, бўлмаса! Ҳамма милиция бўлимига марҳамат қилсин.

БУНША. Мен мамнуният ила ўзимни жонажон милициям кўлига топшираман. Унга суянаман ҳамда ишонаман.

Тимофеев аламига чидолмай йиғлайди.

МИЛОСЛАВСКИЙ (*уни юпатиб*). Эҳ, Коля, академик! Қўй, йиғлама! Такдирга ёзилгани шу экан! (*Милиционерларга*) Лекин зуннорни, гапимга ишонинглар, ўртоқлар, менга бош руҳоний ўзи совға қилди.

Милиция ходимлари ҳаммани уйдан олиб чиқади. Тимофеев хонасидаги чироқ ўчиб, зулмат чўқади. Даҳлиздаги радиокарнайдан қувноқ овоз янграйди.

ОВОЗ. Марҳамат, “Псков аёллари”нинг давомини тинглангиз!

Ортидан радиокарнайда қўнғироқлар бонг уриб, хириллаган мусиқа янграйди. Тимофеевнинг хонаси ёришади. Тимофеев биринчи актда ускунага бош қўйиб қандай уйқуга кетган бўлса, ўша ҳолатда ухламоқда.

ТИМОФЕЕВ (*босинқираб*). Тезроқ, тезроқ, Иван Васильевич... (*Уйғониб*) Уф, қаттиқ ухлабман-ку! Бу қандай туш бўлди! (*Вақт машинасига қараб*) Ускунам бутун экан! Бутун! (*Бирдан таишвишланиб*) Вой, худо! Мени хотиним ташлаб кетди-ку... (*Қўл силтаб*) Йўқ, бу тушимда бўлди... худога шукур, ҳаммаси туш экан. (*Ўйланиб*) Агар бирдан... Косинус... (*Қўнғироқ товуши*) Жин ургур, шу қўнғироқлар ёмон жонга тегди-да...

Даҳлиз ёришади. Зинаида киради.

ЗИНАИДА. Коля, бу мен.

ТИМОФЕЕВ. Зиночка, келдингми!

ЗИНАИДА (*назар солиб*). Сен ҳалигача ухламадингми? Колька, ай-тиб қўй, шу кетишда ақлдан озасан. Ҳозир сенга чой ичириб қўяман, кейин ётиб ухла... Бунақа кўп ишлаш ярамайди.

ТИМОФЕЕВ. Зина, сендан сўрамоқчи эдим... биласанми, мен ўз ай-бимга икрорман... ҳақиқатан, мен иш билан қизиқиб кетдим... кейинги пайтларда сенга кам эътибор қаратяпман... Косинус... мени тушуняп-санми?

ЗИНАИДА. Ҳеч балони тушунмаяпман.

ТИМОФЕЕВ. Қаерда эдинг?

ЗИНАИДА. Репетицияда.

ТИМОФЕЕВ. Фақат ростини айт... Сен Якинни севасанми?

ЗИНАИДА (*ҳайрон*). Қанақа Якин?

ТИМОФЕЕВ. Ўзингни гўлликка солма. У жуда истеъдодли киши... ростдан унга янги уй беришмоқчимиз? У сизларнинг режиссёрингиз, а?

ЗИНАИДА. Бизда Якин деган режиссёр йўқ.

ТИМОФЕЕВ. Ростданми?

ЗИНАИДА. Рост.

ТИМОФЕЕВ. Ҳалиги, Молчановский деганлари-чи?

ЗИНАИДА (*елка қисиб*). Молчановский дегани ҳам йўқ.

ТИМОФЕЕВ (*мамнун*). Ура! Гапимга парво қилма, ҳазиллашдим!

ЗИНАИДА. Айтдим-ку, сенга ақлдан озяпсан деб!

Эшик тақиллайди.

Ким у, кираверинг!

Шпак югуриб киради.

ТИМОФЕЕВ. Антон Семёнович, тушимда уйингизни ўмариб кетиш-ган эмиш.

ШПАК (*йиғлаб*). Тушимда дейсизми? Уйимни ростдан уриб кетиш-ди!

ТИМОФЕЕВ. Қандай?

ШПАК. Бутунлай! Ишхонада ўтирганимда! Патефон, портсигар, костюм! Вой, авлиё оталар! Телефон ускунасиниям кесиб олишибди! Зинаида Михайловна, телефон қилиб олай, рухсат беринг. Вой, азиз ав-лиё оталар! (*Телефонга ташланиб, гўшаққа*) Милицияни улаб беринг! (*Атрофга аланглаб*) Уйбошқарувчи қаёққа кетди, ўзи?

ЗИНАИДА (*дєразани очиб ташқарига*). Ульяна Андреевна! Иван Васильевич қаерда? Шпакнинг уйини уриб кетишибди!

Радиокарнайдаги мусиқа тобора авж олиб боради.

ПАРДА

Асқар ҚОСИМОВ
(1946–1986)

ЭВРИПИДНИНГ ЎЗБЕК ТАРЖИМОНИ

(Шоир ва таржимон Асқар Қосимов ижодига чизгилар)

Бадий таржима асарлар одатда жаҳон адабиёти дурдоналари бўлгани сабабли таржимонларга шон-шухрат келтириш билан бирга, уларга жиддий, улкан масъулият ҳам юклайди. Чунки буюк асарларни таржима қилаётган ижодкор аслият тили, оралик тил ва она тилининг битмас-туганмас сўз бойликларини билишдан ташқари, таржима қилаётган асарлар муаллифининг ҳаётини ва ижодини, асар қахрамонларининг руҳий оламини ҳис қилиши зарур. Таржимоннинг ўз ижоди ҳам мумкин қадар таржима қилинаётган асар муаллифининг ижодига яқин руҳда бўлса, нур устига нурдир.

Эврипиднинг ижоди жаҳондаги деярли барча мамлакатларда мумтоз жаҳон адабиёти дарсликларида яхши ўрганилади, унинг асарларида кўтарилган ахлоқий, ижтимоий, фалсафий муаммолар ҳозиргача ўз аҳамиятини йўқотмаган. Шунга яқин муаммолар – инсон кадр-қиммати, шаъни, ҳар қандай деспотизмга, жаҳолатга, золимларга нафрат, Ватанга, халққа, инсониятга ўз истеъдоди билан хизмат қилиш, жабр-зулмга, ноҳақликка қарши, адолат ва ҳақиқат тантанаси учун кураш идеаллари таниқли шоир ва таржимон Асқар Қосимовнинг ўз ижодида ҳам ёрқин ифодасини топган.

Шоирнинг шўролар истибдоди ҳақида ёзган мана бу сатрларидаги нафосат ва ижтимоий, фалсафий тафаккурга қаранг:

*Шудрингдек безубор, кўзгудек мусаффо
Орзуси бор эди бу кўкатнинг.
Тоза бўлсам дер эди,
Соф бўлсам дер эди...
Лекин у унган жой, афсуски,
Ботқоқлик эди...*

Оғир шароитларда ҳам Асқар Қосимов ўзининг гоҳ аламли, оҳ-фиғонли, гоҳ завқли-сурурли, ғурурли шеърлари, дostonлари, таржималари билан халқимизнинг миллий онгини, бой маънавий оламини, тарихий хотирасини уйғотиш учун тинимсиз ижод қилди. Асқар гоҳ ирқчилик қурбони, миллий озодлик курашчиси Анжела Девис тили билан:

*Фигоним тошларга етса ҳам, юраги тошларга етмаса найлай?
Мени эрк тарк этиб кетса ҳам, кенгликлар кўзимдан кетмаса найлай?
Орзули дунёда, биродар, толеим бормикан, толеим ёрми?
Тупроққа бўлдим мен баробар. Ҳуқуқим бормикан, ҳуқуқим борми? –*

деса, гоҳ Чили шоири Пабло Неруда тили билан:

*Монанддир Пиночет чоҳига... Эшитилмас ёруғлик саси...
Бир қушча учига шайланар. Ошиён ичида айланар.
Чор ёқда нажот йўқ: чирқирар... У сурғак.*

*Майлига, эс кирар. Парвозга ҳали вақт – ойлар бор...
Худудсиз фазони қучишига менда ҳам аламгир қанот бор, –*

деб ҳайкиради.

Асқар Қосимов катагон курбони Чўлпон ижодига ҳамоҳанг байтлар ҳам битган.

*Мен қўшиқ айтганда чечаклар кулар.
Қуёш ҳам қўйнидан тўкур инжулар...
Тоғу тош қўшиқдан кетади ийиб.
Дарахтлар дам-бадам тугади самар.
Водийлар беқасам тўнани кийиб,
Дарёдан белига боғлайди камар...
Қўзгал, сув тубига чўккан, эй ният,
Бу жунбиш зимнида кўндир хосият.*

Асқар ҳаётсевар, ҳазил-мутойибани нозик тушунувчи, севгини қалб тубида сакловчи, табиат гўзалликларини рассомдай тасвирловчи шоир эди. Шоирнинг:

*Бу кеч қўшни чорбоққа
Келин тушиди, ёр-ёр.
Иложим йўқ бормоққа,
Кўникаман зор-зор,
Онам айтар: – Зерикмай,
Ўғлим, тўйга бор-бор!
Йўқ, бормайман, боришдан
Ор қиламан, ор-ор! –*

деб бошланувчи шеъри ўқувчилар томонидан севиб ўқилади ва тўйларда қўшиқ қилиб айтилади.

Кўпчилик шеърларида Асқар шеърий санъатни нафис, маъноли ва оҳангдор қилиб, ийҳом, мажоз, талмех, тазод, тимсоллардан моҳирона фойдаланар эди:

*Қор остида қолди боғлар. Қолди боғлар десам-да,
Ер юзига қўнди зоглар. Қўнди зоглар десам-да,
Ёр ўрнидан турмади. Кўзни очиб қўймади.
Қаттиқ экан уйқуси!
...Йўлни тўсди баланд тоғлар. Баланд тоғлар десам-да,
Ўнқир-чўнқир сўлу соғлар. Сўлу соғлар десам-да.
Оҳу воҳлар урмади. Шарҳи ҳолим сўрмади.
Эҳ, йўқ экан қайғуси!*

Шўролар даврида тазйиқ остида яшаган ҳар бир миллий зиёлининг тақдири, қисмати акс этган бу шеърда.

Асқар Қосимовнинг жаҳон адабиётидан қилган таржималари ҳақида гапирадиган бўлсак, шоир ўзи севган бир буюк асарни аниқ, адекват, сўзма-сўз таржима қилмай, ўзича қайта баён қилиши (юнонча – парафра-

за) унинг ижодида ҳам учрайди. У Эсхилнинг машхур “Занжирбанд Прометей” трагедиясини қисман таржима қилади, қисман сюжетига янгиликлар киритиб ёзади. Бундай ижод Рабле, Сервантес, Свифт асарларининг ёшларга мўлжаллаб, табдил – қайта баён қилиниши ҳам эмас. Аммо шоир Эсхил асарининг сюжетидан ижодий фойдаланади. Қахрамонлари ҳам деярли ўшалар: Прометей, Ҳермес, Океан – Уммон. Эсхил асарида Зевс эмас, унинг вакиллари Ҳокимият ва Куч-қудрат қатнашади. Трагедия, фожеий драма прологда Ҳокимият Прометейнинг Зевснинг ҳокимиятига бўйсунмай, раиятга, зулматда, қоронғиликда яшаётган халққа яхшилик қилиб, илоҳлар оловини ўғирлаб, Ер юзига олиб тушганини айб, жиноят деб билиб, жазога лойиқлигини айтади. Драматург Эсхилнинг халқсевар Прометейни жазоловчи олий ҳукмдор Зевсни золим деб қоралаб ёзиши ўша замонда буюк жасорат эди. Асарда темирчи усталар маъбуди Гефест ҳам биродари Прометейнинг ноҳақ жазоланаётганини айтади.

Асқар Қосимовнинг драматик асарида эса бошланғич сахнада Зевс чиқиб, отаси Кроносни ва титанларни кириб йўқотгани билан мақтанади. У Прометейдан келажакни билгувчи Уч Майра сирини очишни талаб қилади. Прометейга онаси – Адолат маъбудаси Фемида, Хотира маъбудаси Мнемозина ва паҳлавон Ҳеракл (Геркулес) ёрдамга келадилар. Асқар Қосимовнинг бу асарини таржима демаймиз. Бу асар ҳажман жуда кичик бўлишига қарамай, ғоявий-бадий жихатдан Эсхил асарига яқин келиши билан бизни ҳайратлантиради.

Асқар Қосимов Эврипиднинг “Медея”сини аниқ, адекват, аслига ярашиқли таржима қилган. Эсхил ва Софокл драмалари кўпроқ мифология асосига қурилган бўлса, Эврипид драмаларида мифологиядан реал воқеликка яқинлашилади, одамларнинг шахсий ҳаёти, характерлари биринчи ўринга қўйилади.

Арасту “Поэтика” асарида ёзишича, мифологик қарашлар бўйича Медея ўз фарзандларини ўлдирмаган, болалари олтин баррали кўчқорга миниб, бошқа юртга қочиб кетган эдилар, Эврипид драма сюжетида конфликтни, фожеий руҳни кучайтириш учун Медеяни ўз болаларининг қотили қилиб кўрсатган. Ҳақиқатан, Эврипид драмасида фожаи руҳи рашк ва болаларнинг ўлими билан ҳосил қилинган. Эврипид Ясоннинг бевафолигини кечирмаган Медеянинг характерида рашк офатини ишонарли кўрсатиб, томошабинлар бу фожаидан ибрат олсин, Ясон каби бойликка қизиқиб, севгисидан воз кечиб, бевафолик қилмасин, деб Медеянинг қотиллигини тўқиб чиқарган.

Драма бошланишидаёқ, энага Медеянинг гўдаклари бошига ўлим хавфи соя солиб турганидан кўрқинчи, болаларга раҳм-шафқати, дард чекиши, шундан сўнг Медеянинг кучли изтироблари берилади. Бу сахна русча “аслият”да, оралик тилда қуйидагича ифодаланади, энага монологда Медея ва Ясон севгисининг тарихи, бу севги аввалбошидан бало, офатларни келтириб чиқаргани эслатилади:

*Но удел Медеи стал иной. Её не любят,
И нежное глубоко страждет сердце.
Ясон детей с супругою в обмен
На новое отдать решился ложе,
Он на царевне женится – увь!*

*Оскорблена Медея, и своих
Остановить она не хочет воплей.
Она кричит о клятвах, данных ей...*

Асқар Қосимов аввал севимли бўлган Медеянинг кадрсизланганидан, хақоратланганидан куйинишни ўзбекчада бундай ифодалайди:

*Энди уни севмайдилар, меҳрибонлар ҳам
Йиғиштириб қўймоқдалар борди-келдини.
Гулдан-да воз кечарканлар гунчани кўргач,
Ясон хотин ҳамда бола-чақаларидан
Қўл силтабон шоҳ қизига уйланмоқчимизи.
Шундай қилиб, таҳқирланган Медея бибиши
Шўрликнинг-да фижонига еру кўк титрар.
Қани, дер, ул аҳду вафо, қани, дер, ул лафз –
Маъбудларни шоҳидликка чақира туриб.
Зеро, улар бетавфиқни кўриб қўйишин:
Ясон – номард, Ясон – лафзсиз, Ясон – бевафо...*

Шундан кейин таржимон Эврипиднинг энага тилидан айтилган шодлигу қайғуда, қаҳру ғазабда ҳаддан, меъёрдан ошиш фожиага олиб келиши ҳақидаги фикрларини ҳам ўзбекона, халқона сўзларда ифода қилган, русчада:

*Умеренность, – сладко звучит
И самое слово, а в жизни
Всего нам желанней оно!
Избыток, в разладе с удачей,
И горшие беды на род
При гневе богов навлечет он...*

Бу сатрлар ўзбекчада янада рангин ва равон:

*Энг сараси, аълоси ҳам – меъёр сақламоқ,
Ҳаётда йўқ шундан бўлак газнаи олий!
Эҳтиёждан ошиқроғи омад келтирмас.
У қавмга юклар қўйиб кўҳ ва кўҳ офат,
Йўлиқтирар маъбудларнинг ўтли қаҳрига...*

Бизнингча, бу ерда “эҳтиёждан ошиқроғи” сўзлари ўринли эмас. Бунинг ўрнига “ҳаддан ошмоқ”, “ғазабини босолмаслик тоғ-тоғ офат келтириши”ни айтиш яхшироқ бўлур эди. Арасту ҳаким ҳам “Ахлоки кабир” асарида барча соҳаларда ҳаддан ошиш, меъёрни билмаслик офат келтиришини айтган. Алишер Навоий ҳам “Беша (ўрмон) шерини, арслонини босиб йиқитган одам паҳлавон эмас, ўз ғазабини боса олган одам паҳлавондур”, деган эди.

Русча матн таржимони (Иннокентий Анненский) Медеянинг ўз аҳволи-руҳиясини томошабинларга арз қилишини бундай ифодалайди:

*У вас – и город есть, и дом, и радость жизни...
 Печальны вы – вас утешает друг.
 А я одна на свете меж чужими,
 И изгнана, и брошена...
 Здесь ни дома ни матери, – никого...
 Хоть бы одна душа, куда причалить
 Ладью на время бурос...*

Бу сатрларни ўзбек таржимони ҳам аниқ, равшан ифодалайди:

*Сиз эгасиз шаҳрингизга, ўз уйингизга,
 Дўсту ёрлар юпатишар ғамга ботсангиз.
 Мен бўлсам-чи, бегоналар ичра ёлгизман.
 Ҳам қувғинди, ҳам мосуво, ҳам суприндиман...
 Бунда менинг на уйим бор ва на-да онам,
 Кимсасизман – биродарим, қиблагоҳим йўқ...*

Адолат юзасидан айтиш керакки, русча матнда бўлган ёрқин ташбех, ўхшатиш – денгизда бўрон турса, қайиғимни асраб туриш учун бирор соҳилим йўқ, – деган ибора ўзбекчада тушириб қолдирилиши яхши бўлмаган. Аммо ўзбек таржимони бошқа кўп ўринларда қахрамонларнинг рухий ҳолатларини, характерларини кўрсатувчи саҳналарни русча таржимага нисбатан жонлироқ, рангинроқ, равонроқ, маъноларни теранроқ чиқарган. Масалан, драманинг салбий қахрамонларидан бири, Коринф шоҳи Креонт, Ясонни қонуний хотини Медеядан, болаларидан ажратиб, ўз қизига уйлантирган тубан шахс Медеяни қасддан хорлайди. Русчада Креонт сўзларида Медеянинг сеҳргарлигидан кўрқув оҳанги сезилади; Медеянинг “Мени нима учун бу ердан хайдайсан. Бунинг сири нимада?” деган саволига бундай жавоб беради:

*О, тайны нет тут никакой: боюсь я,
 Чтобы ты, жена, неисцелимых зол
 Не причинила дочери моей.
 Во-первых, ты хитра, и чар немало
 Твой ум постиг, к тому же, ты теперь
 Без мужа остаешься и тоскуешь...*

Креонтнинг бу сўзлари ўзбекчага бундай таржима қилинади:

*Ҳеч қанақа сир йўқ бунда, ҳаммаси равшан,
 Қизгинамга панд берасан, деган хавфдаман.
 Устомонсан, ялагансан илоннинг ёгин,
 Бир кори ҳол бўлмасин деб, кўрқаман рости.
 Боз устига эрсиз қолдинг, ҳижронзадасан...*

Таржимон ўзбек, туркий халқларнинг тил бойлигидан оҳори тўқилмаган, пурмаъно сўзларни топиб, юнон драмаси қахрамонларининг ички дунёсини, руҳиятини чуқур очиб бера олган. Асар Эврипид-

нинг “Алкеста”, “Электра”, “Агомемнон”, “Киклоп” каби драмаларига нисбатан ҳажми кичикроқ, лекин реал воқеликка, ҳаётга яқинроқ, ибратлироқдир.

Истеъдодли ҳар бир шоир ўтмишдаги буюкларнинг шоҳ асарларини таржима қилар экан, улардан илҳомланиб, ўзи ҳам нодир асарлар ёзишга, юксакликка интилади. Асқар билан камина ҳамкорликда Апулейнинг “Олтин хўтик ёхуд эврилишлар” романини ўзбекчага таржима қила бошлаган эдик. Аммо, афсуски, шоир бевақт ҳаётдан кетди. Энди бу таржимани давом эттириб, тугатиш каминанинг зиммасида қолди.

Шоир ватанимиз, халқимиз ўтмишидаги жасур миллий қаҳрамонларимизни соғиниб, Истиклолни орзу қилиб шундай ёзади:

*Ҳоҳ-ҳо, яхши ёронлар қани?!
Кўз ташлашга дарду дармонлар қани?!
Ҳоҳ-ҳо, умид, армонлар қани?!
Ҳоҳ-ҳо, ақли ҳайронлар қани?!*

Афсуски, нозиктаъб шоир руҳий касалхоналарда азоб тортиб, Истиклолгача етиб келолмади. У, энди Ватанимиз мустақил, эркин, қудратли бўлганини кўрса, севинчи оламга сиғмас эди. Шоир тирик бўлганида ҳозир қутлуғ 70 ёшини қаршилаган бўлув эди.

Маҳкам МАҲМУД АНДИЖОНИЙ

ЭВРИПИД

(Мил. авв. 480 – мил. авв. 406)

*Рус тилидан
Асқар ҚОСИМОВ
таржимаси*

МЕДЕЯ

Фожа¹

БИРИНЧИ МАНЗАРА

Медея киради.

Медея

(Хорга)

*Эй, Коринфнинг қизлари, гар рўпарангизга
Чиққан бўлсам – таъна эшитмоқ учун эмас.
Кўча-кўйда сандирақлаб юргандан кўра
Фақат уйда ўтиришни маъқул кўрганлар*

¹ Асардан парча.

Ёки ўзга юртни кўриши майли-истаги учун
Кам дейсизми такаббур деб номдор бўлганлар?
Гавгосиз уй йўқ дегандек бани одамга
Ҳозир гавго ёқмай қолди, ҳар нарсага ҳам
Кўлни силтаб қўймоқдалар. Гўёки бор гап
Одамларга илгаритдан қуёшдай равшан.
Агар киши бизни дилтанг қилмаган бўлса,
Қалбин билмай қилолгаймиз қозилик унга.
Орангизда бегоналар кўндир, эҳтимол,
Уларга ён бериши керак, албатта, илло,
Раият ҳам хуши кўрмайдур димоғдорларни,
Ўз-ўзини танимоққа имкон тополмай,
Шу тариқа ачинарли ҳолга тушганлар...
Менга келсак, дугоналар, сизсиз ҳам ногоҳ
Балоларга дучор бўлдим, гамга ёр бўлдим.
Ўлсам дейман – нафас олмоқ азобдир фақат
Нимагаки молик бўлсам – бари-барига
Ёлғиз эрим сабабчидир. Билсам, бу киши
Одамларнинг энг тубани – номарди экан.
Ҳа, бу кунда яшаётган одамлар ичра
Топиши мушукул биздек бахтсиз хотин жинсини.
Нархи арзон эмаслармиз эркаклар учун,
Биз тушган ер обод бўлар – хизмат қиламиз.
Гар борди-ю сотиб олсанг эркак зотини,
У сен учун соҳиб эрур, хизматчи эмас.
Унисига қараганда буниси чакки,
Энг муҳими, иш тутасан таваккалига.
Таши бирлан ичи бирми – билиб бўлмаса.
Никоҳдан сўнг кетай десанг, ўзинга уят.
Кўёвдан-да қутулишининг чораси йўқдур.
Урф-одати, таомили ёт бўлган жойга
Тушган келин бешак ўлим топгай агарда
Кўёв бўлмиши тортолмаса ўз аравасин,
Бошқа билан дон олишса, хиёнат қилса,
Бунга келин қай йўсинда таҳаммул этар.
Хиёнаткор эканлигин билса у билан
Бир ёстиққа бош қўймасди абадул-абад.
Жонга тегса оиласи эркакга не гам?!
Бошқа ёққа кўз сузганча арқон узарлар,
Биздан эса қўл силтабон, қиё боқмаслар.
Дейдилар-ку бошқа дебон эркак йўригин,
Биз ичкари ожизаси, азал-азалдан
Кўча пайдам, таиқарида ризқ-насибаси.
Кўлда найза, шикор дея рўкач қилгайлар
Ва нимани овлашадур – тангрига аён.
Жангу жадал эркак учун... Туққандан кўра
Ёв зарбига қалқон тутиб, дош берган авло.
Ҳа, айтмоқчи, гап хотин-қиз хусусидайди,
Аммо сизу менинг ҳолим айри-айрича:
Сиз эгасиз шахрингизга, ўз уйингизга.

Дўсту ёрлар юпатишар ғамга ботсангиз.
 Мен бўлсам-чи, бегоналар ичра ёлғизман.
 Ҳам қувғинди, ҳам мосуво, ҳам суприндиман.
 Ёввойилар орасида – олисда ўсдим.
 Бунда менинг на уйим бор ва на-да онам,
 Кимсасизман – биродарим, қиблагоҳим йўқ.
 Лоақал бир хешим бўлса, келган балога
 Мардонавор тутар эрдим бошимни бешак.
 Вале сиздан, оз бўлса-да, шафқат сўрайман.
 Гар эримдан ўч олмоққа бир илож топсам,
 Сиз аввало сукут сақланг, халақит берманг.
 Журъатсизмиз, зотан, курашининг, алаҳхусус,
 Тигобдори қўрқитади хотин зотини.
 Номуссизлик гар илашса нигоҳ ипига
 Аёл қалби шу қадарли қонсирагайки,
 Тополмайсиз ер юзидан бунақасини!

Корифей

Бас. Медея, кўнглинг нима тиласа, қилгин,
 Сенинг хоҳиши-истагингга қарши турмаймиз.
 Сен ҳақ бўлсанг, тан берамиз. Аммо Креонт
 Келаётир, мулк султони – нима деркан ул.
 Балки бизга эълон қилур янги фармойиши?

Креонт киради.

Креонт

(Медеяга)

Ҳа, Медея, кек сақлайсан, чоги, эрингга
 Ғамбодасан, жаҳон бирлан ишинг йўқ гўё.
 Гап энди шу – фарзандларинг олиб бир йўла
 Тарк этмайсан салтанатим сарҳадларини.
 Бош тўлгамай итоат эт амримга, жўна!
 Эшитдингми? Қайта бошдан қорангни кўрмай.
 Шу мулк ичра гар мабодо қорангни кўрсам
 Нақ мустаҳиқ этгайдирман оғир жазога.

Медея

Шунақа денг! Шўрим қурсин! Бадбахтман қандоқ!
 Ёв туширди сўнгигача лангар занжири,
 Соҳил томон чиқай десам ёвуз тўлқин бор.
 Ундан менга эндиликда ҳимоят ҳам йўқ,
 Шундай бўлгач сўрамоққа изн берсалар
 Нега энди ҳайдаяпсиз бу мулкдан мени?

Креонт

Ҳеч қанақа сир йўқ бунда, ҳаммаси равшан,
 Қизгинамга панд берасан деган хавфдаман,

Устомонсан, ялагансан илоннинг ёгин.
 Бир кори ҳол бўлмасин деб кўрқаман, рости.
 Боз устига эрсиз қолдинг, ҳижронзадасан...
 Дейдиларки, сен менга ҳам, келинчакка ҳам
 Хавф солмоқчи бўлганмишсан нима биландир.
 Тўрт мучамиз соғлигида шунинг учун ҳам
 Чора-тадбир кўрмоқликни лозим топамиз.
 Сенга ёмон кўринсам-да, Медея бибиши,
 Кўнгилчанлик қилолмайман, баъдаз кеч бўлур.
 Гапнинг рости: сўнги пушмон – ўзимга душман.

Медея

Эвоҳ! Эвоҳ!
 Илк мартамас, э шоҳ, кўп бора
 Менга зарар бериб келди ёмонотлигим.
 Ёмонлик у қадимдан бор. Кимда-ким агар
 Оқилликдан сал-налгина бўлса хабардор,
 Гўдаклардан тайёрламас софист аҳлини.
 Сафсаталар учун улар ҳамюртларига
 Эшиттириб қўймасдилар таъна-маломат...
 Тагин нима? Оломоннинг нафратин улар
 Тўйғизмаслар ўзларининг санъатлари-ла.
 Жоҳилларга, дейлик, агар бирон нимадан –
 Доноликдан, янгиликдан ё ҳикматлардан
 Сабоқ берсанг борми – тамом улар ичра сен
 Дошишандмас, таниласан текинхўр бўлиб.
 Башартиким, овозаю миши-мишига кўра
 Эл-юрт ичра ҳурмат топган оқиллардан ҳам
 Юксакроқда турсанг, сени хавфли кас дерлар.
 Мен ҳам шунини ўз бошимдан кечириб кўрдим.
 Гап шундаки, Медеяда ақл етарлик.
 Шундан уни ёқтирмаслар баъзи бировлар.
 Кимдир эса сизга ўхшаб шу Медеянинг
 Мардлигини ҳисоблайдир хавфли нарса деб.
 Тарк этилган, кимсаси йўқ хотин, ажабо,
 Шаҳаншоҳга қутқу солса?! Хўш, нима учун,
 Нимага мен ёмонликлар тилар эканман?
 Сиз хуш кўрган кишингизни куёв қилдингиз,
 Илло, маним нафратларим сизгамас асло,
 Эримгадир. Сизларга мен ҳасад қилмайман,
 Ҳаёт билан роҳатланинг, турмуш қурунглар.
 Фақат мени қолдирсангиз Коринфда дейман,
 Сабрим бирлан ёнай дейман шармандалигим.

Креонт

О, сен дуруст сайраянсан, машқинг жойида,
 Лекин ёвуз ният ҳоким талқинотингда.
 Гумонларим ортиб борар эшитган сарим,
 Эл оғзига элак тутиб бўлмас, Медея.
 Биламанки, сен хусусда миши-мишлар талай.
 Эҳтиёткор тулкилигинг ким билмас, ахир.
 Қани, жўна! Уйнаб бўлдинг қозон, чўмичда,

*Уринсанг-да, илло, етмас санъатинг сенинг,
Ўзимизда сақлатмаймиз ортиқча ганим.*

Медея

*Ёлбораман, янги келин-куёвлар ҳаққи,
Бизни сургун қилманг бундан, шоҳим, раҳм этинг!*

Креонт

Эланишинг беҳудадир, овора бўлма.

Медея

Шафқат қилинг, ялинаман, додимга етинг.

Креонт

Медея, бизга яқинроқ ўз оиламиз.

Медея

О, диёрим! Қадринг ўтди яна шу кезде.

Креонт

Бола-чақа роҳатини кўрайлик биз ҳам.

Медея

О, эротлар! Қандай ёвуз уруг эяписиз.

Креонт

Пешонага ёзилгани бўлмас доимо.

Медея

Ё раббано, айбдорга бошпана берма.

Креонт

*Етар энди? Сен, яхшиси, сафсаталардан
Ўзинг тугул, бизларни ҳам фориг айлагин...*

Медея

*Фориг этмак? Кимни ҳамда нимадан, ўзи?
Шоҳ, бизни сиз фориг айланг бу уқубатдан.*

Креонт

Сен чинданам кутяпсанми жаллодларимни?!

Медея

Йўқ-йўқ, асло, ёлвораман сизга, шаҳанишоҳ...

Креонт

Сенга камлик қилмоқдами дўқ-пўписалар?

Медея

Илтижойим, шаҳанишоҳим, бу хусусдамас.

Креонт

Тагин нима керак сенга? Холи қўй мени...

Медея

*Менга бир кун муҳлат беринг: ҳали ҳал эмас
Манзилгоҳим. Норасида болаларга-ку
Менсиз ким ҳам топа олгай бошпана, сув-нон,
Бу ташишидан Ясон холи. Шафқат айланг, шоҳ.
Сиз ҳам, ахир, болангизга гамхўрсиз-ку, оҳ,
Бу ҳис сизга ошино-ку, бизчаликмасиз.
Қувгиндилик менга ҳеч ҳам кўрқинчли эмас,
Йиғлаётган бўлсам, фақат болаларни деб...*

Креонт

*Бу дунёга келмаганман мустабид бўлиб,
Мени кўп бор нобуд этай деган бу кўнгил.
Биламанки, ҳақ эмасман, мана ҳозир ҳам
Сен айтганча бўла қолсин, лекин огоҳ бўл,
Гар эртага қир-даламда менинг қуёшим
Бола-бақраларинг бирлан қорангни кўрса,
Нурларини найза қилиб сенга санчилур.
Бу турган гап... Тонг отгунча...*

(Чиқади)

Корифей

*О, чигал қисмат!
О, хотинлар, бу қандоқ дард, бу қандай бало!
Шу аҳволда бир оғсиза қайга боради?
Кимдан уй-жой ва бошпана сўрайди, ахир?
Қани асл хонадонинг, қани ул кишвар?
Умри боқий ёвуз кучлар, тубсиз дарёга
Тириклайин қўл-оёгинг боғлаб отдилар!*

Медея

*Бўлмасам-чи! Осмон – тийра... Лекин бу билан
Ҳали ўйин тугамади! Тагин ўйламанг,
Келин-куёв мақсадига етур деб, шаксиз.
Бало-қазо етиб ортар совчиларга-да,
Беҳудага нўш этилмас бу ширин заққум, –
Посонгиси келтирилган бари олдиндан...
Шоҳ тадбирли эди, рост гап, ҳар бир нарсани*

Етти ўлчаб бир кесарди, о, кўзи басир!
 Ўзига чоҳ қазиди ул ўз хоҳиши-ла.
 Қарориди собит турмай, бизга бир кунни
 Инъом этди... Етиб ортар ана шу муҳлат.
 Ўзи тугул, қизи бирлан қуёвини ҳам
 Шу муҳлатда биз жасадга айлантирамиз.
 Ярамастар... Бор кўпгина усул-йўллари,
 Қай бирини танлаш керак, мана бу мушкул;
 Кўшқин ёқмоқ маъқулмикан келинболанинг,
 Ё олмос тиг тиқаймикан оч биқинига,
 Дабдурустдан ётогининг устидан чиқиб?
 Э, йўқ, ул юмушининг бир илоси бор.
 Йўл-йўлакай қўлга тушиб қолишим мумкин.
 Бадхоҳларга кейин гап-сўз, калака бўлгум.
 Йўқ, яхшиси, боражакмиз синалган йўлдан.
 Масала ҳал: энг ичида берилгай огу.
 Хўп, уларни шу йўсинда ўлдирдим, дейлик.
 Айт-чи, кўнгил, нима бўлгай ундан кейин, хўш?
 Топилурми бизга баъдаз дўст-ёрон, элат?!
 Кимлар бизни қучоқ очиб кутиб олажак?
 Кафолат йўқ... Майли, кўнгил, сабр қил пича.
 Борди-ю, бир ҳимоячим бўлганда эди,
 Қотилликка киришардим шу ондаёқ мен.
 Энг ичида саранжомлаб қўярдим барин.
 Мададкорсиз қоладургон бўлсам мабодо
 Қисматим шўр экан, дея қилич тутаман.
 Ва рўйирост қилажакман уларни бисмил.
 Бул гараздан қайтмагайман, раббано шохид,
 Кўзимга тик боқса ҳамки малъун, Азозил.
 Шоҳ қизини авваламбор кўздан қочирмам;
 Мол-мулки-ла, юрти ила кўнгли тўқ бўлган
 Кундошимни Ҳеката-ла онт ичаманки,
 Менинг азам ҳисобига ушбу дунёда
 Ҳеч бир банда ишрат тўйин қура олмагай!
 Кўп қимматга тушар ҳали уларга базм,
 Кўз ёшиму азобимдан шароб ичгайлар!
 Қани ишга! Бўш келмагин, Медея, зинҳор,
 Барча инсу жинсларингни мададга чақир, –
 Миридан то сиригача ҳар бир қадамни
 Обдон ўйлаб ҳамда билиб босмоқлик керак!
 Эй, сен, кўнгил, ҳайиқмагил, ўтга ур ўзни,
 Энди азму шижоатинг кўрсатмоқ пайти,
 Ўзинг ўйла, ким эдингу ким бўлиб қолдинг.
 Наҳотки сен Сизифларнинг аждоди бўлмиши
 Ясон бирлан паймон айлаб таҳқирланишига
 Йўл қўясан Ҳелийларнинг қони устидан?
 Бале, кимга бу гапларни айтяпман, ўзи?
 Яралганда бор эди бу хилқатимизда:
 Эзгуликка қайишмаймиз, ёвузликка-чи
 Бор иқтидор ила доим кўмак берамиз.

ESSE

Jahon
ADABIYOTI

Миразиз АЪЗАМ

(1936 йили туғилган)

ГРУЗИЯ САФАРИ

Саёҳат ҳикмати

“Юрган – дарё, ўтирган – бўйра”, дейди халқимиз. Отам Иккинчи жаҳон урушига кетаркан, йўл устида онамга: “Болаларни ўқит, бадиий китоблар олиб бер, кинотеатрларга олиб бор”, дея тайинлаган экан. Орадан етти ой ўтиб отам жангда ҳалок бўлганда унинг насиҳати онам учун васиятга айланган. У киши бизга доим дoston, эртак, латифалар айтиб беришдан ташқари, урушнинг оғир шароитида театр томошаларига, таътилга чиққан кезларимиз болалар фильмларига ўн кунлик дастурли чипталар топиб келарди. Гўрўгли ва Алпомишининг, Том Сойер ва Робинзоннинг бошидан ўтказган қизиқ воқеалар таъсирида бўлса керакки, болаликдан сарғузаштларга суюгим йўқ эди.

Эсимда, биз 7-синф ўқувчиларини Тошкент вилоятининг Кўктерак даҳаси томондаги бир колхозга пахта теримига олишди. Терим кунларининг бирида ёмғир ёғиб далага чиқмадик. Бир хонага жойлашган йигирмага яқин бола, барибир бола-да, ёмғирда кўчага чиқиб, Каласга келибмиз дeнe, бир маҳал юк поезде бекатда тухтади; бўм-бўш тамбурга сакраб чиқиб олдим. “Туш! Туш! Ҳозир юриб кетади!” деб бақаришарди синфдошларим. “Юрса юрар, айланиб келаман”, дедим. “Қаёққа кетишини билмайсан-ку! Адашасан!” – деди Қодир дўқ аралаш. Поезд юриб кетди. Мен бир ўзим тамбурда маза қилиб ёмғир остида завқланиб боравердим. “Таёба, географияни ҳам билмайди у... Тошкент вокзалидан бошқа қаёққа борарди? У ерда тўхтамаслиги мумкин эмас!” дер эдим ўзимга-ўзим. Поезд йўлда 54-разъездда тўхтаб, кейин Тошкент вокзалига кириб келди. Мен вагондан сакраб тушдим-у, 1-троллейбус томон югурдим. Эски Жўвадан автобусга чиқиб, уйга етиб олдим.

Эртасига пахта даласига ғолибона борганимда, ҳаммалари мени ўраб олишди. Қодир жаҳл билан дўқ қилди:

– Адашсанг нима бўларди?

– Нега адашаман? Ўзи битта темирйўл бўлса!

Бундай уюштирилмаган саёҳатлар кейин ҳам кўп бўлган. Энди мундоқ ўйлаб қарасам, “Ғунча” журналида ишлаган 1959–67 йилларда ҳам бирда расмий йўлланмалар билан, бирда дам олиш ойлари турли-турли шаҳар-қишлоқларга борибман. Кейин тақдир Грузия, Молдова, Татаристон, Москва, Афғонистон, Кипр, Македония, Туркия мамлакатларига боришни ҳам менга лойиқ кўрди.

Энди ёшим бир жойга борганда бу йўлларда кўрган-кечирганларим, орттирган танишларим, дўстларим ҳақида кўп ўйлайман, Шундай кунлар бўладики, бирдан ё у дафтар, ё бунисида ёзган қайдларим чиқиб қолади.

Охири шуларни тўплаб, йиғиб “Йўлғамалар” номи билан бир туркум туздим. (“Жаҳон адабиёти” журналининг март сонида Татаристон сафаридан олган таассуротларим эълон қилинди). Бу галги ҳикояларим ҳам ўқувчиларни қизиқтиради, жиндай сабоқ бўлади, деган ниятим бор.

Муаллиф

Грузияда 1975 йил 21–31 март кунлари болалар ва ўсмирлар адабиёти бўйича семинар-кенгаш ўтадиган бўлди. Ўзбекистондан халқ ёзувчиси, давлат мукофоти совриндори, носир Ҳаким Назирни ва болалар шоирларидан каминани таклиф қилишди. Мен 1973 йилда грузин шоири, ёшлар иттифоқи мукофоти совриндори Морис Поцхишвилининг “Ишонч” шеърий тўпламини таржима қилгандим, шоирнинг ўзини ҳам кўрадиган бўлдим, деб роса севиндим. Тбилисига бориб тушганимизда бизни кутиб олувчилар қаторида у ҳам бўлар деб ўйлагандим. Йўқ, кўринмади. Кенгашнинг катта умумий йиғинларига ҳам келмади. Балки болалар адабиёти ишларига қизиқмас, балки бу таржима нашрларини аҳамиятсиз, оддий воқеа ҳисоблар, деб ўйладим. Биз, ўзбеклар, агар чет эллик бирон таржимонимиз Тошкентга келса, албатта, кутиб олган, уйимизга олиб кетиб, меҳмон қилган, қутламага турли совғалар берган бўлардик. Афтидан, бундай меҳмоннавозликлар дунё миллатлари наздида ортикча оврагарчилик, шекилли.

Грузинлар меҳмонларнинг маданий дам олишига катта аҳамият беришаркан. Ёзувчилар уюшмаси вакиллари билан бирга бизни қутлашга мактаб ўқувчилари гулдасталар кўтариб келишди, автобусларга ҳам бирга чиқишди, “Иверия” меҳмонсаройигача бизга ҳамроҳлик қилишди. Мени завқлантирган ҳодиса шу бўлдики, ёнимга 12-13 ёшлардаги бир қизча келиб ўтирди ва йўл-йўлакай грузин тилини ўргата кетди. Шундан таъсирланиб бир шеър ёздим.

ТИЛ ДАРСИ

- Грузин тилини биласизми? – деди,
- Грузин тилини билмайман, – дедим.
- Грузин тилини ўргатайми? – деди,
- Ургат, – дедим.

Кейин: – Отинг нима? – дедим.

- Циала, – деди.
- Қишлоғингнинг оти нима? – дедим.
- Покачири, – деди.

Вой, тавба...

Антиқа экан “Покачири” си,

Болалари ҳам антиқа.

Қизчалари ҳам...

- Бизда акани “дзма” дейди.
- Бизда дзгани “ака” дейди.
- Бизда опани “да” дейди.
- Бизда дани “опа” дейди.

Бир лаҳзада Циладан тўртта сўзни ўргандим.

Бир лаҳзада Циала ҳам тўртта сўзни ўрганди.
 – Бизда қўлни “ҳелеби” дейди.
 – Бизда ҳелебини “қўл” дейди.
 – Бизда оёқни “феҳеби” дейди.
 – Бизда феҳебини “оёқ” дейди.
 – Бизда менни “ме” дейди,
 Сенни эса “шен” дейди.
 – Бизда мени “мен” дейди,
 Шенни эса “сен” дейди.
 Бизда китобни “цигни” дейди...
 Вой, тавба...
 Жуда қизиқ экан бу “цигни” си.
 – Бизда цигнини “китоб” дейди...
 ...Биз Циала билан
 Катта автобусда учиб келардик
 Тбилисининг қоқ ўртасидан...
 – Бизда уйни “сахли” дейди,
 Халқни эса “халхи” дейди,
 Кўчани “куча” дейди...
 – Бизда... – дедим...
 Лекин шу пайт:
 – Дўстлар, – деди йўлбоиловчи, –
 Қаршимизда “Иверия” меҳмонсаройи...
 Циала кетди Покачирига,
 Мен кетдим “Иверия”га,
 Кейин Ўзбекистонга.
 Лекин қулогимда қолди
 Сўзларнинг қўнғироғи,
 Кўзларимда
 “Билдингизми?” дегандай
 Кўзларнинг жавдираши,
 Сўз оҳангида соч толаларининг
 Силкинишлари...
 Болалар!
 Сиз шундай қиласизми ҳеч?
 Сизнинг шахрингизга, қишлоғингизга
 Меҳмон келса агар узоқ эллардан,
 Сиз ўзбек тилини ўргатасизми?
 Ўзбек сўзларининг жарангини
 Меҳмон қулоғида янгатасизми?

Нонуштадан кейин грузин ёзувчилари бизни Пантеонга олиб боришди. Пантеон, бу – бизнинг Чиғатой қабристонимизга ўхшаш, аммо катта бир мазорот экан. Кўҳна, 200-300 йиллик, балки ундан ҳам эскироқ тарихга эга. Бутун биз билган-билмаган ижодкорлар, арбоблар шу ерга қўйилган. Мен шу ерда грузинларнинг гўзал шоири Александр Чавчавадзе, унинг қизи Нина Чавчавадзе-Грибоедованинг қабр тошлари устида ўйланиб қолдим. Хаёлчан турганимни кўриб гид ёнимга келди ва улар ҳақида хикоя қилиб берди.

Александр Гарсеванович Чавчавадзе (1786–1846) грузин шеърляти-да романтизмини бошлаб берган ажойиб халқпарвар шоирлардан бири, унинг “Кўкча кўли”, “Кавказ” шеърларини ёд билмайдиган грузин топилмас экан.

– Александр Чавчавадзе севги шеърларининг моҳир устаси, – дея хамсухбатим гапига якун ясамоқчи бўлган эди, мен шоирнинг кизи Нина Грибоедова ҳақида суриштирдим.

– Шоирнинг Нина, Катенька деган икки кизи ва Давидчик деган ўғли бор эди. Улуғ рус шоири Александр Сергеевич Грибоедов (1795–1829) Кавказга келганда болалар тарбияланаётган хонадонга тез-тез бориб турарди. Шунда у Нинани севиб қолиб, 1828 йилда унга уйланган. Аммо кўп ўтмай у Техронга элчи бўлиб тайинлангани тўғрисида шохнинг буйруғини олиб, форслар юртига жўнаб кетади.

Форслар армияси 1795 йилда Грузияга бостириб кирганда, рус кўшинлари ҳам форсларнинг кўпроқ озарбайжонлар ва грузинлар яшайдиган вилоятларига бостириб кирган, форслар билан руслар уруши юз бериб, форслар чекинган ва император Павел I ҳам 1796 йилнинг декабрида кўшинларини чақириб олган, аммо шартномага кўра форслар Россияга контрибуция тўлаши лозим бўлиб, аммо хануз тўламаётган эди. Грибоедов тўловни ундириш учун келган паллада форслар русларга қарши уруш эълон қилади ва Грибоедов ўлдирилади, – деб ҳикоясини тугатди гид.

Умуман, бутун грузин адабиётининг етакчи намояндалари шу ердаги қабрларда ётар, ҳаёт ва ўлим ҳақида, тақдир, ватан, озодлик ҳақида унсиз сўйлаётгандай эдилар.

Шом қоронғиси туша бошлади. Одамлар тизилиб тоғ тепасидан Тбилисини кузатишарди. Мен ҳам шу қаторда шаҳарни томоша қилдим. Шу пайт қулоғимнинг сал оғирлиги менга панд берди. Бир грузин адибаси москвалик меҳмонлардан бирига қайсидир йили Жавоҳарлаъл Неру шу ердан бошкентни кузатаркан, “словно опрокинутая дева”, деганини ҳикоя қиларди. Мен жуда ҳайрон бўлдим: “Нега энди “опрокинутая дева” бўлади?” – деб сўрадим. Улар менга қараб истехзоли жилмайишди:

– “Опрокинутая дева” эмас, “опрокинутое небо” деган.

Чиндан ҳам “тўнқарилган аёл” қайда-ю, “тўнқарилган осмон” қаерда? “Дева” билан “небо” оҳангдош-қофиядош бўлса, қулоғимга шундай эшитилган бўлса, нима қилай? Шаҳар эса, тоғда турган одамларга чиндан ҳам минглаб чироқлари билан юлдузли осмон ерга тўнқарилгандай туюларди.

Йўл бошловчи: “Хоҳлаганлар автобусга чиқсин, хоҳлаганлар мана бу ердан фуникулёрда шаҳарга тушса бўлади”, деб эълон қилди.

Мен фуникулёр ҳақида ўқигандим, аммо кўрмагандим, фуникулёрга чиқдим.

Бу баланд тоғдан тик темир йўл билан, деярли 50-60 даража қияликда пастга тушадиган трамвай экан. Икки дақиқада бошкент шохқўчасига тушдик. Автобусда кетганлар ўн икки дақиқаларда етиб келишди.

Катталар қаторида Ҳаким ака ҳам меҳмонсаройга кириб дам оладиган бўлди. Мен кечки Тбилисини бироз айланмоқчи бўлдим. Бирдан чой ичгим келди. Аммо бу ерда чойхона деган нарса йўқ эди, устига-устак, ресторан, қахвахоналарда ҳам чой сотилмас экан.

– Грузинлар чой ичмайдами? – деб сўрадим бир йўловчидан.
 – Йўк, ичишмайди.
 – Чанқоғини нима билан босади?
 – Вино.
 – Чақалоқлар чанқаса-чи?
 – Уларга ҳам сўрғич билан вино ичирилади.
 – Сув-чи? Сут?
 – Улар ҳам ичирилади. Эмизилади. Сув ҳам берилади. Аммо бола йиғлаганда, асосан, вино...

– Бошқа юртдан келганлар чой ичгиси келса-чи?..
 – Тбилисида фақат битта қаҳвахонада чой сотилади..
 Айтилган жойга бордим. Ишонасизми, чой ичишга навбатда турганлар деярли қирқ-эллик нафар эди.

Менга жуда қизиқ кўринди: бутун ҳамма қардош юртларга бирдан-бир чой сотувчи мамлакат фақат Грузия бўлса, чой экиб, чой йиғиб, кадокласа-ю, ўзи чой ичмаса...

Эртасига Кенгаш мажлислари бошланди. Болалар адабиётининг қахрамонлари, бола тили ва руҳий олами, болалар адабиётида замон ва миллийлик, болалар адабиётининг ютуқлари, олдинда турган вазифалар ва ҳоказолар ҳақида москвалик олим ва танқидчилар, шоир-ёзувчиларнинг маъруза ва нутқлари тингланди. Турли республикалардан келган ижод аҳли ҳам ўз фикрларини билдирди. Нотикларнинг деярли ҳаммаси Ҳаким аканинг наср соҳасидаги хизматларини қайта-қайта таъкидлаб, у Германияда нима учун Андерсен дипломи билан тақдирланганини кўрсатиб ўтарди.

Тушдан кейин мен Тбилиси деҳқон бозорини кўришга кетдим.

Бу ерда яна бир нарса тонг қолдирди: савзавот ва мева сотувчиларнинг биронтаси грузин эмас, озарбайжон эди. Бу ерда аҳоли иккала тилда – грузинча ва озарбайжонча гаплашарди. Мен озарбайжонлардан бирига ўз таажжубимни айтсам, у елка қисиб:

– Нима бўпти, Тбилиси аҳолисининг деярли қирқ фоизи озарбайжон бўлгач, шундай бўлади-да, – дейди. Аммо грузинларнинг ўзлари бу гапни инкор этишди.

Кейин бизни шаҳарнинг катта бир концерт залига олиб боришди. Бу ерга бошкентнинг кўпгина мактабларидан болалар келишармиш. То улар келгунча грузин халқ кўшиқларини, жумладан, “Сулико”ни айтиб ўтиришди. Бу кўшиқни университетда ўқиган вақтимда Тилаб Маҳмудов деган бир талаба ўзбек дутори билан ўзбекча айтиб берганини эсладим. Агар хотирам алдамаса, унда шундай сатрлар бор эди:

*Ёр кўчасин ахтариб сарсон,
 Қалбим қонга тўлди беомон,
 Муҳаббатсиз қийналади жон,
 Қайлардасан, жоним Сулико?*

Ҳозир энди биринчи марта бу кўшиқни грузинларнинг ўз оғзидан эшитишим эди. Албатта, эриб, эшилиб, чайқалиб ўтирардим. Мактаб болалари келиб зални тўлдиришди. Концерт бошланди.

Катта ҳаяжон билан томоша қилдик. Мен ҳаяжонларимни таърифлаб ўтирмайман, шу куни ёзган шеъримни келтираман.

ГРУЗИНЛАР

*Биз гуржи юртини Гуржистон деймиз,
Рус, грузин юртим – Грузия, дер.
Гуржилар ўзини картвеллар дейди,
Грузияни – Сакартвело.*

*Сакартвело деганда грузинлар,
Сиз тенги болалар,
Юраклари қиндан чиқиб,
Кўзлари чарсиллаб,
Қулочлари ёзилиб,
Бутун бир тоғларни,
Бутун чойзорлар,
Лимонзорларни,
Апелсин, мандарин яшинаган боғларни
Қучоқлаб олгудай тўлғониб кетишар,
Яйраб кетишар.
Шу қадар севишар улар Грузияни.*

*Сакартвело деганда грузинлар
Бир қўлида қилич кўтариб чиқар
мактаб саҳналарига;
белларида ханжар;
Бир қўлида қалқон,
Кўкракларида сафланган ўқлар садоги.
Қиличларидан олов чақнатиб,
Қадамларидан ерни зирқиратиб,
“Ёвлар”ни, “босқинчилар”ни
Саҳналаридан
Қувиб чиқаришар картвеллар.
Шу қадар севишар улар Грузияни.*

*Сакартвело деганда грузинлар,
Сиз тенги париваш қизчалар
Оқ кўйлак кийишиб узун-узун,
Оққушлар сингари оппоқ бўлиб,
Қоқ осмон учида
Қанотин ёзгандай лочинлар,
Сирғалиб учушар қўлларин ёзиб...*

*Агар лозим бўлса,
Ботирлар қўлига
Олтинсон ханжарлар тутишар.*

*Жангда йиқилиши йўқ,
Жангда ўлиши йўқ,
Жангда ёлғизлик йўқ уларнинг назарида.
Шу қадар севишар улар Грузияни.*

Қайтишда мезбонлар, шаҳарни кўрсатиш учун, бизни Кура дарёси бўйларида кездирди. Баҳайбат харсангтошлар сиқувидаги чуқур дара ичидан гувиллаб оқарди Кура. Қирғоқнинг биз кетаётган томони катта-катта тоғ тошларидан қурилган кенг йўл, қарши томонда эса дарё ёқалаб юксак-юксак, бир-бирига туташ хонадон қасрлари савлат тўкиб турарди. Баъзи уйлар орасидан юқорига ўрлаган илонизи йўллар кўринарди. Мен беихтиёр озар шоири ва драматурги Хусайн Жовиднинг “Шайх Санъон” драмасини эсладим. Буюк шайх шу ерларга келганда грузин қизини севиб қолгандир-да, деб ўйладим. У ўшал паризоднинг севгисини қозониш учун чўққабоқарлик қилишга ҳам жон-жон деб рози бўлган эди. Бу ерлардаги манзаралар ва ранги тоза, ёноқларида анор суви акс этгучи грузин қизларини кўриб, шайхнинг холига тушундим...

Эртасига семинарга келган меҳмонлар тўрт гуруҳга бўлиниб, Грузиянинг турли минтақаларига олиб бориладиган бўлди. Биз Ҳаким ака иккимиз Ожористон Мухтор Жумхурияти гуруҳига тушдик.

– Ожорлар қандай тилда гапиришади? – сўрадим Хута Борулава деган шоирдан.

– Грузин тилида.

– У ҳолда грузинлардан қандай фарқи бор ожорларнинг?

– Ожорлар исломни қабул қилган грузинлардир.

Жуда ажабландим. Келишдан олдин Грузия тарихи ва этнографиясини ўрганиб олмаганим учун ҳам ачинар, ҳам уялардим. Ожористон бошкенти Ботумга келганда бизни бир мактабга учрашувга олиб боришди. Сухбат рус тилида борарди. Қирғиз шоири Сулаймон Маймуловга сўз беришганда ўқувчилардан бири:

– Маймул нима дегани? – деб сўради.

– Маймун дегани.

– Нега бундай от қўйишган?

– Бизнинг авлоддагилар ҳаммаси маймунга ўхшайди... Мана, мен ҳам маймунга ўхшайман, – деб болаларни кулдирди. Сўнгра шоир кўшимча қилиб: – Лекин улар Сулаймон пайғамбарга ўхшаш ақлли, доно инсонлар бўлишган. Ҳозир сизларга бир шеър ўқиб берсам бунга ўзингиз ҳам ишонасиз, – деди ва шеър ўқиди:

ТАНГРИТОҒ

*Бу тоғларнинг бағри қор-қиров,
Этаклари гиламдай яйлов,
Талпингандай бургут кенгликка
Юрагимда шижоат, олов.*

*Гўзалликдан тушиб сеҳрга
Юксақлардан қарайман ерга –
Энтикиб лолман.*

*Қайси гулу қайси қизалоқ,
Қайси ўрмон, қайсиниси бог –
Айиролмайман.*

КЎНГИЛЛАРНИНГ РАНГИ

*Кўнгиллар ранглими? Ранги қандоқ ранг?
Донишманднинг кўнгли доимо оқ ранг.*

*Ўқиб уққанларнинг ранглари қандай?
Оқилларнинг кўнгли ранг-баранг тонгдай.*

*Тўп қувган болага майдон гўё тор...
Болаларнинг кўнгли кўкдай безубор.*

*Айёр золимлар бор элимиз ора,
Бу шумларнинг кўнгли қурумдай қора.*

Сулаймон Маймуловнинг шеърлари чиндан ҳам мазмунга бой ва самимий, рангдор эдики, болалар уни гулдурос қарсақлар билан олқишлашди. Навбат менга келди. Мен шеърларимнинг Юрий Кушак таржима қилган русча нусхаларидан ўқидим. Шунда бир бола ўрнидан туриб, шеърларимни она тилимда ўқиб беришимни илтимос қилди. Мен “Бир чўнтак ёнғоқ” туркумидан ўқиган эдим, кутилмаганда гулдурос қарсақлар янгради ва яна ўқишимни сўрашди; ўқидим, яна олқишлар. Ҳайрон бўлдим. Наҳотки, шеърларим оҳанги шунчалик олқишга арзиса, деб ўйладим. Кейин билсам, булар бизнинг тилимизни русчадан кўра яхшироқ англаб эканлар.

Тарих билгувчилардан суриштирсам, 1917 йилги тўнтаришдан кейин Ожористонда турк тилида “Янги фикр” газетаси, “Тонг юлдузи” журнали чиқарилар экан. 1921 йил миллий чегаралаш сиёсати бошланиб кетади. Шу даврда Иосиф Сталин ожорларга: “Сизлар ё насроний динини, ё грузин тилини қабул қиласизлар, йўқса, сизларни Ўрта Осиёга ёки Сибирга кўчираемиз!” деб таҳдид қилади. Юртини севган ожорлар иккинчи шартни танлашади. Эндиликда улар уйда она тилида, уйдан ташқарида грузинча гаплашади.

Советларнинг энциклопедик луғатларида Ожористон ҳақида шундай маълумот берилган: “Ожористон АССР (Грузия ССР ичида). Аҳолиси 347 минг кишидан иборат: грузинлар – 237 минг (ожорлар ҳам шунинг ичида кўрсатилган – М.А.), руслар – 36 минг, арманлар – 16 минг киши. Бошкенти – Ботум. XI асрда салжуқлар босиб олган, XVI асрда Туркия қарамоғида бўлган, 1878 йилда Россияга қўшиб олинган. 1921 йил 16 июлда Ожор АССР ташкил этилган”.

Эндиликда грузинлар ва русларнинг таъбирича, “ожорлар – ислом динидаги грузинлардир”.

Эртасига Ожористон Ёзувчилар уюшмасида Кенгашга келган вакиллар билан ожор ёзувчи ва шоирлари ўртасида ижодий суҳбатлар бўлди. Бунга Ожористон Ёзувчилар уюшмасининг бошлиғи Фридун Халваши (Фаридун Холвачи) бошчилик қилди. Ожорлардан икки кишининг чиқиши ёдимда муҳрланиб қолди. Бири Нестор Малазония, иккинчиси Фридун Халвашининг ўзи.

Нестор Малазония тахминан 55-60 ёшлардаги ожор шоири бўлиб, албатта, грузинча ёзади. “Муҳаббат яллеси” туркумидан бир-икки шеър ўкидики, ҳамма табассум ва қарсақлар билан қаршилади. Мен унинг бу шеърларини сўраб олдим ва ўзбекчага таржима қилдим. Мана, улардан бири:

МУҲАББАТ ЯЛЛАСИ

Яллома, ҳей, яллома,
Бир қиз келди соллона.
Ҳазиллашди у менга,
Кириб олди қалбимга.
“Битта ўпай...” – “Бўлмайдими!”
“Биттагина!” – “Қоч, дайди!”
Шу замоннинг чоллари
Ҳеч қариб қуюлмайдими,
Кўксидан итарворсам
Тупроққа думалайдими...”
Ундан кўрқмадим, аммо
Кўшиқ тўқидим ялло:
Яллома, ҳей, яллома,
Бир қиз келди соллона,
Ўқимишли, аллома,
Яллома, ҳей, яллома.
Яллома, ҳе-ей!

Ўптирмаса ўптирмас,
Ўқийбердим шеъримни.
“Севаман, эшит бирпас,
Ёндирмагин бағримни”.
“Ҳазилингни қилмагин
Сен мендақа одамга,
Қараб тургин ҳали сен
Айтиб берай дадамга!”
“Ишқдан ёнар юрагим,
Ёнимга ўтир, дилбар,
Сен-ла яшаи тилагим,
Ўзинг жонимни қутқар!
Сен-ла уйим яшнасин,
Сен-ла бўлсин муаттар.
Эрсиз яшамоқ қийин,
Хотинсиз ундан баттар”.

Йўл четидан жўнадим
Кўшиғимни орқалаб.
Шеърим кўпмас, лекин бор!
Нетай, шундай бўлса қалб?
Сўзни халқдан оламан,
Халқ қуйига соламан.
Не бўлса бўлсин, аммо
Ўзим тўқийман ялло.
Олтмишга кириб қўйдим,
Недан кўрқай, ўргилай?
На бўлар, шундай қизга
Бир термилсам термилай...
Авлодларни йўқлайман,
Кўзларим чақмоқ-чақмоқ
Бахт қўшигин куйлайман
Маъюсона, хушчақчақ.
Яллома, ҳей, яллома,
Бир қиз келди соллона,
Ўқимишли, аллома,
Юришлари соллона.
Яллома, ҳей, яллома,
Яллома, ҳе-ей...

Кўп ялиндим, “хўп” деди
Ёр бўлишга вафодор,
Энди “ойи”, “дада” миз,
Бундан яхши нима бор!
Саккиз жон, ўктам бола,
Тўққиз мўйлов бир уйда.
Қанча вақт ўтди, билмам,
Шундай бахтиёр қўйда.
Катта ҳовли, уй ёруғ,
Қисматимдан кўнглим тўғ,
Неваралар ёнимда,

*Жаннатдамиз, тенги йўқ,
Булбул сайрар кечгача,
Кўк гумбази барқарор.
Кўм-кўк дала, кўк арча,
Апельсин боз баҳаво.
Қўрқинчлимас қарилик
Руставели элида:
Яшайман, толмас илик
Ботумнинг қоқ белида.*

*Чхавери шаробин,
Нон-чойин кўриб баҳам,
Куйлайман ялломани,
Қўрқмайман ўлимдан ҳам.
Бир ёрим бор, яллома,
Ўқимишли, аллома,
Юриб қўяр соллона,
Яллома ҳей, яллома
Яллома, ҳе-ей!*

Нестор Малазония менинг “Бир чўнтак ёнғоқ” туркумимдан бир-иккисини грузинчага ўгирди, лекин матбуотда чиқардимиди-йўқми – билмайман.

Фридун Халвашининг чиқиши ҳам таъсирли бўлди. Дарвоқе, Фридун Халвашининг шеърий тўплами бизда, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида ўзбек тилига таржима қилиб чиқарилган эди.

Фридун Халваши меҳмонларга сўз бераркан, уларнинг ҳар бирини улуғлаб, ижодий йўлига тавсифлар бериб, илҳомлантирарди. Ўзининг шеърлари эса, жаҳон шеърияти даражасида эди.

*Менга, ижодкорга, бер аччиқ имон,
Қуруқ сўз, ёлғондан сақлагин омон.
Қаҳрли шамоллар ичида яна
Фикр ва хаёлга бергин бошпана.
Озорли йўллардан саломат ўтай,
Барча аламларни унутай, –*

дер эди у бир шеърида.

Шундан сўнг ожорлар бизга Ботумнинг шундоқ Қора денгиз қирғоғига қурилган бир ресторанида зиёфат беришди. Ресторан атрофида пўртаҳол, мандарин дарахтлари кўзларимизни тиндириб олтинланар эди. Денгизнинг саррин шабадаси юзимизни елпир, шеърхонлик, ширин суҳбатларнинг охири кўринмасди...

Тбилисидан самолёт билан юртимизга қайтдик. Соғинтирган гўзал Тошкентимизга қўнганда, жоним бир яйраб кетди.

Кўп юрсанг кўп нарсанинг фарқига борар экансан. Аммо она юртининг муҳаббати бутун жону жаҳонингни эгаллаб олган бўларкану, уйдалигингда сезмас экансан. Четга чиқсанг, минг қизиқ томошалар билан алахсима, ич-ичингда тупроқ соғинчи қатламадай қатланиб бораркан. Юртга қайтганинда ҳеч бир сабабсиз, ўзидан-ўзи севишиб хаяжонланиб кетавераркансан. Шукур, кўрсатганинга, етказганинга, деб такси ёллаб, уйга равона бўлдим.

Акбарали САБИРДИНОВ

ОЙБЕК ВА УОЛТ УИТМЕН

Америка адабиётининг пешқадам ижодкори Уолт Уитмен (1819–1892) шеърятда ўзининг янги сўзини айта олган хассос шоирдир. Асарлари қатъий шеърий қолиплардан холилиги билан ажралиб турувчи бу ижодкор айна чоғда ўз даврининг долзарб ижтимоий масалаларига ҳам фаол муносабат билдиради. Табиатнинг гўзал, бетакрор манзара ва оҳангларига уйғун ҳолда Американинг шимоли ва жануби ўртасида 1861 йили бошланган уруш воқелигини ўзига хос тарзда акс эттиради.

XX асрнинг 20-йилларида ана шу улуғ истеъдод соҳиби асарлари билан чуқур танишган атоқли ўзбек адиби Ойбек Уитменнинг бетакрор образлари ва тасвир услубидан қаттиқ таъсирланади. Дарҳақиқат, Уолт Уитмен шеърларида бири иккинчисига ўхшамаган образлар: кулликдан қочган таъқибдаги ҳабаш, гўзал ҳинду қиз, нью-йорклик хонавайрон бўлган аравақаш, ҳунарманд ва темирчилар, мулкдор фермерлар, жасур денгизчилар бошқаларга ўхшамаган қиёфада акс этарди. Ойбек ижодидаги нозик ҳис-туйғулар замирида усталик билан ижтимоий-сиёсий масалаларни акс эттириш услуби муайян даражада Уолт Уитмен шеърлари таъсирида юзага келган десак хато қилмаган бўламиз. Жумладан, “Чолғу товуши” (1922), “Кеча туйғуси” (1924) шеърларида вайрона юрт тасвири фонидаги маҳзун кечинмалар ифодаланади.

“Кеча туйғуси” шеърининг:

*Босиқ уйлар, йиқик томлар устида
Гизли-гизли хаёлотлар йиғларди.
Йўқчиликнинг, йўқсилликнинг юртида
Мангу алам, мангу ҳасрат инграрди.
Эски, чуруқ чолдуворлар ичидан
Юксаларди кўкка тилсиз бир фарёд.
Қулоқ сезмас, кўнглим тўйди дариндан,
Шикоятлар тўла оловли бир дод¹, –*

сатрларида йўқчилик ҳукмрон бўлган йўқсиллар юрти – шўро давлатининг босқинчилик сиёсатидан вайронага айланган мамлакат тасвири яққол кўринади. Ёки “Фарғона окшоми” шеъридаги гўзал ува, кенг

¹ Акбарали Сабирдинов – филология фанлари доктори.

¹ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 1-том. –Т.: Фан, 1973. 15-бет.

кирларга хузунли кўлка кўнган, уфқларга қизариб ботган куёш, кўкда кумуш нурини сепаетган ой, харобалар – вайроналиклар устидан сўлгин боққан Фарғонанинг оҳ-фарёдга тўла манзаралари тасвирида лирик қахрамоннинг ана шу босқинчилик сиёсатидан норозилик кайфиятлари яққол англашилиб туради. Ойбек ижодининг билимдони профессор Ҳ. Ёқубовнинг таъкидлашича, “Қиш кечалари”, “Оқшом кўринишлари”, “Фарғона оқшоми”, “Кутганда”, “Ўтиниш”, “Кеча туйғуси”, “Онамнинг мозоринда”, “Боғбон қизи”, “Қушлар учаркан”, “Куз ва қиз” сингари шеърларида ҳам табиат кўринишлари ва муҳаббат туйғулари умидсизлик бўёқлари билан тасвирланади. Ёлғизлик ҳисси, ғамгин ташвишлар ҳар нафасда шоирнинг ярали қалбини сиқади, қонатади”¹. Бу бир ёклама олиб борилаётган мустамлакачилик сиёсатидан, мустақиллик ҳақидаги орзуларнинг саробга айланаётганидан норози шоир кечинмаларининг ифодаси эди. Зеро, Фитрат ва Чўлпон сингари Ойбек бундай кечинмаларини ошқора билдирмаган бўлса-да, ич-ичидан туғилган туйғуларини ишоралар орқали аён эта бошлаганди.

“Фарғона оқшоми” шеърисидаги:

*Кўкдам каби ўксиз тоғлар,
Рухим каби бўш, кенг боғлар.
Ичдан сирли йиғлар эди,
Шу кўксимни тиглар эди,² –*

сатрларида бу норозилик оҳанглари баралла жаранглайди. Уолт Уитмен ҳам табиатнинг чексиз ва абадийлигини акс эттирувчи фалсафий кечинмалар сингган шеърларида плантаторлар билан бўладиган жангга чорловчи (“Янгра, янгра, барабан!”) сатрларни яратган эди³.

Уолт Уитмен шеърларига оддий кишилар – фермерлар, ишчилар, денгизчилар, фуқаролар уруши жангчилари, қулликка қарши курашчилар образларини олиб кирди. Шоир лирик қахрамони оддий халқ вакиллари номидан сўзлайди, улар кечинмаларини изҳор этади. Унинг “Май манзараси” шеърисидаги:

*Олма боғлар, борлиқни гулларига буркаган;
Бугдойзорлар – поёнсиз, жонли зумрад гиламлар;
Абадий ва туганмас мусаффордир ҳар тонглар;
Кечки илиқ қуёшнинг сариқ, олтин тумани;
Қизил ё оқ гулларин кўкка тутган сиренлар⁴, –*

сатрларидаги борлиқнинг абадийлиги, гўзаллиги, тонгларининг мусаффо ва туганмаслиги ҳақидаги пейзаж тасвири Ойбекнинг қуйидаги сатрларидаги:

*Чарчаб қолган кун ётоққа йўл солди,
Боғчалардан узоқлашди қуш сози.
Бўшлиқларга титраб, секин тарқалди
Аллақайдан сўфиларнинг овози,⁵ –*

¹ Ёқубов Ҳ. Ғоявийлик ва маҳорат. –Т.: Фан, 1963. 12-бет.

² Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 1-том. –Т.: Фан, 1973. 18-бет.

³ Уитмен У. Из книги «Листья травы». Стихи и поэмы. – М.: Худ. лит-ры, 1955. С. 25.

⁴ Уитмен У. Из книги «Листья травы». Стихи и поэмы. – М.: Худ. лит-ры, 1955. С. 43.

⁵ Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. 1-том. –Т.: Фан, 1973. 93-бет.

яъни тўхтовсиз ҳаракатдаги борлиқ, унинг оҳанглари, рангларидаги эврилишлар, спиралсимон ҳаракатдаги мангулик тасвирига муштарак. Шунингдек, шеърнинг сўнги:

*Аравани лиқиллатиб деҳқон чол
Ёнгинамдан ўтиб кетди жимгина.
Йўллар қора... тикиларди ёш хаёл
Олтин кўзли кўк қизлари ҳуснига... –*

сатрларидаги ҳаётий ифодалар, нозик чизгиларда ҳам ушбу таъсирни кўриш мумкин. Ёки Ойбекнинг 1936 йилда Чимён тоғлари бағрида олган таассуротлари асосида ёзилган “Наъматак” шеърисидаги улуғворлик ва фидойилик олқишланган сатрлар ҳам Уолт Уитмен ижодига уйкашдир. Наъматак борлиққа гўзаллик, эзгулик ҳадя этмоқ учун “юксакда, шамол беланчаги”да нафис чайқалади. Шеърда ваҳший тошлар ижоди бўлган, уларга фусун берган кумуш қорларни юм-юм йиғлаган наъматакдаги матонат, маъсумлик улуғланади. Чимён тоғлари бағрида учратган гўзал, бетакрор манзара таъсирида яратилган ушбу шеърисида Наъматак тимсолида минглаб бегуноҳлар кони тўкилаётган жамиятда ўзгаларга эзгулик улашаётган зиёлилар қиёфасини ҳам акс эттираётгандек бўлади шоир.

Сўнги:

*Тоғлар ҳавосининг ферузасидан
Майин товланади бутун ижоди.
Ваҳший қояларнинг ажиб ижоди:
Юксакда рақс этар бир туп наъматак,
Кўёшга бир сават гул тутиб хурсанд! –*

сатрларида бу ҳол ойдинлашаётгандек бўлади. Ушбу шеър беихтиёр Уолт Уитменнинг “Илк момақаймоқ” асаридаги образни ҳам ёдга солади.

Шеърнинг:

*Қиш қафасидан озод, оддий, барра ва нафис,
Бу оламда одатлар ҳам, сиёсатбозликлар ҳам, пул ишлари ҳам
бўлмаган каби
Қишининг илиқ майса пучмоқларидан
Олтин шафақдек сокин, беозор
Баҳорги илк момақаймоқ
Фариштадек маъсум юзин кўрсатди¹, –*

мисраларида қиш қафасини ёриб, маъсумлиги билан бойлигу сиёсатбозликка асосланган жамиятга қарама-қарши турган момақаймоқдаги курашчанлик, нафосат улуғланади.

Ойбек ва унинг замондошлари ўз миллатини улуғлаб, мадҳ этиш тақиқланган, миллий ғурур камситилиб, ҳақ-ҳуқулар топталган замонда яшадилар, ижод қилдилар. Лекин улар бу сиёсатдан норози бўлганлари ҳолда жамият барқарорлиги кишилардаги меҳр-муҳаббатга, оламнинг

¹ Уитмен У. Из книги «Листья травы». Стихи и поэмы. – М.: Худ. лит.-ры, 1955. С. 42.

тинчилиги халқлар ўртасидаги дўстликка боғлиқ эканлигини чуқур англадилар. Ушбу ғоянинг Ойбек ижодидан “ўқ томир” бўлиб ўтганининг сабаби ҳам мазкур омил билан чамбарчас боғлиқдир. Балки Уолт Уитмен ижодидаги Ойбекни ўзига жалб этган ҳамда унинг асарларига бўлган қизиқишини орттирган омиллардан бири шу бўлса, ажаб эмас.

Уолт Уитменнинг:

*Қайғу ва хаёл оғушида танҳоман,
Ушбу дақиқада сезмоқдаман, ўзга юртларда ўзга кишилар ҳам
қайғу ва хаёл оғушидалар.*

*Сезмоқдаман, узоқдан боқмоқдалар,
Уларни Германия, Италия, Испания, Францияда кўрмоқдаман.*

Ёки олисларда – Хитой, Россия, Японияда

Ўзга тилларда сўзлашмоқдалар.

Аммо сезмоқдаман, улар билан танишсам эди,

Уларга бўлган меҳрим

Ўз юртдошларимдан бўлмас эди кам,

Ҳа, менга аёнки, агар биз биродар тутинсак,

Меҳримиз ошарди ҳаддан зиёда,

Улар билан аёнки, бўлар эдим беихтиёр, –

(“Қайғу ва хаёл оғушида”)

тарзидаги халқлар ўртасидаги дўстликни улуғлаш ғоялари баланд оҳангларда тараннум этилган сатрларидан таъсирланган Ойбек “Курашчан испан халқига”, “Ҳарб ва сулҳ”, “Ҳақгўйлар”, “Покистон пойтахти”, “Муҳожирлар лагери” каби шеърларини яратди. Балки ушбу шеърларни бугунги ўқувчи қабул қилавермаслиги мумкин дир. Аммо улар ўз даври ижтимоий-сиёсий воқелиги ҳақида хабар берувчи манба сифатида аҳамиятини, бадиияти юқори бўлган сатрлари билан қимматини бугун ҳам йўқотмаганлигини вақт кўрсатиб турибди.

Уолт Уитмен ўз ижодий кредоси жамият барқарорлиги, унинг тараққиёти ва жипслиги кишилар ўртасидаги дўстликка боғлиқлигини куйлашдан иборат эканини қуйидагича ифодалайди:

Сизнингча, мен нима учун қўлга қалам оламан?

Қаршимдан ўтаётган маҳобатли ва чиройли елканли

Соқчи ҳарбий кемалар шуҳратин оламга ёймоқ учунми?

Шонли ўтган кунларгами? Келгуси тунларгами?

Ёки такаббуруна гурур ва улкан шаҳарда шуҳрат қозонмоқ учунми?

Йўқ!

Айтмоққа бу жуда оддий: икки камтар одамларни кўрмоқдаман,

Тирбанд оламон ичра, кемалар тўхтар жойда хайрлашмоқда улар;

Бири кузатар экан қизгин қучди дўстини,

Кетаётгани ҳам бағрига босди уни¹.

Уолт Уитмен ижодининг Ойбекка таъсирини таҳлил этишда ушбу жиҳатни ҳам назардан қочирмаслик лозимки, Ойбек шеърляти ҳар жиҳатдан Уитмен шеърляри билан бўйлашишга қодир дир. Агар тақдир

¹ Уитмен У. Из книги «Листья травы». Стихи и поэмы. – М.: Худ. лит.-ры, 1955. С. 20.

тақозоси билан ер шарининг бир-биридан олис ҳудудида яшаган ушбу улуг ижодкорлар бир даврда яшаганларида ҳамда ўша пайтда ўзбек шоирлари асарларини инглиз тилига таржима қиладиган таржимонлар бўлганида, шубҳасиз, Уитмен ҳам Ойбек асарларидан таъсирланган, маҳорат сирларини ўрганган бўлар эди. Уолт Уитмен ва Ойбек ижодидаги муштарак жиҳатларни аниқлашда Жамол Камолнинг қуйидаги сўзлари муҳим ўрин тутди: “Бизнингча, Ойбек шеъриятининг ягона пафоси, унинг индивидуал поэтик услубида бир-бирига боғлиқ бўлган икки муҳим момент белгиловчи роль ўйнайди: 1) ҳамиша ҳамма ерда нафосатни кўришга ва уни тасдиқлашга қаратилган, маълум даражада, шоирнинг “шеър – ахлокий гўзалликдир” деган ўзига хос ақидасидан келиб чиқувчи тамойил; 2) лирик жанр доирасида эпик назарга эга бўлиш, лирик ҳолат, лирик лавҳаларни эпик назар билан кўриш, ёритиш тамойили”¹. Юқоридаги жиҳатларни Уолт Уитмен асарларида ҳам кўриш мумкин.

У “Мўъжиза” шеърида:

*Қани ким ҳозир мўъжизага ишонар?
Мен эса ҳар нарсада мўъжизани кўраман:
Монхеттен кўчаларидан ўтганим дамлар,
Тубсиз осмон тоқига назар солган чоқ,
Тўлқинли соҳилда ялангаёқ кезиб,
Ё ўрмонда қайсидир дарахт остида,
Ё яқинлар билан кундуз, ёр билан тунлари суҳбатлашганда,
Дўстлар билан даврада базм қурган онларим,
Ёки ўтлоқзор ичра подадек кезганимда,
Ёки ажойиб ниначи, қушларга боққанимда
Ёки мўъжизакор шафақ, ё чақнаса сокин, тиниқ юлдузлар,
Баҳордаги ҳилолнинг ажиб, сокин ҳолати,
Ва уларнинг барчаси менинг учун – мўъжиза.
Муштарак ва айро ҳолда – бари-бари мўъжиза.
Ҳар бир кун ва туннинг сониялари мўъжиза,
Кенгликлар ҳар бир куб дюми мўъжиза,
Ҳар бир фазовий борлиқ квадрат ярди мўъжиза,
Ҳар бир фут ва унинг қаърида яшириндир мўъжиза,
Мен учун денгиз барча мўъжизасин очади;
Балиқлар – қоялар – тўлқинлар ҳаракати –
Кемалар – ундаги одамларнинг барчаси.
Яна сизга қандай мўъжиза керак!²*

тарзида тилсимотларга тўла борлиқдан олган ҳайратини ошкор этади. Муттасил ҳаракатдаги олам, поёнсиз коинот, инсоннинг мураккаб олами, табиатининг рангин жилоларидан ҳайрат туйғуси Ойбек шеърларининг ҳам асосини ташкил этади. Унинг “Табиат тўртгликлари” шеърида табиат ҳодисалари, унинг фаслларидаги ранглар товланишидан ҳайратга тушган лирик қаҳрамон кечинмалари мўъжизага тўлиқ борлиқ тасвири жараёнида очила боради.

¹ Жамол Камол. Лирик шеърият. – Т.: “Фан”, 1986. 111–112-бетлар.

² Уитмен У. Из книги «Листья травы». Стихи и поэмы. – М.: Худ. лит.-ры, 1955. С. 28.

*Кўркига тўймаймен – уфқда қуёш
Булутлар юзига қирмизи бўёқ
Суркаб ўтганидан қоладирман маст,
Изида хаёлга толурмен узоқ...¹ –*

Табиатнинг улуғворлиги инкор этилиб, унинг ҳар қандай мўъжизалари рад этилаётган даврларда Ойбек инсон борлиқнинг зарраси ва у билан муштарак эканлигини баралла қуйлади, борлиқнинг инсон тафаккури англашга ожиз кўплаб сиру синоатлари борлигига иқрор бўлди.

Уолт Уитмен ва Ойбек ижодидаги уйғун жиҳатлардан яна бири – ҳар икки шоирнинг некбинлигидир. Уларнинг ҳаёт йўлларида ҳам бу ўхшашлик кўзга ташланади. Дарҳақиқат, умрининг сўнгги йилларида Уитмен ҳам, Ойбек ҳам фалаж ҳолатда тўшакка миҳланганларига қарамай ёруғ туйғулар синган асарлар яратишда давом этдилар. Бу жиҳатдан профессор Н.Каримовнинг қуйидаги фикрлари аҳамиятлидир: “У (Ойбек – С.А.) Чўлпон ва Фитрат отилган, номларига қора бўёқ суркалган даврда яшагани сабабли ҳаётлик пайтида ҳам, кейин ҳам ўзининг муносиб баҳосини топмади. Тўғри, у ҳаётлик пайтида мафтункор ижодий фаолияти учун турли унвон ва мукофотларга сазовор бўлди. Бу унвон ва мукофотлар бошқа ҳар қандай ижодкор учун турли хуружларга қарши қалқон бўлиши мумкин эди. Аммо Ойбекка қарши кураш, уни қатағон этиш истаги юқоридан идора этиб турилгани учун жангарилар бу қалқонни парча-парча қилиб, улуғ адибни қирқ олти ёшида – ижод булоғи авжи қайнаган чоғида бир умрга тўшакбанд этдилар. Ойбек тили ва қўли қаттиқ шикастланганига қарамай, марҳум устозлари учун ҳам сўнгги нафасига қадар тинмай ижод қилди”². Ойбек бошига ҳар қандай кўргиликлар тушмасин, на жамиятдан ва на бирор кимсанинг қилгиликларидан нолиди. Балки вафотидан бир неча кун олдин ёзган шеърларида ҳам некбинлик билан тўйинган “Самонинг ярмига тушар камалак, Нақадар ижодкор, серзавқ табиат! Нашъа ва сурурга тўла бу фалак, Не деган нарса бу - ҳасрат ва қулфат!”³ сингари сатрларни битдики, бу унинг қалби кенглиги ҳамда тафаккуридаги самимиятдан дарак бериб туради.

Хуллас, Уолт Уитмен ва Ойбек ижодидаги муштараклик, ижодий таъсир тилсимот ва мўъжизаларга тўла борлиқ тасвириро талқинларида, улардан туғилган ҳайрат туйғусининг ўзига хос ифодаларида, ижтимоий-сиёсий масалаларни нозик кечинмалар фонида акс эттириш услубларида, лирик жанр доирасида эпик кўламдорликка эришиш ва сюжетли шеърлар орқали лиро-эпик тасвир имкониятларини намоён эта билишларида, ижтимоий-сиёсий, фалсафий-ахлоқий масалалар ҳамда табиат ходисалари акс этган шеърларда некбинликнинг устуворлик касб этишида кўзга ташланади.

¹ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 11-том. –Т.: Фан, 1973. 314-бет.

² Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. –Т.: “Ўзбекистон”, 2008. 298-бет.

³ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 11-том. –Т.: Фан, 1973. 330-бет.

Қиёмиддин НАЗАРОВ

АДАБИЁТ ФАЛСАФАСИ

Биз фалсафа мавжуд экан, “маданият фалсафаси”, “хуқуқ фалсафаси”, “ахлоқ фалсафаси”, “сиёсат фалсафаси” каби атамалар қўлланилишига, миллат бор экан, унга хос тил ва адабиёт, маданият каби миллий фалсафа ҳам мавжуд бўлади, деган фикрларга кўникиб қолганмиз. Адабиёт аҳли ва фалсафа мутахассислари ўртасидаги суҳбатлар ва ўзаро мулоқотларда бу ҳақда гап кетганда, бирон-бир киши адабиёт фалсафаси тўғрисидаги фикрларни мутлақо рад қилмайди ёки уни ўрганишга арзимайдиган йўналиш, дея баҳоламайди. Аксинча, аксарият шоир ва ёзувчилар, журналистлар бу ҳақда ижобий фикрлар билдиришади, у билан боғлиқ масала ва муаммоларни тадқиқ қилиш фойдадан холи эмаслигини таъкидлашади.

Шунга қарамай, нима сабабдандир “Адабиёт фалсафаси” тушунчаси ниҳоятда кам қўлланилади, бу ҳақда ундан ҳам камроқ ёзилади. Илмий изланишлар соҳасида бу мавзуга унчалик рағбат билдирилмаслиги, махсус тадқиқотлар камлиги баъзи саволлар туғилишига сабаб бўлади. Балки ҳақиқатан ҳам адабиёт фалсафаси йўқдир? Фалсафасиз адабиёт борми? Ғоясизликни акс эттирадиган адабиёт-чи? Бундай фалсафа йўқми? Улар қўшилса, уйғунлашса, нима бўлади? Аслида фалсафасизликнинг ўзи ҳам бир ғоя, турли вайронкор адабиётлар ва бузғунчи фалсафалар учун таянч эмасми? Шу ва шу каби саволларга жавоб излар экансиз, “Инсоният тафаккури тараққиётида ниҳоятда катта аҳамият касб этган адабиёт фалсафаси мавзуси ўрганилмасдан ва тадқиқ этилмасдан қолиб кетавериши керакми?” – деган ўқинч хаёлга келаверади.

Шу билан бирга, алоҳида қайд этиш керакки, собиқ иттифоқнинг бир томонлама, синфий-партиявий мафқураси билан тафаккури захарланган баъзи файласуфлар ва социалистик реализм таъсирида мияси қотган айрим мутахассислар “Бугунги кунда адабиёт фалсафаси йўқ!” десалар ажабланиш керак эмас. Чунки уларнинг тафаккури ва тасаввурига бундай тушунчалар тез ва осонгина сингавермайди. Зеро, яқин-яқингача “Аксиология”, “Акмеология”, “Идеология” каби фанлар ва атамаларга ҳам шундай муносабат бўлгани кўпчиликка маълум. Кечагина ушбу атамаларга тиш-тирноғи билан қарши бўлган айрим мутахассислар бугун уларни бемалол ишлатаётгани, ҳатто бу соҳаларнинг илғор вакилига айланаётгани ҳам сир эмас. Фан тарихида янги тушунча ва атамаларга нисбатан бундай ҳолатлар рўй бериши кам эмас.

Бир сўз билан айтганда, “Адабиёт фалсафаси” нима, ушбу тушунчанинг маъно-мазмунини қандай, унинг намоён бўлиш хусусиятлари нималардан иборат, деган масалаларни тадқиқ этишни замоннинг ўзи кун тартибига қўймоқда. Афсуски, ҳозирги кунгача ушбу масалаларга бағишланган

¹ Қиёмиддин Назаров – фалсафа фанлари доктори, профессор.

бирон-бир йирик асар, монография, илмий рисола ёки қўлланма борлиги, ушбу йўналишда муайян натижаларга олиб келган махсус илмий тадқиқотлар ўтказилгани ҳақидаги маълумотга эга эмасмиз.

Бунинг асл сабаблари, бизнингча, бир қатор омиллар билан бирга, муқаррар тарзда собиқ иттифокқа хос тоталитар мафкура ҳукмрон бўлган яқин ўтмишга бориб тақалади. Бошқа соҳалар қатори, бу борада ҳам аянчли мерос қолдирган бу даврда, адабиёт фалсафаси тўғрисида ёзишмас, яна ҳам тўғрироғи, у ҳақда ёздиришмас, ёзгани кўйишмас эди. Ҳатто шу соҳа мутахассислари, яъни адабиёт ва фалсафа бўйича кадрлар тайёрлайдиган университетларда ҳам бу борадаги мавзулар ушбу фанларнинг асосини ташкил этадиган илмий-назарий тизим, бадий тафаккурни белгилайдиган фалсафий ғоялар ва тушунчалар мажмуи сифатида ўқитилмас эди. Ўша даврда адабиёт фалсафасининг ижтимоий омиллар ва жамият руҳияти, одамларнинг дунёқараши, бадий тафаккур, адабий муҳит ва ижодий жараёнлар билан боғлиқ ўзига хос хусусиятлари, инсон ҳаётидаги ўрни ҳамда аҳамиятини ўрганувчи илмий-назарий йўналишга айланмагани ҳам шу билан изоҳланади.

“Собиқ иттифок мафкураси тараққиётнинг асосий қонуниятларини тўғри тушунтириб берадиган якка-ю ягона таълимот”, деган сохта ақида мутлақ ҳақиқат сифатида эътироф этилгани оқибатида, бу соҳадаги мутахассислар тоталитар мафкуранинг асосларини атрофлича ва чуқур ўрганса, бас, адабиёт эса ана шунга хизмат қилиши шарт, деган қараш ҳукмрон бўлиб қолган эди. Айнан ана шундай қараш умуминсоний аҳамиятга молик бўлган адабиёт фалсафасининг умуман ўрганилмаслиги, униб-ўсмаслиги ва махсус тадқиқотлар йўналиши сифатида шаклланмаганига сабаб бўлди. Умуман, ўша даврда бошқа ижтимоий фанлар ҳам умуминсоний тамойиллар асосида ўқитилмас, бу борадаги асл ҳақиқатлар, уларнинг тўлиқ мазмун-моҳияти тўғрисида етарли маълумотлар берилмас эди. Собиқ шўро даврида бу соҳалардаги мутахассисларнинг онгини умуминсоний тамойиллар эмас, балки уларнинг дунёқарашини тоталитар мафкура ва мустабид тузумнинг мақсадлари йўлида шакллантиришга хизмат қиладиган “фан”лар керак эди. Шу мақсадда баъзи социалистик реализм руҳидаги “Совет адабиёти” ва “Ўзбек совет адабиёти” кабилидаги “фанлар” ўйлаб топилди ва таълим тизимига киритилди. Файласуф, социолог каби мутахассисларни тайёрлайдиган муассасаларда ҳам худди шу каби ўйлаб топилган “фанлар” бўйича дарс олиб бориш бу борадаги таълим тизимининг таркибий қисмига айланганининг сабаби шу эди.

У давр ва унинг тузумига адабиётнинг фалсафа билан уйғунлиги, асл умуминсоний ғояларни кўйлайдиган адабиёт ва ана шундай адабиёт орқали ифодаланадиган ҳақиқий ва халқчил фалсафа керак эмас эди. Бу ўтмиш алломаларининг борадаги фикрларига амал қилинмас, уларни эслашнинг кераги йўқ, деб ҳисобланар, ушбу йўналишдаги асл ҳақиқат ва қадриятлар унутилишга маҳкум қилинган эди. Якка мафкура тузоғига туширилган адабиёт социалистик реализм ғоясига мос бўлиши, ушбу мафкуранинг кули ва маддоҳига айлантирилган фалсафа эса, халқчил тилда ёзилмаслиги ва тушунарли ифодаланмаслиги керак эди.

Афсуски, бу борадаги ҳаракатлар зое кетмаган. Гарчанд тоталитар мафкура доимо бош қаҳрамони ижодкорнинг ўзи бўладиган адабиётдан халқчилликни бутунлай ўчириб юбора олмаган бўлса-да, у билан фалсафа ўртасидаги маънавий кўприкни бузиб ташлагани маълум. Собиқ иттифок мафкураси фалсафанинг одамлар тақдири, инсон манфаатлари билан

боғлиқ фан сифатидаги аҳамиятини йўқотган, уни халқ виждони бўлган асл адабиётдан ажратган, натижада, аҳолининг кенг қатламлари ўқимайдиган, ўқиса ҳам аксарият кишилар тушунмайдиган, шахссиз соҳа ва мавҳум бир “фан”га айлангирган эди.

Холбуки, адабиёт фалсафасининг тарихи узоқ ўтмишдан, инсоният ҳаётининг илк даврларидан, халқ оғзаки ижоди ва фалсафий ғоялар эндигина туғилаётган қадимги замонлардан бошланган. Қачон, қаерда ва қандай адабиёт шаклланган бўлмасин, у муқаррар тарзда, муайян фалсафа, фалсафий тушунча ва ғоялар, ижтимоий фикр ва мулоҳазаларнинг бадиий тафаккурда акс этиши, уларнинг халқ оғзаки ижоди намуналари, назмий ва насрий асарлар сифатида, бирон-бир шаклда намоён бўлишидан бошқа нарса эмас. Фалсафа ва адабиёт соҳасидаги ҳар қандай буюк асар оригинал фалсафий ғоялар ва юксак бадиий тафаккурнинг уйғунлашуви, бундай асарларни яратган кишилар тасаввури, онги ва қалбида эзгу ғояларнинг туғён уриши ҳамда замон нидоси ва давр талаблари натижасида шаклланган маънавий шижоат ва адабий илҳомнинг ҳосиласидир.

Шу маънода, адабиёт ва фалсафа инсоният тарихи ва тадрижининг умумий ҳосиласи, фалсафий ва бадиий тафаккурнинг уйғунликда намоён бўладиган яхлит натижаси, бирининг мавжудлиги иккинчисининг зарурлигини албатта тақозо этадиган, ўзаро чамбарчас боғлиқ феноменал ҳодисалардир. Бу эса, бадиий тафаккурни фалсафа, фалсафий ғоя ва қарашлардан айрича қараш, узвий алоқадор бўлган бу ҳодисаларни бир-биридан ажратишнинг ниҳоятда хато эканлиги ва салбий натижаларга олиб келиши мумкинлигидан далолат беради.

Зукко алломалар, атоқли файласуфлар, машҳур шоирлар ва ёзувчилар масаланинг бу жиҳатига алоҳида эътибор берганлари маълум. Қадимда илм-фан ва бадиий ижодда ютуқларга эришган кишиларнинг барчаси фалсафа ва адабиётнинг узвий бирлиги ва уйғунлигига шубҳа қилмаганлар. Хоразмий ва Бухорий, Термизий ва Форобий, Фарғоний ва Замахшарий, Беруний ва Ибн Сино, Навоий ва Бобур каби аллома боболаримиз “Авесто” ёки “Алпомиш” оддий дostonлар, фақатгина бадиий ижод намунаси эмас, балки “Эзгу фикр, эзгу сўз ва эзга амал” тамойилини ўзида акс эттирган халқ даҳоси ва фалсафий тафаккурининг яхлит ҳосиласи эканлигига шубҳа қилмаганлар.

Дунё адабиёти ва фалсафасида ҳам бундай ҳолатлар ниҳоятда кўп учрайди ва улар инсоният цивилизацияси тарихида адабиёт фалсафаси, фалсафа ва адабиётнинг уйғунлиги масаласида алломаларнинг яқдил ва ҳамфикр эканлигидан далолат беради. Адабиёт тарихида, шу нуқтаи назардан, кўплаб асарлар ёзилгани маълум. Машҳур аллома, тасаввуф фалсафаси ва адабиётининг атоқли намоёндаси Аҳмад Яссавийнинг, нафақат яссавия тариқати асосчиси, балки она тилимизни тариқат тилига айлантира олган, халқчил шеърляти ва ҳикматлари билан фалсафий тафаккур тараққиёти ва адабиётимиз хазинасига улкан ҳисса қўшган мутафаккир сифатида қадрланиши бунинг яққол мисолидир. Агар Форобий давридан бошлаб “Фалсафа – ҳикматни қадрлаш илми” сифатида тушунилганини эътиборга олсак, Яссавийнинг энг машҳур назмий асарининг “Девони ҳикмат” деб аталишида ҳам катта фалсафий аҳамиятга молик рамзий маъно борлигини англаш қийин эмас.

Айнан шу маънода, “ғазал мулкининг султони”, дея ардоқланадиган Алишер Навоий фаолияти ва унинг ижоди адабиёт фалсафаси ва миллий тафаккур уйғунлигининг ёрқин мисоли, инсоният тарихида кўп учрайвермайдиган

ган ноёб ҳодисадир. Ёшлигиданоқ серқирра фалсафий ҳикматларни чуқур эгаллаган, фалсафанинг энг мураккаб ва муҳим масалаларига бағишланган асарларни пухта ўрганиб, илк ашъорларидаёқ уларни мохирона акс эттирган аллома бобомизнинг ўша даврда адабиётни янги босқичга кўтариб, халқимиз тафакқурини ниҳоятда юксалтиришдек улкан тарихий миссияни бажаргани асло тасодиф бўлмаган. Мутафаккир бобомиз ўша замондаги ўзбек адабиёти ва миллий фалсафамизнинг асл тамойилларидан бирини “Хамса”нинг бошланишида “Эмас осон бу майдон ичра турмоқ, Низомий панжасига панжа урмоқ. Керак шер оллида ҳам шер жанги, Агар шер ўлмаса бори паланги”, – дея ифодалаган, асарнинг ниҳоясида эса “Низомий болидин ҳалво пишурдим”, дея камтарлик қилгани ҳам бежиз эмас. Навоийнинг салафлари бундай вазифани бажаришга умрининг 15-20 йилини сарфлаган бўлсалар, аллома бобомиз халқимиз даҳосини бутун дунёга тараннум қилган буюк “Хамса” асарини бор-йўғи икки-уч йилда яратгани барчамизга маълум.

Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, бу каби жараёнлар дунёнинг бошқа жойларида ҳам рўй бергани, тараққий этган миллий фалсафа ва унга таянган адабиётнинг умуминсоний маънавият хазинасига муносиб ҳисса бўлиб қўшилганини кўрамиз. Масалан, Рим салтанати заволга юз тутганидан анча кейин, ўз миллий давлатчилигига эга бўлган Европа мамлакатларида, ўрта асрларга келиб, ўзларига хос адабиёт ва мос миллий фалсафани яратиш имкони туғилди. Бу жараён, аввало, Италия ва Англияда, сўнгра Францияда юз берди. Ушбу фалсафий мактабларнинг атоқли намоёндалари бизнинг аллома боболаримиз каби, нафақат ўз мамлакатлари, балки жаҳон фалсафаси ва бадиий тафакқури тарихида ўчмас из қолдирдилар. Шундай мамлакатлардан бири Францияда шаклланган ва XVIII аср ўрталарига келиб янги босқичга кўтарилган француз фалсафасининг анъаналари ва маънавий тараққиётга ниҳоятда катта таъсир кўрсатгани, бу борада биргина “Энциклопедия” асарининг яратилиши ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга бўлганини мисол қилиб келтириш мумкин. Дидро, Волтер, Руссо, Монтескье, Голбах, Локк, Ламетри, Кандельяк каби атоқли мутафаккирлар, файласуфлар томонидан қарийб 30 йил давомида яратилган “Энциклопедия” тарихини ўрганган кўплаб мутахассислар 28 жилддан иборат бу тўплам ўша даврдаёқ илм-фан, фалсафа ва адабиёт, фикр ва сўзнинг қудрати нималарга қодир эканини яққол кўрсата олган, бутун бир давр тафакқурининг қиёфасини ва залворини намоён қилган буюк асар эди, дея эътироф қиладилар.

Албатта, француз алломалари нафақат ўша даврнинг энг салмоқли асари – “Энциклопедия”ни яратдилар, балки Франция, кейинроқ эса Европа ва жаҳон халқларининг дунёқарашига катта таъсир кўрсатган миллий фалсафани такомиллаштирдилар, янги дунёқараш ва замонавий тафакқурга асос солдилар. Бошқача айтганда, “Француз фалсафаси” деб аталадиган ва инсоният тафакқурига катта таъсир кўрсатаётган фалсафий тафакқур тараққиётининг муҳим босқичини бошлаб бердилар. Масаланинг бу жиҳатини ўрганган мутахассисларнинг аксарияти АҚШ Конституцияси, Буюк Француз инқилобининг меваси – Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари тўғрисидаги декларация каби ўша даврда пайдо бўлган, демократия, инсон қадр ва эркинликлари соҳасида жаҳоншумул аҳамиятга молик ҳужжатларда ана шу алломаларнинг кўплаб ғоя ва қарашлари акс этганини эътироф этадилар. Шу маънода, атоқли француз алломаларидан бирининг “Энциклопедия” Францияни, Франция эса бутун дунёни уйғотди”, деган сўзлари бекорга айтилмаган. “XIX асрнинг биринчи ярмидаги фран-

цуз адабиёти дунёнинг энг илғор ва буюк адабиётига айланганининг сабабини қандай изоҳлайсиз?” деб сўрашганида, атоқли ёзувчи Эмил Золя бежиз қуйидагича жавоб бермаган: “Агар француз мутафаккирлари XVIII асрнинг иккинчи ярмида буюк француз фалсафасини яратмаганларида, XIX асрнинг биринчи ярмида бутун жаҳонни лол қолдирган дунёдаги энг илғор француз адабиёти ҳам бўлмас эди. Биз бундай улкан адабий кўтарилиш учун ўтган асрнинг иккинчи ярмида ижод қилган улуғ салафларимиздан абадий миннатдор бўлишимиз керак. Бугун ҳар биримиз “энциклопедиячилар”нинг асарларидан таълим олганимиз, уларнинг китобларини ўқиб катта бўлганимиз, ана шу буюк файласуфларнинг елкасида улғайганимизни эътироф қилишимиз, улар тайёрлаган заминга таянганимиз ва уларнинг ғояларини асарларимизга кўчирганимизни тан олишимиз лозим”.

Баъзи адабиётчилар “Куёш Шарқдан чиқади” деган ҳикматни Гётега нисбат беришади. Аслида эса, уни дастлаб немис мумтоз фалсафасининг энг забардаст вакили, машҳур файласуф Гегель айтган. Кейинчалик Гёте уни такрорлашни хуш кўргани маълум. Немис миллий фалсафаси ва ўша давр адабиётининг бу икки дарғаси, икки қадрдон дўст ҳаётида бундай мисоллар кўп. Гётенинг ўз ижодига таъсири борлигини Гегель ҳам алоҳида эътироф этган. Масалан, у ўзининг “Адабиёт фалсафанинг сўзлайдиган тили ва айтадиган сўзи бўлгани каби, асл фалсафа ҳам ҳар қандай ҳақиқий адабиётнинг таянчи, у озикланадиган ғоялар манбаидир”, деган фикри қадрдон дўсти билан бўлган бир суҳбатдан кейин туғилганини тан олган. Худди шундай, кўпчилик адабиётчилар Шиллер номини эшитганлариданоқ, унинг ўз соҳалари вакили эканига шубҳа қилмайдилар. Аслида ҳам шундай, аммо айнан Шиллернинг фалсафа бўйича муҳим асарлар яратгани, бу фандан дарс бергани ва шу туфайли донғи бутун Европага тарқалгани, Гегель, Шеллинг, Гёте каби кейинчалик оламга танилган алломаларнинг ундан ўргангани ҳам бор гап.

Буларнинг барчаси адабиёт фалсафасининг, аввало, фалсафа ва адабиёт тарихининг умумий илдизлари ва ўзаро алоқадор мезонларига, умумий ғоявий ва бадий тафаккур тамойилларига таянишидан далолат беради. Дунёнинг буюк донишмандлари, юксак тафаккур соҳиблари, шоир ва ёзувчилари айнан шундай мезонлар асосида яшаганлар ва ижод қилганлар, ўз юрти ҳамда халқининг орзу ва умидларини ғоялари, назария ва таълимотларида ифода этганлар. Натижада жамият фаровонлиги ва миллат равнақи учун хизмат қиладиган юксак маънавиятга чорловчи эзгу ғоялар ва улкан аҳамиятга молик бадий асарлар яратилган. Ҳар бир машҳур бадий асарнинг дунёга келиши ва эътироф этилишининг асл сабаблари унда акс этган фалсафий ғояларнинг муайян давр одамлари учун ҳаракат дастурига айланиши, халқни улуғ мақсадларга етакловчи омил сифатида намоён бўлиши ва уни эзгулик йўлида сафарбар қилиши билан боғлиқлиги шубҳасиз.

Шу маънода, “Адабиёт фалсафаси” мазмун-моҳияти ва мантиғи жиҳатидан фалсафа ва адабиёт алоқадорлигининг муайян ифодаси, адабий тасаввур ва бадий тафаккур билан узвий боғлиқ ғоя ва қарашлар, таълимот ва назариялар, услуб ва ёндашувлар мажмуи, уларнинг ўзига хос намоён бўлиш шакллари ва фалсафий хусусиятларини англадиган умумий тушунчадир. Унинг интеграл ва функционал мазмуни адабиёт ва фалсафа, деб аталган икки соҳанинг ўзаро узвий алоқадорлигидан ва умуминсонийлик хусусиятидан келиб чиқади, уларнинг бутун башариятга тегишли умумий кадрият эканлигига таянади.

Адабиёт фалсафаси бадиий дунёқарашга хос тушунча ва тамойиллар тизимининг мазмун-моҳиятини, ушбу соҳа вакилларининг тафаккури, позицияси, ҳаётдаги мақсад-муддаолари ва вазифаларини белгилаб олишга ёрдам беради. У давр талаблари, жамиятнинг умумий мақсад ва манфаатларидан келиб чиқади ҳамда адабиёт ва фалсафа аҳлининг ҳаёти ва фаолияти учун маънавий-маърифий мезонлар мажмуи сифатида ҳам ниҳоятда муҳим аҳамият касб этади.

Айни пайтда, ҳар қандай дунёқараш шакли каби, бадиий тафаккур ҳам маълум бир жамиятдаги ижтимоий воқелик, маънавий ҳолат ва инсоний муносабатларнинг онгдаги ифодаси бўлганидек, адабиёт фалсафасига хос дунёқараш мезонлари ва тамойиллари ҳам муайян шахснинг бошқаларга, жамиятга, ҳаётга муносабатида бирон-бир тарзда намоён бўлади. Бу эса адабиёт фалсафаси ва унинг асосидаги бадиий дунёқарашнинг баҳолаш функциясини англатади. Яъни, ҳар бир инсон, ёзувчи, шоир ёки файласуф ўз ғоялари ва интилишларидан келиб чиқиб, хилма-хил жараёнлар, инсонлар фаолияти, нарса-ҳодисаларни яхши-ёмон, фойдали-зарарли, савоб-гуноҳ қабиларга ажратади, уларни баҳолайди.

Адабиёт фалсафасининг инсон фаолиятини назорат қилиш вазифаси адабий жамоатчилик, фалсафа дунёси вакилларининг турли хил хулосалари, фикр-мулоҳазалари тарзида намоён бўлиши ҳам мумкин. Кўп ҳолларда бу функция муайян киши учун бирор-бир идеал ёки қадриятга интилиш борасидаги ишларнинг маънавий мезони вазифасини ҳам бажаради. Шу билан бирга, жамиятдаги турли қатламлар манфаатлари нуқтаи назаридан муайян фарқлар бўлиши табиий. Бундай шароитда адабиёт фалсафаси одамларни доимий мурсага келтириш ва умумий мақсадлар йўлида бирлаштиришга хизмат қилади.

Бугунги кунга келиб, адабиёт ва фалсафага нисбатан, собиқ иттифоқ давридагидан мутлақо фарқ қиладиган шарт-шароит яратилиб, бу соҳаларга эътибор кучайди. Адабиётда ва фалсафада ҳам аслиятга қайтиш, умуминсоний қадриятлар устуворлиги ва ҳаёт ҳақиқатини акс эттириш эҳтиёжи мустаҳкамланиб бормоқда. Ижтимоий фанларнинг замонга мос янги тизими шаклланаётган ҳозирги даврда адабиёт фалсафаси ҳам аста-секин қаддини ростлаб, муҳим масалалар билан шуғулланиши лозим бўлган илмий-назарий йўналишлардан бирига айланаётгани бежиз эмас.

Бу борада адабий жараёнларнинг ижтимоий тараққиётга боғлиқлик қонуни, ҳар қандай умуминсоний мазмунга эга бўлган фалсафий таълимот, давр руҳи ёки халқ тафаккурининг адабиётда ўзига хос тарзда акс этиши, муайян халқ ҳаёти ёки жамиятнинг маънавий қиёфасига мос келадиган адабий муҳит шаклланиши ҳамда унинг фалсафий асослари тўғрисидаги қонун-қоидаларнинг мазмун-моҳияти ва намоён бўлиш хусусиятларини билиб олиш имкони очилди. Айни пайтда, бугунги адабиётда қайси ғоялар устувор бўлмоқда, уларнинг мазмун-моҳияти ва мақсад-муддаолари нималардан иборат, муайян фалсафий ғоя ва қарашларни акс эттираётган асарлар нимага ва кимга хизмат қилади, баъзи эврилишлар ва муаммоларга қандай муносабатда бўлиш, ушбу йўналишдаги долзарб вазифаларни бажаришда қайси усуллар ва воситалардан қай тарзда фойдаланиш маъқуллиги билан боғлиқ масалалар пайдо бўлмоқда. Буларнинг барчаси, ўз навбатида, ушбу соҳада махсус тадқиқотлар олиб бориш, уларнинг натижалари асосида зарур хулосаларга келиш ва амалиёт учун самара берадиган таклиф ва мулоҳазаларни ишлаб чиқиш адабиётчилар ва фалсафа мутахассисларининг долзарб вазифаларидан бирига айланаётганини англатади.

ВЕНЕСУЭЛА БОЛИВАР РЕСПУБЛИКАСИ

Жанубий Американинг шимолида жойлашган Венесуэла тарихи ҳам, унга ёндош аксар мамлакатлар ўтмиши сингари сирли ва мавҳум. Бир замонлар бу худудларда умргузаронлик қилган аравак, кариб сингари қабилалар ҳақида деярли ҳеч нарса билмаймиз. Билганимиз шуки, 1498 йил Христофор Колумб Венесуэла соҳилларига кириб келади. Орадан бир йил ўтиб, испанларнинг Алонса де Охеда бошчилигидаги экспедицияси Венесуэла қирғоқларини Маракайбо қўлтиғигача текширганида маҳаллий аҳолининг сувда қозиклар устига қурган тураржойларини кўриб, бу диёрга “Венесуэла”, яъни “Кичик Венеция” деб ном беради.

XVI аср бошларида Венесуэла худуди испанлар томонидан деярли тўлиқ босиб олинади. XIX аср бошида Венесуэланинг тубжой аҳолиси мустақиллик учун курашга отланади. Уларга аввалига Франсиско Миранда, кейинчалик Симон Боливар раҳбарлик қилади. Кўп ўтмасдан Жанубий Америкада энг машҳур сиёсий арбобга – етакчига айланган Симон Боливар Венесуэла, Янги Гранада (ҳозирги Колумбия ва Панама), Кито провинцияси (ҳозирги Эквадор)нинг Испания ҳукмронлигидан озод бўлишига эришади, 1819–30 йилларда шу мамлакатларни бирлаштириш натижасида вужудга келган Буюк Колумбия Республикаси президенти сифатида фаолият юритади.

1811 йил 5 июль – Венесуэла мустақилликка эришган кунни венесуэлаликлар ушбу миллий байрам сифатида нишонлайдилар. Шу муносабат билан журналимизнинг мазкур сонини Венесуэла адабиёти ва санъатига бағишладик.

Мустақиллик санаси –

1811 йил 5 июль

Пойтахти – Каракас

Майдони – 916 445 км²

Аҳолиси – 30 761 000 киши

Давлат тили – испан тили

Адабиёт

Лотин Америкасида ўtroқлашган европаликлар, яъни креолларнинг миллий ўзлигини англаш негизида вужудга келган Венесуэла адабиёти асосан испан тилида шаклланди.

Мустамлака давридан муқаддам яратилган асарлар бугунги кунгача етиб келмаган. Ушбу ҳол нафақат Венесуэла, балки бутун Лотин Америкаси халқлари адабиётига хосдир. Бизга маълум илк ёзма манбалар Лотин Америкасининг европаликлар томонидан кашф қилиниш даврига бориб тақалади. Уларда худуднинг жуғрофий изоҳлари ва маҳаллий халқ ҳаёт тарзига доир маълумотлар келтирилган. Дастлабки бадий ижод намуналари эса тарихий-хронологик характерга эга бўлиб, уларда ўлканинг кашф этилиши, уни ўзлаштиришда жонбозлик кўрсатган қахрамонлар тасвирланган. XVI асрда конкистадор Гонсало Хименес де Кесада ёзган “Янги Гранада ишғолининг қисқа баёни” ҳамда Педро де Агуадонинг тарихий қайдлари шулар жумласидандир. Тарихий асарлар кейинги юз йилликда ҳам ўз қимматини йўқотмади, шеърятда эса гонгоризм услуби ривож топди. Ушбу давр ижодкорлари орасида Лукас Фернандес де Пьедраита, Хуан Родригес Фрейле ва Педро де Симон алоҳида ажралиб туради.

XVII асрда Венесуэла адабиётига кириб келган рококо услуби шоир Франциско Антонио Велеса Ладрона де Гевара ижодида ёрқин акс этган. Шунингдек, бу даврда диний адабиёт ҳам ривожланди, бунда Хуан Баутиста де Торо, Франциска Хосефа дель Кастильо асарлари муҳим ўрин тутди.

Аср сўнгига келиб маърифатпарварлик ғоялари кенг тарқала бошлади. Ушбу ғоялар Венесуэла давлат мадҳияси муаллифи Висент Салиас, Монтенегро ва бошқа қатор ижодкорлар асарларида акс этган.

1808 йили илк бор нашр этилган “Каракас” газетаси маърифатпарварлик оқими тарафдорлари ижодини астойдил ёритиб борди. Ушбу оқимнинг сўнгги ғоялари “Ориноко хабарномаси” ва “Олива” журналларида чоп этилди. XIX асрнинг 20-йилларига келиб, Андрес Бельо томонидан Лондонда чоп этилган “Америка кутубхонаси ёки адабий қоришма”, “Америка цензори” ва “Америка репертуари” журналларида Венесуэла маърифатпарварлари асарларининг эълон қилиниши ўлка адабиётини дунёга танитишда муҳим омил бўлди.

XIX аср бошларида озодлик учун кураш, миллий ўзликни англаш Венесуэла адабиётининг асосий мавзуларига айланди. Чунончи, ўлкада кечаётган мустақиллик учун кураш тафсилотларини ёритиш орқали публицистика жанрига ҳам асос солинди. Симон Боливар, Симон Родригес ва Франсиско Миранда публицистика равнақиға муносиб ҳисса қўшдилар.

Озодлик урушида зафар қозонган Венесуэланинг 1830 йили Буюк Колумбия Республикаси таркибидан чиқиб, мустақил давлатга айлани-

ши ўлка адабий муҳитига ижобий таъсир қилди. Натижада бутун Лотин Америкасида бўлгани каби, Венесуэла адабиётига ҳам романтизм руҳи кириб келди. Жумладан, Андрес Бельонинг шеърий машқларида романтизм намоён бўлади. 1842 йили нашр этилган Фермин Торонинг “Жафокашлар” асари мамлакат адабиётидаги илк роман бўлиб, у ҳам романтизм анъаналари асосида ёзилган. Қолаверса, Рафаэль Мария Баральт, Хуан Висенте Гонсалес, Хуан Антонио Перес-Бональе, Сантос Акоста, Абигайль Лосано ҳам романтизм услубида салмоқли ижод қилишган. “Венесуэлалик”, “Иттифоқ” ва “Атеней” каби журналларда юқорида номлари келтирилган ижодкорлар асарлари мунтазам эълон қилинди.

XIX асрнинг иккинчи ярмида адабиётда костюмбризм йўналиши шаклланди. Даниэл Мендоза, Никанор Болет-Пераса ва Аристеде Рохас асарлари мазкур услубда яратилди. Аср сўнгида ижод қилган Хуан Антонио Перес-Бональде ва Хасинто Гультерес-Колль ижодида илк модернистик белгилар пайдо бўлган бўлса, декадент шоирлар Санчес Пескара, Карлос Борхес тўлалилигича модернистик услубни илгари сура бошлашди. Мануэль Диас Родригес, Руфино Бланко-Фомбона каби модерн ёзувчилар асарларида инсон ва борлиқ, инсон ва жамият муаммолари, креолларнинг этник қоришуви каби жараёнлар ўзига хос тарзда ифодаланди.

XIX аср охири ва ўтган аср бошларида адабий жараёнга турли услуб ва йўналишлар кириб келди. Адиблар реализм, индехинизм, сюрреализм, косткубизм, авангардизм, модернизм ва бошқа қатор услубларга мурожаат қилишди. Ушбу даврда яратилган асарларнинг баъзиларида бир неча услубнинг қоришувини ҳам кузатиш мумкин.

XX асрнинг дастлабки ўн йиллигида ривожлана бошлаган реалистик адабиёт илк бор Мануэль Висенте Ромеро Гарсиянинг 1890 йилда нашр этилган “Пеония” асарида намоян бўлди. Хосе Хиль-Фортоуль, Мигель Эдуардо Пардо, Мануэль Висенте Ромеро Гарсия ва Гонсало Пикон-Фебреснинг асарларида реализм натуралистик чизгилар билан қоришиқ ҳолда акс этади. Кейинчалик Франсиско Лассо-Марти, Луис Мануэль Урбанеха-Ачельполь, Хосе Рафаэль, Покатерра, Удон Перес ва Андрес Мата каби ёзувчиларнинг реалистик руҳдаги асарлари “Давр” ва бошқа адабий нашрларда мунтазам эълон қилиниб борилди.

Артуро Услар-Пьертининг 1920–1930 йиллар мобайнида нашр этилган “Вьернес” журналида Европанинг сўл санъат оқимлари – кубизм, футуризм, сюрреализм йўналишларида ижод қилган Андрес Элой-Бланко, Висенте Хербаси ва Пабло Рохас Гуардия асарлари чоп этилди. Янги адабий оқим вакилларида фарқли равишда Ромуло Гальегос, Марио Брисеньо-Ирагорри, Мигель Отеро-Сильва, Леонсио Мартинес, Хоб Пим каби реалист ёзувчилар асарлари “Миллий маданият” журналида эълон қилинди.

1960 йилда юз берган “Лотин Америкаси маданий инқилоби” Венесуэла адабиётини четлаб ўтди. Шунга қарамай, ўқувчилар оммасининг минтақа адабиётига нисбатан синчковлиги сабаб ушбу маданий эврилишлар Ромуло Гальегос, Гильмеро Менесес ва Артуро Услар Пьетри ижодида ўз ифодасини топди.

XX асрнинг иккинчи ярмига келиб Венесуэла ёзувчиларига фусункор реализм оқими ўз таъсирини ўткази борди. Антонио Маркес Салас,

Сальвадор Гармендия, Адриано Гонсалес Леон, Густаво Луис Каррера ва бошқа бир қатор носирлар асарларида реалистик сюжетлар фантастик элементлар билан қоришиб кетди. Шеърят эса экспериментал услублардан чекиниб, тобора мумтоз шаклларга қайта бошлади.

Ўзликни англаш, миллий тикланиш ва ватанпарварлик ғояларига йўғрилган Венесуэла адабиёти турфа хил долзарб ижтимоий мавзуларни қамраб олган ёрқин асарларга бой. Замонавий Венесуэла адабиёти нафақат Лотин Америкаси, балки бутун дунё маданий-маърифий хазинасининг ноёб намуналаридандир.

Мунира МЕНГЛИЕВА тайёрлади.

Тасвирий санъат

Венесуэла рангтасвири Европа тасвирий санъати мактабининг мумтоз анъаналари асосида шаклланган. Айнан европаликлар бу ерга дастгоҳли картина андозаларини

олиб кирганлар.

Маҳаллий рассомлар орасида Хуан Педро Лопес (1724–1787) катта ўрин тутди. У Каракасдаги кўплаб черковлар деворларини диний сюжетдаги фрескалар билан безаган.

XIX асрда яшаб, ижод қилганлар орасида Мартин Ховарнинг (1828–1902) инқилобий мавзудаги асарлари ўзидаги миллий кўтаринкилик билан ажралиб туради. У испан босқинини қоралаб, она халқининг миллий озодлик йўлида олиб борган мардонавор курашини турли ракурсларда ёритиб берган. Даврнинг бошқа романтик рассомларидан бири Артуро Мичелена (1873–1898) диний ва дунёвий мавзулар устаси саналган. Бу рассом ижодининг сўнгги паллаларини асосан бадавлат инсонларнинг буюртмалари асосида яратилган жанрли сахналарга бағишлаган.

XX асрда яшаган рассомлар орасида Тито Салас (1889–1974), Освальдо Вигас (1890–1968), Армандо Реверон (1898–1981) катта мавқега эга. Булар орасида, айниқса, Армандо Реверон тасвирий санъатда муваффақиятларга эришган. У яратган асарларнинг катта қисми бугунги кунда Венесуэладаги Миллий санъат галереясида сақланади. У 1915 йили 29 ёшида ватанини тарк этиб, Каракасга доимий яшаш учун кўчиб кетган рус рассоми Николай Фердинантовнинг шогирди бўлган.

Н.Фердинантов Каракасда ўн йил яшаб, сил касаллигидан вафот этган. Кўп яшамаган бўлса-да, Венесуэла тасвирий санъатида муносиб из қолдирди. Шу сабабли унинг туғилган куни бу давлатда ҳануз миллий байрам – рассомлар куни сифатида нишонланади.

Николай Фердинантов гарчи Москва ва Санкт Петербургнинг нуфузли бадиий олий ўқув юртларида академик тасвирий санъат бўйича

малакали устозлардан таълим олган бўлса-да, символизм йўналишида ижод қилган. Унинг дунёга янгича нигоҳи иккинчи ватанида янгилик сифатида қабул қилинган.

Венесуэлалик таниқли рассом Армандо Реверон ўз ватанида биринчилар қаторида перфомансда ижод қилишни бошлади. Бу услубда ҳаётнинг гўё бир лаҳзалик тўхтаб қолган лавҳаси турли предметларда акс эттирилади. Конструкцияни рассом турли хомашёлардан ясаб, одамлар қатнашиши керак бўлган сахналар ўрнида кўғирчоқлардан фойдаланади. Дастлаб бу конструкциядан у рангтасвир асарлари учун модел сифатида фойдаланмоқчи бўлган. Лекин иш жараёнидаги кутилмаган янгиликлар, бехосдан пайдо бўлган ғоялар рассомни ўз домига тортиб кетадики, натижада у конструкцияни рангтасвир полотносига кўчиришдан воз кечиб, уларнинг ўзини қандай бўлса, шундайлигича кўрғазмаларда намойиш эта бошлайди.

Армандо Реверон ишларида фалсафий маъно кучлилигининг яна бир сабаби рассом борлиқни фалсафий нигоҳ орқали очиб беришга интилишидadir. Бунинг учун у иложи борича минимализмга катта эътибор қаратган. Унинг таъкидлашича, полотнода тасвирлар қанчалик кам бўлса, томошабинга унинг мазмунини очиб бериш шунчалик осон бўлади. Масалан, Каракас Миллий музейида сақланаётган “Тун ва кун” картинасида А.Реверон оқ ва қора рангли доғлар гаммасидан иборат аралаш бўёқларда тун ва кун, яхшилик ва ёмонлик, меҳр ва зулм, ғолиблик ва мағлубият каби қарама-қарши маъноларни илгари суради. Рассом томошабинни ортиқча деталлар билан чалғитмасдан, муаллифлик концепциясини тезда илғашига эришиш лозим, деб ҳисоблайди.

Рассом Армандо Ревероннинг ўтган аср 50-йилларида яратган “Тўхтатинг” композицияси катта шов-шувларга сабаб бўлади. Чунки бу ҳам дастгоҳли картина, ҳам инсталляция, ҳам перфомансларнинг йиғиндисидан иборат мураккаб иш эди. Бу асар ўз даврининг катта муаммоларидан бўлган экологиянинг бузилиши ва уни барта-раф қилиш масалаларига бағишланган. Асар ғоясининг талқини жуда қизиқарли ҳал қилинган. Кўрғазма зали майдонида ҳосил қилинган ўлчамли жиҳатидан катта бўлмаган, лекин ғояси бўйича катта кўлни эслатувчи ҳовуз сув билан тўлдирилган. Деворга осилган ҳарир матоларга тоза сув юзасини ифлослантирган нефть оқовалари тасаввурини берувчи тасвирлар чизилган матолар ҳовузга қарама-қарши қўйилган. Юзада парракдан таралаётган иссиқ шамол таъсирида атмосферага таралаётган қум тасвирини берувчи кўриниш ҳосил қилинган. Рассом бу йўл орқали фан-техникага муккасидан кетиб, охир-оқибат ер куррасини хавф ёқасига олиб келиб қўйиш мумкин, деган мазмунга ишора қилади.

Венесуэла тасвирий санъати, узоқ тарихга эга бўлмаса-да, бу мамлакат рассомлари ўзига хос ижод намуналари билан ажралиб туришadi. Аввалги асрларда уларнинг асарларида диний сюжетлар Европа тасвирий санъати аънаналари асосида яратилган бўлса, XX асрнинг биринчи чорагидан бошлаб рассомлар жамиятда содир бўлаётган ўзгаришларга ҳозиржавоб эканликларини кўрсатишди.

Меъморчилик

Венесуэлада Иккинчи жаҳон уруши йилларигача XIX аср меъморчилиги анъаналари устувор бўлган. Йирик меъморий иншоотлар асосан мамлакат пойтахти – Каракасда қурилган. Булар давлат аҳамиятига эга маъмурий бинолар ва бадавлат кишиларнинг тураржойлари эди.

XX асрнинг бошида бу мамлакат меъморчилигида К.Р.Вильянуэванинг ўрни катта бўлган. У 1928 йили Париж Меъморчилик академиясини тамомлаб, Каракасга қайтганидан сўнг, кўплаб жамоат биноларини лойиҳалаштирди. Унинг лойиҳалари ўзига хослиги билан ажралиб турган. Масалан, 1931 йили Марокай шаҳрида буқалар жанги учун айлана шаклда арена яратган. Унинг шакли ўрта асрлардаги испанча-мавританча меъморчилик андозаларини ёдга солади. Меъмор 1935 йили Каракасдаги “Де Лос Каобос” музейини лойиҳалаштиради. Айтиш керакки, музейнинг лойиҳаси ўз даврида нафақат Каракасда, балки бутун Лотин Америкасида янгилик сифатида қабул қилинган. 1937 йили Парижда ўтказилган бутунжаҳон халқ хўжалиги кўргазмасида К.Р.Вильянуэва ҳамда унинг ҳамкасби Л.Малауссен Венесуэла павильони учун олий мукофотга сазовор бўлади.

1940 йилдан бошлаб Венесуэла Ишчилар банки пойтахтда аҳолининг ҳар хил қатламларига мўлжалланган бир андозадаги кўп қаватли тураржойлар қурилишини молиялаштиришга киришди. Бу ишларга К.Р.Вильянуэва банк томонидан бош меъмор сифатида таклиф қилинди. “Эль Силенсио” (Каракас, 1941), “Генерал Урданета” (Маракайбо, 1943) каби нефть қазиб олувчи саноат марказларидаги даҳалар шу тариқа юзага келди. Улар икки қаватли бўлиб, ташқи томондан серхашам кўриниши билан ажралиб туради.

Иккинчи жаҳон уруши йилларидан кейин саноат ривожланиши натижасида турли хорижий давлатлар Венесуэлага эътибор қаратиб, йирик йирик ширкатлари бу ерда ўз ваколатхоналарини оча бошлади. Бу банклар, меҳмонхоналар, турли табақалар учун тураржойлар, ўрта синф вакиллари учун шаҳар чеккасидаги мавзеларда кўп қаватли тураржой бинолари барпо қилиш каби масалаларни кун тартибига қўяди. Каракастан бошқа шаҳарларда камбағалларнинг тураржойлари худди аввалгидек хароблигича қолаверади. Айниқса, қоратанли аҳоли яшайдиган кварталлар оддий фанердан, томи жуда ибтидоий кўринишдаги чайлалардан иборат эди.

1947 йили ташкил этилган қурилиш ишларини жадаллаштиришга йўналтирилган Миллий комиссия қилган ишлардан салмоқлиси шу бўлдики, мамлакат эндиликда бир неча худудларга бўлинди. Ҳар бир худуднинг аҳолиси таркиби ўрганилди. Шунга қараб, бу худудларда қандай бинолар қурилиши мумкинлиги белгилаб олинди. Бу ишларга меъморлардан М.Ротиваль ва К.Р.Вильянуэва бошчилик қилишган.

1949 йили Каракасда Боливар маркази барпо қилинди. Шаҳарнинг асосий кўчалари айнан шу марказда туташадиган бўлди. Бу лойиҳа ўзининг самарадорлиги сабабли Венесуэланинг бошқа йирик шаҳарларидаги бош майдонларни лойиҳалаштиришга ҳам замин яратди.

Чунки турли йилларда тартибсиз олиб борилган қурилишлар эндиликда жадал суръатда ривожланаётган шаҳарларда ноқулайликларни келтириб чиқара бошлаган эди.

1940–1950 йиллар Венесуэла меъморчилиги учун янги давр бўлди. Саноат ривожланиши баробарида тураржойларнинг қурилишида темир ва бетон маҳсулотларидан кенг фойдаланила бошланди. Бир томондан, мавжуд тажриба, иккинчи томондан эса ўша кезлари Европа мамлакатларида донг таратган меъмор Ле Корбюзье ижодига тааллуқли лойиҳалар таъсирида янги-янги объектлар қад кўтара бошлади. Булар эса, ўз навбатида, 1950 йиллардан Венесуэла меъморчилигига хорижлик меъморлар кириб келиши жараёнини тезлаштирди. Масалан, Каракас тасвирий санъат музейини 1957 йили хориждан таклиф қилинган меъмор О.Нимейер лойиҳалаштирди.

1952 йилдан бошлаб Каракасда кўхна бинолар ўрнида “Эль Парайсо”, “23 январь”, “Серро Гранде”, “Серра Пилото”, “Бельявиата” каби янги, замонавий тураржой мавзелари барпо қилинди. Таъкидлаш жоизки, уларнинг ўлчамлари турлича бўлган. Масалан, “Эль Парайсо” ихчамгина даҳа бўлиб, у 16 қаватли битта, 4 қаватли иккита уй, болалар боғчаси, жамоат ва савдо марказидан иборат. “23 январь” мавзесида эса, 16 ва 4 қаватли уйлardan ташқари бошқа кўшимча бинолар ҳам бўлиб, уларнинг барчаси яхлит меъморий ансамблни ташкил қилади.

1960 йили Каракас марказида “Геликоиде” савдо мажмуасининг қурилиши меъморчиликда катта воқеа бўлди. Шаҳарсозлик бюроси мутахассислари томонидан лойиҳалаштирилган ушбу мажмуа шаҳарнинг бош режасига қатор ўзгартиришлар киритилишига сабаб бўлди. Овал шаклидаги мазкур мажмуа шаҳар марказидаги автомагистралнинг аввалги йиллардагидай тўғри эмас, балки айланиб ўтадиган қилиб барпо қилинишига сабаб бўлди. Харидорларга қулай бўлиши учун эскалатор ўрнатилди. Бир сўз билан айтганда, меъморликда олдинга қадам ташланди.

Юқоридаги бинолардаги безак ишлари ҳам диққатга сазовор. Меъморлар рассомлар билан ҳамкорликда имкон қадар сокин ранглардан фойдаланганлар. Чунки меъморчиликда кенг тарқалаётган тўртбурчак, думалок, овал шакллар, хоналар ўлчами катта бўлмагани боис, тўқ рангларга мувофиқ келмайди.

Равшан ФАТХУЛЛАЕВ тайёрлади.

Муסיқа

Венесуэла муסיқа маданияти тарихи жуда қадимийдир. Муסיкий фольклор, турли ҳудудларга хос оғзаки ижро ва рақс куйлари бир-бирини бойитиб, янги шакл ва йўналишларда ривожланган. Венесуэла муסיкий меросининг шаклланишида, асосан, қадимий ҳинду, испан ва Африка

музиқа маданиятининг таъсири катта бўлган. Венесуэла ижодкорлари турли мамлакатлар музыкасини ўрганиш оркали ўзларининг музыка санъатини яратишга эришган.

Венесуэлада ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос музыкаси мавжуд бўлиб, у инсонларнинг турмуш тарзи, орзу-интилишлари билан бевосита боғлиқдир. Бу боғлиқлик анъанавий ҳамда замонавий музикаий жанрларда ўз ифодасини топган. Жумладан, саҳроларда кўпроқ европача оҳанг устуворлиги кузатилса, диний ва анъанавий маросимларда ҳинду ва африкача музикадан кенг фойдаланиб келинади. Айниқса, Ориноко ҳудудларида ҳинду қабилалари музикасининг устунлиги сақланиб қолган.

Қамиш, суяк ёки ёғочдан ясалган карнай, хуштак ва довул каби чолғулар Ориноко ҳиндуларининг қадимги музикаий асбоблари ҳисобланади. Бу созлар асосан халқ сайиллари, турли расм-русумлар ва байрам тадбирларида қўл келган. Эътиборлиси шундаки, Венесуэлада даставвал жўшқин хиссиёт ва қайғули ҳолатларни ифода этувчи музикаий созларни фақат эркаклар чалган. Эркаклар иштирокида қўлланилувчи муқаддас ҳинду музика асбоблари асосан тунги диний маросимларда ишлатилганлиги билан характерлидир. Айниқса, момақалди роқ товушини берувчи катта ноғоралар кишиларни ёмон кўзлардан асрайди, деган ишонч бўлган. Венесуэлаликларнинг севимли музикаий сози бўлган марако эса жаҳон замонавий музикасида кенг қўлланилади.

Венесуэла музикаси ҳақидаги дастлабки ёзма маълумотлар 1711 йили профессионал созандалар томонидан қайд этилган. 1975 йили Венесуэладаги Каракас университетида дастлабки мумтоз музика йўналиши очилган. Шундан сўнг руҳоний Педро Паласиос-и-Сохо Каракас университети қошида музика мактабини ташкил этади. Сохо махсус музика асбобларини сотиб олиш мақсадида 1975 йили шартнома асосида Европага келади. Музика мактаби кейинчалик Музика академиясига айлантирилиб, профессионал созандалар авлоди етишиб чиқишида тарбия мактабини ўтайди. Бу ерда тарбия топган жаҳонга машҳур Хосе Анхель Ламас (бугунги кунда Каракасдаги олий музика мактаби унинг номи билан аталади), Л.Гальярдо (давлат мадҳияси муаллифи), Х.Ландаето, Х.Карреньо каби композиторлар ижодида Венесуэла музикаси тадрижий ривожини кўриш мумкин.

XX аср бошларида Х.Монтеро (Венесуэладаги биринчи опера муаллифи), пианиночи, дирижёр ва композитор Тересо Карреньо, ака-ука Рамон ва Рафаэл Венесуэла музика ривожига салмоқли ҳисса қўшди. Улар моҳиятан миллий, халқнинг урф-одати, яшаш тарзини, инсонларнинг орзу-интилишларини ифодаловчи музикалар яратдилар.

XX аср охирида Венесуэла музикасининг имкониятлари янада кенгайди. Машҳур пианиночи Хосе Антонио Абреу лойиҳаси ва ташаббуси билан умуммиллий болалар ва ўсмирлар оркестрлари ташкил этилди. Ёш истеъдодларни, музикачиларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш мақсадида ташкил этилган ёшлар ва болалар оркестри давлат томонидан ҳозирги кунда ҳам қўллаб-қувватланмоқда. Муваффақиятли ташкил этилган ушбу тажриба синов лойиҳаси ЮНЕСКО томонидан бошқа мамлакатларга ҳам намуна сифатида тавсия этилади.

Венесуэлаликлар жаз, поп, рок замонавий эстрада музикаларига жуда кизиқади. Антонио Лауро, Мойсес Молейро, Тереса Каррено, Густаво

Дудамел, Эдуардо Мартуре, Антонио Эстевес, Федерико Руис, Висенте Эмилио Сойо, Роберто Русситти каби композиторларнинг бу жанрдаги мусикалари жаҳон мусикашунослари томонидан муносиб баҳоланиб келинмоқда.

Бугунги кунда Венесуэлада мусикий таълимга жиддий эътибор қаратилмоқда. Натижада, консерватория ва мусика мактабларининг миллий тармоғи шаклланган. Шунингдек, қатор хусусий мусика мактаблари ва мусика институтлари ҳам фаолият олиб бормоқда. Де лас Арт университетининг мусика факультети мусика бўйича диплом, мусикашунослик ихтисослиги фан номзоди ва доктори илмий даражаларини беради. Симон Боливар университети композитор, дирижёр ва мусика ўқитувчилари тайёрлайдиган олий ўқув юрти ҳисобланади.

Фахриддин АБДУВОҲИДОВ тайёрлади.

Рақс

Венесуэла миллий рақс санъати асрлар давомида шаклланиб ривож топиб келмоқда. “Хоропо” Венесуэла миллий рақсининг асосийларидан ҳисобланади. 1882 йилга қадар “Хоропо” Венесуэла ва Колумбия халқлари ўртасида машҳур бўлган. Бу рақс одатда ҳосилдорлик, унумдорлик учун Худога миннатдорчилик сифатида базм уюштирилган тадбирларда ижро этилган. Мазкур рақс учун танланган мусика ҳам Венесуэла миллий чолғу асбоблари орқали ижро этилади. Булар куатро, арфа, мандолина ва маракаслардир. “Хоропо” Венесуэлада ҳали ҳамон машҳур рақс саналади. Рақс мактабларида ушбу рақс синов имтиҳонларига ҳам киритилган.

Венесуэла миллий рақсларидан яна бири – “Корридо”. Ушбу рақсда ҳаракатлар асосан оёқларга қаратилиб, елка ва кўл ҳаракатлари иккинчи даражали саналади. “Корридо” дўмбира жўрлигида ижро этилади. Дўмбира зарбларига мос равишда раққоса оёқларини ерга уриб ўйнайди.

“Галерон” венесуэлаликларнинг яна бир миллий рақсидир. Бу рақс сокинлиги билан ажралиб туради. Ушбу рақсни ижро этиш учун раққосадан актёрлик маҳорати талаб этилади. “Галерон” рақсида европача ва африкача рақслар таъсирини кузатиш мумкин. Масалан, африкача рақслардаги кескин бурилиш, оёқларни баланд кўтариш ҳаракатлари “Галерон”га ҳам ўзлашган.

“Гольпе” рақсидаги айрим ҳаракатлар “Хоропо” ҳаракатлари билан ўхшашдир. “Гольпе” рақсининг мусикасида куатро, арфа созлари устувордир. Рақс ҳаракатлари ҳам шунга монанд сокин ва нафис ижро этилади.

Оминагул АЗИЗОВА тайёрлади.

Театр

Венесуэла театри тарихи махаллий аҳоли – хиндуларнинг қадимий кўча томошаларига бориб тақалади. Масалан, XVI асрда мана шундай труппалар томонидан кўча томошалари намойиш этилган.

Мамлакатда илк профессионал театр 1853 йили Маракайбо шаҳрида очилиб, унда М.М.Фернандеснинг “Андишасиз, хасис ва танбал” пьесаси сахналаштирилади. Театр асарларига катта эҳтиёж бўлганлиги боис анъанавий йўналишида ижод қилувчи А.Бельо, Ф.Торо, Х.В.Гонсалес; романтика йўналишидаги Х.А.Майтин, Х.Кальканьо, Э.Мартин де ла Гуардия драматургия жанрида ҳам қалам тебрата бошлашди.

Каракас “Атенео” театрининг асосий томоша репертуарлари халқ маданияти ва санъатини тарғиб қилишга йўналтирилган. Фольклорни ўрганиш институти халқ санъатини ўрганиш ва татбиқ этиш мақсадида худудий фестиваллар ташкил этишнинг ахборот маркази ҳисобланади. Импровизация, айтишувлар, романс ва рақслардан ташкил топган бундай фестиваллар диний байрам кунлари ўтказилади. Халқ мусиқа санъатининг кўпчилик асарлари анча йиллар композитор Висенте Эмилио Сохо (1887–1974) раҳбарлик қилган “Орфеон Ламас” хорининг репертуаридан ҳам ўрин эгаллаган.

Венесуэла театрида XX асрда сайнет – мусиқали комедиянинг пайдо бўлиши театр ҳаётини янада ривожлантирди. Сайнет жанрида ижод қилувчи Л.А.Мичелени, В.М.Ривас, Э.Бланко, Х.Падрона, А.Сертада бошчилигида 1942 йили Театр жамияти тузилди. 50-йилларда бир қанча сахна санъати мактаблари очилди. 1954 йилда Сахна санъати Миллий мактаби ташкил қилинди. 1959 йилдан Венесуэла театри фестивали ўтказила бошланди.

Бугун ҳам Венесуэлада театрлар гавжум. Ҳар йили Венесуэла театр ҳаракати ташкил қилинган кун – 28 июнда “Миллий театр куни” нишонланади. Қуйида Венесуэладаги йирик театрлар ҳақида мухтасар маълумот берамиз.

Тереза Карреньо театри

Тереза Карреньо театрига 1973 йили асос солинган. Ундаги илк сахна асари 1974 йили 20 апрелда Каракасда ўтказилган халқаро Опера мавсумининг очилиши маросими доирасида намойиш қилинган. Тақдимотда Венесуэла ҳамда жаҳон композиторларининг дурдона мусиқий асарлари таникли дирижёрлар раҳбарлигида ижро этилган.

Театр мажмуаси 22586 м² ер майдонига қурилиб, ўша пайтдаги пул ҳисобида 500 млн. боливар сарфланган. Театр биносини лойиҳалаштиришда “Саобос” хиёбони билан уйғунлигига эътибор қаратилган. Театр мажмуасининг ичида декорация, костюм, реквизит-

лар сақланадиган омборхона, устахоналар мавжуд. Қўшимча айвон ҳамда майдонлар театрда турли кўргазмалар, ижтимоий-маданий тадбир ва очик майдонда концерт ўтказиш имконини беради.

2013 йил 16 сентябрда президент Мадуро томонидан Тереза Карреньо театри қошида “Саҳна – жамиятнинг тинч ва фаровонлигини таъминлаш омили” шиори остида Болалар ва ўсмирлар ҳаракати тuzилган. Ҳаракат асосида В.Шекспирнинг “Ромео ва Жульетта” асари бўйича бастакор С.Прокофьев, чилилик балетмейстр Эктор Сазана сахналаштирган балет Венесуэла симфоник оркестри жўрлигида томошабинларга тақдим этилди.

Саигал театри

Саигал театри Барселона шаҳрида жойлашган. Ноанъанавий услубдаги ушбу иншоот XIX асрга мансуб. Саигал театри Шарқий Венесуэлада асос солинган илк шаҳар театри ҳисобланиб, 1895 йилнинг 3 феввалида генерал Николя Роланд томонидан очилган. 300 кишига мўлжалланган шинам ва унчалик катта бўлмаган бу театрда концерт, спектакль ва маданий-маърифий тадбирлар ўтказилади. Театрнинг олд биноси ярим айлана қилиб жойлаштирилган устунлардан иборат. Театр 1992 йилдан мамлакатнинг Миллий тарихий ёдгорликлар рўйхатига киритилган.

Низора УМАРОВА тайёрлади.

Кино

Венесуэла киноси ҳақида гап кетганда, 1995 йиллари намойиш этилган “Морена Клара” сериалини эслаб ўтиш ўринли. Жаҳон экранларидан юртимиз хонадон-

ларигача кириб келган ушбу картинада азалий мавзулар қатори Венесуэла ҳаёти ҳам акс этган. Гарчи ушбу сериал орқали олис Жанубий Американинг мамлакатларидан бирининг киносанъати билан танишган бўлсак-да, Венесуэла кинематографияси анча олис тарихга эга.

Мамлакатда биринчи фильм – қисқаметражли “Каракасда карнавал” 1909 йили Г.Видалъ ва А.Гонат томонидан суратга олинган бўлса, дастлабки тўлиқметражли “Камелияли хоним” фильми (Э.Циммерман ва М.Лукас) 1913 йили экранга чиқди. Кейинги бир неча ўн йилликда эса сезиларли ишлар кузатилмади. Бу даврда “Триунфо фильмс”, “Венесуэла синематографика”, “Кондор фильмс”, “Авила фильмс” каби кино ташкилотларида қатор мелодрама ва комедиялар ишланди. Мазкур киностудияларнинг етарли ускуна ва жиҳозлар билан таъминланмагани, дунё кинематографиясида юз бераётган янгилик ва ўзгаришлардан беҳабарлик, мамлакатдаги беқарор сиёсий вазият

кино санъати ривожига имкон бермади. Шу боис XX асрнинг 30-йилларига келиб, овозли кино даврида Венесуэла кинематографияси оғир аҳволда қолди.

Илк миллий овозли фильмлар (“Табога”, 1937, қисқаметражли, реж.: Р.Риверо, К.Асканио; “Узилиш”, 1939, тўлиқметражли комедия, реж. А.Дельгадо Гомес) муваффақияти маҳаллий кино ижодкорларини илҳомлантирди: Хосе Фернандеснинг “Арагон романи” (1940), “Бечора қизалоғим” (1941), Мануэл Пелуффонинг “Очиқ кўнгиш” (1944) картиналари шу йиллар маҳсули. Бошқа давлатлар кинесаноатини яқиндан ўрганиш, ижодкорлар билан ҳамкорлик ҳам ижобий аҳамият касб этди. Хусусан, Аргентина ва Шимолий Америка киноижодкорларига тақлидан ишланган фильмлар орасида ўткир муаммоларни қамраб олгани билан ажралиб турувчи Р.Риверонинг “Дайди Хуан” (1941) фильмини келтириш мумкин. 1948 йилдан Лотин Америкаси кинематографчилари билан ҳамкорлик ўрнатган “Боливар фильм” Венесуэладаги асосий кино ишлаб чиқарувчи студияга айланди: К.Кристенсеннинг “Иблис ҳам фаришта” (1949), “Бугун кечда келар “Исабель” яхтаси” (1951, халқаро Канн кинофестивали мукофоти совриндори) ва бошқа картиналар бунга далил. Мазкур фильмлар биргина бадиий хусусиятлари жиҳатидан эмас, балки кишилар ҳаётига яқин муаммоларни қамраб олгани билан ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Бироқ М.Перес Хименес ҳокимияти даврида (1952–1958) хориждан келтирилган тижорий маҳсулотлар билан рақобатга дош беролмай, Венесуэла киноси қайта инқирозга юз тутди.

Ўтган асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб мамлакат кинематографиясида бир қанча муваффақиятли уринишлар кўзга ташланади. Италиян неореализми таъсиридаги Сесар Энрикеснинг “Пиллапоя”, ёш режиссёр Роман Чальбауднинг “Ўспирин қотил” фильмлари шундай изланишлар самарасидир. Бироқ бу даврнинг энг аҳамиятли ходисаларидан бири, шубҳасиз, Марго Бенасерраф ижоди бўлди. Унинг фильмлари моҳиятан миллий кино санъати яралиши томон ташланган илк қадамлардан саналади. 1929 йили Венесуэлада таваллуд топган Марго Бенасерраф шу ернинг ўзида университетни тамомлади, 1950–1952 йиллар оралиғида Париждаги Олий кино мактабида таҳсил олди. У икки бор адабий мукофотга лойиқ топилиб, 1947 йил Панамерика, 1951 йил Каракас университети совринига сазовор бўлди. Чекланган маблағ билан Марго Бенасерраф “Реверон” (1952) номли дастлабки картинасини чиқаради. Фильм мамлакатнинг энг яхши рассомларидан бири – Армандо Ревероннинг ноодатий таржимаи холи ҳақида бўлиб, режиссёр қахрамони яшаган муҳитни тадқиқ этади, унинг ботиний оламига кириб боришга уринади ва томошабинни мусаввир ижодининг чўққиси томон етаклайди.

М.Бенасеррафнинг “Арая” номли галдаги иши (1958) мамлакатнинг олис бурчакларида оғир қўл меҳнати билан туз конларида тирикчилик қилаётганлар ҳақида. Бенасеррафнинг ушбу фильми кўп йиллар ўтиб ҳам ўз оҳори ва томошабоплигини йўқотмади. Франциялик кино тадқиқодчиси Жорж Садуль ўша кезлари картинага юқори баҳо бериб, унинг чинакам эътирофга лойиқ эканлигини таъкидлайди. Фильм қахрамонлари – туз қазувчилар, яқин қишлоқлардаги

баликчилар, уларнинг оиласи, дарахт чопаётган аёллар, сопол кўзалар тайёрлаётган кампирлар, чиганок йиғаётган болалар... Атоқли испан кинорежиссёри Луис Бюнюэл фикрича, Эйзенштейннинг “Яшасин Мексика!” фильмидан сўнг фақат “Арая” картинасидагина мана шундай ажойиб тимсолларни кўриш мумкин. 1959 йилги халқаро Канн кинофестивалида Марго Бенасеррафнинг ушбу фильми махсус мукофот билан тақдирланди.

Венесуэла киносидаги мавзу узоқ муддат бир хиллигича қолди ва асосан, икки йўналишда ривожланиб борди. Биринчи йўналиш намояндалари бадавлат ва бахтиёр кўринишдаги хаёлий мамлакатни акс эттирган. Ёзувчи, кинотанқидчи Родольфо Исагирре ушбу оқимни “қизил-сарик-кўк рангдан иборат шовинистик фольклоризм” дея номлади. Иккинчи йўналишга интеллектуал санъат яратишга даъво қилиб, нафақат айрим Европа оқимларининг техник услублари ва йўналишлари, балки айти сюжет ва муаммоларига қадар тамоман тақлидан ўзлаштирма фильмлар ишлай бошлаган кинематографчилар (аксарият ҳолларда ёшлар) тааллуқли эди. Албатта, Европа номларини испанчага ўзгартириш билан Венесуэла фильми пайдо бўлиб қолмайди. Тақлидчи-режиссёрларнинг жимжимадор ишлари оқибатда нўноқ ва саёз фильмлар билан яқунланди, холос.

1963 йили илғор кинематографчилар томонидан миллий кинодаги вазият ҳақида Манифест чиқарилади. Унда моддий ресурс етишмаслиги, кино санъатини қўллаб-қувватловчи қонун ишлаб чиқиш зарурлиги, профессионал тайёргарлик учун ўқув биолари йўқлиги таъкидланган эди. Шунингдек, кинотеатр репертуарларини фақат миллий фильмлар ҳисобига шакллантириш, касса тушумларига солиқ фоизларини белгилаш, Шимолий Америка картиналари ижарасини чеклаш кераклиги ҳам қайд этилди. Бироқ турли қарама-қаршилик ва тўсиқлар бундай мақсадларнинг юзага чиқишига йўл қўймади. Бу вақтга келиб, Лотин Америкасида “янги кино” деб аталувчи йўналиш шаклланиб улгурди. Мазкур тармоқ 50-йиллар ўртасида Бразилияда, италян неореализмининг кучли таъсири остида пайдо бўлди. Унинг асосчилари – Н.Перейра Сантус, Г.Роша, Р.Герра, Ж.П.Андради бирламчи вазифа ўрнида даврнинг ижтимоий-сиёсий муаммоларини ҳал этишни кўрарди. “Янги кино” деярли барча Лотин Америкаси давлатларида кучли таъсир ўтказди. Гарчи мазкур йўналиш тарафдорлари ҳар доим ҳам ҳамфикр бўлмасаларда, уларни ягона мақсад – ўз юртларининг маданий ва иқтисодий қарамлигига барҳам бериш қарори бирлаштириб турарди. Улар фаолиятини ошқора сиёсий намоёнларга қиёслаш мумкин, шу боис фильмлари ҳаммиша ҳам маҳаллий экранларда намоён этилмаган. Венесуэла “янги кино”си 60-йиллар охирига келибгина шакллана бошлади. Кўп ўтмай, кино соҳасида сезиларли ишлар амалга оширила бошланди. Шулардан бири 1963 йили илк бор ўтказилган миллий кино фестивалидир. 60-йилларнинг иккинчи ярмига келиб, кинематографияда мамлакат ҳаётининг долзарб масалаларига мурожаат қилган қатор режиссёрлар фаолияти ҳам муҳим роль ўйнади. Хусусан, К.Ребольед, Х.Э.Гедес, Х.Борхес, Х.Солья томонидан ишланган “Ўлик кудук” (1967), “Термилаётган шаҳар” (1966), “Бола-

лар сукутда” (1968), “Каракас образи” (1968), “Венесуэла” (1969) каби салмоқли фильмлар “Олтин фонд”нинг бебаҳо дурдоналари бўлиб қолди.

Хорижда ўқиган ёш режиссёрларнинг кинога кириб келиши, 1969 йил Венесуэла кино арбоблар Миллий ассоциациясининг ташкил топиши ҳам соҳа ривожига туртки берди. Натижада М.Валерстейн (“Йиғлагим келганда йиғламайман”, 1973), Р.Чальбауд (“Иуданинг ёндирилиши”, 1974; “Тақводор ва беадаб”, 1976), К. де ла Серда (“Мен – жиноятчи”, 1976), И.Фео ва А.Льеранди (“Мўъжаз мамлакат”, 1978) сингари режиссёрлар етишиб чиқди, К.Ребольеднинг “Уч давр Венесуэласи” (1973), М. де Педронинг “Хуан Висенте Гомес ва замонаси” (1975) фильмлари мисолида жанрий ранг-баранглик кузатилди. Шу билан бирга, Т.Урхельснинг “Тўй” (1982), Ф.Рубартеллининг “Бормоқдаман” (1984), Ф.Сиснинг “Мени ўлдирмасин, айтгин уларга” (1984) фильмлари халқаро микёсда эътироф қозонди.

XX–XXI асрлар оралиғида К.Отейс (“Юрак овози”, 1995), А.Альверо Мендос (“Бир ҳаёт ва икки топширик”, 1996), Д.Рискес (“Мануэла Саэнс”, 2000), Э.Шнайдер (“Чегарадаги манзил”, 2004) каби ижодкорлар самарали фаолият юритиб келмоқда.

Венесуэла киноси бугун ҳам ривожланишда. Биргина 2015 йил ҳисобида олиб қаралса, Каракалда ҳаваскорлар хужжатли фильмлари фестивали ўтказилди. Унда мамлакат ва аҳолини ташвишга солаётган ижтимоий муаммолар ҳақида сўз юритилиб, умидсизлик, ёлғизлик, узоқ умр кўриш, муҳаббат ва ўзаро ёрдам сингари тушунчалар дастур мавзусига айланган. Мануэль Гусман Кизернинг “Франсиско Массиани”, Жорж Уолкер Торреснинг “Қайтмас бўлиб”, Рафаэль Лакауниг “Камбағаллар учун дасторгуллар”, Альфред Кортиннинг “Тасавурда яшаш” картиналари “энг яхши тўликметражли”, “энг яхши қисқаметражли”, “энг яхши эстетик нигоҳ” ва “томошабинлар эътирофи” каби тўрт номинация доирасида тақдим этилди. Яна бир эътиборли жиҳати шу йили Лоренцо Вигаснинг “Узоқдан” фильми илк бор Венеция кинофестивалининг бош соврини – “Олтин шер” мукофотиغا сазовор бўлди.

Азиз МАТЁҚУБОВ тайёрлади.

ВЕНЕСУЭЛА ШЕЪРИЯТИ

Андрес МАТА

(1870–1931)

*Рус тилидан
Рустам МУСУРМОН
таржимаси*

Андрес Мата модернистик шеърият вакили, адиб ва журналист. У 1886 йилдан илк шеърлари билан адабий журнал ва газеталарда танила бошлаган. “Listin Diario” (“Янги хабарлар”) газетаси муҳаррири (1886), Венесуэла Миллий тарих (1904) ҳамда Тил ва адабиёт академиялари аъзоси бўлган (1908).

1909 йили Андрес Мата маслакдош дўсти Андрес Вигас билан “El Universal” (“Бутун олам”) газетасига асос солди. Бу газета ҳозирда ҳам Венесуэланинг кўп адабли нашрларидан бири ҳисобланади. Шоирнинг “Қайғули осойишталик” (1898), “Ғамгин ариялар” (1898) ва бошқа шеърий китоблари мухлислар томонида илиқ кутиб олинган.

А.Мата Венесуэла элчиси сифатида ҳам фаолият олиб борган. Венесуэлада Андрес Мата номидаги адабий жамғарма турли соҳадаги иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш борасида фаолият юритиб келади.

РУҲИЯТ ВА МАНЗАРА

I

*Дарахт соясида... Ғам йўқ, ажиб ҳол,
Дарахтлар бошида ҳилол – тиллақош.
Новдалар эгилар сувга навниҳол,
Дарёнинг тубида ялтирайди тош.*

*Юрагимни очдим... Мутолаа – дунё,
Ишондим, ёр бўлар омад, хайр, иқбол.
Севги изҳор этиб шивирлар дарё,
Севги, сеvgи, дея нур сочар ҳилол.*

* Манба: Поэзия Венесуэлы. –М.: Худож. лит., 1987.

*Нақадар соз омад – шухрат бирдам – завж,
Нақадар соз овлоқ. Фараҳ. Сукунат.
Ёлғизлик. Ботиний фикру хаёл авж.*

*Ойнинг зар толаси сочар тароват,
Дарахт кўлкасида сув оқар сермавж.
Дарё тубигача тиниқ. Ҳаловат.*

II

*Эҳтимол, меники бўлмассан, моҳтоб,
Бироқ сен меники, деб ҳисоблайман.
Тақдиримда нуқул аччиқ дард, азоб,
Тонг отмас, юракни ўтда тоблайман.*

*Сен билан курашда зафар йўқ асло!
О, оғриқ, о, азоб, чексизсан беҳад!*

III

*Довул зарбасига учраган замон
Дарахтни илдизи сақлайди омон,
Шамолда қуламас шохи синса ҳам,
Бироқ синган шохдан сув оқар шу он.*

*Умид илдизига суянгай одам,
Одам ярасидан томчилайди қон.*

IV

*Ё раҳм айла ёки ўй гўр ёшликнинг кўзини,
Меҳрингга лойиқ бўлай ёки бўлай кераксиз.
Гавҳар, олмос безагай олтин узук кўзини,
Ишқсиз бойлик қадрсиз,
ишқ қадрсиз юраксиз.*

*Оёғингнинг остига ташлагайман ўзимни,
Жоним, сенинг йўлингда
ё хок бўлай, ё олмос.*

Андрес Элой БЛАНКО

(1897–1955)

Андрес Элой Бланко Венесуэлада давлат арбоби ва шоир сифатида танилган. Ташқи ишлар вазири ва бошқа лавозимларда фаолият юритган. Баддий ижодини 1918 йилдан бошлаган. 1921 йилда “Она тупроғим” илк шеърий китоби дунё юзини кўрган. Сўнгги “Испания оҳанглари” (1923), “Дарахтларни ардоқлаш вақти” (1928) ва бошқа китоблари нашр қилинган.

ЎРМОНДАГИ ЁВВОЙИ

*Аввал ўрмонга
дарахт кесувчилар келишиди,
Сўнгра – темир йўл қурувчилари.*

*Улар тоғнинг мускулларига
санчилган игнадек
ўрмон баданига кириб
огритди ёмон.*

*Дарахт кесувчилар
дарахтларни беаёв кесиб
ўрмоннинг қаърига киришиди теран,
дафъатан
уларга дуч келди
минг йиллик дарахт.*

*Ғалати келгиндиларнинг
бераҳм нигоҳларидан
жунжусикиб
шовуллаган япроқлари билан
титради улкан дарахт,
мағрур тоғлик оғоч
уларга гул қорачиқлари билан
ташвишланиб боқди.*

*Дарахтнинг йўгон танасига
Ёппасига ҳамла қилди
гала-гала ойболталар.*

*Бағри чопилганида,
пайраҳа-пайраҳа бўлиб
учганида вужуди
кучли томирлари билан
тобора маҳкамроқ
тирмашиди ерга.*

*Минг йиллик танаси оғирлашиди минг бора,
дарахт ога бошлади бир ёнбошига тобора,
тирноқлари
она тупроқ баданига санчилди чуқур.*

*Ниҳоят, қарсиллаб қулади
улкан дарахт –
ҳалок бўлди
ям-яшил олам.*

ТЕЛЕСКОП

*Бир кун оқшом
Улкан телескопнинг қувури бўйлаб
Марсдан учиб тушди бизга сўз.
Марсда нурдан пайдо бўлган сўз.*

*Томчи-томчи бўлиб нур
Оқиб тушди най-қувур ичидан.
Ирмоқ бўлиб,
Ҳимолайдан ошиб тушди,
Дарё бўлиб,
Ҳиндистондан тошиб тушди,
Осиёни, Ер юзини босиб тушди.*

*Сўнг ҳар уй,
ҳар хонадонда
одамлар
нур забонли оғасининг
туғилганин нишонлашди.*

Мануэль Фелипе РУХЕЛЕС

(1903–1959)

Мануэль Фелипе Рухелес шоир, журналист ва сиёсий арбоб. Венесуэла-нинг Буэнос-Айресдаги элчихонасида адабий маслаҳатчи, Таълим вазирлиги муассасасида директор ва бошқа лавозимларда хизмат қилган. Унинг “Кўза” (1937), “Дайди куй” (1942), “Туман қоплаган қишлоқ” (1944), “Осмон эшиги” (1945), “Сендан таралаётган ёруғлик” (1947), “Жануб ва шимол қўшиғи” (1954), “Олтин бекаат” (1961) ва бошқа китоблари нашр қилинган. 1955 йилда Миллий адабиёт мукофотига сазовор бўлган. Умрининг сўнгги йилларида “Пико-Пико” номли болалар журналига асос солган.

МЕНИНГ УЙИМ

*Менинг уйим сут билан асал конидир лим-лим,
Супрам тўла оппоқ ун, омбор тўла бугдой дон.
Меҳмонми, мусофирми, эшигимдан келса ким,
Дастурхонимда тўла иссиққина хушбўй нон.*

*Бугдойзорлар олтиндек қамаштиради кўзни
Тонг сутдек оқарган пайт, қуёш ботётган палла.
Илоҳий пайғомлардан тинглаймиз эзгу сўзни:
Нурда пишиб етилгай ун бўлмоқ учун галла.*

*Ғариб, гадолар учун либоси жанда-жулдур,
Бунда нон ёпадилар бепул, текин, беминнат.
Барчанинг эгнига тенг қуёшдан тушигандек нур.*

*Худо асли инсонга туйғу берган илоҳий:
Одамзод кўнглидаги меҳру шафқат, муҳаббат
Токи дунё тургунча яшагай умрбоқий.*

СОПОЛ КЎЗА

*Булоқ сувини ҳам, майни ҳам қадим
Сопол кўзаларда асраб ичганмиз.
Кўзада май сақлаш азалий удум,
Тупроқ билан сувдан кўза пишганмиз.*

*Қорни кенг, бўғзи тор кўзада жисман
Инсоннинг қисмати жо бўлган буткул —
Чўлда йўловчининг чанқоғи билан
Қудуқдан тортиб то қудуққача йўл.*

Антонио АРРАИС

(1903–1962)

Антонио Арраис Венесуэла шеърляти авангардчиларининг “Навқирон 28-йил авлоди”га мансуб шоири ҳамда фольклорчи ва носир, шунингдек, ҳиндулар мавзусининг асосчиси сифатида танилган. Унинг “Шиддат” (1924), “Симфониялар” (1939) ва бошқа шеърлий китоблари дунё юзини кўрган. 1945 йилда болалар учун “Қоллон амаки ва Қуён амаки” эртак китоби чоп қилинган.

ҲИНДУ МАЛИКА

*Эшигимни тақиллатар бир куни
соҳибжамол қиз.
Нақадар чиройли,
нақадар гўзал...
Рухимда уйғонар мусиқий товуш.
У менинг ҳаётим,
у менинг тақдирим эканин
ҳис этаман юрагим билан.
Унга юрагимни этаман изҳор:
“О, менинг Маликам,
Ҳинду жононим!”*

*Қорамағиз гулим,
Қоракўз оҳум,
Қорасоч гўзалим,
Хипчабел моҳим,
Билаклари юмшоқ,
Қўллари майин,
Ҳинду Маликам, деб
атайман уни.*

*Уни дея ҳар нега тайёрман мудом,
Керак бўлса, жоним этурман фидо.*

*Ов бошланар дафъатан.
Қора терга ботаман,
учқурқанот ўқимни
камонимдан отаман.*

*Сўнг бор ваҳший ўкириб,
Жонсиз қулайди йўлбарс.
Майин мўйнаси бўлур
Маликамга пойандоз.*

*Ҳунарманд заргарнинг
устахонасига бостириб кираман,
кучли бармоқларим,
қаттиқ чангалим билан
қариган қилтириқ томогидан бўғаман,
чиройли кўзаларни ҳам,
антиқа идишларни ҳам,
бетакрор нур сочиб товланган
қимматбаҳо тошларни ҳам
тортиб олиб кетаман-да
Маликамнинг оёғига сочаман.*

*Олис-олис,
Баланд-баланд тоғ чўққиларидан
Минг тусда жилоланган
Илоҳий тошларни
Излаб топаман.
Олмос, олтин, гавҳарлар
қамаштирар кўзини
ҳар қандайин аёлнинг.
Бебаҳо тошлар. Ноёб тошлар.*

*Тоғдан асал топиб келаман.
Ҳушбўй гуллар олиб келаман.
Товус патин юлиб келаман.*

*Жарангдор, шўх, дилрабо
ашулалар айтаман,
қўшиқларимнинг барин,
бирам нозик, чиройли
оёғига тиз чўкиб,
унга атаб қўйлайман.*

*У эса ҳадя этар менга муҳаббатини,
қаноти синиб, ерга қулаган
кабутар сингари
тортиниб питирлайди.
У овутовчи сўз каби
ҳароратли, ёқимли.*

*У тропик ўлканинг
жазирама қуёшидек
қиздиради танамни.
Унинг пешонаси офтобдай нурли,
кўнгли пахтадай оптоқ.*

*У албатта
ҳадя этар менга муҳаббатини.
Юрагимни изҳор этиб,
чорлайман уни:
“О, қаердасан, ҳинду Маликам!”*

Мигель ОТЕРО СИЛЬВА

(1908–1985)

Мигель Отеро Сильва Венесуэла адабиётининг йирик вакили, “Навқирон 28-йил авлоди”га мансуб шоир ва адиб. 1925 йилда адабий журналда илк шеърлари эълон қилинган. 1930 йилда унинг “Тўмтоқ симфониялар” деб номланган юмористик шеърлари чоп этилган. “Сув ва ариқ” (1937), “25 поэма” (1942), Андрес Элой Бланкога аталган “Мунгли қўшиқ” (1958), “Уммон – ҳалок бўлиш демакдир” (1965), “Самовий туйғулар” (1965), “Бўсаға” (1966) шеърлий тўпламлари нашр қилинган. 1955 йили Миллий адабиёт мукофоти билан тақдирланган.

БУРҒИ

*Нефть конлари бор ерни,
Венесуэла ерини
чуқур-чуқур қазар бурғи.*

*Қора терга ботар ишчи.
Венесуэлалик ишчи.*

*Ўқириб ишлайди машина,
Америкада чиққан машина.
Дўқ уради инженер, сабаби
у ҳам, машина ҳам аслида – янки.*

*Венесуэланинг берч тупрогини,
Венесуэланинг метин тошини
майда-майда қилар машина,
Америкада чиққан машина.*

*Ҳиндуми, ҳабашми, мулатми –
Венесуэланинг нефтчиси
америкаликнинг очкўзлигини,
унинг нефтга ўчлигини
қондириш учун
ўз юртининг юрак-бағрини
бурғи билан тилка-тилкалаб,
қора терга ботади.*

*Янки – инженерлар дўқ урар,
Янки – машиналар ўқирар,
Янки – цистерналар карвони елар.*

*Кумуш қувурларнинг ичидан
мушфиқ Венесуэланинг*

*нефть дарёси оқади гамгин.
Нефтнинг қайнар булогини
кемалар бандаргоҳида –
Венесуэла бандаргоҳида
янки – танкерлар ютар.*

*Венесуэла ишчиси
уйга қайтар ярим тун
ҳорғин, оч, уст-боши кир.
Отасини қарши олар
қорни оч бола-чақа
остонада мунгайиб.
Эрнинг коржомасин олиб,
кир ювар экан хотин
тоғорада сасиб кетар
бадбўй мойли мағзава.
Аёл қўрқиб яшар доим:
қўшинининг навқирон ўғлин
янкиларнинг машинаси
қилган эди жувонмарг.
Аёл қўрқиб яшар доим:
бечоранинг эрини ҳам
янки – машина чайнаб,
нобуд қилади бир кун...*

*Кечки овқат учун аёл
ярим коса ловияни
эр олдига қўяди.*

*Оғир танкир зўрға силжиб,
бандаргоҳни тарк этар...*

Рокфеллерлар даромади
ошар, тошар, кўпаяр.
Лондонда шибилармонлар
Парижга бориб-қайтиш
қулай бўлиши учун
Ла-Мани бўғози узра
кўприк қуришни кўзлар.
Нефть, бу – кони фойда, дейди
мазахўрак бўлганлар.

Нефтининг шарофати билан
кемалар, ресторанлар,
авто, манто, палаццолар,
жанобларнинг мундирига
зар пагонлар, зар жияклар,
хонимларнинг зоз бўйнига
шода-шода дур-маржонлар.
...Венесуэланинг олис

қишлоқларида эса
капалаб-капалаб
тупроқни ейди
очликдан шишиб кетган
норасида болалар...

Акциялар кўтарилди,
ошиб кетди дивидендлар.
Венесуэла нефтининг
шарафига қарсак чалинг.

Чуқур-чуқур қазар бурги
нефть конлари бор ерни,
Венесуэла ерини.
Янки – машиналар ўкирар,
янки – инженер дўқ урар,
янки – цистерналар карвони елар.
...Қора терга ботар ишчи.
Венесуэлалик ишчи.

СЕНИНГ ОВОЗИНГ

Сенинг овозинг
Менинг шеърларим
жанг қилаётган ҳандақларни
гулларга буркайди.

Сенинг овозинг
менинг руҳимнинг
митти осмонини
мусаффо кенглик,
чароғон юлдузлар билан қамрайди.

Сенинг овозинг
теран кўлнинг ўртасига
митти тошча отилган пайт
сув чамбарак мавж бўлиб таралганидек
менинг қоним денгизда
ҳалқа-ҳалқа бўлиб тарқалар.

Сенинг овозинг
сукунатни бузган чоғда
менинг юрагимдан отилиб чиқар
қўнгироқлар жаранггию
қушлар парвози.

Тогдаги булоқларнинг
шарқирашин жонлантириб
куйлашингни севаман.

*Гуллаган боғнинг
хушбўй ифорини анқитган
баҳор шамолнинг титрогидек
музикий овозингни севаман.*

*Мен ҳаттоки,
сенинг жимжит
турганингни ҳам севаман.
Чунки
қўшигининг дебочаси эрур сукунат.*

*Ўлим каби аниқ, муқаррар
муҳаббат билан
Сенинг овозингни севаман.
Узуқ-юлуқ сўзлар билан –
баҳор ва қон ҳиди келган
сўзлар билан,
адашган болалардек
тунда мени излаган сўзлар билан,
оловнинг зангори тиллари ила
вужудимни ялаб, руҳимни тилиб
қўйдирган сўзлар билан,
ҳатто сўзга ўхшамаган сўзлар билан,
биноқ бахтга ўхшаган эрка сўзлар билан
менинг қучоғимга тўкилган овозингни севаман.*

*Севгимизнинг бепоён ўрмонларини
чуллаган ёнгин овозингни,
кундуз кунни ҳам оқшом
ёнимда ҳар доимо
юрмадан чиққан овозингни севаман.*

Эдуардо Гальегос МАНСЕРА

(1915–1989)

Эдуардо Гальегос Мансера Венесуэлада шифокор, сиёсий арбоб, публицист ва шоир сифатида танилган. Унинг “Тутқунликдаги мактублар” (1965), “Ёшлик тугёнлари” (1971), “Кенг дарё ва учқур олов” (1987), “Авлодлар учун поэмалар” (1993) ва бошқа шеърий китоблари чоп қилинган.

ТЎРТ ҚИЗ

*Менинг тўртта қизим бор,
чор-атрофим ёритган
тўртта офтобойим бор.
Менинг тўртта қизим бор,
зам-андухим аритган
тўртта парли ёйим бор.*

- Менинг тўртта қизим бор,
тўрт мунчоғим, маржоним,
тўртта зебигардоним.
- Менинг тўртта қизим бор,
қўлдаги тўрт қарқарам,
тўртта пальмам – осмоним.
- Менинг тўртта қизим бор,
денгизда тўрт қайиғим –
муҳаббатли, меҳрли.
- Менинг тўртта қизим бор,
тўртта қумуш булоғим –
зилол сувли, сеҳрли.
- Менинг тўртта қизим бор,
қум-барханлар қўйнида
унган тўртта ниҳолим.
- Менинг тўртта қизим бор,
тоғ ирмоғи бўйнида
тўрт милтиғим – қуролим.
- Менинг тўртта қизим бор,
ҳусн олтин конида
тўртта ёмбим, ганжинам.
- Менинг тўртта қизим бор,
қирмизи ол яшнаган
тўртта туп олчам, мевам.
- Менинг тўртта қизим бор,
йиртқич, сокин тун аро
тўрт бор нидом – даъватим.
- Менинг тўртта қизим бор,
ҳалокатли тўлқинда
тўрт кемам – жасоратим.
- Менинг тўртта қизим бор,
оч-наҳор юртим учун
тўрт байроғим – гурурим.
- Менинг тўртта қизим бор,
уларда эсу ҳушим,
фикру ёдим, шуурим.
- Тўрт қизим ва бир набирам –
бахтли оилам, зурёдим,
улар билан шод кўнглим.
- Улар сенинг бешта гунчанг,
Энрикета, севгилим,
қирмизи атиргулим!

МЕНИНГ БОБОМ

Набираси бўлмаган ҳеч менинг бобомнинг,
ўғли бўлмаган ҳеч менинг бобомнинг.
мол-давлати бўлмаган ҳеч менинг бобомнинг.
Умумжамоа товогидан овқат еган у.
Ўтган-қайтган ҳамма бир тишлаб ўтадиган
нон сингари эди у.
Ҳар кун тонгда ҳавони бурдалаб-бурдалаб сотиш учун
кўчага чиқар эди у –
томма-том, уйма-уй,
“иш йўқ”дан то “эртага келинг”гача
дайдиб кезар эди у.

Менинг бобом тўнтарилган чироқ эди:
эгнига шиша сюртук кийган эди,
ҳаммаёғи кўринар эди ичидан,
бироқ липиллаган олов ҳам йўқ эди сиртдан.

Менинг бобом файласуф эди:
унинг кўзасидан ошиб-тошиб чиқар эди фикрлар.
Бир кун эрталаб
ерга тушириб синдириб қўйди кўзасин,
чил-чил бўлган идиш ичидаги ҳикматлар
одамларга сачраб кетди,
ҳамманинг у ёқ-бу ёғига тегди,
бироқ тушуниб етмади уни ҳеч кимса.
Менинг бобом ҳамма каби эмас эди:
у фақат кундуз ёруғида эмас,
тун зулматида ҳам фикрлар эди.
Бир кун илон чақиб олди унинг кўзидан,
у кўр бўлиб қолди-ю,
кўрадиган бўлди шундан сўнг...

Менинг бобом деҳқон эди:
ер ҳайдаган маҳалда
уммонни ўйлар эди.

Менинг бобом хаёлпараст эди:
балчиқ кўлмакка қараганида
туманли кўрфазни кўрар эди.

Менинг бобом олим эди:
кашф этгани, билгани
ўлгунича у билан ҳамроҳ бўлиб яшади.

Мен бобомни танимас эдим.
у тунда сайр этарди,
кундуз сочар эди нур.

АДОЛАТ ТУЙҒУСИ

Лотин Америкаси адабиёти оламшумул бўлгани билан оғир адабиёт. Ҳазм қилиш қийин. Бугунги жаҳон адабиётининг энг илғор намуналари билан шунчаки танишиб қўйсам ёмон бўлмасди, деган ўй-хаёлда қўлига Варгас Льюса, Роа Бастос, Кортасар, Мигель Отеро Сильва, Мануэль Пуиг китобларини олган одамнинг мароқ билан, берилиб ўқишига ишониш қийин. Маркесни ўқиш мумкин, Астуриас, Борхес, Фуэнтес, Бенедетти, ҳатто Хуан Рульфо-ларни, Абдулла Қаҳҳорнинг ибораси билан айтганда, “дўппини ҳидлаб” ўқиш мумкин. Лекин, хусусан, Кортасарнинг “Роуэла”, “62. Қуриш учун андоза” каби романлари, Варгас Льюсанинг деярли барча асарлари, айниқса, “Яшил ўй”, “Ибодатхонадаги суҳбат” сингари романлари, Роа Бастоснинг “Мен олий ҳукмдорман”, Отеро Сильванинг “Лопе де Агирре – Озодлик ҳукмдори”, Мануэль Пуигнинг “Рита Хейвортнинг хиёнати”дек асарларини ўқиб тушунишнинг ўзи бўлмайди. Улар жуда катта руҳий қувват, сабр талаб қилади китобхондан. Ўқувчи ўрганган ёки шунга кўниккан бўлиши керак.

Мен бу қитъа адабиётининг мураккаблиги, фавқуллоддалиги, “ақллилиги” ҳамда полифоник экани-ю фусункор реализм услубини назарда тутиб, қолаверса, ўз тажрибаларимдан келиб чиқиб айтаяпман. Улардаги бадиий техника, адабий усуллар ва поэтик воситалар, ифода йўллари, замонларнинг ўзгариши – келаси-ўтган, ўтган-келаси, ҳозирги-келаси замонда шиддатли оқим бўлиб қуйилиб келаётган ҳиссий баён; кўпроқ шеърга муносиб мисралар, тасвирлар, турли талқинлар, ҳаммаси майли-ку, ҳаққонийлиги, йўқ, баландпарвоз гапларга ўтмай қўя қолайлик, ҳаётийлиги, ростгўйлиги сизни толиқтириб қўяди, бир хатбошини уч-тўрт марта ўқишга мажбур қилади, дейлик, 134-бетни ўқийганингизда бирдан бир жумлага ёки бир эпизоддаги диалогга дуч келасиз-да, у қаердадир диққат қилмай ўқиб кетилган саҳифадаги бир ном, бир фожиа ёки зарур бир мулоҳазага алоқадордек туюлади-ю, ўшани қидириб кетасиз, чунки бепарво кўз югуртириб ўтилган ўша воқеа шу мижарони қўзғаб турибди. Сабабини яхши билмаган одамнинг мияси жимирлаб кетади, бунинг устига деярли барча ёзувчиларнинг деярли барча асарларида учрайдиган реминисценциялар, қадимий лотинча иборалар, шеърлар, Шекспир, Данте, кўплаб қадимги юнон файласуфларининг ўткир парадоксал мулоҳазаларидан келтирилган намуналар, замон ва макон, фалсафа ва поэтика билан боғлиқ тушунчалар силсиласи, шуларнинг барибари бадиий тарзда талқин этиладики, бирданига ҳазм қила олсангиз, хўп-хўп, бу сизнинг ютуғингиз, бўлмаса, китобни ёпиб, нарироқ, кўринмас ерга қўйинг-да, агар ўша атрофда чойхона бўлса, ўша ерга чиқиб, нега ўшанда Руфат Рисқиев Майкл Спинксга ютқазгани, 1966 йилда Пахтакор-Локомотив Москвани 4:0 га ютиб турганмиди, 0:4 га ютқазиб турганмиди, деган мавзудаги суҳбатларга қўшилиб ўтиргангиз маъқул.

Бир пайтлар Габриэль Маркеснинг “Юз йил танҳоликда” романи жуда катта шов-шувга сабаб бўлганди. Ҳолбуки, ўша пайтда Кортасар, Варгас Льюса, Мигель Отеро Сильва, Роа Бастослар ҳам ноёб асарлари билан Лотин Америкаси адабиётига шухрат келтиргандилар.

Шу ўринда рус адабиётшуноси, таржимон Виктор Андреев келтирган чиройли, мухтасаргина, лекин битта таҳлилий мақоладан мазмунлироқ эпиграфни эслаб ўтиш мақсадга мувофиқ. Андреев буни кўча суҳбатидан келтиради:

– Сен кимни кўпроқ яхши кўрасан: Борхесними ёки Маркесними?

– Кортасарни!

Шу парадокс жумлани жиндай ўзгартирсак-да, мана бундай ёзсак:

– Сен кимни кўпроқ яхши кўрасан: Маркесними ё Борхесними?

– Отеро Сильвани!

Дарвоқе, венесуэлалик ёзувчи – Мигель Отеро Сильва асарлари бадиий юксаклиги жиҳатидан ўша, Лотин Америкаси адабиётининг номини оламга ёйган Борхес, Маркес, Кортасар, Варгас Льоса, Роа Бастослардан баланд бўлса бордирки, лекин паст эмас. Унинг “Васваса”, “Онорионинг ҳалокати”, “Лопе де Агирре – Озодлик ҳукмдори”, “...ва ўша тош Исо бўлиб қолди” каби роман-қиссалари билан таниш китобхон буни ҳис қила олади.

“Йиғлагим келса ҳам йиғламайман” романи, ҳақли равишда, Отеро Сильва асарларининг гултожи ҳисобланади.

Асар қадимги Рим тарихи, тўғрироғи, Римда насронийликнинг тарқалиши, қаршиликка учраши, шундай фожиали бир даврда тўрт нафар жангчининг дин-эътиқод йўлида ҳалок бўлгани баёни билан бошланади. Муқаддима масхарабозлик (буффонада), қалтис ҳазил (фарс), шодиёна-муболаға (карнавал-гротеск) усулида ёзилганлиги билан ажралиб туради. Муқаддимада келтирилган ривоят император нутқи билан узиб-узиб қўйилади, сўнг яна ўз оқимида давом этади.

Мана шу римлик азамат йигитларнинг ўз эътиқодидан қайтмаганлиги учун қатл этилиши, жафокаш сифатида авлиёлар сулуқотига мансуб бўлиши қаламга олинган боблар бугунги кун воқеалари билан чамбарчас боғланади.

Отеро Сильва турли оила фарзандлари – бири безори, иккинчиси бойвачча, учинчиси инқилобчи зурриёди бўлган уч ўспирин қисмати орқали ўтган асрнинг 50–60-йилларидаги Венесуэла ёшларининг ҳаёти моделини яратган. Буни қаранг, учови ҳам ғайрат-шижоатли, тиниб-тинчимас, адолат, муҳаббат, дунёни тубдан ўзгартариш орзуси билан яшайди. Фақат ёшлиқлариға бориб, бу улуғ тушунчаларни учови турлича тушунади ва амалга ошириш учун турли йўллардан кетади. Булар шу маънода гўё асар муқаддимасида тасвирланган тўрт нафар йигит – Север, Севериан, Карпофор ҳамда Викторин ҳаётининг давомчилари сифатида майдонга чиқадилар.

Ижтимоий зулм ҳамма замонда бир хилда намоён бўлади. Милоддан аввалги асрларда шу ижтимоий зулмнинг темир исканжасида ёшгина умри хазон бўлганлар билан йигирма аср кейин жувонмарг бўлган йигитчалар тақдир муштарак бўлиб чиқади.

Викторино Перес, Викторино Перальта, Викторино Пердомолар бир кунда, бир вақтда дунёга келади ва жудаям ёш, ҳали улар учун аталганининг қаймоғи бузилмай туриб, дунёдан кўз юмади.

Ҳаётда ёш йигит бекордан-бекорга ўлиб кетмайди. Бу асар қаҳрамонлари – Викториноларнинг ўлимига эса носоғлом муҳит айбдорлигини тўла ҳис қиласиз.

Роман – бугунги Лотин Америкаси насрининг ажойиб намунасиدير.

Зеро, Мигель Отеро Сильвадек замондоши, дўсти борлигидан кўнгли тоғдек кўтарилган буюк Пабло Неруда уни “Лотин Америкасининг виждони” деб атагани бежиз эмас.

Қадрли журналхон, роман жузъий қисқартиришлар билан эътиборингизга ҳавола этилмоқда.

Таржимон

Мигель ОТЕРО СИЛЬВА

(1908–1985)

ЙИҒЛАГИМ КЕЛСА ҲАМ ЙИҒЛАМАЙМАН

Роман¹

Рус тилидан
Олим ОТАХОН таржимаси

Мигель Отеро Сильва – носир, шоир, публицист. Асарлари испан тилида яратилган. Мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий тарихини ёритувчи “Тўқайзор ичидаги шаҳар” (1961), “Йиғлагим келса ҳам йиғламайман” (1970), “Лопе де Агирре – Озодлик ҳукмдори” (1971), “...ва ўша тош Исо бўлиб қолди” (1984) романлари билан Венесуэла адабиёти етук намояндаларидан бирига айланди.

Ўғлим Мигель Энрике Отерога

Императорнинг жирканч башорати билан бўлиниб турувчи насронийлар ривояти

Тўрт нафар жангчи – Север, Севериан, Карпофор ҳамда Викторин яқин кунлар ичида ўзларини қатл этажакларига ишончлари комил бўлса-да, бозор расталари аро ўтган тор йўлчалардан мағрур боришарди. Темир дубулғаларига алоҳида кўрк ва шараф бағишлаган тўрт жиға дудхоналардан тарқаётган тутун ва баққолларнинг қулоқни қоматга келтираётган шанғи овозлари узра ҳилпирайди; мана, мовий жияклар сизга мунтазир, кеп қолинг, маъшуқангиз қадамларига зеболик бахш этади, онажонимиз Венеранинг сутидан ҳам лаззатли хурмоларга кеп қолинг; чанқоғингни қондиради, булоқнинг сувидан латиф сули шарбатига марҳамат; асалга қориб пиширилган кулчаларга келинг; қирмизи нақшинкор чиғаноқлардан зериккан Дианалар сизга мунтазир!

Тўрт жуфт сандал остидан гурс-гурс таралаётган товуш Рим итларининг ўтақасини ёради, унинг зарбидан ер зириллаб кетадию ўғри мушуклар қовуғини бўшатиш учун расталар ортига қочиб ўтади, аллақандай римлик аёл кимларнидир ярамастар ва муттаҳамлар, деб қарғайди; унинг ҳақоратлари аслида дўкончаси ёнидан ўтаётган мағрур жангчиларга қарата айтилган бўлади. Тўрт оға-ини – Север, Севериан, Карпофор, Викторин – адолат сари қадам ташлаётгандек, баҳорнинг ранго-ранг туҳфаларига қайрилиб қарамай, олмаларнинг муаттар бўйидан завқланмай, ювинди ва чирий бошлаган чиқиндининг қўланса ҳидидан жирканмай, бошларини баланд кўтарганча боришар эди. Улар бугун ўзларининг сокин ўринларида ухлолмасликлари ва баданпараст дўстларига қўшилиб суюқоёқ зониялар уяларига боролмасликларига аччиқ ишонч билан имон келтирган эдилар. Уларни Исо уммати бўлиб дунёга келганларида мунис аллалар орқали қонларига сингиб кетган жафокашлик мартабасига эришмоқ умидидан, ҳатто муҳаббат фариштасининг пайконлари ҳам қайтаролмас эди.

¹ Журнал варианты. Манба: Отеро Сильва М. Избранное. –М.: «Прогресс», 1982.

Север, Севериан, Карпофор, Викторин – императорнинг хос навкарларидан эдилар, жангда қўркмас, азоб-укубатларга бардошли, ҳаётда сазоватли ва сабрли, қисқаси, чинакам марду-майдон эдилар. Бироқ насронийлик энди Римда томошабоп хунрезлик, ваҳший хайвонлардек юҳолик ва оммавий пичоқбозлик бўлмай қолганди. Ижтимоий тафаккур унинг нуфузли, деярли ҳукмрон динга айланиши учун замин ҳозирлаган эди... Бутпарастлик узра ахлоқий, фалсафий ва моддий таназзулнинг аёвсиз қора булутлари босиб келмоқда эди, бироқ шавкатли ҳукмдор, юксак ақлидрок соҳиби, мунис ва мурувватли қалб эгаси бирдан Галерейнинг манфур бўхтонлари таъсирига тушади ва амр қилади...

I Буни эшитиб тошбутада ётолмайди одам, дея бўкиради Диоклетиан.

II Галерий-ку, бор-йўғи булғориялик исқирт подачи эди. Уни то вужудидан гўнг ҳиди кетмагунча ўзимнинг олтмишта ҳаммомим буғхонасида олтмиш кун буғлаб, хомсупурги билан уриб, фариштадек қилиб қўйдим. Кейин ўзимнинг Валерия қизимга уйлантирдим, куёвим сифатида цезарлик рутбасига олиб чиқдим, яъни меросхўр этиб тайинладим, цезарь бўлгач, сарматлар, языклар, карплар ва бостарнларни қириш учун юбордим. Бу унинг учун ўқимишли зағизғон – дуч келган нарса ҳақида, ҳатто ноз-неъмат тўла дастурхон атрофида ёнбошлаб ётган яхшими, йўқми, деб ҳам мунозарага қиришадиган Валерия билан тўшақда кукулашиб юргандан кўра, маъкулрок.

IV Мен давлатчилик нуқтаи назаридан олиб қараганда ҳаққоний, яъни қонуний равишда худди Юпитердек менинг қиёфамни ҳам тилла тангага зарб этсинлар, дея қарор чиқардим – тилга олинган Приска эса ўзининг юнона сиймосига муносиб бўлмаган улуғвор ўжарлиги билан ҳаётим ва ҳукмронлигимни издан чиқармоқ ниятида маккорликка ўтди – мен хотинларнинг бунақа қилиқларидан тўйганман.

V Галерий эса, минг қилганда ҳам, Дакия тоғларидаги жодугар ёки қохиннинг ўғли эди, шекилли, аниқ эсимда йўқ. Ўша заминга хос жодугарлик каби бундай иллатлар, насронийлар – ёвузликнинг манбаидирлар, уларнинг ҳаётлари бунинг инъикосидир, деган уйдирмалар она сути билан вужуд-вужудига ҳали бешикдалигидаёқ сингдирилган.

VIII Менинг насороларни таъқиб этишим, уларга нисбатан шафқатсиз кураш олиб боришимни куёвим Галерейга тўнкамоқчи бўладилар, холбуки, бу фикрни мунофиқ ва ўзича ҳақиқатпараст ёш шоир Лактанций тарқатган...

Север, Севериан, Карпофор ва Викторин энди дубулғасиз, найзасиз ва қалқонсиз қолдилар, бироқ ҳали совутлари ярқираганча кенг пешонали, бадбашара судья раислик қилаётган трибунал қаршисида туришарди. Тавба, судьянинг рафтори ҳам Суқротга, ҳам бод касали билан оғриган одамга ўхшарди. Бугун ноябрь ойининг рутубатли ва зах ҳавосидан бели, бўғин суяклари қақшаётганидан ўзини қаерга қўйишни билмай асабийлашаётган эди.

– Сизлар насронийликда айбланасиз, – дейди судья норозилик билан.

– Ким айбляпти бизни? – дейди Север.

– Сизларни гувоҳ Спион Подлецкий айблаиди, кечаги кунга қадар у сизга ўхшаб насроний эди. Кечки пайт соат олтиларда у ота-боболаримиз, бизнинг аждодларимиз эътикод қўйган динга қайтди.

– Биз сизга ишонмаймиз, – дейди Север.

– Спион Подлецкийни осиб ўлдиришган, – дейди Карпофор.

– Унинг орқасига машъала босиб куйдиришди.

– Унинг аъзойи бадани совиб бўлган, – дейди Викторин.

Судьяларнинг устки кийими – тогалари гўё шамол учиргандек халпираб кўтарилади, озод қилинган куллар, бекорчилар, маҳбусларнинг қариндошлари – судда қатнашаётганлар кўрққанларидан титраб кетишади. Залда пичир-пичир, шовқин кўтарилади. Бош судья ёғоч болғаси билан столга уриб, тинчлик сақлашни сўрайди.

– Сиз насрониймисиз ёки насроний эмасмисиз? – деб сўрайди бу сафар тога кийган бир одам айлантириб ўтирмасдан.

– Биз қудрат сохиби бўлган худога имон келтирганмиз, – дейди Север.

– ... ҳамда унинг пайғамбарларига, – дейди Севериан.

– ... тақдири илоҳийга, – дейди Карпофор.

– ... ва шу билан бирга... Афина Паллада ва Олимпдаги бошқа жамики илоҳларга тупураман... – дейди Викторин.

– Бундан чиқди, – дейди судья, – сиз Ватанимиз, илоҳларимиз ва хонадонларимиздан юз ўтирганмиз демокчисиз, тўғрими?

– Биз эълон қиламизки, – деб жавоб беради Север, – биз Ватаннинг энг содиқ фарзандларимиз, лекин насаромиз; оила, бола-чақамизни жондан ортиқ кўрамиз, лекин насаромиз; ҳарбийлар ор-номусини шараф билан асраймиз, лекин насаромиз.

– ... ва биз ҳеч қандай ғайри дин тарқатувчилари эмасмиз, балки ягона худонинг солих бандаларимиз, – дейди Карпофор.

Судья сукротона кинояларини бас қилиб – зиёли эканининг гувоҳномаси – мийиғида кулиб қўйишига ҳам чек қўяди. У Рим нуктадонлигида энг сўнгги вазиятда қўлланиладиган, Арасту даҳоси жорий этган, ҳақиқатни дангал ва беғараз айтиш имконидан фойдаланмоқчи бўлади.

– Рим ва маъбудлар – ажралмас тушунчадир, ergo¹, сиз Римга нисбатан хоинлик қилмасдан туриб, маъбудларга хиёнат қилолмайсиз! Шавкатли Диоклетиан Юпитернинг ердаги элчисидир, ergo, сиз Диоклетиандан юз ўғирмай туриб, Юпитерни инкор этолмайсиз. Модомики, сиз Римга хиёнат қилар экансиз, модомики, ҳукмдорга итоат этмас экансиз, қандай қилиб ўзингизни императорнинг садоқатли навқариман, дейишга тилингиз борди, сиз ўз ҳарбий унвонингизга муносиб эмаслигингиз, шунингдек, аҳдини бузган хоин бўлатуриб, шуни даъво қилишингиз нимаси?

– Биз даъвогар эмасмиз, – Север бамисли судьянинг оғзидан чиққан иддаони инобатга олмай, шунингдек, унинг қўлидаги оғоч асога қўшиб мрамардан бунёд этилган Минерводан юз ўтирган каби халққа мурожат қилишни афзал билади. – Биз жанг майдонларида ўлимдан кўрқиб қочмадик, бинобарин, Рим жангчиларининг номус ва шарафига доғ туширмадик, шерюрак центурионлар, трибунлар, аскар ва генераллар – барча насроний жангчиларининг матонати ва диловарлиги бўлмаганда Римни ваҳший босқинчилардан ҳимоя қилиш, асраш амримаҳол эди. Себастиан, Пакомий, Виктор, Георгий, Мавриций, Экзуперий, Марцелл Кандидни насронийлик динига муккасидан кетган, деб зиндонга ташлашди, унвон ва нуфузларидан маҳрум қилишди ҳамда қатл этишди, улар Римнинг қаҳрамонлари эмасмиди? Сиз бизни хоинликда айблаб, чидаб бўлмайдиган ноҳақлик қиляпсиз. Унақада ўша ҳукмдорингиз Диоклетианнинг ўзи биринчи хоин, насронийларга бўлган нафрати ҳеч нарсани кўрмайдиган қилиб қўйгани учун таъкиб-тажовуз отига қамчи босиб, не-не мард, Ватанга содиқ кишиларни...

¹ Ergo – шундай экан (лат.).

XXVIII Бир дақиқа, бир дақиқа. Мен насронийларни нафратланганим учун эмас, улардан кўрққаним учун таъқиб этаман. Мен уларни бизнинг тузумни емирадиган, яксон қиладиган, энг хавфлиси – ер юзидан ўчириб ташлайдиган ягона, қудратли куч, деб биламан.

– Биз сизларга сўнгги имконият бермоқчимиз... – дейди бош жаллод, у консираган шерикларидан баттар аслида, лекин бирдан сўзлари томоғига тошдек тикилиб қолади-ю, уни ўчади. Бироздан сўнг, афв сўрайди булар, деб ўйлаган император – Диоклетианнинг тишини-тишига босиб, “эси паст, тентаклар, бунақасини кўрмаганман” деганини эшитган ва уларга орқасини ўгириб олганини кўрган бош жаллод авзойида мамнун ифодалар пайдо бўлади. Бўлмаса-чи, император кўнгилчанлик қилиб қолса борми, бутун тайёргарликлари ҳавога учарди. Заволга юз тутган куёшнинг алвон нурлари остида, навбат билан очилаётган карнайгул ва намозшомгуллар узра буйруқ янграйди:

– Бошланг!

Мана шундай дамда Онажон иккита жомадони, турмуш ўртоғи ва дояси билан шифохонага кириб келади...

Қабулхонада қолган муҳандис Архимиро Перальта Эредиа хайрлашаётиб икки йўл орасида турган умр йўлдошининг кўнглини кўтариш учун садафдек оппоқ тишларини ярқиратиб жилмаяди...

Дам хуруж қилаётган, дам кўйиб юбораётган тўлғоқ дардидан кийналиб кетган Она темир эшиклар, оппоқ пардеворлардан ўтиб боради, турмуш ўртоғи Хуан Рамиро Пердамони қабулхонадан у ёғига ўтказишмайди...

Бешинчи курс талабаси қандай ҳозирлик қилишганини яна бир бор текшириб кўришни буюради-да, бўлғуси онанинг тепасига боради. Кучанинг, сеньора, яна, дейди бакалавр; ҳамшира ҳам шундай дея такрорлайди. Бечора Ая жони борича кучанади, бакалавр боланинг бошчасини тўғрилаб туради; мана, ниҳоят, чақалоқни икки оёғидан кўтариб – кўзбўямачи циркда куённи шундай ушлаб туради – киндигини пинцет билан сиқиб, ҳамшира узатган қайчини олади. Уғил, дейди ҳамшира. Исмини нима кўясиз, деб сўрайди ҳамшира. Викторино, бугун авлиё Викторин куни, дейди Ая.

Буни қарангки, худди шу дамларда доктор Карвахаль ҳам Онажоннинг чақалоғини қўлида кўтарганча диққат билан унинг кўзларига, кўлоёқларига, киндиги ва човига қараётган эди. Азамат бола, дейди доктор. Ҳамшира унинг киндигига малҳам суради. Муҳандис Архимиро Перальта ўғил кўрганлигидан боши кўкка етиб, ифтихор туйғуларидан анчагача ўзига келолмайди. Ярим соатдан сўнг гулдасталар ёғилади. Унинг исми Викторино, дейди муҳандис Перальтанинг қайнонаси доня Аделаида қувонч билан.

Бугун, такрор айтаман, 1948 йилнинг 8 ноябрь куни... Донья Консуэло якшанба бўлишига қарамай португалиялик Жоан Франсишку ди Соузининг эшиги ланг очиқ қовоқхонасига шошилганча кириб келади. Ичкарида ўтирган битта-ю битта мижоз, очиғини айтганда, ҳақиқий мижоз эмас, балки у кўриниб туришга мажбур, битта-яримта кўр харидорга қафасдаги тўтилардан биронтасини сотармиканман, деган умидда келадиган Педро Коното эди. Шумтака болалар очиқ эшикдан бош суқиб: “Педро Коното, Педро Коното!” деб бақириб қочишарди. Донья Консуэло, тўлғоқ пайтида зарур нарсалар: мумшам, бир шиша коньяк, шакарқамишдан тайёрланган ароқ олиш учун келган, беш уй нарида дард тутаётган аёл

хар уч дақиқада додлаб ётибди, ана-мана кўзи ёрийди, шунинг учун шошилмаса бўлмайди. Шуларни харид қилатуриб, девордаги қорайиб кетган оқиш тўртбурчак картон томонга – таквим ёнига боради, илгари ҳам варақлаб кўрган уни, донья Консуэло калин ҳарфлар билан ёзилган “ноябрь” сўзини зўрға илғайди. Ундан қалинроқ ёзилган 8 рақамини топадида, тикилиб аранг ўқийди: “Якшанба” – қизил ҳарф билан ёзилган эди, шекилли, дея шивирлайди ва кўрсаткич бармоғини таквим узра юргизиб бир нимани қидиради. Мана авлиёларнинг исми, илғаб олиш қийин жуда, чунки кўкпашшалар ўтирган, хар кунги тутун, рутубат таъсир қилмай иложи йўқ. Донья Консуэло эллиқдан ошган бўлишига қарамай кўзойнак такмайди; у календарга бурнининг учи теккунча яқин боради-да, бир амаллаб ўқишга тутинади: “Север, Севериан, Карпофор ва Викторин. Дину имон учун қатл қилинганлари сабабли авлиёлар сафига кирган”.

– Север тўғри келмайди, Севериан билан Карпофор ҳам, – дейди ўзига ўзи донья Консуэло. Шу исмларни айтаётганда худди Жоан Франсишку ди Соуз билан савдолашаётганга ўхшайди. – Агар ўғил туғилса, қўлимга нон олиб қасам ичаман, унинг исми Викторино бўлади.

Бугун Викторино Перес ўн саккиз ёшга тўлади. Викторино Перес

I

Ҳозир соат роппа-роса тўрт. Тонг отишига ҳали эрта. Викторино соати йўқлигига, бунинг устига черков қўнғироғ садоларининг сўник янграшини эшитишдан махрум эканлигига қарамай буни юз фоиз билади. Зим-зиё тун бағрида нимадир соат кафтгири тебранишини қайд этиб бормоқчидек, у билан баробар уради: гуп-гуп, гуп-гуп, гуп-гуп. Бу нимадир – унинг томирида оқаётган қон. Ҳар бир лаҳза томир уришига ҳамоҳанг. Асаб толалари камон ипидек таранг тортилган, юраги зик, ана ҳозир ёрилиб кетадигандек, бундай безовталиқ нотинч хаёллардан ҳосил бўлаётганини Викторино билмасди. Туни билан ухламай ажрикка ағанаб чиққанининг оқибати бу.

Ҳолбуки, у қочмоқчи бўлса, бу турмада унга ёрдам қўлини чўзмайдиган биронта маҳбус, биронта назоратчи топилмайди.

ЖАМИЯТИМИЗНИНГ БИРИНЧИ РАҚАМЛИ АШАДДИЙ ДУШМАНИ ВИКТОРИНО ПЕРЕСНИНГ ҚАМОҚДАН ҚОЧИШИ – газета саҳифаларида ана шундай, деб ёзишади. Очик патиода¹ ухлаб ётган иккита бесоқол маҳбус (уларни умумий камераларда саклашга ҳеч ким журъат қилолмайди, чунки уларнинг эркаклар билан ҳам, хотин-халаж билан ҳам бир камерада қолиши хавфли) роппа-роса соат тўрту ўттизда жанжал кўтаришади – улардан бирининг билагида тинтув чоғида беркитиб олиб қолган – бунақаси камдан-кам бўлади, қойил! – соат бор. Соқчилар уларни ажратиш, тинчитиш, шу билан бирга, ҳали-бери ҳукм юргизишга қодир эканликларини яна бир карра намоиш этиб қўйиш учун қуюндай бостириб келишади – мана шунинг учун улар жаллодларга тўланадиган ҳаром маошга ноил бўлишади. Ўша ониёқ қамоқxonанинг орқа тарафидан эркаклар турмасига судраб келтиришга мажбур қилган тўрт нафар илоҳанинг қулоқни батанг қилгулик ваҳшиёна наъраси янграйди: улар нафақат жамоат тартибини бузган, балки улардан бири “Вагон” ковоқxонасида хизмат қилувчи официантнинг қорнини ёриб ташлаган

¹ Патио – очикдаги ҳар томондан тўсилган ҳибсxона бўлмаси. Ихоталанган кичик ҳовли ҳам шундай аталган.

эди (тергов пайтида улардан бир оғиз сўз олишолмаган, бунинг сабабини ўла қолсам айтмайман, деб қасам ичишганми, нима бало, қайси бири ва нима учун мархумни чавақлаб ташлагани номаълумлигича қолган эди). Соқчи оғзидан боди кириб-шоди чикқанча, нима гаплигини аниқлагани ва хотинларнинг суробини тўғрилаб қўйгани ўша ерга отилади. Ана шу пайт Викторино камерасидан лип этиб чиқиб, дорихонага боскинчилик қилиб киришгани учун алоҳида назорат остида сақланаётган олти нафар вояга етмаган махбус камерасига кириб олиши керак эди. Унинг киришидан бир лахза аввал эшик тепасидаги кулфни суғуриб олишлари, қочишига шифтда одам сиғадиган туйнук очиб қўйган бўлишлари лозим эди. Худди зинадан чиқиб бораётгандек Викторино чамбарчас боғланган кўллардан юқорига кўтарилиб, кейин ўша вояга етмаган олти нафар боланинг елкасига оёқ қўйганча тонг нури оқиб кираётган туйнукка чиқиб олади. *Қолгани бирор кимнинг ёрдамига эмас, Халоскорнинг¹ киндик қони тўкилган республика пойтахти Каракаснинг марди-майdonи, Венесуэланинг шерюрак ўғлони, яъни менинг фаҳм-фаросатимга, оёқларимнинг чопқирлиги, эпчиллиги ва мушакларимнинг бақувватлигига боғлиқ.*

Соат тўртдан йигирма беш дақиқа ўтганда Викторино хириллаб, инграганча сарғиш плашга ўралиб олиб пинакка кетган соқчининг уйқусини бузади. Соқчи чарм қопламали стулдан туради, тутаққанча ғазабга миниб у томонга яқинлашиб боради – буларнинг дастидан тинчгина ухломмайсан ҳам.

– Тинчликми, қора таппи, нима бўлди?

Соқчининг ўзига тикилиб турганини кўрган Викторино дард тутаётган хотин сингари тиришиб-тортишиб ётиб олади, қорнини чангаллаб, юзлари буришиб кетади. Ўлиб қоламан хозир, деб додлайди. Дарҳақиқат, унинг ахволини кўрган одам хозир ўлади, деб ўйлайди: кўзлари бир нуқтага тикилганча қотиб қолади, оғзидан кўпик сачрайди. Бу ҳали ҳолва, юк машинаси босиб кетган чўчкадек чийиллаб чинқиради, Викторино шу йўл билан соқчининг ўтакасини ёради ёки унинг эътиборини ўзига жалб этади (ўтакасини ёриш кифоя қилмайди, у кулфни очиши керак, калит эса унинг белига осилган). Жазава кучайгандан кучаяди, оёқ-кўллари тиришиб-тортишиб, чангак бўлиб қолади, ўзини камеранинг ғиштин полига отади, бошини бамисли кўнғирокнинг ҳовони каби эшикка уради. Соқчи роппа-роса тўрту ўтгизда эшик кулфини очади.

– Ўғри, қанжиқ, тишларингни битталаб суғуриб олмасамми, чақимчи, хоин! – бирдан шаллақиликни бошлайди Оловгул, баччабоз, худонинг балоси, тасқара: соқоли жўхорининг баргига ўхшаш сап-сарик, бурни қипқизил сабзининг ўзи.

– Қани, тегиб кўр-чи, кўзингни ўйиб оламан, ўлакса! – дейди унга жавобан ваҳшиёна наъра тортиб Исабел Бола, у айни Оловгулнинг яна бир нухаси, у шундай дея чиндан ҳам дўстининг башарасини тимдалаш учун ўзини отади.

Соқчи атиги бир лахзагина иккиланиб, яна эшикни кулфлаб қўйиш мақсадида изига қайтади, бироқ титраб-қақшаётган Викторинонинг гавдаси унинг йўлини тўсиб қўяди – унинг ярим танаси камерада, оёқлари ташқарида, полни тепиб, қутургандек кичқира бошлайди. Соқчи уни шу ахволда қолдиради – арзимаган нарса экан – ва ҳеч қандай гуноҳдан тап тортмайдиган иккита шаллақини тинчитгани ошиқади. Бора солиб бир-бирига такадек сакраётган гладиаторлар бошига эски милтиқ қўндоғи билан гурсиллатиб тушира бошлайди.

¹ Венесуэла миллий озодлик ҳаракатлари қаҳрамони Симон Боливар (1783–1830) назарда тутилган.

Энди навбат бошқаларга. Хов наридаги ним қоронғи камерада ётган фохишалар орасида бирдан тўс-тўполон бошланиб қолади – шаллақилар квартири баланд овозда “жанговар” қўшиқлари – куракда турмайдиган сўкишлар, разолат ва тубанлик байроқ каби бошлари узра баланд кўтарилган муҳитда эшитавериб кулоқлари ўрганиб кетган ва ўша-ўша одат тусига кириб қолган ножўя сўзларни айтишдан номус қилмай, одамзоднинг аврати ва уларга алоқадор беибо хатти-ҳаракатларни шармандаларча намойиш этиб галма-гал бўқиришади. Сасиган оғиздан ачиган гап, уларнинг оғиздан чиқаётган кўнгил оздирар сўзлар қамокхона деворларига ириган шафтолидек чапиллаб ёпишади. Соқчининг ўқлоқдек кўк томирлари ғазабдан ўйнаб кетади, муштрали тугилади.

– Зониялар! Бас қилларинг! Бас қилларинг жонингдан умидинг бўлса...

Алоҳа, бу боши қарғишдан чиқмаган бадбахтларни ўз ҳолига ташлаб, чуриллатиб хуштак чалганча, ваҳшиёна қичқираётган хотинлар томонга югуради. Унга ёрдам бергани – маҳбусларнинг оғзига сочиқ текиб, қиличларининг орқаси билан аямай уриш учун яна беш нафар турма назоратчиси етиб келади. Беш нафар девқомат турма назоратчиси гуноҳкор ожизалар устига бостириб киради.

Бундай энг сўнгги ачинарли лавҳа, афсуски, Викторинонинг диққат-эътиборидан четда қолади.

У Оловгулнинг биринчи наърасидан кейиноқ ёлғондан титраб-қақшашларига барҳам беради-да, икки ҳатлаб вояга етмаганларнинг камераси билан ажратиб турган йўлакнинг нариги томонида пайдо бўлади ва яшин тезлигида унинг учун очиб қўйилган эшикдан ўзини отади, цирк акробатларидек қотиб тайёр турган олти нафар боланинг чамбарчас туташиш қўлларига тўғри гурсиллаб тушади.

Викторино ҳеч иккиланмай “бачалар” камерасидаги бу йигитчаларнинг бир-бирига чирмашиб турган билакларига оёқ қўяди-ю, маймундек энг новчасининг елкасига сакраб чиқади, кейинги лаҳзада эса диловар маҳбусларнинг дудама ханжарлари аёвсиз тилиб ташлаган ўнг қўли билан сарровнинг четига осилиб қолади, вояга етмаган болалар уни товонларидан ушлаб ирғитиб юборишади, алоҳа Викторино кўтарма кранга илинтирилган юк сингари тепага учиб чиқади. У олдин бошини, кейин гавдасининг юқори қисмини туйнукдан чиқариб, ёмғирда ювилган том ёриғидан тепага кўтарилади. Кейин бир силтаниб черепица ёпилган қиялама томга чиқиб олади. Қовурғалари қиялама черепица ёпилган томда юриш қулайлик туғдиради, бунинг устига у кимсасиз тор кўчага тўғри олиб чиқарди. Викторино пайсалга солмай ерга сакраб тушади. Жўрттага қилгандек оёғи қайрилиб кетади. Оғридими, йўқми бу ҳозир эмас, кейинроқ билинади. Отилаётган ўқларга чап берганча тор ва эгрибугри кўчалар бўйлаб ирғишлаб югуради, у учқур хаёлий отда йўртиб бораётган чавандоз дейсиз. Унинг бунақа югуришдан мақсади дарё бўйини ўраб турган чакалакзорга тезроқ етиб олиш. Ортидан узилаётган ўқлар ён-веридаги тошларга чийиллаб урилади.

Бир-бирига чирмашган қўллар ва елкалардан ҳосил бўлган нарвон орқали, тонг нурида қизариб кўринаётган ва тунги шудринг туфайли сирғанчиқ ҳолга келган томга олиб чиқувчи туйнукдан фойдаланиб, бирга қочмоқчи бўлган вояга етмаган икки маҳбуснинг тақдири нима бўлганини билиш учун (буни у кейинроқ, радио орқали эшитади) кечгача кутишига тўғри келади. Улардан бири Викторино ортидан қочиб, томга чиқиб олади-ю, оғирлигидан, туйнук очишаётган пайтда маҳбусларнинг пичоғи шикаст етказган тош тўшама кўчиб тушади ва

қаердандир пайдо бўлган хуноби тўққиз соқчи оёғи остига гурсиллаб йиқилади. Викторино нима қилса шуни такрорлаган иккинчи маҳбус эса ўн кадамча орқада ҳаллослаб келарди. Бироқ ногаҳон кўкрак қафаси остига қайноқ қўрғошин парчаси тегиб, тор кўчага тўшалган шағалда қонга беланиб йиқилади ва унинг мурдаси шундайлигича ўша ерда қолиб кетади, окшомги газетанинг сўнгги саҳифасида шу кўйда сурати босилиб чиқади.

Сафнинг олдида, ердан салгина кўтарилганча саккизта митти золдир устида қовжираган ўргимчакнинг қуриган танаси гўё ғилдираб борарди. Дафн маросимининг сафи жўхори поясининг орасидан юриб бориб, Кордильера тоғлари сингари уюлиб ётган ғиштлар устидан ўтди. Шиша синиқларини ортда қолдиришди, сассиқ кўлмакчалардан, оқишдан тўхтаган лойқа ирмоқчалардан кечиб ўтишди. Сафдагиларнинг кўпи қуруқ кетмаётган эди: энг йириклари кичкина баргчалар, нисбатан кичикроқлари эса пашшанинг ўлигими, қайнатилган гуручми судраб боришарди. Ногаҳон олдинги сафдагилар кутилмаганда пайдо бўлган тўсик қаршисида тўхтаб қолишди. Боланинг ўнг оёғи, одамнинг бирдан пайдо бўлиши ва унинг ҳиди кетаётганларни чорасиз аҳволга солиб қўйди. Улар ўргимчак пўстлоғини аста ерга қўйишди ва унинг теварагида тўпланиб зудлик билан кенгашиб олишди. Бу издиҳомнинг этак қисмида келаётган иккитами-учтаси олдинга талпинишди, уларнинг мақсади қабул қилинаётган шартномага ўз ҳиссаларини қўшиш эди, холос. Ниҳоят, оксоқоллар кенгаши йўлдаги ҳосил бўлган тўсикни айланиб ўтишга қарор қилди. Лекин нима бўлган тақдирда ҳам олдинга юриш, кўзлаган мақсаддан орқага қайтмай ғорга олиб борадиган йўлдан оғишмаслик шарт. Улар чапроққа, куёш ботар тарафга беш дюмча бурилишди, гўё бу билан кимнидир чалғитмоқчи, ўзларича айёрлик қилмоқчи бўлишди, шекилли. Фақат бола улкан тўсиқдан бошқа нарсани кўрмаётган чумолиларга қайрилиб қарамай, қимир этмай тураверди. Лекин чумолилар энди хавф-хатардан халос бўлди, деганда бирдан ўша тўсик яна карвон йўлини тўсди-ю, боланинг пойабзали ёнида яна жўшқин тортишувлар бошланди, орқароқда қолган маслаҳатчилар қўрқа-писа яна етиб келишди. Яна йўлни ўзгартиришга қарор қилишди, фақат кўзлаган манзилга бу жонли қоятошдан нарироқ юриб, Викторино ўтирган остонани айланиб ўтмоқчи бўлишди. Иложи бўлмади. Бу воқеа фожиали тус олди, Гулливер ўйинга нуқта қўйди. Пошнаси билан битта тепганида пўстлоғи қолган ўргимчак сочилиб, жонли тобутни мажақлаб ташлади. Чумолилар кўшини олтмишдан зиёд жангчисини йўқотди, тирик қолганлари дуч келган томонга тумтарақай қочишди, жилдираб оқаётган ифлос сув билан қотиб кетган ит чириндисининг орасига кириб яширинишди; қочоқлар учун “куёш худди жанда каби кўримсиз тус олди” (*Апокалипсис*¹).

– Шу ердамисан, Викторино?

У жавоб бермади. Онаси унинг шу ерда чумолиларни янчиб ўлдириб, Кармен Эухениянинг ширали, ҳаяжонга солувчи кўшиғини тинглаётгани учун жавоб бермаётганини жуда яхши биларди. Кармен Эухения кўшни хонада болеро² айтиб, кўйлаққа дазмол босаётган эди.

Она фарзандини ихтиёрсиз равишда чақирган эди, эҳтимол, ўзининг майин овози билан унинг ёлғизлигига бир мазмун бахш этмоқчи бўлди чамаси. Ўғли мунчоқ-мунчоқ тер томчилари тунука тованинг четига такиллаб томаётганини эшитар, уф тортиб хўрсинаётганида дарпарданинг

¹ Апокалипсис – насронийларнинг қиёматдан башорат қилувчи диний китоби.

² Болеро – испанча рақс ва унинг куйи.

тебраниб кўяётганини сезар, унинг сочларидан анқиётган янчилган қаҳва бўйларни димоғини ачиштирарди.

Викторино ликиллаган ва ғайритабиий мингоёқни эслатувчи ён кўшнисини кўрарга кўзи йўқ эди. Ўша нусха ўзининг хонасига оёқ учида кирса керак, чунки унинг йўлакда, ҳатто тасодифан ҳам, қанақа қилиб хонасига кириб кетишини ҳеч ким кўрмаган. Чиқишини эса – кўришган, у доим одам гавжумлигидан шовқин-сурон кучайган пайтда чиқиб келар, нукул муҳим иши бору, шуни ҳал қилгани биров билан учрашишга шошилаётгандек кўни-кўшнилари билан гаплашишдан қочар, чунки назарида одамлар нари борса икки дақиқадан кейин ё бирон нима сўрайди ёки ўзгаларнинг ҳаётига аралаша бошлайди. Бунинг устига бу мулат ўзининг отаси ҳинду, онаси ҳабаш эканини тан олгиси келмайди – у сочларига эринмасдан ҳамиша вазелин суртиб юрарди. Юзига ҳуснбузар чумолидек ин қурган, бўйнига эса капалакнусха бўйинбоғ боғлаб олган ёки тўқ сариқ энсиз шарф билан ўраган бўларди. Ирим-сиримга берилган она бечора ундан кўрқар, узун йўлакда унга дуч келиб қолишдан қочар ва баъзан-баъзан (унинг нима учундир ким ҳақидалигини айтмаса ҳам – чунки исмини билмасди – ким ҳақида гапираётганини Викторинонинг кўнгли сезарди) фикрини баён қиларди:

– У менга бир мартаям ёмонлик қилмаган, ҳатто кўнглимни қолдирадиган бир оғиз гап айтмаган бўлса ҳам, худонинг ўзи кечирсину, кўргани кўзим йўқ.

Бу хонадон қувончи рўпарадаги уйда истикомат қиларди. У ер моҳир ғишт терувчи Руперто Белисариога тегишли эди. Викторино учун у киши дон Руперто эди, у хотини, икки қизи ва битта тўтиқуши билан бирга яшарди. Одамлар, тўтиқушдан ташқари ҳаммалари битта каравотда ётишади, деб ғийбат қилишарди. Ахлоқ-одоб мезонларига тўғри келмайдиган яна бошқа кусурлари ҳам бор эдики, улар қуйидагилар:

- а) дон Руперто хотини билан никоҳсиз яшаяпти;
- б) дон Рупертонинг қизлари ўн беш ёшдан ошган;
- в) иккала қизи ҳам дон Рупертодан бўлмаган, бир замонлар дон Рупертонинг хотини олдинги “эрлари” билан роҳат-фароғатда яшаётган кезлар орттирилган никоҳсиз болалар.

Мана шу гуноҳларни Викторинонинг отаси, айниқса, ғирт маст келганларида, ваҳоланки, ҳар куни шу аҳвол такрорланарди, бармоқларини букиб санаб чиқарди. Отаси мастлиги туфайли ўзи ҳам Викторинонинг онасига кўни-кўшниларга ўхшаб тўй-ҳашам билан уйланмагани, тўй, никоҳ деган тушунчалардан ниҳоятда узоқ эканлигини эсламасди – буларни мана шу маконда ижара ҳақини вақтида тўлашни қатъий талаб этувчи, йўлакнинг бошидаги биринчи хонадонда яшайдиган ва йўлакда тинчлик ҳамда тартиб-интизом сақлашларини талаб қилишдан тўхтамайдиган бақалоқ хотиндан бошқа ҳеч бирлари тасаввур қилолмасди. Бақалоқ имкон туғилди, дегунча “ўзининг ҳам диний, ҳам дунёвий никоҳдан ўтганлигини” ўзгаларга писанда қилиб гапиришдан чарчамасди, гўёки бу тасодифий ҳолат бизнинг мамлакатимизда бирон аҳамиятга эгадек. Ғишт терувчи Руперто Белисарионинг уйдан хурсандчилик аримасди, бунинг асосий манбаи ўша ерда истикомат қиладиган онгли жонзотлар эмас, балки эртаю кеч кийим қуриштиш учун осилган арқонда қакқайиб турувчи жонли граммафон – тўтиқуш эди (баъзан у эндигина ювиб, ҳал қуриштилмаган чойшабни булғаб кўяр, ана шунда чўлтоқ супургининг зарбалари остида ям-яшил паглари тўзиб кетарди). Ана ўша қуш билан

Викторино жуда қалин дўст эди. Унга “Саломат бўл, ўлакса!” деган каломни ўргатган ҳам Викторино эди. Бу эзгу тилак доимий равишда норозилик туғдирар, чунки ён-веридан ким ўтса, у ўшанга қарата айтиларди. Дон Рупертога камида беш киши агар бундан буён ҳам қушинг шундай ҳақоратларни давог эйтираверса, ўзингдан кўр, дея пўписа қилишган эди. Дон Рупертонинг қизлари уларнинг устидан қотиб-қотиб кулишар, лекин ўша жахлдор ва ўзини ҳақоратланган деб билган кимсаларга бунақа сўкишни ким ўргатганини ҳеч қачон айтишмас эди. Викторино дон Рупертонинг кенжа қизи Кармен Эухенияга ошиғу беқарор эди. Кармен Эухения ўзининг кадрили биладиган қизлардан бўлиб, ёши ўтиб бораётганига қарамай ҳалигача ҳеч ким унинг қалбини забт этмаганди. Унинг бирон ерини кўриш учун Викторино одам боласининг хаёлига келмайдиган “хунарлар” ўйлаб топарди: пичок билан ўйиб эшикда тиркиш очиб кўяр, патионинг канорасида, умумий емакхона ортидаги биттаю битта фуслхонага чўмилиш учун кирганларида кўриниб қолармикан деган ўй-хаёлда ўғри мушукдек омонатгина тошга чиқиб оларди. Бироқ шу пайтгача унинг қорамағиз, чиройли болдирларидан бошқа ерини кўриб завқланиш унга насиб этмади, ваҳоланки, ҳамманинг кўз ўнгида турган нарсани кўриш на гуноҳ ва на мукофот эди.

Бу орада биттаю битта галстугини гаровга қўйиб, тўйиб ароқ ичган Викторинонинг – отаси Факундо Гутьеррес ҳам келиб қоларди. Унинг мағрур керилган кўкси ва масхарабозга ўхшаб алпанг-талпанг қадам ташлашлари шундан огоҳ қиларди; унга яқинроқ борган одамнинг вино бочкаси очилиб қолганда келадиган қўланса хиддан кўнгли озарди. Она билан Викторино унинг рафторидан иши ўхшамаганлигини дарҳол фахмлашарди. Иш топса, бу харобахонада қораси кўринмай қолар, юриб-юриб охири икки кўлини бурнига тикиб қайтиб келгач, аллақайси гўрда юк машинаси ҳайдаб юргандим дея баҳона тўқир эди. Бироқ у ҳеч қаерда узоқ ишламасди – ҳамма пиёнисталарнинг пешонасига ёзилгани шу бўлса керак. Нукул очин-тўқин келар ва Викторинонинг онаси сотишга ёпган нонни сурбетларча ямламай ютар, “Квакер” печеньебидан бўшаган тунука идишда йиғилган тангаларни йиғиштириб олар, бу ҳам етмагандек ҳар қандай уятни унутиб, эркаклигини писанда қилар, унга ёпишарди; Викторино уларнинг кечаси билан худди ваҳший ҳайвонлар сингари пихиллаб, ҳарсиллашларини эшитиб ётарди. *Яна энг ёмони у мени уради; тўғри, Онам ҳам уради, лекин унинг ургани мен учун ун оши – ураверсин, чунки у мени туғиб катта қилган, ҳаққи бор, ундан ташқари у юзимга шاپалоқлаб уради, холос, худди ёноқларимга майингина кафтлари билан ёғуна суртиб қўяётгандек – оғримайди сира, кейин, ўзининг айтишича “додимни бергандан кейин” менга қўшилиб ўпкаси тўлиб йиғлайди. Факундо Гутьеррес эса, отамнинг исми шундай, бамайлихотир камарини ечади-ю, менинг дод-вой қилишимдан завқланиб, савалайверади, на кароматли Исо Масих, на сеҳргар Мандрейк мени жазодан асраб қололади, ҳолбуки, мактабдан қочиб келганман, у ерда ҳам роса таъзимимни еганман, мен билан бирга ўтирадиган матросларнинг камзулини кийиб олган мишиқиларга тоқат қилолмайман, онам эса буни Факундо Гутьерресга иштишатади, ана ундан кейин кўринг машимашани, на Халоскор Исо, на Мандрейк жонимго оро киралади.*

Оғзидан гупиллаб ароқ хиди келаётган Факундо Гутьеррес болага киё боқмай унинг ёнидан ўтиб боради-да, дағал дарпардани бир силтаб кўтариб қўяди. Викторинонинг қулоғига бир балолар деб бақираётгани базўр етиб келаётганига қарамай нима ҳақида алжираётганини фахмларди.

Шу маҳалда нима қилиб юрибди бу бола, нега тиланчига ўхшаб остонада ўтирибди мактабга бориш ўрнига, дерди у. Онаси инсофга келиб қолар, деган умидда чурқ этмас, гап қайтармасди, дарҳақиқат, Фақундо Гутьеррес шундай вазиятда кўпинча тинчиб ухлагани қаравотга чўзиларди. Ҳаммасига ўзинг айбдорсан, нима деса кўнглига қарайсан, яна ёнини олишингга бало борми, бу кетишда у ҳеч қачон ўқишни ўрганолмайди, дерди у. Соддагина она Викторино мактабга бормаганлиги учун адабини бериб қўйган бўлади, тоза таъзирини ейди, охири, мана мактабга борадиган вақтда остонага ўтиришга мажбур бўлади – онанинг ўзини оқлаши шулардан нарига ўтмасди. Бироқ Фақундо Гутьерресга бу тарсакилар, бўсағада ўтқазиб қўйиб жазолашлар камлик қилади.

– Бу ёққа кел, Викторино!

Нияти бузуқ жаллод, роботдан баттар Фақундо Гутьеррес, аллақандай сержун махлуқ – тўнғиз ёки ким билсин, ишқилиб, тўрт туёқли иблисининг терисидан ишланган, энли ва яғир камарни ўнг қўлидан қўймай уни кутиб турарди. Агар зарбаларга чакконлик билан чап бериб қочишга ҳаракат қилса, баттар бўлишини у яхши биларди. Энг эҳсиси – худди боксчиларга, айтайлик, Рамонсито Ариасга ўхшаб бошини елкалари орасига олиш, тасодифан қаттиқ зарб тушиб қолишидан сақлангани иккала қўли билан қовуғини тўсиб тургани ҳамда елкаси, қўли, оёқлари, қисқаси, одамнинг жони унчалик оғримайдиган аъзоларини калтак зарбига тутиб бергани маъкулроқ. Жон аччиғида чинқириш, дод-вой солиш ҳам фойдадан холи эмас, негаки, бу қўни-қўшнилари орасида ваҳима кўтаради: “Болани ўлдириб қўяди!” Ана шунда жаллод ота баъзан жаҳлдан тушарди. Бу сафар Викторино олифтарчилик қилиб ёнг демасди, ахир. Кармен Эухения эшитмаслиги, унинг итдек калтак еяётгани, кадр-қиммати шунчалар оёқости қилинаётганини билмаслиги керак – қиз қўшни хонада ҳар доимгидек болеро айтиб, қўйлаққа дазмол босиш билан банд эди.

Фақундо Гутьеррес – қандайдир мингайган ситамкор эмас, балки гапга чечан золим – табиатига кўра, у калтаклаб азоб бераётганда ғазабдан бўқирар, насихат қилар, оғзини тўлдириб сўқар ва одамнинг юрагига ваҳима солгудек дўқ уриб ўдағайларди:

– Ҳа, ярамас, итдан тарқаган! Кўрсатиб қўяман сенга ҳали, қараб тур, тилингни суғуриб олмасам отимни бошқа қўяман! Нокас, ҳали қон қусасан!

Бу сафар отаси уни одатдагидан кўпроқ ва қаттиқроқ савалади. Ичкилик уни кутуртириб юборган эди. Охири худонинг раҳми келиб, Онаси ўртага тушди, бас қил энди, деб ялинди, ёлворди, бироқ ғазабдан эсини йўқотган Фақундо Гутьерресга унинг илтижолари етиб бормади. Шунда Онаси уларнинг ўртасига туриб олди-да, эрини ваҳшийсан, газанда, деб қарғади, қўлларидан ушлаб олиб, уришга йўл қўймади. Ўлдириб қўясан, жаллод! Минг лаънат сендақа отага! Викторино эса пайтдан фойдаланиб қочиб қолди.

Бу хўрлик, бу алам жон-жонидан ўтиб кетганидан, у патионинг ҳеч кимнинг кўзи тушмайдиган чеккасига бориб, шашқатор кўз ёшларини тўқди, сўнгра акас дарахти остидаги дўнгликлар орасига сукилиб кириб олди, унинг ҳеч кимни кўргиси келмас ва ҳеч кимнинг юпатишларига муҳтож эмасди. Идиш-товоқ ювиладиган тоғорадан қозон сочиқ ва ёғли товадан тушаётган ювунди сизиб оқарди. Фақундо Гутьеррес нима қилса ҳам отаси, буни инкор қилмайди, лекин отаси етказган азоблару аламлардан бағритошга айланган ҳабаш боласи юрак-юрагидан уни ёмон кўрарди. Бошқа ҳеч қанақа ҳис-туйғу – на Онага бўлган меҳр ва ҳатто Кармен Эу-

хенияни яланғоч кўриш истаги унинг кўксида ёнган нафрат алангасини ўчиролди. Дўнгликлардан бирининг ёнбағри ўйиб, унга таги тешик хум ўрнатилган бўлар, бу қадим эллинларнинг кўзасимон кўшқулоқ идишидек яққол кўзга ташланиб турарди – Викторино унинг рух юритилган тубини сўлиган камелия гулчамбари билан ёпиб кўйган эди. *Агар мени урмаганда ҳам барибир ундан нафратланган бўлардим.* Кўшни патиодаги сап-сарик хазон уюми орасидан тумшугида чувалчанг билан бир товук отилиб чиқди. Бу товук ўлгурнинг хўрози қай гўлаххонада юраркан шунақа пайтда, ижара ҳаққини олиш ўрнига? У товукни кўкси билан шундай урар эдики, патлари тўзиб кетарди.

Фақундо Гутьеррес бўлса тушлик қилишаётганда негадир шартта ўрнидан турди-да, Викторинонинг олдида Онасини кулочкашлаб солди. Аксига олиб, худди шу пайтда Кармен Эухения ўтиб қолди. Қиз уни куйдириш учун кўкракларини диркиллашиб, сонларини ўйнатиб бир қараб кўйди-да, хожатхонага кириб кетди. Викторино эса (келиб-келиб ҳаётдан тўйиб кетган пайтда) унинг иштонини болдирларигача тушириб, ўртаси кесиб олинган курсичага қанақа ўтиришини тасаввур қилишга уринди, хаёлан кўз олдида келтирди, пировардида бу хаёлий манзара унинг муҳаббатини кучайтириб юборгандек бўлди. *Фақундо Гутьеррес газаб билан сакрар турди-да, менинг олдимда Онамни юзига шарақлатиб солди, ўлганим яхши эди бунга чидаб тургандан кўра.*

Бирдан ховлида хириллаган кичкирик эшитилди ва қийшиқ оёқли бир нима пилдираб кела бошлади. Бу калтакланган ва азоб чекаётган яқин дўстини кўриб, ўзининг тасалли беришдек вазифасини бажариш учун кир ёядиган дордан сакраб ерга тушган тўтикуш эди. У ерда ётган боланинг ёнида тўхтади-да, қуруққина қилиб, ўзи биладиган биттаю битта иборани айтиб кичкирди: “Саломат бўл, ўлакса!”

Викторино уларни боғлаб турган дўстлик ришталарини унутди, тўтикуш ўзи ўргатган иборани тиришқоқлик билан такрорлаши-ю ораларида йиллар бўйи давом этган яқин муносабатни унутди ва ғзаб билан ердан муштдек тош олиб кушга отди. Отган тоши нишонга аниқ тегди. Шу-шу қилган жиноятлари ичида энг аҳмоқонаси бўлган – кичкина канотли шарпа ўла-ўлгунча кўз ўнгидан кетмади.

II

Бу асло дарахт эмас, бу асло дарё ҳам эмас. Йўк, булар дарахтлар эмас, булар табиатнинг улуғ салтанатига мансуб бўлиш шарафига номуносиб, шохлари қийшайиб акашак бўлиб қотиб қолган ва баргларига шира тушган буталардир, холос, булар ёввойи мушуклар билан ялмоғизлар ўткир тишлари ва тирноқларини чархлайдиган газанда бутанинг сим чивиклари. Юк машиналарининг ғилдиракларидан сачраган балчикқа беланган қамишлар ёки қандай дарахт эканини ажратиш олиш мушкул, чиллашир боланинг қинғир-қийшиқ оёқ-қўлларига ўхшаган дарахтларнинг танаси ва мўрт шох-шаббаларини қандай қилиб табиат мўъжизаси, деб аташ мумкин, устига-устак буларнинг беор шохлари кўршапалаклар сингари юзларингизни наштардек тирнашни кўзлаган бўлса. Викторино тепалик ёнбағрида ўсган нимжон гиёҳлар орасидан сакраб-сакраб борарди, бамисли сарғиш турманинг ҳайбатидан, бақир-чақир қилиб фонусларини ўчирмай изма-из қувиб келаётган, илоннинг буталар орасидаги шитирлаган товушини эшитиб, яна тўхтовсиз ўқ узаётган тўппончалардан иложи борича тезроқ қутулиш учун зулмат бағрини кўкси билан ёриб борарди. У номини тилга олишга ҳазар қиладиган дарё бўйига чиқди, окова зовурдан

фарқи қолмаган, дам кенгайиб, дам яна қўшилиб не-не ўлган балиқ, эшак жасадининг сассиғи, пешоб ҳамда исқирт, ювилмаган иштонлар ҳидини аллақаклардан оқизиб келаётган ва шаҳарнинг жанубий худудларини нажасхонага айлантириб юбораётган бу зовур, ариқ балойи баттар саркашлик билан олдинга интиларди.

У номига номуносиб дарё ёқалаб тахминан икки юз қадам, эҳтимол, ундан-да кўпроқ югуриб борди; тонг ёришиб қолган бўлса ҳам, бу ёғига ишончи комил, соқчилар уни энди тополмайди. Энди, у бир томонини қамишзор эгаллаган, иккинчи томони тураржой биноларининг орқа деворидан иборат жарликнинг тубига тушиб олганди. Аллақакдан бўғиқ овозлар эшитиларди; ўзлари яшаётган ҳовлилар панжарасига тумшугини суқиб хураётган итлар товуши, чийиллаб учган ўқларнинг бижғиган сувга тушиши қулоғига чалинади.

Нима бўлган тақдирда ҳам мана шу дарёлиги қолмаган бўтанани кечиб ўтиши керак. Унинг эғнида қора иштон ва қизил белбоғли ночор кулранг кўйлак, оёқларида чарм ип билан кўкланган енгил мокалина – Бланкита, кучоғингда эриб ётган пайтим қўлга олишганда эғнимда нима бўлса – ўша кийимда эдим. У почасини тиззасига қадар қайириб олади, шиша синиклари, занг босган пичоқлар, четлари ўткир тунука банкалари кесиб юбормаслиги учун эҳтиёт шарт, пойабзалини киймайди. Кейин бемалол, таъбир жоиз бўлса, ўша дарёнинг саёз еридан кечиб ўтади. Унинг оёқлари қуюқ балчиққа ботади; лойка сув оқими қочоқнинг болдирларига шалошлаб урилади, нақадар ёқимсиз, Бланкита.

Нариги соҳилда бир тутам ўт кўринмайди, фақат тупроқдан иборат ёнбағирлик. Қиялама тепаликка тирмашиб чиқиб борар экан, кўккисдан турманинг тоmidан сакраган пайтда қайрилиб кетган оёғи оғриётганини хис қилади. Кутилмаганда тиканли сим тўсикқа дуч келади. Бу ташландик, шир яланғоч, бўм-бўш заминнинг адоғи: на ўт-ўлан ўсар, на одам зоти кўзга ташланар, на паррандалар, на-да итлар кўринади. Одамларга алоқадор ягона нарса – бу бир замонлар қирмизи арғумоқ сингари қараган кишининг кўзини ўйнатган, энди эса бир уюм темир-терсаққа айланган автомобилнинг абжағи чиққан қовурғаси эди. Машина тўрт томонидан ғишт тахлаб, кўтариб қўйилган эди. Унинг орқа тарафида михлаб ташланган эшик, тепасида лампочка, кейин девордан буралиб чиққан водопровод қувури. Викторино кранни бураб очади-да, ахлат ёпишган туфлисини, болдирларини ювади, чунки терисига, таъбир жоиз бўлса, шу дарёнинг ёғ аралашган чалчиғи ёпишиб ётибди. Бу орада тонг ёриша бошлади. Араванинг енгил тарақа-туруқи тонг ёғдуси аро атрофга таралади. Викторино тик кўчанинг адоғида қаддини ростлайди ва истаристамас доминикан меренгесини¹ хуштакда чалганча Пелаес кўчасининг муюлишига қараб юради.

Харобалардан узоклашар экан, Викторино нима борлигини текшириш учун чўнтақларини синчиклаб кавлаштиради. Чап чўнтагидан Оловгул чаққонлик қилиб солиб қўйган бир боливар қумуш танга чиқади. Ўнг чўнтагида эса – ҳамманинг олдида Викторино билан танишганимдан фахрланаман, дея колумбиялик Камачито эсдалик учун совға қилган пичоқ. Газеталар бу ердаги безорилардан фарқ қилувчи кўнгилчан ва хушахлоқ киче ҳиндуси дея сизни ёзишган, дейди Камачито. У Викторинонинг қочишга тайёргарлик кўраётганини эшитиб, пичоғининг баҳридан ўтади – уни Викторинога ҳадя қилатуриб бир неча юртдошининг қаерда туришини айтиб, бир иложини топиб ўшаларниқига бориб-келишни илти-

¹ Доминикан меренгеси – Кариб ҳавзаси мамлакатларида кенг тарқалган ашула ва рақс номи.

мос қилади. Улар Про Патрия ноҳиясида яшайди, лозим топсангиз керак бўлиб қолишади сизга, дейди Камачито. *Орқа чўнтагимда эса сен эсдаликка берган суратингни асрайман, Бланкита, севгилим, уни бир парча хат билан бериб юборган эдинг, эсингдами, ўша номани йиртиб ташлаганман, кампиришо, унда ортиқча тафсилотлар кўп эди.*

Сени топсам бўлди, Бланкита, сенинг табасуминг икки миллион бадбахт башара орасида йўқолиб қолди. Викторино сен камоққа киргизиб юборган пойинтар-сойинтар хатинг охиридан ўрин олган гапларни унутмаган, уни ёддан билади: “Кўни-қўшнилариинг истехзоларига бошқа чидаёлмадим, улар менга гўё иблиснинг ўйнашидек қарашарди, нима деб ўйлашларини билардим мен ҳақимда: ўғрининг хотини, газанданинг рафикаси, жамиятнинг биринчи рақамли душмани умр йўлдоши; худди бу ҳаромиларнинг мен ҳақимда нима деб ўйлашлари менга керакдек ёки сен шу пайтгача нима қилгансан ёхуд эртага нима қилишинг мумкин, билмайдигандек, бу итдан тарқаганлар, менга фақат сен бўлсанг бас, қўшиқда айтилганидек, бошқа ҳеч нарса керак эмас сендан ўзга, мен ортиқ тоқат қилолмайман бунақа одобли ва бунақа бағритош одамларга, бугуноқ бошимни олиб кетаман, жонгинам, Сан-Хуандаги меҳмонхонага бориб яшайман, кўришгунча, сени хаёлан бўсаларга кўмиб, Бланкита”.

Мана шу бўсалар туфайли у хатни йиртиб ташлаганди. Ўзинг бир тасаввур қилиб кўргин, Бланкита, агар тинтув чоғида шу хатинг жандармлар қўлига тушгудек бўлса, бўсаларинг ҳақидаги гаплардан жилла курса биттаси адойи тамом бўларди. Сен Сан-Хуанда жойлашган меҳмонхонага кўчиб ўтганинг ҳақида ёзасан фақат, Бланкита, гўё ўша Сан-Хуан битта тор кўчадек, ахир, минглаб уйлар, гаражлар, меҳмонхоналар, новвойхоналар, майхоналар (бешдан олтигача ёпиқ бўладиган), почтамтлар, қандолатхоналар, нон дўконлари, фоҳишахоналар, кинотеатр, бильярдхоналар, туркларга тегишли дўконлар, бойларнинг қошоналари жойлашган ноҳия бўлса. Сен хатингда, Бланкита – Викторино осонгина таслим бўлади, деб ўйлаганингга ҳайронман – газеталар уни тутишгани, полициянинг буюк жасорати ҳақида ёзишяпти, дейсан, эмишки, курулланган, ўта хавфли газандани, яъни мени ушлашган эмиш, бир ўзини алоҳида қафасда сақлашаётганмиш, кечаю кундуз кўриқлашаётганмиш, бунақа шароитда қочиш тўғрисида ўйлаш ҳам мумкин эмасмиш – сен шунга ишонгансан, Бланкита, тўғрими, лекин меҳмонхона Сан-Хуанда деяпсанми, барибир топилади бу меҳмонхона, Бланкита.

Викторино Сан-Хуанга олиб борадиган йўл ёқалаб тез-тез одимлаб борар экан, шаҳар кўчалари сабзавот ва мева-чевага тўлиб кетади. Помидор билан қизил қарам ортилган юк машиналари Кинто Креспо бозорига базўр кириб боради. Ҳали тонг ёришмасидан сахархез португалиялик майхоначи кишининг ғашини келтириб ғижирлатганча корхонасининг сим дарпардасини кўтаради-ю, бу билан дўконини очган бўлади. Викторино бир пиёла қаҳва ичиш учун тўхтайти, қорни таталаб кетгани ўзидан огоҳ қилди, чамаси. Қаҳва узатаётган йиртиқ-ямоқ альпаргатдаги ҳабаш кулранг боливаридан қайтим қайтараётганда гарданини қашиб қўяди. Икки нафар суюқоёқ хотин эски уйнинг эшиги олдида турганча оғзидан боди кириб-шоди чиқади, улар одам туфайли эмас, пул учун сўкишади, хаттоки бир-бирини юмма талашга тайёр.

Викторино қилтириқ шаҳар полициячисига урилиб кетади, унинг эғнидаги формаси ўзига қаттароқ экан, шекилли, ҳалпиллаб туради. Унинг тўппончасини тортиб олиш истагида Викторинонинг кафти кичишади. Бироқ дафъатан мотоциклда ўтирган узок бир танишини кўриб қолади,

лекин дарров эслолмайди. У, афтидан, ниманидир ёки кимнидир кутарди. Викторино унга қараб туриб хотирлайди – бу нон дўкони жойлашган кўчада истиқомат қиладиган йигит-ку. Шаҳар мотоциклчиларини таваккалчилик ва кулоқни қоматга келтирадиган тариллаган товушларга бўлган муносабатларининг муштараклиги, автобусларнинг захарли газ чиқариши ҳамда вайсаки чолларга нисбатан умумий нафрат бирлаштириб туради. Викторино ҳам бошида атрофдагилардан заррача уялмай-нетмай сеньорларнинг кўлидаги халтасини ёки сумкасини юлиб қочадиган мотоциклчилар тоифасига мансуб эди.

– Каминанинг аҳволи чаток, оғайни, пул-мул бериб турмасанг бўлмайди.

Мотоциклда ўтирган нусха довдираб унга тикилиб қолади, бу нусха унинг на исмини билади, на касбини, овозини ҳам эшитмаган, лекин ташқи кўриниши, ҳа, унинг бу киёфага бир неча бор кўзи тушган, бироқ бошқа бир башара эсига тушади, кейинчалик кўрган, аммо қаерда, эслолмайди, газетада ҳар кун сурати эълон қилинаётган бандит билан унинг афт-башарасини киёслашга эса юраги бетламайди. Ундан ташқари, ўша жиноятчи ушланди, деб қаердадир ўқиган, аммо қаерда, бу ҳам эсида йўқ, лекин ўқиганлиги аниқ. Шу комил ишонч ҳар қандай шубҳали фикрни арининг инидек ғувиллаётган калласидан чиқариб ташлайди, оқибат, беш боливар узатаётган пайтда унинг қўллари калтирамайди.

– Албатта қайтариб бераман, оғайни, кўрган захотим пулингни оласан, – дейди чин кўнгилдан Викторино.

Алоҳа, сенинг энг яқин дугонанг билан учрашиш учун йўлга тушади, Бланкита. Унинг исми Таня, бироқ қайси тентак ишонади бешикдаёқ унга славянларга хос Таня деган шу исми кўйишганига, эсингдами, сен билан бирга ишларди у, иккаловингиз “Жаннат” майхонасида мижозларни қармоққа илинтирардингиз. Викторино сени шу наҳс босган макондан олиб чиқди ва бошпана топиб берди, Таня сен гумдон бўлган ҳозирги инингнинг қаердалигини билади, бу аниқ.

Таня ростданам билар экан. У қия очиқ эшикдан оёқ яланг, ички кийимда чиқиб келади. “Ким?” дейди уйкусираб у, афтидан, полиция деб ўйлаган, шекилли, Танянинг полиция ёки кутилмаганда ортига қайтиб қоладиган аллақандай шоввоз йигит ёхуд қарзи кўпайиб кетган қандолатчи билан ўз ҳисоб-китоби бор, аммо у хавотир қилган иккинчи даражали хавф-хатарлардан биттаси ҳам юрагига таҳдид солмаётгани, Викторинони кўриб унинг аввалги хавотирлари ҳеч гап бўлмай қолди. Таня талон-торож қилинган дўкон, италиялик йигитнинг ўлими (уни ўлдирмасликнинг сира иложи йўқ эди), жиноятчининг қойилмақом қилиб тутилгани – ҳаммасидан бохабар эди, буни қарангки, ўша жиноятчининг ўзи унга ўткир нигоҳи ила рўпарасида тикилиб турибди. Таня меҳмонхонанинг шоирона номини шивирлағудек бўлиб тилга олади, “Лукания”, йигит, “Лукания”, – дейди-да, худди қора ўлатдан сақланмоқчидек эшикни дарҳол тарақлатиб ёпади.

Агар у миясиз ҳабаш бўлмаганида, Таня айтган овлоқ ердаги бу меҳмонхонанинг номини эслаб қолган бўларди, чунки улар Бланкита билан дастлабки пайтларда шанба кунлари доимо шу ерда вақтичоғлик қилишарди, сен у пайтда, Бланкита, ҳали майхонада хизмат қилиб юрган қизча эдинг, унинг рафиқаси эмас. Қаердалигини эслатишган меҳмонхона бор-йўғи икки қаватли кийшайиб қолган, файзсиз, бунинг устига эски бир уй эди; унга қаттагина бўқоқли, қора кийимдаги азадор кампир дарбонми, хўжайинми ёки ундан баттарми бўлиб, қараб турарди. Ҳозир соат

эндигина эрталабки етти эди, ҳали барвақтроқ бўлгани учун эшик тақа тақ ёпиқ – ичкаридан ё калит ёки илгак билан кулфлаб қўйилган эди. Бунақа пайтда битта-яримта одамнинг “Лукания” меҳмонхонасига бошпана сўраб келиши даргумон.

Ниҳоят, эшикни очишади. Меҳмонхонанинг бошлиғи бундан буён мотамсаро семиз кампир эмас, балки шу уйни ижарага олган ва бутун вужудидан “горгонзола”¹ гуркираётган италиялик экан. Нима керак сизга? Янги ижарагир меҳмонхонанинг пала-партиш шароитини яхшилашни хаёлига ҳам келтирмаган кўринади. Ҳов анови ерда ўша-ўша қаттиқ стуллар турибди, ўзгармаган, бир пайтдаги яғири чиққан дарпардалар осилиб ётибди, бир замонлар ялтироқ рамкага солиб осиб қўйилган Халоскорнинг оқ отдаги сурати бугун пашша талайвериб хира тортиб кетган. Сеньор нима истайдилар? Қотма фаррош аёл худди ўзига ўхшаш пахмайган супурги билан чоғроққина ҳовли саҳнини супуриб юрибди. Супурги ва фаррош аёл икки томчи сувдек бир-бирига ўхшайди. Нима керак сизга, per la Madonna?²

Сиз айтаётган сеньора бу ерда истиқомат қилмайди, дейди италиялик. Сен ўз фамилиянгни айтмасдан тўғри қилгансан, Бланкита, газеталар Викторино билан сенинг исмингни бирга ёзишарди. Викторино сенинг фотосуратингни эслаб қолади-да, орқа чўнтагидан чиқариб меҳмонхона хўжайинига кўрсатади.

– У синглим, мен Рио-Чикодан келдим, қари онамнинг олдидан, зарур ишим бор.

Италиялик сенинг суратингга кўз қирини ташлайди, Бланкита. Унинг гўштдор кўрсаткич бармоғи иккинчи қаватнинг бурчагини кўрсатади, ўша, сизлар, сен билан у “Жаннат” столида бир-бирингизни суюб ўтирганингиздан сўнг туни билан ухламай тонг оттирган ўша хонани кўрсатади. Викторино оёқларини зўр-базўр босиб, зина томон қараб юради, ўқтин-ўқтин тиззаси оғриб қўяди, шунга қарамай тўрт ҳатлаб иккинчи қаватга чиқиб олади ва эшикни мушти билан гурсиллатиб қоқади, бир, икки, уч, сен унга жавоб қилмайсан, Бланкита, унга эркак кишининг хириллаган наъраси билан жавоб қайтарадилар.

– Бемаънилик ҳам эви билан-да, шунақа пайтда ҳам келадими одам деган? Ҳе, энангни...

Ўша куни Викторино Крисанто Гуанчес билан танишиб қолди, бу тасодифий учрашув сергап ва жулдурвоки мулатнинг ҳаётига қандай ўзгаришлар олиб келажагини ўша пайтда ўйлаб ҳам кўрмаганди. Викторино деярли ҳеч бир дарсга кирмасди. Онаси унинг бундай саёқ юришига панжа орасидан қарарди: отаси Факундо Гутьерреснинг энди кўлидан ҳеч нарса келмайди – бир йилдирки, уларнинг кўп хонали уйларида унинг қораси кўринмас, бу сафар у Викторино нафратининг оғир тошини ўзи билан бир умрга олиб кетганди.

Викторино ўзининг кетчэри³ Сув Мартишқасини излаб деярли жарликнинг пастига тушди. Мартишқа ҳеч қачон мактабдан қочмаганди. Чунки у умуман ўқимасди. Сув Мартишқасисиз Нарсисанинг тирикчилиги қандай ўтади? Сув Мартишқаси мижозларга ювилган кийимларни элтиб берган, Сув Мартишқаси гуруч билан банан олгани шаҳарга чиқиб келган, Сув Мартишқаси дуч келган нарсани оғзига тикаверадиган учта шайтонвачча укаларига қараб турган. Нарсисанинг тўрт нафар ўғли бир-бирига шунчалар ўхшамас эдики, улар қони бир ака-укаларми, деб сўраш

¹ Горгонзола – итальянча пишлоқ тури.

² Per la Madonna – Биби Марям ҳаққи (итал.).

³ Кетчэр – бейсбол ўйинида тўпни тутиб олувчи ўйинчи (инг.).

хеч кимнинг хаёлига ҳам келмасди. Бунинг устига ўғиллардан биттаси ҳам Нарсисага ўхшамас, ҳаммаси оталарига тортган, бинобарин, уларнинг оталари бошқа-бошқа эди.

Викторино Нарсисаларнинг уйини – кўприкка ёндош, ивирсиқ кулбани ўзи истикомат қилаётган кўп хонали уйга нисбатан кўпроқ яхши кўрарди. Бу ғаройиб фикрни онаси олдида айтганда, онаси энсаси қотиб, унга истехзо билан қараб кўйганди. Каллаварам бола. Нарсиса билан Сув Мартишқасининг кулбаси эски-туски қурилиш молларидан кўтарилган эди. Деворини тиклаш учун кетган картон ва тунукаларни қаердан келтиришган, худо билади. Пол-чи? Ер билан шағал, бўлди. Шифт-чи? Иккита айри шохнинг устидан занглаган тунука қоқилган, бунақа тунукалар ҳамма ерда палпис сочилиб ётибди. Жарликнинг тик ёнбағри кулбанинг орқа деворини ташкил қилади. Ёмғир ёлмаган пайтлар жарликка сув тўлмасди, лекин челақлаб қуйганда эса лойқа оқим йўлбарсга ўхшаб ўқира, балчиқ ёпишган бия каби кўкка сапчир, одамларнинг лаш-лушини – баъзан оқизиб ҳам кетарди – олиб кетмоқчи бўлиб ваҳима соларди. Кўприкдан юк машиналари гумбирлаб ўтар, енгил автомашиналарнинг клаксонлари янграр эди. Шунга қарамай Викторино жарлик ёнбошида ўйиб ишланган бу ғорни – кўп хонали уйларининг битта хонаси тугул, узун йўлак бўйлаб жойлашган йигирма учта хонадан афзал биларди. Онаси буни қаёқдана тушунсин!

– Қани, кетчэр, кетдик, ўйнаймиз!

Сув Мартишқаси то Нарсиса иштончанг болалари ва эзма қўшнилари куршовида тоғорадаги чойшабни ивителиб бўлгунча хаёл суриб ётадиган катдан пастга тушди. Сув Мартишқаси бир сакраб ташқарига чиқиб олди ва Викторинонинг ортидан йўлга тушди. Улар жарликнинг тубидан бошланиб сайёр савдогарларнинг шовкин-сурони эшитилаётган тепагача чўзилган тор ва тик сўқмоқдан оёқларини судраб боришарди. Викторино анча тетик қадам ташлар, Сув Мартишқаси ундан уч қадам орқада келарди, улар бирдан пастга тушиб келаётган Крисанто Гуанчесни ёки Качирулони – ўшанда у ўзини йигитларга шундай, деб таништирган эди – кўриб қолишди. Крисанто Гуанчес уларнинг йўлини тўсди, у тасодифан жарликка кулаб тушмаслик учун чап қўли билан чирмовуқнинг гажагини ушлаб олганди.

– Сизлар шу ерликмисизлар? – деб сўради Крисанто Гуанчес.

Кўриниб турибди, бу йигит биздан каттароқ бўлса керак, деб ўйлади Викторино. У гавдалироқ ёки бакувватроқ бўлгани учун эмас – йўқ, у аслида баланд бўйли ва бакувват ҳам эмасди – шунчаки овози хириллаган, қўллари меҳнаткаш, суяқдор ва бургуткўз эканлиги учун. Крисанто Гуанчес ҳинду қони аралашган мулат эди, оқ танлиларникига ўхшаш қирабурун, кўзлари ҳабашларники сингари эҳтиёткор ва ўткир боқарди; ўчай деб қолган сигарет қолдиғи лабининг четидеа ёўдайиб турарди. Эғнида бир пайтлар бақатўни рангида бўлган шим, устидаги кулранг кўйлагининг кўкрак қисми йиртиқ эди.

– Мен шу ерда, кўприк тагида яшайман, – деди Викторинонинг орқасида турган Сув Мартишқаси.

Викторино билан Сув Мартишқаси, питчэр¹ билан кетчэр, бир партия бейсбол ўйнагани кетишаётган эди; португалиялик дўкондорнинг болалари янги копток олиб келаман, деб ваъда қилишганди, бироқ Крисанто Гуанчес билан тасодифан учрашиб қолишгани ўйиннинг белига тепди. Сизлар билан гаплашиб олишим керак, деди у. Улар ярим йўлда тўхтаб,

¹ Питчэр – бейсбол ўйинида тўп улоқтирувчи ўйинчи (инг.).

кўприк тагига тушиб ўша ерда ўтиришди. Менинг ахволим чаток, деди Крисанто Гуанчес ва бошидан ўтган воқеаларни оқизмай-томизмай сўзлаб берди. Викторино билан Сув Мартишкаси унинг ҳикоясини алоҳида завк билан, саволга тутмай, жимгина ўтириб эшитишди. Аҳён-аҳён Викторинонинг таъсирланганидан оқ тортиб юборгани ёки Сув Мартишкасининг бемаврид қовун туширишлари, айтайлик: вой бечора жоним-ей, дейишларини ҳисобга олмаганда, унинг гапларига жимгина кулоқ солишарди.

– Дастлаб, мен Лос-Текес ахлоқ тузатиш колониясидан қочдим, – дея ҳикоясини бошлади Крисанто Гуанчес. Қамокдан қочганлигининг жуда кўп сабаблари бор эди. Буни қарангки, уни тукқан онаси колонияга юборган экан, ўғлининг ўқишига, боқишга бечора аёл қаердан пул топсин?! Бешта шумтака болани отасиз боқишнинг ўзи бўладими! Бу ерда эса ҳеч бўлмаганда саводинг чиқади, бирон-бир хунар ўрганасан, деганди онаси унга қамокхонага кираверишдаги тарвақайлаб ўсган ҳинд хурмосининг остида. Ўқишни-ку ўрганишга ўрганди, бироқ у ерда орттирган ўртоқлари ўргатган хунар онаси орзу қилган нарсалардан кескин фарқ қиларди. У ўрганди, лекин бу қанақа хунар эди – пичоқ билан одамларга зўравонлик, уларнинг шафқатсиз адолатидан сақланиш, қулфбузарлик ва девор ошиб ўтиш, деган нарсаларга ўрганди, холос. Иттифоқо, бир куни беш киши бўлиб колониянинг ошпаз аёлига ташланишди ва галма-галдан зўрлашди – ўшанда бўғзингга ўткир пичоқ тирашса, қаршилиқ қилмаслик кераклигини ўрганди. Қўлига тушган кайф берувчи нимаики бўлса, шуни чекишга ўрганди, билмаган хунари қолмади, охири тонг маҳали қамишзорлар оралаб, тиканли симлар орасидан ўтиб, қамокдан қочди ва йўлда дуч келган кимсадан хавотир қилиб, Каракасага етиб келди. У тўғри уйига бормай, балки омборхоналар, чакалакзорлар, ташландиқ, вайрона биноларда яшириниб юрди.

– Ҳозир мен илгаригидан ҳам “тозароқ қошонадан” қочиб келаяпман, – мақтанишда давом этди Крисанто Гуанчес ўзининг жасоратларидан фахрланиб. Бу сафар у Такаригуа оролидаги ахлоқ тузатиш колониясидан қочган эди – кўлнинг қоқ ўртасида жойлашган бу лагерга бировнинг мотоциклини олиб қочгани учун сургун қилинганди. Ўша ерда у вояга етмаган, лекин кўпни кўрган жиноятчилар орасида тажриба орттирди – “тарбияланди” – билмаганини билиб олди; қилган гуноҳини ювиш учун бетон полда ухладиган, бунинг устига куруқ нон билан сувдан бошқа нарса берилмайдиган жой – қарцер нималигига ақли етадиган бўлди; ўрама қамчи билан уриш ва бўралаб сўқишни қанда қилмайдиган соқчиларни, барча рукнларига итоат этиш шарт бўлган диний маросимларда қатнашиш учун бутхонага бориб туриш вожиблигини кўрди, миллатнинг фаҳри бўлган байроқни ҳар куни эрталаб ифтихор билан баланд кўтариш лозимлигини ўрганди. Билиб қўйса ёмон эмас. Етти маҳбус қаерда бўлмайлик, қандай шароитга тушиб қолмайлик, бир-биримиздан хабар олиб турамиз, дея қасам ичганмиз – кунлардан бир кун кечаси кўшни орол қирғоғини эгаллаб ётган қамишзоргача сузиб бордик, ҳамма ёқ ғиж-ғиж илон, мақсад ўша атрофдаги бир асьендани тунаш эди аслида, лекин насиб этмади – нега деганда, улар қармоққа тушишди, соқчилар, исковичлар Крисанто Гуанчесдан бошқа ҳаммани қўлга олди, у эса якшанба кунларининг бирида хуфиёна ётиб юрган ери – қайсидир катта йўлнинг чеккасидаги ахлатхонадан чиқиб келди; Крисанто Гуанчес юк машиналарига ортилган коп-қанорлар, тоғ-тоғ ғарамлар, чириб-ирий бошлаган сабзавотлар орасида қанчадан-қанча йўл босди; Крисанто Гуанчес Арагуа кишлоғининг черковларида тиланчилик қилиб юрди; ташландиқ қулба-

ларда тамаки пояларини тўшак ўрнида солиб ётиб юрди; мана ўша Крисанто Гуанчес, соғ-саломат, хизматингизга тайёр.

– Ана ирода! – деди ҳайратга тушган Сув Мартишкаси.

– Энди нима қилмоқчисан? – деб сўради Викторино қаёқдандир кўлига тушиб қолган япроқни эзгилаб.

У шаҳарга эндигина, бугун азонда Антимоно орқали келди. Ҳали бу зовурдан чиққанича йўқ, битта-яримта ўзига ўхшаган жўмард учраб қолар, деб юрибди, исковучларга ўхшамаган. Крисанто Гуанчес Викторининг кўзига тикилди.

– Менга ишончли дўст, ҳеч қанақа ишдан қайтмайдиган шерик керак, – деди Крисанто.

– Бор шунақа одам, – деди Викторино.

Викторино эшикни бир тепиб очади-ю, бирин-сирин ўзининг бахтсизлиги қаърига чўка бошлайди. Биринчи мусибат – стул суянчиғига ташлаб қўйилган эркакларнинг ғижим қўйлаги билан мағлуб бўлган қўшиннинг жанговар байроғи каби полда ётган ички юбка; яна бир кулфат – аллазамонлардан бери киймай қўйилган Бланкитанинг қизил мунчоқлар қадалган қўйлаги. Викторино уни Бланкита ё ижарага топширган, ё сотиб юборган ёки жуда бўлмаса қўшниларидан битта-яримтасига совға қилган, деб юрарди. Иккинчи кулфат унинг тўшакка юз буришини кутиб ётарди.

Бланкитанинг тўзғиган сочлари ёстиқни бутунлай қоплаган, зар нуқралари сепилгандек товланар эди; эгнида тиззасини ёпишга ҳам калталик қилаётган ич қўйлак... Бланкитанинг боши томонга оқ пайпоқ кийган эркак кишининг оёқлари бафуржа узатилган эди. Бу нуханинг бунақа ётиши ҳеч бир ерда кўрилмаган эди; оёқларида оқ пайпоқ ва одатда, чавандозлар киядиган калта иштондан бошқа эгнида ҳеч нима йўқ.

Викторино унинг касби-кори номаълум метис Марокучито эканини дарҳол таниди, у ҳатто киссавур ҳам эмасди. Марокучито ҳар шанба куни кечкурун “Жаннат” пештахтаси олдидан кетмас, ҳеч қанақа куйқўшиқ уни рақсга тортолмас, майхонанинг доимий мижози экани учун хожатхонага бораётган қиз-жувонларнинг қадди-қоматларига бемалол суқ билан тикилиб ўтиришни ўзига бир эрмак қилиб олганди. Крисанто Гуанчес метис Марокучитони полицияга ишлайди, у сотқин ва кулоқ деб бир пайтлари ишонтирмоқчи бўлган эди, бироқ унинг бу айбномаси тасдиқланмаган – Крисанто Гуанчес табиатан бадгумон одам бўлиб чиққан эди, холос.

Маракучито ҳам уни таниди; димоғига урилган қон ҳидидан сездик, тамом, қопқонга тушди, қутулиши даргумон. Ҳозиргина эшик тақиллаганда кўнглида уйғонган ғижиниш, норозилик бирдан йўқолиб, ўрнини қопқонни кўриб ваҳимага тушган каламушнинг қўрқуви эгаллади. У саросима ичида эшик томонга секин кўз қирини ташлаганда, дафъатан Викторино орқа чўнтагини пайпаслаётганини сезиб қолди ва ўша заҳоти ҳали нима чора кўриш кераклиги хаёлига келмасидан бурун титраётган, ингичка, чайир бармоқлар орасида пичоқнинг темир дастаси йилтиллади ва кетма-кет пичоқ тиғининг шарақлаб очилгани эшитилди. Метис тирик қолишининг бирдан-бир, ишончсиз ва хатарли бўлса-да, ягона йўли, гарчи Викторининг пичоқ тутган қўли тўсиб қўйган эса-да, шу қия очиқ турган эшик эди. Ўзини ҳимоя қилиш инстинкти ёки қонига сингиб кетган ҳиндуларнинг мантикий тушунчаси – хулосаси унга энг катта хавф – хонада қолиш эканини таъкидларди: бу таҳкиромуз томоша давом этган сари Викторининг қаҳр-ғазаби сутдек тошаверди; у ўзини

қўлга олган сари ёвуз қарорини амалга ошириш истаги вужудини қамраб борарди. Қоронғилик қўйнида пайсаллаш ўзини чўчқадек чавақлаб ташлашга тутиб бериш, дегани эди. Марокучито каравотдан думалаб, нариги тарафдаги деворга ёпишиб олади ва эшик билан ўзининг ўртасидаги ўша лаънати икки қадам масофани қаричма-қарич босиб ўтишга ҳаракат қилади. У сурилиб, сурилиб борар, жони ҳалак аланг-жалаң қилар, бирдан ташланган пичоқдан сақланиш учун ортига сапчиб қолар, ўтқир пичоқ унинг киндигидан икки энлик наридан ўтиб кетарди. У шикоят-муз равишда:

– Мени битта арзимаган фоҳиша деб, наҳс босган бузуки учун ўлдирасанми, акагинам? – дея дийдиё қиларди ҳиқиллаб.

Шуифлос гап жирканч оғзидан чиқмаганда эди, уни ўлдирган бўлардим, Бланкита, жонимни ўртага қўйиб айтаман, у ҳақ – сенинг қилмаган ишинг қолмаганди, ҳам фоҳишасан, ҳам арзон-гаров суюқоёқсан, лекин, афсуски, минг афсуски, мен учун сен ҳалол хотиним эдинг, мен турганда ҳукм чиқариш унга эмасди, оғзидан чиққан бунақа гап учун, Бланкита, ўша ҳаром тилини суғуриб олиш ўрнига, кўтар иштон-пиштонингни, кўзимга кўринма бошқа, йўқол, мараз, деб ўшқирдим унга. У яна қайтаришимни кутиб ўтирмай иштони билан қўйлагини ола қочди, энагар! Ҳатто пой-абзали эсига келмади, шу учганича меҳмонхонадан тирик чиққанига ўзи ҳам ишонгиси келмай, оёғини қўлга олганча ўшанақаси Гуаратаро тоғининг нариги томонига ўтиб кетди.

Кейин Викторино сенинг ҳиқиллаб йиғлашларингга жимгина қараб туради, Бланкита, унинг кўз ёшлари шашқатор оқади:

– Ўлдирма мени, жоним, қасам ичиб айтаман, заррача ёмон ишга бормадим, онам номини ўртага қўйиб онт ичаман, биламан, менга барибир ишонмайсан, кеча кечқурун “Жаннат”да сенинг дардингда аламиндан роса ичдим, чидаёлмадим, юрагим адо бўлди, ўзинг яхши биласан, кечаси бир ўзим ётишга кўрқаман, ҳар хил хаёлларга бораман, худди арвоҳлар таъкиб қилаётгандек туюлади, мен Марокучитодан ўзим илтимос қилдим, мени меҳмонхонага элтиб қўй, дедим, йўқ демади, келганимизда алламаҳал бўлиб қолганди, у мажбур бўлди тунаб қолишга, бошини каравотнинг нариги томонга қўйиб ётди, ишонмайсан, ишонишни ҳам хохламайсан, биламан, онамнинг арвоҳи урсин алдасам, бирон ножўя иш қилган бўлсак, ўлдирма мени...

Бланкита янглишяпти. Викторининг тушига ҳам кирмаганди уни ўлдириш, фақат қамоқдалигида қилган ишлари эвазига пичоқ билан бирикки ерини тилиб, эсдалик қолдирмоқчи эди, холос. Аввалига тирсиллаб турган бўлиқ, учлари маймунжон мевасидек қорайиб турган сийналарига пичоқ тортмоқчи бўлди. У аста-секин чойшаблар орасида ҳиқиллаб ётган қизнинг тепасига яқинлашди; Бланкита баданига санчилажак темирнинг муздек тафтини ҳис қилди-ю, девор томонга ўзини отди – пичоқ битта кўкрагини енгилгина тирнаб ўтди, холос. Тирналган ердан қон сизди, лекин бу чандиқ бўлиб қолиши учун етарли эмас.

Бланкита Викторининг пичоқ ушлаган қўли билан девор ўртасидаги торгина ораликда орқасини ўгириб, барибир фойдаси тегмайдиган зорланишини ҳалиям қўймасди: мен ёмон иш қилмадим. Менга раҳминг келсин, жонгинам. Қўйлаги белигача кўтарилиб бир жуфт яланғоч ва гўзал, жигарранг суйинларига кўзи тушган Викторининг баттар қони қайнайди. Адолат юзасидан жазолашга қарор қилади, бу сафар унинг қўли қалтирамаслиги керак, қалтираши ҳам мумкин эмас – оқибат Бланкитанинг думбасида иккита чизикдан иборат беназир шакл пайдо

бўлади, бири табиатнинг иши – туғма, иккинчиси унинг иши. Бланкита оғриқдан қичқириб юборади, аммо ўша заҳоти чинқирганига пушаймон бўлади; чунки ўрталарида юз берган шармандалик бу хонадан ташқарига чиқмаслиги шарт. Шу пайтгача бир марта бўлсин, унинг овози чиқмаган, хиқиллашдан нарига ўтмаганди, улар ўртасидаги жанжал-тўполон фақат икковига тегишли, бошқа ҳеч кимга. Умримга зомин бўлмоқчимисан, севгилим?

Бланкитанинг думбасидаги пичоқ излари кўкрагидаги излардан бутунлай фарқ қилади, у қассобнинг ишига ўхшайди – пичоқ узун ва чуқур тортилган. Қип-қизил гўшт тўқимаси очилиб қолганди. Фақат ҳаммасини қон бузарди, оппоқ чойшабга суркалар, матрасдаги гул сура-тини қорайтириб қўйган, полга ҳам бир-икки томчи тушган эди. Бланкита Викторинонинг пичоқ тутган қўлини ушлаб олиш учун дам-бадам чанг солар, эски пластинкадек учта сўзни қайтаришдан нарига ўтмас эди: Мени кечир, жонгинам; Мени кечир, жонгинам; Мени кечир, жонгинам; Мени кечир, жонгинам; Мени кечир, жонгинам – бу то Викторино куруқшаган лаблари билан сенинг кўзларингдаги ғилт-ғилт ёшни шимиб ташламагунча давом этади, чунки у ҳеч кимни, ҳеч қачон сенчалик севган эмас, Бланкита. Шунчалик қаттиқ севганлигидан сенинг бегона эркак билан битта каравотда ётганини кўриб, эс-хушини йўқотди; шунчалик қаттиқ яхши кўрганлиги учун орқангдаги қонли жароҳат учун ўзи азоб чекмоқда. Сен барча қилмишингни қон билан ювиб бўлдинг энди. У тамаки ва ялпиз ҳиди анқиётган лабларингдан ўпар, эсини йўқотган аҳмоқ каби сенга қўшилиб уввос солиб йиғларди.

Зинанинг тагида турган италиялик бефайз, лўлининг араваси каби увунтўда, титиғи чиққан йўлакдаги машғум манзарани кўриб котиб қолди. Викторино пиллапоярлардан оқсоқлана-оқсоқлана тушиб келар – лат еган оёғи ҳалиям оғрир, шунга қарамай иккала қўли билан яраланган хотинини кучоқлаб олган, қўйиб юбормас эди.

– Per la Madonna! Che hai fatto?¹

Италяннинг афт-башараси кема тумшуғини бежаган ёғоч ниқобдан фарқ қилмасди – Бланкитанинг қонли из қолдириб, зўрға одимлаётгани унга шундай таъсир қилди.

– Garogna, che non sei altro!²

Викторино Бланкитани эҳтиётлаб ва авайлаб эшик олдиғача олиб келади-да, уни худди бир кўғирчоқдек эшик кесакисига суяб қўяди. Кўчадан ўтиб кетаётган икки нафар йўловчи қиз бир қур қараб, бу аёлнинг кўл-оёғи ишламаяптими ёки жонсиз манекенми, англаёлмай йўлида давом этадилар. Викторино йиғламоқдан бери бўлиб қўлини кўтариб такси тўхтади.

– Тез ёрдам пунктига элтиб қўй, биродар, қон кетяпти, маэстро!

Ҳайдовчи унга шундай қаради-ю, рафторидан гап қон кетаётгани ҳақида эмас, қон тўкиш ҳақида бораётганини фаҳмлади; лекин барибир тишини тишига қўйиб бўлса ҳам аёлни орқа ўриндиққа жойлаштиришга кўмаклашди. Ранги бўздек оқариб кетган Бланкита на гапира олар, на дод-вой қилар, на видолашишга ҳоли келарди. Викторино ҳайдовчининг қўлига боя мотоциклдаги йигит берган пулни тутқазди-да, гапини яна тақрорлади:

– Уни тез ёрдам пунктига олиб бориш керак, тезроқ бўл, маэстро!

Ҳайдовчи машинани юрғазишдан олдин Викторинога хўмрайиб

¹ Биби Марям ҳаққи, нима қилдингиз?

² Шунчалар итлик қиладими, одам деган!

қаради; унинг нима деб ўйлаётганини англаш қийин эмасди: пешонам курсин, эрталабдан учраган одамни қара! Бу хотин ҳаммаёқни расво қилиши турган гап, дея кўнглидан кечиради. Мана, расво қилиб бўлди. Худо кўрсатмасин, полиция ушлаб олса, ушлаши аниқ, гувоҳ сифатида мени терговга чақиравериб, одамлар билан юзлаштиравериб энка-тин-камни қуритади, деб хаёл қилди у, лекин шунга қарамай машинани ўқдек учириб кетди, Бланкита ўтирган машина муюлишдан бурилди, Викторино эса ҳамон кўчанинг қоқ ўртасида, шимининг қонга беланганидан беҳабар ҳолда ўзини ўлдириб ташлаб кетишган отдек сезганча турарди. *Бланкита, мен сени жудаям яхши кўраман, нега мени бунчалар шарманда қилдинг?*

– Дон Сантьягони эслайсанми? – дея сўради бирдан Викторино азбаройи жим ўтирмаслик учун.

У ўзини қийнай бошлаган ва оғир тошдек елкасини босиб келаётган жимликдан кутулиш учун сўрагани; унинг Крисанто Гуанчес кўзларида чарақлаган жонсиз нурни ўчиргиси ва чақчайган кўзларига бир сиким кул сепиб юборгиси келарди. Зовурга қараган ланг очиқ деразадан хўрозларнинг маҳзун марсиялари эшитилади.

– Дон Сантьяго эсингдами, деб сўраяпман сендан?

Крисанто Гуанчес дон Сантьягони жуда яхши эсларди, лекин жавоб қайтармади, у айни чокда қанақа бўлишидан қатъи назар, бошқа саволларга ҳам жавоб бермаган бўларди. Дон Сантьяго хушмуомала ва серҳиммат галисиялик одам эди, у вазмин ва камгап – бебаҳо қария бўлиб, ўғирликни бошлашгандан кейин унинг олдига тез-тез бориб турадиган бўлишганди. Викторино майл-ҳавас ёки ишқибозлик туфайли мол-дунё орттириш иштиёқида эмас, шунчаки, ўзининг Такаригуа оролидан келган шерюрак қарокчи ўртоғи Крисанто Гуанчесга муносиб бўлиш истагини қондириш учун шу йўлга кирганди. Мана, айтайлик, қандайдир бахтли тасодиф туфайли кимсасиз ёки йўловчилар сийрак кўчанинг чеккасида бир қизил мотоцикл учраб қолди, эгаси қаёққа гумдон бўлган, худо билади! Нега уни миниб бамайлихотир ҳайдаб кетмаслик керак? Дон Сантьягонинг устахонасига бостирма тагидан кириб бориларди; моғорлаб кетган деворга занглаган ғилдираклар, калта-култа қувурлар суяб кўйилган эди. Сўнгра яна икки эшик ва темир-терсақлар уюмидан ўтиб, дон Сантьяго чинакам галисияликларга хос ҳалол тер тўқаётган хонага борасан; у ердаги омбирлар ва болғалар на дам олиш, на байрам кунларини билади. Оппоқ сочлари ва пешонасига кўтариб кўйилган кўзойнак дон Сантьягога мушарраф қария сиймосини бахш этарди. Унга қараб бошқача ўйлашга журъат қиладиган одам топилармикан? Сиз мотоциклни судраб келдингиз-да, гўё ишдан чиққан бир қисмини тузатмоқчисиз. Дон Сантьягонинг ғилдираклар покришқасига битта қараши кифоя қиларди нархини чиқаришга: шу мотоцикл учун йигирма боливар бераман! Сиз савдолаша бошлайсиз, яқинда олинган, яна нимамиш, деяри янги, бунинг устига “ралеёе” бўлса; дон Сантьяго кайфияти яхши бўлса бироз нархини кўтарарди-ю, сиз мотоциклсиз, асосий эшик орқали мағрурона юриш билан “Барранкильяда шўнғиб юрар бир тимсох...” деган кўшиқни хиргойи қилганча чиқиб кетасиз. Кейин номерни алмаштириш, мотоциклни одмироқ рангга бўяш, айрим ерларини қайта ремонт қилиш ва охири сотиб юбориш қолади. Дон Сантьяго, худо билади, қанчага сотаркан энди. Мана шунақа майда-чуйда ишлар билан бевосита дон Сантьягонинг ўзи шуғулланар, ана шу туфайли айтгани-айтган, дегани-деган эди, одамлар

билан ош-қатиқ бўлишни яхши кўрар ва шу туфайли, умуман, ҳурмат-эътиборга сазовор кўриларди.

– Бельомонтда истиқомат қиладиган америкалик аёлни-чи, эслайсанми? – деди Викторино ҳамон гапни пайтавалаш учун, унинг бу шилқимлиги ҳатто ўша, Планчарт турмасида ўтиришган кўнгилисиз ҳафта давомида ҳам Крисанто Гуанчесни кулишга мажбур қилган бўлурди. Бироқ бу сафар у кулмади, жимгина шифтга қараб ётаверди. Кўршапалак ёришиб келаётган деворга тарсиллаб ўзини уради.

Бир пайтлар Бельомонтдаги америкалик аёл билан ораларида бўлиб ўтган воқеада анча кўзи пишиб, тажриба орттиришган – энди-энди велосипед ўғирлашни қойилмақом ўзлаштириб бўлишгандан кейин аёллар сумкасини юлиб қочишга ўтишган эди. Зотан, бу уларнинг кўчасида анча қалтис бўлиб, мавқе бўйича велосипед ўғирлашга нисбатан обрўлироқ иш саналарди. Айнан дон Сантьяго, уларга ишонгани учун, келгусида келиши муқаррар ноқонуний даромад ҳисобидан уларга қонуний мотоцикл олиб берган эди. Викторино аёл ортидан унинг сумкасини мўлжаллаб, аста келаверди. Крисанто Гуанчес бўлса орқасида ўтирарди. Улар ўлжаларига қатнов камроқ ерда етиб олмоқчи эдилар, кейин эса бир сапчиб, аниқроғи, шердек бир сакраб, аёлни сумкадан маҳрум қилишарди. Крисанто Гуанчес қўлидаги ўлжа билан мотоциклга етиб олиш учун ўн-ўн беш қадам югуриб борди-да, бир сакраб чиқиб олди ва Викторино газни босди, аёлнинг қичқириб, бақирганлари аччиқ дуд ва мотоциклнинг гуриллаши ичра қолиб кетди. Ўша пайтда тахтадек қотиб қолган гувоҳларнинг кулгили аҳволини бир кўрсангиз эди!

Америкалик аёл Бельомонт банкидан кеккайганча чиқиб келди, маълумки, ёлғиз аёллар қўлларига катта пул ўтказилган чек тушиб қолса, ана шундай юришади. Бу баланд бўйли, малласоч аёл Нью-Йорк ўт ўчирувчилари бошлиқлари орасида ёки Янги Орлеан карнавал маросимларида телевизорда бир қур кўриниб қоладиган жанжалкаш аёлларга ўхшарди. Унинг ортидан кузатиб бораётганида Викторинонинг кўзи қувонарди – америкалик аёлнинг тирсиллаган сонлари Нобель мукофоти билан Фахрий легион орденига муносиб эди. Кутилмаганда Крисанто Гуанчеснинг хужуми муваффақиятсизликка учради: у сумкани маҳкам ушлаб олгани билан юлқиб ололмади. Америкалик аёл теннис ўйнаганми ёки қайсидир эркалар шуғулланадиган спорт бўйича чемпионликни қўлга киритганми, нима бало.

Крисанто Гуанчес сумкани кўйиб юборишга мажбур бўлди ва бу спортчи хонимни шунақаям урдик, бечоранинг қўлидаги сумка отилиб кетиб Крисанто Гуанчеснинг оёғи остига келиб тушди, унинг бамисли Пикадилли майдонида юргандек соф инглиз тилида: “Полиция! Полиция!” – деб қичқиришдан ўзга иложи қолмади.

Ўғрилаш саҳнаси қанчалар яхши чиққан бўлса, унинг ечими ундан ҳам ўтиб тушди: Пало Гранде темир йўли бурилишига боргач, бир даста пулдан келаётган ёқимли хидни ҳис қилиш, бели букилмаган, ҳар бири беш юз боливарлик пулни шарақлатиб санашга нима етсин! Улар инглиз кашмиридан тикилган бежирим костюм сотиб олишди, ресторанма-ресторан юриб қанча-қанча офицер ва адвокатлар билан бирга улфатчилик қилишди, Викторино ана ўшанда “Жаннат” да илк бор Бланкитани учратган эди, учратмаса бўларкан, Крисанто Гуанчес эса малласоч бир қизни севиб қолди ва ана шу эҳтиросли мухаббати эвазига тантанали равишда сўзак билан тақдирланди.

Лекин ҳозир ўша Крисанто Гуанчеснинг чириб-сасиган тахта ва қотган гўнгузра бакрайиб шифтга қараб ётганча ҳеч нарсани эслагиси келмасди. Қонли эгри чизик унинг дўрдайган лабларидан бошланиб, энсасига қадар чўзилган, яланғоч кўксини эса пичоқ қияламасига кесиб ўтган эди. Зовурнинг тик ёнбағридаги ташландик бу ярим вайрона кулба эгасиз бўлиб, заҳарсиз илонлардан кўрккан ошиқ-маъшукларнинг ҳам тунаб кетишга юраги бетламасди; бу кулбага фақат майда йиртқичлар изғиб кирар ҳамда безорилар пинҳона учрашиб, жинойий ишларини маслаҳатлашиб олгани келишарди.

Иккови учун шармандали тонг омадли бошланганди: ҳақиқий бандит сифатида биринчи марта курулланган ҳолда ўғирликка тушиб, тантана қилиш уларга насиб этди. Хонимларнинг сумкасини олиб қочиш бўйича уларга тенг келадигани йўқ эди, шунинг учун азонлаб олдиларига Кайфас келгани бежиз эмас. Улар Кинто Кресподаги дўкончалар атрофида бекорчиликдан санқиб юрганларида Кайфас уларни топиб олди ва дона-дона қилиб мақсадини тушунтирди: икки нафар пихи қайрилган шерик керак, зўр иш бор, розимисиз?

Улар рози бўлишди, бироқ биринчи марта курулли боскинга бораётганлари учун тайёргарлик кўришаётганда шундай ҳаяжонланишган эдики, уларга ҳаётларида илк бор ашаддий босқинчилар билан бирга боришаётгани қаттиқ таъсир қилганди. Викторининг хотирасида ўша кун Голливуднинг жонга теккан жангари фильмларидаги можаролар сингари элас-элас сакланиб қолганди: умумий манзара – Санта Моника кўчасига бурилувчи муюлиш; ўрта план – озиқ-овқат дўкони, шопмўйлов кимса оёқ учида туриб сим дарпардани туширмоқчи бўлаяпти; яна йирик план – кадрда Кайфас пайдо бўлади, у дўкондорнинг қорнини тўппончаси билан нишонга олади; ўрта план – Крисанто Гуанчес билан Викторино бир зумда кассани қоқлашади; секинлаштирилган кадр – учта босқинчи дўкондорнинг пўстагини қоқишяпти, Кайфас тўппонча дастаси билан бир нималар демоқчи бўлаётган дўкондорнинг бошига уради. Кейинги кўриниш, кадрда муюлишга яқин ерга келиб тўхтаган машина. Кескин вазиятни ифода этувчи мусиқа янграйди. Йирик планда – машинани кубалик ҳайдаб келади. Камера машина ичига кўчади. Машина ёнбошидаги ойнадан кўча акс этиб туради; камера яна магазин ичига қайтиб боради; ўрта план – қутилар ва шишалар растаси ортида учта босқинчи даста-даста пулга дуч келишади; умумий план – ўша газандалар апил-тапил пулни олиб кўчага югуриб чиқишади, дўкондор ерда чалқанча ётибди, унинг афт-башарасидан тинмай қон оқаяпти, ташқаридан олинадиган йирик планда кубалик шамол тўсадиган ойна ортида ўтирибди. У сигарет ёқади-да, калитни бураб, машинани ўт олдиради, ундан кейин узок пайтгача моторнинг шовқини эшитилиб туради; ўрта план – учта бандит машинага қараб югуриб бораёпти; умумий план – улар эшикни очиб, машинага ўтиришяпти; кадрлар липиллаб тез ўтади – машина ўқдек учиб кетяпти, муюлишдан чапга буриляпти; кадрнинг ўтиши секинлашади, шу эпизоднинг бошидаги йирик планда тасвирланган кўчанинг кўриниши; ўша-ўша манзара, фақат тантанали мусиқа. У ёғига экранни бутунлай қон қоплайди, дўкондорнинг ҳам афт-башарасини қамрайди, шикастланган ўмров суяги қақшайди, куйган териси калтак зарбидан ачишиб оғрийди, Крисанто Гуанчесга эса фарқи йўқдек – у лоқайд, мутлако ҳеч нарсани эслагиси келмайди.

Даҳшатлиси ана ўшанда, одамнинг шахсиятини оёқости қилиш зовурнинг тик ёнбағрида жойлашган кулба остонасидан ўтишгандан кейин

бошланади. Бу уяга улар машиналарини аллақайси кимсасиз хиёбонга ташлаб келишгандан кейин, Кайфас билан кубаликнинг ортидан эргашиб киришди. Улар бу ерга ўлжани тақсимлаш ва ўз ҳақларини олишга келишганди. Кутилмаганда, зулмат қўйнидан Крисанто Гуанчес илгари бир марта ҳам кўрмаган, номини Викторино бир марта бўлсин эшитмаган кишилар чиқиб, уларга қўшилиб олишди. Улар бу ишда иштирок этишмаган бўлсалар ҳам уч шиша ром, бир халтача сода ҳапдориси кўтариб олишганди. Улар фонус шуъласида шоша-пиша пушти рангдаги чайнамай шиминг конфетларини сочиб юборишди, қўлидаги нарсаларини столга қўйишди.

Викторино билан Крисанто Гуанчес оғзидан она сути кетмаган болалар деб ўйламасликлари учун озгина ром ичишди, лекин пихи қайрилган шериклари олдида йиқилиб шарманда бўлмайлик дея содали ҳапдорилардан воз кечишди. Сўнгра хонанинг бир чеккасига жойлашиб олиб, ўлжани инсоф билан тақсимлашса керак, деган умидда кутиб ўтиришди. Соат нечи бўлдийкан, Викторино? У чамалаб туриб бир ярим бўлса керак, деди. Кулбанинг нариги бошида Кайфас, кубалик ва анови бегоналар тўғридан-тўғри шишанинг оғзидан кулқиллатиб ичишар, бепарда латифалар айтиб, вақтичоғлик қилишар, лекин нима учундир охирги қисмидан бошлашарди, кейин нима қилишни билмай телбаларча хохолаб қулишар, кекиришар, ҳавони саситиб ҳар хил товушлар чиқаришар эди. Ногоҳ жим бўлиб қолишди. Хавотирли бу сукунатни бузиб, йўлда қўшилган нотаниш йигитлардан бири – Кутурган Кўппак деб аталгани баралла эълон қилди:

– Келинлар, бу сўтакларни бир боплаймиз!

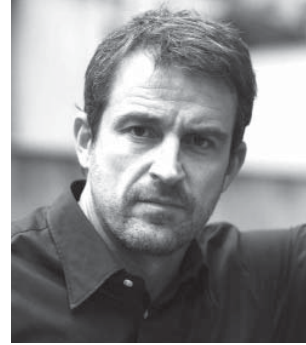
Викторино билан Крисанто Гуанчес аввалига бу гапларни маст одамларнинг аҳмоқона ҳазилига йўйишди, қанақадир бир лаҳзагина, хатто бу гап ўзлари ҳақида эмас, деб хаёл қилишди, ҳарқалай, уларнинг мишиқи, сўтаклардан фарқи бор, ахир, бунинг устига озодликлари тугул ҳаётларини ҳам хавф остида қолдириб, чинакам эркакликларини кўрсатишди ва энди мардларча ўлжанинг тақсимланишини индамай кутиб ўтиришибди. Бироқ Кутурган Кўппакнинг таклифини рад қилиш тугул, бошқаларининг ғўлдираб маъқуллаганлари эшитилди. Кутурган Кўппакнинг иблисдан фарқи йўқ эди, бунинг устига ичган роми миясига урган, шунинг учун ҳам гапларининг оҳангида даҳшатли бир нимани илғаш мумкин эди. Кайфас нима қилаётганини ўзи ҳам англамай уларнинг тепасига кела бошлади:

– Қани, ечларинг кийимларингни, бир майшат қиламиз ҳозир!

(Охири келгуси сонда)

ЛОРЕНЦО ВИГАС

2015 йили Венеция халқаро кинофестивалида венесуэлалик режиссёр Лоренцо Вигаснинг “Узоқдан” бадий фильми катта шов-шувларга сабаб бўлди. Вигас нафақат Венесуэла, балки бутун дунё киношинавандалари орасида машхурликка эришди. Гарчи бу ном бирданига тилга тушган бўлса-да, аслида Лоренцонинг режиссёр сифатида шаклланиши, ўз услубини топиши осон кечмаган эди.

Лоренцо Вигас 1967 йили Венесуэланинг Мерид шаҳрида туғилган. Отаси Освальдо Вигас машхур рассом бўлиб, ўғлининг санъатга қизиқиши ҳам тасодиф эмасди. Лоренцо аввалига Жанубий Флорида университетида молекуляр биологияни ўрганadi. Бироқ кинога бўлган қизиқиши устунлик қилиб, 1995 йили Нью-Йорк шаҳрига боради ва Нью-Йорк кинематография университетига ўқишга киради. Талабалик йилларида Лоренцо тажриба учун бир нечта фильмни суратга олиб,

аста-секин маҳоратини оширади. Ўша даврлардаёқ Лоренцо фильмлари ўзига хос услубда тасвирга олинганлиги билан бошқа тенгдошларининг ишларидан ажралиб турарди.

1998 йили Л.Вигас ўқишни муваффақиятли тамомлаб, она юртига қайтади ва меҳнат фаолиятини RCTV (Каракас телерадиоси)да бошлайди ва эфир учун “Экспедиция” хужжатли фильмини, шунингдек, ижтимоий мавзуда роликлар суратга олади. Тайёрлаган ҳар бир ишида ўзига хос услуб кўзга ташланиб тургани боис Лоренцо Вигас номи танила бошлайди.

Режиссёр Лоренцо Вигас номи мамлакат ташқарисида илк бор 2004 йили эътиборга тушади. Унинг 2003 йили яратган “Филлар ҳеч нарсани унутмайдилар” номи қисқа метражли фильми Канн фестивалида намойиш қилинади. Фильм тақдироти муваффақиятли ўтиб, ҳайъат аъзолари мукофоти-га сазовор бўлади.

Шундан кейин Лоренцо Вигас етти йил давомида “Архидея сотувчиси” хужжатли фильми устида ишлади. Бу фильм отаси ва унинг тасвирий санъатдаги изланишлари тўғрисида бўлиб, жорий йилда экранга чиқади. Ушбу фильмни суратга олар экан, у ўзининг ота-боболари хақида маълумотлар тўплаб, уларни жиддий ўрганadi. Афсуски, режиссёрнинг отасига бу фильмни кўриш насиб этмади, у фильм устида иш олиб борилаётган пайтда вафот этди. Бу мусибатдан қаттиқ қайғуга тушган Лоренцо анча вақтгача ўзига кела олмади, фильмни ҳам яқунлай олмай юрди.

Мохир режиссёр ўтган йили Венесуэла кино тарихидаги муҳим ютуқлардан бирига эришди. Унинг “Узоқдан” бадиий фильми 72-Венеция халқаро кинофестивалида “Олтин шер” мукофотини қўлга киритди. Шу кунгача Венесуэла киноси бу даражада халқаро муваффақият қозонмаган эди. Шу тариқа Лоренцо Вигас Венесуэла киносини дунё экранига олиб чиқишга эришди, юртига шон-шараф келтирди. Буни омад ҳам дейиш мумкин, лекин ҳар қандай муваффақиятнинг замирида чексиз машаққат ётиши барчага маълум.

Фильмнинг суратга олиниши хақида сўзлар экан, режиссёр шундай дейди: “Узоқдан” фильмида бош қаҳрамонлардан бирини гавдалантириш учун 17 ёшлардаги актёр бўлмаган, лекин иқтидорли йигит қидирар эдим. Бир куни кастингга даъвогарлар-

дан бирига шерик бўлиб келган ўсмирга кўзим тушди. У кинода ўйнашни хаёлига ҳам келтирмасди, аммо кўз ифодаси мени ўзига ром этди ва уни тушликка таклиф этдим. Гаплашар эканман, суҳбатдошимнинг ўзим тасаввур қилган образга жуда мос келишини англадим. Бўлажак юлдузнинг исми Эдгар Рамирез эди. Мен топилган қаҳрамонининг табиийлигини сақлаш мақсадида уни камера синовидан ҳам ўтказмадим. Бу ўта таваккал иш бўлишига қарамай, Эдгарнинг машҳур актёр Алфредо Кастро билан олдиндан учрашишини хохламадим. Негаки улар ўртасида вужудга келадиган хаяжон ва таажжубни фильм воқеаси доирасида тасмага тушириб олишим жуда муҳим эди”.

Фильм сюжети ноодатий турмуш тарзини олиб бораётган эллик ёшлардаги бадавлат Армандонинг жинойий гуруҳ раҳбари билан танишганидан кейин ҳаёт тарзининг бутунлай ўзгариб кетиши хақида. Бироқ, минг афсуски, кейинги пайтларда Фарб дунёсида у ёки бу шаклда бўй кўрсатаётган ахлоқий меъёрлардан четга чиқишлар ушбу фильмга ҳам таъсир этмай қолмаган.

Режиссёр Лоренцо Вигас томонидан суратга олинган фильмларни томоша қилар эканмиз, шунга амин бўламикки, у яратган асаридан кўнгли тўлсагина, томошабинлар эътиборига ҳавола этади. Шунинг учун ҳам Лоренцо Вигас фильмлари мухлислар олқишига сазовор бўлмоқда.

*Нодира ҚОСИМОВА
тайёрлади.*

РАФАЭЛЬ ГАЛЬАРДО

Инсоннинг чигал ҳис-туйғулари, ўй-кечинмаларини тасвирга кўчириш, нореал воқеа-ҳодисаларни қоғозга тушириш замонавий тасвирий санъатнинг кўпгина вакиллари ижодида муҳим ўрин тутди. Жумладан, венесуэлалик таниқли мусаввир Рафаэль Гальардо ҳам хаёлий қиёфалар, манзараларнинг фалсафий талқинини турфа шаклу шамойилларда акс эттириши билан тилга тушган.

Рафаэль Гальардо 1956 йили Венесуэланинг Валенсия шаҳрида таваллуд топган. Унинг суратлари дастлаб Валенсиядаги турли даражадаги кўргазмаларда намойиш этилади. 1995 йилда рассом ижодий маҳоратини ошириш учун АҚШга кетади. Рассомнинг АҚШ ва Европада намойиш этилган суратлари санъатсеварлар томонидан юксак баҳоланади.

Рафаэль Гальардо ижодига чуқурроқ назар ташласак, тасвирий санъат учун ҳаёт мазмуни, орзу-истаклари, алам-изтиробларини изҳор этиш воситаси эканлигига гувоҳ бўламиз. Рассом асарларида жўшқин ҳаёт оддий эмас, балки ундаги характерли жиҳатларга урғу берилган ҳолда намоён бўлади. Буларга “Севги”, “Ҳаёт боғи” суратларини мисол келтириш мумкин. “Мандала”, “Рим девори”, “Бурж”, “Юлдузлар”, “Қор” каби асарларида эса мусаввирнинг оламини идрок этиш маҳорати ва эстетик қарашлари намоён бўлади. У борликни ўз қалами орқали янада бойитади. Рассомнинг “Қиролича”, “Хаёлот”, “Жулиа”, “Ёз”, “Сени ўйлаб” суратларида аёл сиймоси марказий ўринга қўйиб тасвирланади. Муҳими, бу картиналарда мусаввир рангларнинг мутаносиб уйғунлигига эришадик, бундай маҳорат кўпчилик мўйқалам соҳибларининг ҳавасини келтиради.

Журналимиз муқовасида рассомнинг “Доно аёл” сурати берилмоқда. Аёл тимсолида рассом инсониятнинг юксак фазилатларидан бири – доноликни тасвирлашга интилган. Суратдаги латофатли аёлнинг кўзларида, қарашларида чуқур маъно бор, унда донишмандлик ва улуғворлик белгилари ярқ этиб кўзга ташланади. Кўз – қалб кўзгуси деганларидек, рассом ҳам аёлни тасвирлашда унинг чакноқ кўзларига катта урғу берган. Унинг меҳр-муҳаббатга бой, таъсирчан нигоҳида сир-асрорга тўла ички дунёси, кайфияти намоён бўлган.

Аббор УМАРОВ тайёрлади.

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

2 ИЮЛЬ

1922 йил. Пьер КАРДЕН, франциялик машхур модельер. 1946 йили Жан Коктонинг “Сохибжамол ва махлуқ” фильми учун костюмлар яратган. Кристиан Диор ательесиди ишлаб, хусусий модалар уйига асос солган. 1960 йилгача фақат аёллар либосларини намойиш қилиш урфга айланган бўлса, у биринчи марта эркалар либослари устида ишлайди. Балерина Майя Плисецкая учун махсус костюмлар тиккан. “Фантазия”, “Чайка”, “Ит етаклаган хоним” фильм балетлари қахрамонлари учун яратган либослари машхур. Либосларга тааллуқли беш юздан зиёд ихтисоси учун патент олган.

4 ИЮЛЬ

1927 йил. Жина ЛОЛЛОБРИЖИДА, италиялик машхур актриса. Режиссёр Кристина-Жакнинг “Фанфан-Лола” ва Жана Деланнуанинг “Париждаги Биби Марям ибодатхонаси” фильмларидаги ижроси билан танилган. 1946–1997 йиллар давомида етмишга яқин фильмда турли хил ролларни ўйнаган. 1977–1986 йиллари “Муҳаббат қайиғи”, 1981–1990 йилларда эса “Фэлкон крест” сериалларида образ яратган.

7 ИЮЛЬ

1893–1930 йиллар. Владимир МАЯКОВСКИЙ, XX асрнинг машхур рус шоири, драматург, публицист, рассом. Маяковский мансабпараст, порахўр, калондимоғ, худбинлик каби иллатлар билан чиқиша олмай, “Қандала”, “Ҳаммом” сатирик пьесаларини ёзди. Бу пьесалар кўп вақт ўтмай тақиқланади. Франция, Америка каби катор хориж давлатларида бўлди. “Американи кашф этишим” асарида бу давлатнинг куч-қудратидан хайратга тушди, долларнинг ахлоқ ва виждон мезонига айланганидан эса ўпкалади. “Пул учун туғилмаган”, “Хоним ва безори” сценарийларини ёзиб, ўзи бош ролларни ижро этди. “Ҳайкирик”, “Жуда соз!” каби асарлари Ф.Ғулом, М.Шайхзода, А.Мухтор томонидан ўзбек тилига таржима қилинган.

11 ИЮЛЬ

1934 йил. Жоржи АРМАНИ, италиялик таниқли модельер, йирик корхона эгаси, “Armani” компанияси асосчиси. Тиббиёт соҳасидаги ўқишини ташлаб, маълум вақт фотограф ёрдамчиси бўлиб ишлаган. 1961 йили модельер Нино Черуттига ассистент бўлди. 1970 йилдан бошлаб мустақил равишда бир нечта италянча моделлар яратди. 1974 йили у илк марта ўз номи билан коллекциясини намойиш этди. Армани “Нотанишлар тасаллиси”, “Қўл етмаслар”, “Матрица” каби фильмлар учун тиккан костюмлари машхур.

12 ИЮЛЬ

Мил. ав. 100–44 йиллар. Гай Юлий ЦЕЗАРЬ, қадимги Римнинг таниқли давлат ва сиёсий арбоби, саркарда, ёзувчи, нотик. Сиёсий фаолиятини демократик гуруҳ тарафдори сифатида бошлаган. “Галлия уруши ҳақида хотиралар” ва “Гражданлар уруши ҳақида хотиралар” асарларининг муаллифи. Календарни ислоҳ қилган.

13 ИЮЛЬ

1942 йил. Харрисон ФОРД, америкалик машхур актёр, продюсер. “Оскар”, ВАФТА номинациялари ғолиби, “Олтин глобус” махсус мукофотининг тўрт карра совриндори. Айниқса, “Юлдузлар жанги” фильмидаги Хана Соло образи ва “Ғойиб бўлган Нуҳ кемаси изловчилари” картинасидаги Индиана Жонс роли унга шуҳрат келтирди. “Тиғда югурувчи”, “Ватанпарварлар ўйини”, “Қочоқ”, “Президент самолёти”, “Сабрина” каби фильмлардаги роллари орқали томошабинлар қалбидан жой олган.

16 ИЮЛЬ

1941–2013 йиллар. Омон МУХТОР, шоир ва носир, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, Ўзбекистон Республикаси Давлат мукофоти лауреати, “Дўстлик” ордени соҳиби. “Чорлар қуёшли йўллар”, “Оҳанг”, “Ёғду”, “Марварид”, “Шиддаг” шеърӣ тўпламлари, “Нигоҳ”, “Бухоролик донишманд”, “Вазифа”, “Ўлмаган жон” каби насрий асарлар муаллифи. “Йиллар шамоли”, “Минг бир қиёфа”, “Ффу”, “Афлотун”, “Тўрт томон қибла” каби замонавий ва тарихий мавзулардаги романлари эълон қилинган.

17 ИЮЛЬ

1937–2005 йиллар. Неъмат АМИНОВ, таниқли адиб, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, “Меҳнат шуҳрати” ордени соҳиби. “Муштум” журналида бош муҳаррир, “Шарқ юлдузи” да бош муҳаррир ўринбосари вазифаларида ишлаган. Илк ҳажвияси “Устоз аълам?” номи билан “Муштум” да босилган. “Икки пуллик обрў”, “Қирқ учинчи почча”, “Лабиҳовуз хандалари”, “Жигари тўкилди”, каби китоблар муаллифи. “Ёлғончи фаришталар” йирик сатирик асари Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Ойбек номидаги мукофотига сазовор бўлган. Неъмат Аминовнинг ҳикоялари рус, украин, белорус, тожик, туркман, озарбайжон, грузин, қолмиқ ва бошқа тилларга таржима қилинган.

21 ИЮЛЬ

1951–2014 йиллар. Робин УИЛЬЯМС, америкалик машхур актёр, продюсер, сценарийнавис, “Оскар” мукофоти совриндори. “Морк ва Монди” туркум комедиясидаги ижроси уни элга танитди. Таниқли режиссёрларнинг фильмларидан “Попай”, “Август Раш” да роллар ижро этган. “Оловиддин” мультфильмида Жин образига овоз берган. Юзга яқин фильмда суратга тушган. “Энг яхши эркак” роли учун уч маротаба “Оскар” мукофотини қўлга киритган. Бундан ташқари, икки марта “Эмми”, тўрт маротаба “Олтин глобус”, икки марта Киноактёрлар гильдияси мукофотига сазовор бўлган, беш марта “Грэмми” ҳайкалчасини қўлга киритган.

Раъно МУЛЛАХЎЖАЕВА тайёрлади.

●●● Широкому кругу читателей хорошо известно имя американской писательницы, обладательницы Нобелевской премии по литературе Тони Моррисон. Автор более десяти романов, в том числе, “Рай”, “Возлюбленная”, “Самые голубые глаза”, “Любовь” считает литературу святым ремеслом. Роман Тони Моррисон “Домой” представлен в рубрике “Лауреаты Нобелевской премии”.

●●● Исполнилось 70 лет со дня рождения талантливого поэта, искусного переводчика Аскара Касыма, деятельности которого посвящена рубрика “Из сокровищницы мастеров перевода”. “Медея” Эврипида, “Прометей прикованный” Эшила обрели узбекское звучание именно благодаря стараниям и мастерству А.Касыма. В статье “Узбекский переводчик Эврипида” описываются такие качества переводчика, как умение подбирать слова и выражения, глубокие познания и пронизательность.

●●● 5 июля население южноамериканского государства Венесуэла широко отмечает национальный праздник – День независимости. В очередном номере журнала уделено особое место литературе и культуре данной страны. По традиции, в рубрике “Глобус” представлены увлекательные статьи об искусстве и литературе. С образцами творчества таких известных поэтов Венесуэлы, как Андрес Мата, Мануэль Фелипе Рухелес, Антонио Арраис, Эдуардо Гальегос Мансера вас ознакомит рубрика “Поэтические меридианы”. Рубрика “Выдающиеся личности” посвящена жизни и творчеству известного венесуэльского кинорежиссёра Лоренцо Вигаса.

●●● В рубрике “Литературное путешествие” вниманию читателей представлены первые главы романа популярного латиноамериканского писателя и поэта, публициста Мигеля Отеро Сильвы “Когда хочется плакать, не плачу”. В данном произведении автор проводит параллель между событиями, произошедшими в древнем Риме и жизнью молодежи сегодняшней Венесуэлы. Четыре воина из прошлого, трагически погибшие во имя веры и религиозных убеждений, и современники автора – трое юношей, столкнувшиеся с социальной несправедливостью... Невежество и бесправие не знают временных границ, они имеют место в любую эпоху. Эту жестокую правду и пытаются донести до читателя Мигель Сильва.

●●● Что общего между известным американским поэтом Уолтом Уитменом и знаменитым узбекским поэтом Айбеком? Чем обусловлены схожесть мотивов идей вечной жизни, свободы и независимости, борьбы со злом в философских стихах каждого из них? В статье “Айбек и Уолт Уитмен” доктор филологических наук Акбарали Сабирдинов пытается ответить на данные вопросы.

●●● Well-known American writer, the Noble Prize winner, an author of more than ten novels like “Paradise”, “Beloved”, “The Bluest Eye”, “Love” Toni Morrison is famous among readers from all around the world. The writer thinks that literature is sacred. She says: “Writing is prayer for a creator”. You can read novel “Home“ by T. Morrison in “Noble Prize Winners” rubric.

●●● This month we celebrate the 70th anniversary of gifted poet, master translator Asqar Qosim. So we analyze a creative work of A. Qosim in “Treasures of Great Translators” rubric. “Medea” by Evripid, “Chained Prometej” by Eshil is translated into Uzbek by A. Qosim. A reflection in A. Qosim’s translations his word using skill, extensive knowledge is described in article “Uzbek Translator of Evripid”.

●●● The 5th July is celebrated as an independent day in Venezuela, the South American country. Literature and art of this country is on focus of July’s issue of the magazine. Interesting articles about literature and art of Venezuela are published in “Globe” rubric. Poems by famous Venezuelan poets Andres Mata, Manuel Felipe Ruheles, Antonio Arrais, Eduardo Galegos Mansera are given in “Meridians of Poetry” rubric. In “Unforgettable Persons” rubric you can read an article about life and activity of well-known Venezuelan film director Lorenzo Vigas.

●●● The first part of a novel named “When I Want to Cry, I Don’t” written by great Venezuelan writer, poet and publicist Miguel Otero Silva is presented in “Literary Travel” rubric. Three Venezuelan teenagers’ life going on as a tragic fate of four soldiers from ancient Rome, injustices which became obstacle in their way is described in this novel. Author pays attention that evil has only one face all times.

●●● What rallies creative work of popular American poet Walt Whitman and well-known Uzbek poet Oybek? How to interpret ideas of everlasting life, freedom, battle with evil in poems of both authors? Doctor of Philology Akbarali Sabirdinov tries to analyze it in an article named “Oybek and Walt Whitman” presented in “Literary criticism. Philosophy” rubric.

Жаҳон
АДАБИЁТИ
2016 йил июль сони

Навбатчи муҳаррир: Н.ЖЎРАЕВА
Мусахҳих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда
ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:

100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 11.08.2016 й. Бичими 70x108^{1/16}. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 2270 нусха. 4406 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида териблиб, “Sharq” НМАКда чоп этилди.

Босмаҳона манзили:

100000, Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41.

© **Жаҳон адабиёти, 2016 й.**